

liberal düşünce

Yıl 29 Sayı 113 Kış 2024

LIBERTE

liberal düşünce

Yıl/Year 29, Sayı/N. 113, Kış/Winter 2024

Yayın Kurulu

Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Uzun, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Buğra Kalkan, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Cennet Uslu, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Dr. Hakan Şahin, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamit Emrah Beriş, Ankara
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Hayrettin Özler, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya
Doç. Dr. Hüseyin Bal, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Metin Toprak, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Doç. Dr. Oğuzhan Yanarışık, Polis Akademisi
Prof. Dr. Ömer Çaha, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Selahattin Togay, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih Zeki Haklı, Polis Akademisi, Ankara
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Singapore Yönetim Üniversitesi
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. Imad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelllo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr

Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik ve İrtibat:

www.liberte.com.tr/abonelik / info@liberte.com.tr

Baskı

Reprobir Matbaa

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sanayi Sitesi

1514. Cad. No:23/25 Pk: 06105 Yenimahalle / Ankara - Sertifika No: 47381

Sahibi/Owner

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör/Editor

Prof. Dr. Alim Yılmaz

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Dr. Abdulkadir Pekel

Yazı İşleri Müdürü/Publishing Manager

Dr. Büşra Sönmez

ISSN 1300-8781

e-ISSN 2667-6486

Basım Tarihi/Date of Printing: 20 Mart 2024

İç Tasarım/Page Layout: Serpil Koçtürk

Kapak Tasarımı/Cover Design: M. Merve Şahin

Liberal Düşünce

üç aylık, uluslararası, hakemli, açık erişimli bir dergidir; Mart, Haziran, Eylül ve Aralık ayı içinde yayınlanır.

Liberal Duscunce is a quarterly, international, peer reviewed, open access journal, published in March, June, September and December.

Liberal Düşünce

dergisi

TÜBİTAK-Ulakbim tarafından

dizininlenmektedir.

Dergide yayınlanmak üzere makalelerin

dergipark.gov.tr/liberal adresinden

gönderilmesi gerekmektedir.

Liberal Düşünce

dergisi

ASOS İndeks, Crossref,

İdeal Online ve SOBIAD

Atıf Dizini'nde

taranmaktadır.

Editörden

YORUM/COMMENTARY

Liberalism: Foundations and Implications

Liberalizm: Temeller ve İmplikasyonlar

Atilla Yayla 1

MAKALELER/ARTICLES

İktisadi Devletçiliğin Yükselişi ve Etkileri

The Rise of Economic Statism and Its Effects

Ahmet Uzun & Ayşe Meral Uzun 29

İnsan, Doğal Hakları ve Devlet: Postmodern Çağda Klasik Liberal Değerleri Yeniden Anlamak

Human, Natural Rights and the State: Reconsidering Classical Liberal Values in the Postmodern Age

Melih Demirtaş 55

Isaiah Berlin'in Değer Çoğulculuğu ve Negatif Özgürlük Anlayışının Liberal Gelenek ile Gerilimi

Isaiah Berlin's Understanding of The Plurality of Values and Negative Freedom, and Its Tension with Liberal Tradition

Serhat Başaran & Ali Kaya 75

Etkin Yurttaş, Özgürleşme, Elit Bir Demokrasi Anlayışı: Arendt'in Demokrasisi

Engaged Citizenship, Liberation, An Elite Understanding of Democracy: Arendt's Democracy

Seda Çalışır 97

Göçmen Şehri Sakarya'nın Yeni Ötekileri Suriyelilere Yönelik Bakışı Üzerine Bir İnceleme

A Research on the Local Perspective Towards the Syrians: The New Others in the Immigrant City of Sakarya

Zehra Hopyar & Soner Tauscher & Şebnem Korkmaz 117

Güvenlik Paradigmasının Dönüşümü ve 21. Yüzyılda Uluslararası Güvenliğin Yeni Gündemi

Transformation of the Security Paradigm and the New Agenda of International Security in the 21st Century

Orhan Çifçi 143

Freedom House ve Metodolojisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

A Critical Evaluation of Freedom House and its Methodology

Ömer Taylan 171

The United States, the Defence of the Middle East and Türkiye: 1946-1952

Amerika Birleşik Devletleri, Orta Doğu'nun Savunulması ve Türkiye: 1946-1952

Muhammet Faruk Çakır 193

Liberalleşme Modelleri: Rusya ve Çin Örneği

Liberalization Models: The Examples of Russia and China

Emir Güngören 213

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

Rus Milliyetçiliği

Russian Nationalism

Musab Öndeş 237

Liberal Düşünce Dergisi'nin mevcut sayısı, farklı akademik yazıları birarada sunma misyonunu sürdürürken, öte yandan global ve bölgesel sorunların etkisini daha çok hissetmeye devam ediyoruz. Müslümanlar için müstesna bir ay olan Ramazanın yaşandığı, manevî hislerin yükseldiği bu atmosferde, malî ve siyasî sorunların da etkisinin hissedildiği bir atmosferi soluyoruz. Toplumsal etkileşimin arttığı, yardımlaşma duygusunun yükseldiği bu süreçte derin bölgesel sorunların tehdidini de aynı derecede yaşıyoruz.

Nitekim Rusya ve Ukrayna arasında süren askeri çatışmalar gerek bölgesel ve gerekse küresel ölçekte yaşanan sorunların derinleşmesine etkiye bulunmayı sürdürmektedir. Böylesine yaşanan yıkıcı çatışmanın son bulması ise başat güçlerin çabasıyla mümkün olabilir. Ancak görünen o ki küresel siyasette etkili olan ABD ve AB gibi baskın güçler barışın tesisini önceleyen tavırdan uzaklar. Türkiye bölgesel etkili bir aktör olarak bu sürecin en az maliyetle çözülmesi için çabalamaktadır.

Diğer önemli bir sorun ise İsrail devletinin Batıyı da arkasına alarak Gazze'ye yaptığı saldırıdır. Bu saldırıda Gazze'de yaşayan Filistin halkı soykırım tehdidi altında varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Ağır ve tahrip gücü yüksek silahlarla mazlum Filistin halkına yapılan saldırının amacı İsrail'in genişlemesi ve bölgede daha güçlü bir aktör olarak varlığını sürdürmesidir. Ancak İsrail'in bu katliam pratiği kadar sarsıcı ve gayri ahlaki olan durum ise Arap ve İslam dünyasının pasif tutumudur. Sesi en çok çıkan ülke konumunda olan Türkiye'nin çabaları sorunun üstesinden gelmeye yeterli olamamaktadır.

Bu iki menfi hadisenin dışında küresel ölçekte yaşanan ekonomik daralma, işsizlik, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirici söylem ayrı bir husus olarak geleceğe dair umutların zayıflamasına yol açmaktadır. Tüm bu sorunların aşılmasında pratik çözümlere yol açacak olan ise derin anlayış değişikliği olacaktır. Olumlu normatif yargıların yeniden tesisi, özgürlük, hayat ve mülkiyet hakları gibi klasik ve kadim değerlerin yeniden ifadesi bu sorunların

özümü için yeni bir pencere açabilir. Zira değer yargılarının müspet yeniden tesisi olmadan anılan bu çatışmacı dünyadan kurtulmak mümkün değildir.

O halde insan hakları, hukukun üstünlüğü, ötekinin varlığına yönelik ta-kınılacak hoşgörü gibi ahlâkî ve politik değerlerin yeniden tesisi için daha çok konuşmak, daha çok yazmak ve daha çok görünmek gerekmektedir. Bu bağlamda mazlum Filistin halkının kurtuluşu için geliştirilecek tepki ve farkındalık, diğer sosyo-politik çatışmaların sönümlenmesi için de önemli bir fırsat olacaktır.

Bu duygu ve düşüncelerle, dergimizin yeni sayısını okumanız ve fayda-lanmanız dileğimle!

Alim Yılmaz

Editör

Liberalism: Foundations and Implications

Liberalizm: Temeller ve İmplikasyonlar

Atila Yayla*

Introduction

The word “liberal” comes from the Latin language. It was probably coined before the word “liberalism” came into use. It refers to certain attributes of human beings, such as being open-minded, peaceful, and generous in social affairs. To be liberal means to claim to have these characteristics and to try to live up to them in everyday life.

Liberalism as an “ideology” is believed to have been born during the Age of Enlightenment, and many people accept that it was the first systematic ideology. Conservatism emerged as a reaction to liberalism in the conviction that the liberal understanding of individuality and the pursuit of individual interests would inevitably destroy the foundations and communality of social life. Socialism appeared as the third ideology and it did not- at least initially, openly reject, despite denying almost all liberal principles, goals of liberals. It claimed that its basic aim was to improve and fully realize these liberal aims.

However, two points need to be made here: The first is about the Enlightenment and the second is about the ideological nature of liberalism.

When the word Enlightenment is used, it is mainly done to refer to the Continental or European Enlightenment. However, there is another form of Enlightenment, the Scottish Enlightenment, which is as important as the Continental one to liberalism. As for the ideological characteristics of liberalism, it must be indicated that it completely differs from, for example, socialism. Socialism can definitely be seen as a child of the Continental Enlightenment, while at least a very important branch of liberal thought has its roots in the Scottish Enlightenment. There are also fundamental differences between liberalism and socialism in the values they defend and their understanding of the society and societal life.

Is liberalism an Ideology?

An essay on liberalism must begin by seeking an answer to the question of whether or not liberalism is an ideology. This is because the suffix “-ism” at the end of the word “liberal” evokes the idea that liberalism is an ideology like socialism, fascism, Islamism, and other similar ideologies. This is best demonstrated by the fact that liberalism is categorized under the title of ideologies in the textbooks on political ideologies and history of political philosophy in university classes. Interestingly the disagreements and debates on the issue occur not only among those who are known as strict defenders of liberalism but also among those who are ardent opponents of liberal ideas and liberalism as a whole.

There are three main ways to look at and evaluate liberalism. The first is to treat it as a bunch of some basic ideas; the second is to treat it as one of the political theories; and the third is to treat it as a definite and clear-cut ideology. There is no doubt that each of these three approaches has its advantages and disadvantages, rights and wrongs, weaknesses and strengths.

The first approach, which takes liberalism as a collection of some ideas, emphasizes the true nature of these ideas in human affairs. It declares that liberalism accepts a few principles as its basic tenets. Among these are the recognition, respect, and protection of individual negative freedom; the right to life and liberty; free exchange among property owners and actors in an unrestricted market; a legal system that aims to protect basic rights and to resolve contradictions and especially conflicts among the people in a quick and just way. All these do not suffice to constitute an ideology, and therefore liberalism cannot and should not be seen and treated as an ideology. There is no doubt that this approach has its own merits. However, it is refuted by the fact that liberalism has been one of the main subjects in classes of political ideologies at university courses.

The second approach is to deal with liberalism as a political theory. Defenders of this understanding point to the fact that liberalism essentially concerned with the issues and questions that are the main subjects of the political theory in general, such as the emergence, development and nature of the state, and the values of liberty, equality, and justice. These are also the issues liberalism seeks to address. Thus, liberalism is essentially a political theory.

Obviously, this approach has some truth. Liberalism essentially tackles with the issues that political theory studies. In this respect, liberalism can be called as a political theory rather than an ideology. However, the same

also applies to other ideologies. This means that we might have to omit altogether ideologies and treat them as political theories. This could cause a kind of earthquake in university programs and may force us to abandon teaching about political ideologies altogether. Another problem with this attitude is the fact that some ideologies, especially socialism and ideologies similar to it, go much further than being simply a political theory and prescribe monopolistic solution formulas to every human problem in individual and collective life.

The view that treats liberalism as an ideology is the most popular approach among those who are interested in the subject as a field of study or as a matter of personal choice. This approach is strengthened by the fact that the word liberalism has the suffix “-ism” which denotes an ideology, as is the case with socialism and fascism. For this reason, many people believe that liberalism is an ideology in its own right and therefore needs to be treated like other ideologies.

This approach has some drawbacks. First of all, the suffix “-ism” does not necessarily evoke a full-fledged ideology. The best proof of this is the case of the word “terrorism”. Terrorism is not an ideology despite the fact that it ends with “-ism”. The same can be said for some of other ideologies, such as feminism and environmentalism since these do not constitute an ideology in themselves and seek help from other main ideologies like socialism. Second, this approach fails to distinguish between ideologies and tends to treat ideologies with different characteristics under the same title.

Ideologies are usually categorized into two groups: Completed and uncompleted ideologies. There are some other names for these two groups of ideologies: Hard and soft ideologies. Another name to give them is the primary and secondary ideologies in the footsteps of German conservative thinker E. Voegelin (1901-1985). Marxist socialism, national socialism, and religionism (Islamism, Christianity, and Judaism) can be given as examples of the completed, hard, primary ideologies. Liberalism, social democracy and conservatism appear as the samples of uncompleted, soft, secondary ideologies.

The differences between soft and hard ideologies are of utmost importance. Hard ideologies claim that they have a say in any and every aspect of life and that they have to be obliged by everyone who lives in the political area where the ideology officially reigns. People can and must be expected to exhibit full obedience to the ideology and may be coerced to do so if necessary. Thus hard ideologies leave no room to individuals to have freedom and to exercise it in their life. Countries with hard ideologies, such as the socialist Soviet Union, Nazi Germany in the past and present-day Afghanistan and

Cuba, have demonstrated the negative effects of imposing a hard official state ideology on the people.

In a clear and definite contrast, soft ideologies do not have a claim to fulfill the entire life of their followers. Instead, they stress certain values and leave the rest to individuals. Each citizen is considered to have the right to freely choose the values to follow and to organize their life according to their individual preferences. Therefore, soft ideologies promote individual freedom and the peaceful coexistence of human beings with different ideas, allowing people to live in varying and sometimes competing ways of life.

Liberalism can be considered as the main soft ideology. It defends framework values and it is possible for the individuals and separate parts of society to fulfill these frameworks with what they wish and choose. A good example could be the right to freedom. The right to freedom does not tell its holders what to believe in, what values to follow, and what ways of life to live. All these are completely left to individuals themselves. The same is true for the right of free speech which enables human beings to disclose their ideas and opinions but does not tell them what to talk about and how to express. Right to private property gives the human beings the options to try to have property or to exhibit no interest on private property. In a private property society, no one is forced to own property, and the decision to do or not to do so is left completely to individuals. Therefore, it may not be wrong to label liberalism as an ideology, as long as the distinctions between ideologies are considered and the values that liberalism defends and promotes are considered and emphasized.

Historical Roots of Liberalism

As indicated above liberalism is thought to have appeared as the first ideology in the Age of Enlightenment by many experts on the ideologies. It is definitely considered as one of the direct results of the Enlightenment. However, before going further, two points need further clarification on this issue. The first is whether or not liberalism emerged purely as the intellectual product of the West. The second is the extent to which liberalism is related to the Enlightenment in a Western context.

Liberal writers like to point out that liberal ideas go back to Ancient Greece. In ancient Athens, in the charters given to those who had been liberated from slavery, all the characteristics of negative liberty were counted. It is also possible to encounter some elements of liberal thought in the Stoic philosophy. It thought that the best way to understand an individual's life

philosophy was not to look at what he/she said but how he/she behaved in life. Good life is something desirable and in order to have a good life an individual has to understand the rules of natural order. It is because the Stoics believed that everything has its roots in the nature. Among the leading adherents of the Stoic philosophy was the Roman emperor Marcus Aurelius (121-180). After Christianity became the official state religion of Roman Empire (380) Stoic philosophy lived a rapid decline. As times get closer, the ideas of John Locke (1632-1704) and David Hume (1711-1776) are counted as the leading sparks in the development of liberalism. In economics, the opinions of Adam Smith (1723-1790) are generally credited with shaping the contemporary understanding of free market ideas. His ideas on the importance of free trade in the development of social welfare and the contribution of the division of labor to economic productivity are considered to be the leading thoughts in the development of liberal economic ideas. It must be stressed, however, that these human institutions did not come into being because of Smith's writings. Rather, they already existed and were functioning so that Smith was able to observe their functions in everyday life and their contributions to the welfare of society as a whole.

However, it is possible to find elements supporting liberal approaches in the thought of thinkers in other parts of the world. For example, it is easy to detect them in the thought of Mozi of China (470-391 BC), and Ibn Khaldun (1332-1406) of the medieval Islamic world. Mozi to some extent shared the ideas of Confucius, the well-known Chinese philosopher, that the good society is a disciplined society, and that in order to protect the good society, obedience of the youth to the old, the women to the men, and the chieftains to the country-kings is the duty of everyone living under a kingdom. In sharp contrast to Confucius, Mozi thought that richness was a good thing and people had a duty not to steal other people's property and household members. On the other hand, Ibn Khaldun argued that excessive taxation was wrong and ultimately harmful to the state and society. He developed a kind of civilization theory called the Science of Umran, and this theory has many similarities with today's understanding of civilization.

Despite all these preliberal age approaches and contributions, there is no need to deny the fact that contemporary liberalism took its present form in the so-called Western world, especially in Western Europe. The names that deserve to be mentioned and must be honored as the final developers of the main liberal ideas came mainly from the United Kingdom: John Locke, David Hume, and Adam Smith.

Locke lived and worked in and around London, while Hume and Smith lived in Scotland. Locke is more associated with the Continental Enlightenment, while Hume and Smith are considered among the leading figures of the Scottish Enlightenment. The main difference in their approaches comes out in their method of thinking, especially in the role the human mind plays in the emergence and development of basic human institutions.

Since their days, however, there have been many developments in liberal thought, and today liberalism occupies a much wider spectrum. Put another way, there are many sub-schools of liberal thought. One is the liberal understanding of the Austrian thinker Ludwig von Mises (1881-1973), who showed that in a command economy, where there are no market prices, it is impossible to rationally make a top-down plan for the whole economy. Ayn Rand (1905-1982) represents a unique way called Objectivism, which accepts that human reason must be considered as the main and, indeed, only element to shape all societal institutions and social life. Murray Rothbard's (1926-1995) anarcho-capitalism took its first inspiration from Mises' ideas but went much further, declaring that the growth of a state cannot be stopped, as classical liberals believe, because states have a natural tendency to grow larger and therefore the state is harmful to humanity. The Austrian School of Economics was founded by Carl Menger (1840-1921). It discovered the theory of subjective value and marginalism. The Public Choice Theory of James Buchanan (1919-2013) and Gordon Tullock (1922-2014) must be counted among the basic branches of liberalism. It recommended that political events should be studied with the analytical tools of economics and that the main actors in political life (politicians, bureaucrats, interest groups, and voters) should be treated as utility maximizers like the market actors. The public choice school paved the way for the emergence of the discipline of Constitutional Economics. Gary Becker (1930-2014), as a sociologist and economist, went much further down the same path. Becker was one of the first economists to use the analytical tools of economics to analyze topics that had been studied in sociology, including racial discrimination, crime, family organization, and addiction. He argued that these types of human behavior could be viewed as rational and utility-maximizing. The Chicago School of Economics, led by Milton Friedman (1912-2006) and George Stigler (1911-1991), initially rejected Keynesianism in favor of the monetarist theory and later relied on the theory of rational expectations and game theory. The Law and Economics School, appeared in 1970s, has become influential in especially legal circles. The school was led by American judge and academician Richard Posner (b. 1939). And some other names deserve to be mentioned although they did not

lead any school of thought, such as Benjamin Constant (1767-1830) and Frederic Bastiat (1801-1850) from France and Wilhelm von Humboldt (1767-1835) from Germany. On the other hand, another form of liberalism, the so-called American or welfare liberalism, has emerged with the writings of especially T. Hill Green (1836-1882), John Dewey (1859-1952), and John Rawls (1921-2002). The situation in liberal thought and intellectual currents today is so complicated that various bunches of ideas that differ from each other in many respects are called liberalism, and this causes some serious difficulties in studying and understanding the foundations and implications of liberalism.

Classical Liberalism: The Origins of Liberal Thought

Classical liberalism is the name given to the original liberalism that emerged in the 17th and 18th centuries. Two main strands can be identified within classical liberalism: The first is based on the ideas of the British philosopher John Locke and the second on the ideas of the Scottish thinkers David Hume and Adam Smith.

John Locke is known as the thinker who developed further the theory of natural rights and natural law. He is also one of the classical contractarian thinkers along with the British thinker Thomas Hobbes (1588-1679) and the French writer Jean J. Rousseau (1712-1778). However, Locke's view of the state of nature differs radically from that of Hobbes and Rousseau.

Hobbes believed that in the state of nature, human beings behave like wolves and they are in constant struggle with each other. "Homo homini lupus" ("A man is a wolf to another man") is the famous Latin expression pointing to this continuing and endless fight among human beings. Therefore, what human beings need most in life is security, and the state, established by a contract among human beings, is required to provide security to its citizens. In other words, security is the first and indispensable right of human beings to live in safety, peace, and harmony.

Rousseau believed that human beings lived alone, far away from each other in the state of nature. They were quite happy to do so. They came together only to satisfy their basic needs and, after satisfying their needs, they separated. The birth of first society, and then science, art, and so on, corrupted them and ended their happiness. It is impossible for humans to turn back to the life in state of nature. What is needed to do is that human beings should come together and obey the orders of general will absolutely if they want to have basic rights and aim to be happy. General will consists of the accumulation of

the will of every member of the society but it might differ completely from individual wills.

In sharp contrast to the understanding of Hobbes and Rousseau, Locke believed that in the state of nature, all human beings have the basic rights to life, liberty, and private property. These are natural rights given to human beings by their creator. In other words, divine law requires that these rights must exist, and they should be respected by every human being and social institution. It must be also kept in mind that rights did exist at a time when there was no state.

However, this begs the question, why did people enter into the contract to create the state? It seems that there was no need for the state as people had all the basic rights and must have survived in peace and harmony. According to John Locke, the first reason to leave the state of nature was the exaggeration of individuals in the state of nature to punish those who harmed themselves, which paved the way for making a contract to create the state. The second reason was the fact that the judiciary was not established and institutionalized in the state of nature, which caused some problems in the flow of societal life. Therefore, people thought it appropriate to make a contract first to establish the society, and then a second contract to establish the state. That is how the state came into being.

This explanation of the birth of the state claims that rights existed before the state was created. What this implies is that something that comes into existence cannot violate or ignore the things that existed before it. This interpretation extends to the right to resist against the state. According to the right to resist, it is the basic duty of the state to protect human rights against actual and potential violators. If a state fails to do so or it violates the rights itself people's obligation to obey the state ceases. People, in such a case, have the right to resist the state, to destroy it, and to establish a new one.

In Locke's understanding, the legitimacy of political government does not come from a divine source, or in other words, from God. It comes from the people. Therefore, political governance has to depend on the consent of the governed. This was a hot issue to debate on the time Locke was writing. It can be said that Locke produced his main ideas on this issue while struggling to reply to the ideas of Robert Filmer (1588-1653), the main philosopher who defended divine (God given) right of the kings to govern. Locke rejected this theory and emphasized that the right to govern derives from the people and requires the consent of the governed. This understanding made Locke a leading figure in democratic theory.

Locke can be described as a rationalist in method. All parts of his political and social theory are based on human reason. However, there is no clear-cut sign indicating that human beings made such a contract, and that God gave human beings these rights. These ideas are not empirically observed and scientifically approved but they all are the results of bare reasoning. However, Locke's understanding of rationalism does not extend to what is called constructivist rationalism, which claims that human rights and societies can be created and arranged (and rearranged) as desired only by pure reason.

The second line of classical liberalism appeared in the thought of David Hume and Adam Smith. First of all, they were not rationalists in method. They both rejected the idea that any and all human institutions depended on and were constructed only by human reason. They both believed that many of these institutions evolved spontaneously through the process of trial and error over a fairly long period of time. They managed to survive because they proved to be useful to human beings.

Hume and Smith can be labelled as utilitarians in the large sense of the word. However, their utilitarianism is rule (not act) utilitarianism. Rule utilitarianism is more interested in the rules in human societies than in the utility that specific acts produce for specific persons. According to rule utilitarianism institutions that have existed for a long time manage to survive because they have proved useful to humanity. They observed the fact that humanity as a whole had immense benefits from following the rules in long term regardless of who gets what.

Hume and Smith did not deny the fact that human beings have reason and that human reason has a place in human life. It would be meaningless to do so as reason is the only ability that creates the differences between human beings and animals. However, they rejected the belief that human reason is capable of creating the human institutions from scratch, and that all the institutions were planned and purposefully created without any attribution to human experience. There are other factors which play important roles in human life, including passions, excitements, needs, expectations, and ambitions. In other words, human beings use their minds and act under the influence of motives that are unrelated, and sometimes contrary, to human reason.

This is known in the history of liberalism as the evolutionist approach. It means that all the basic institutions developed through a process of evolution. In addition to the reason, the aforementioned factors played a role in their development. The process of evolution has not been completed and it will never end. The best way for human beings to learn is through trial and

error. This interpretation of evolution is radically different from the interpretations that evolution process passes through the phages that are exactly detected and determined before evolution takes place, as was the case with the evolution theories of August Comte (1798-1857), and Karl Marx (1818-1883).

The evolutionist approach of liberalism distinguishes between organized order and spontaneous order. In the former, there is a person or a group of persons who constructed the order in order to achieve certain predetermined goals. This is a common understanding of order in these times, especially among intellectuals who are, due to the education they have been given, better able to use their minds to understand and explain society. People generally tend to believe that if there is an order in somewhere, there must be a creator of order. Contrary to this common understanding, the idea of spontaneous order does not refer to an agent or factor that creates the order. Social order can emerge spontaneously in social life, with the anonymous contributions of all human beings and this happens over a fairly long period of time.

In spontaneous order, people may follow the rules that they do not know or they cannot put in a written form. These rules are embedded in the traditions, mores, styles, habits, and similar social institutions. There are many examples of micro-spontaneous orders. The main examples could be money, markets, and languages. Small children learning their native language can form correct sentences even though they do not know any of the grammatical rules. It is not known who created money and when it was created. It entered into the social life through anonymous processes in many places at about the same time. The same is true for market behavior. In the market people act according to the rules they do not know exactly.

This is a very important aspect of the reality of spontaneous orders. People tend to act in similar ways because they obey the rules, most of which they do not know or they are unable to express in words. For example, prices for commodities are set where supply and demand meet. In economics, this is called the Law of Supply and Demand. Every buyer tries to buy at the lowest possible price, while every seller tries to sell at the highest possible price. Thus, each buyer and seller contributes to the formation of prices, but neither is able to set prices alone.

The emergence of social order spontaneously through a process of evolution makes it clear why we should have a limited state. An unrestricted state would partially deform or obstruct the functioning of the spontaneous order by intervening in areas from which it should keep away, and this would harm the spontaneous social order.

In the evolutionist approach, the state is seen as a kind of nice contradiction in human life. It is believed that the basic duty of the state is to limit the violence in social affairs as much as possible, but on the other hand, the state itself is an apparatus of violence. In other words, human beings created an instrument of violence, called state, in order to prevent widespread violence in social life.

Adam Smith is known as the leading figure in economic thought. Smith is considered to be the founder of modern economics as a science. He pointed out in his work that the division of labor greatly increased the productivity of human beings and that trade greatly contributed to common welfare. Thus, he claims that free trade and the spread of the division of labor are the main factors in the incredible increase in human welfare.

In the tradition of classical liberal thought in a broader sense, there are some other lines. One is the approach based on the ideas of German thinker Immanuel Kant (1724-1804) and it is called deontological contractarian liberalism. Another approach comes from the authoritarian political thinker Thomas Hobbes, and it is purely rationalist. A famous strand depends on the ideas of Ayn Rand, a name of Russian origin, and it is called Objectivism, again a purely rationalist approach.

However, none of these has been as effective and influential in liberalism as the Lockean and Humean-Smithian lines. It is doubtful that the Kantian notion of the autonomous human being could provide a basis for liberalism. It can be said that at least some classical liberals do not accept the idea that liberalism can rely on Kant's approach because no human being in the world can be able to make all the rules he/she has to follow. The same goes for the ideas of Thomas Hobbes. It is very unlikely that pure classical liberalism can be produced from Hobbes' ideas, an important part of which is the claim that states cannot be limited by the laws they make. This is the main reason why he is generally recognized in the history of political ideas as the foremost developer of an authoritarian political theory. The Ayn Rand's Objectivism is a typical rationalist approach. For Ayn Rand, two names are important in the history of thought; the first is Ancient Greek philosopher Aristotle (384-322 BC) and the second is herself. She prides herself as the person who completed philosophical thought. According to Rand, the basic struggle is between the rational and the irrational. Mind is the main ability that distinguishes man from other creatures and that can build the world from scratch. Ayn Rand's ideas come very close to creating a kind of totalitarian worldview. What stops her is her strict individualism and her unwavering admiration for individual private property.

However, classical liberal thinkers should not be seen as flawless. As would be expected of any human being, they made mistakes and sometimes fell into contradictions. John Locke is known as a great defender of toleration but his toleration does not include Catholic Christians and atheists. Thus, that he can be accepted as the leading thinker of tolerance is very doubtful. It is also possible to detect some signs of constructivist rationalism in Lockean approach because he claimed in his *Essay Concerning Human Understanding* (1689) that human character could be remade. Adam Smith had received the example of the pin factory in explaining the importance and contribution of the division of labor to the production from an Islamic thinker, Nasiruddin Tusi (1201-1274), but he never mentioned Tusi in his famous *Wealth of Nations* which was published in 1776, almost five centuries later.

Classical liberal traditions of thought are still vivid. Robert Nozick (1938-2002), for example, appeared as an important interpreter of the liberal ideas in his famous *Anarchy, State, and Utopia*, published in 1974. The book had been written against John Rawls' *A Theory of Justice*, which came out in 1971. While Rawls tried to legitimize the redistribution of income by state Nozick tried to show that redistribution could not be realized without violating basic human rights. The tradition of David Hume and Adam Smith was carried into the 21st century by Carl Menger, the founder of the Austrian School of Economics, and F. A. Hayek (1899-1992), the most interesting and important thinker of the 20th century. Hayek improved the evolutionist school much further and especially his work on the theory of justice actually proved that social justice is a pipe dream and it is more harmful than useful for humanity. Hayek took the question of knowledge production and coordination as the main problem of human society and showed that in a free society, it is done much better in every respect. He emerged as the defender of classical liberal theory at a time when everybody thought that it was dead and the general tendency was in favor of totalitarian models. He waged an intellectual war against the totalitarian approaches, which were incredibly popular in 1940s with the publication of *The Road to Serfdom* in 1944, and all his criticisms of socialist totalitarianism were proven correct in the early 1990s by the failure and collapse of socialist systems.

The Elements of Classical Liberal Thought

There are different views on what the basic elements of classical liberalism are or must be. Tolerance, for example, is included by some authors among these elements, while some other authors tend to point out that where negative

freedom is established, there is no need for tolerance, since negative freedom can provide all the benefits expected from tolerance. As was the case with Kant, the notion of autonomous human being who produces every rule he/she is supposed to follow can be seen as a strong foundation for liberal thought. I think it is completely wrong, because human beings are inevitably born into a set of values and rules and they are expected to accept and obey them if they wish to live in the society. They cannot create all the values and rules from scratch and their contribution to the changes in them which take much longer time than life time of ordinary persons is negligible.

Despite all the conflicts of ideas and all the disagreements about the basic elements of classical liberalism, it would not be wrong to say that there is a fairly widespread agreement about the basic elements of the classical, i.e. original, liberalism among the defenders of classical liberal thought. These are individualism, negative liberty, private property and free market economy, and respect for the law and limited state.

Individualism

The first fundamental component of classical liberalism is individualism. In short liberalism is considered as the main, if not only, individualistic theory in the world of ideas. Individualism has two interpretations in liberal theory.

The first of which says that the individual is the main human building block in each and every society. This approach is called ontological individualism, according to which society consists of individuals. The individual is the smallest part of society. Each society can be divided into its basic units, in other words, atoms which are individuals.

Ontological individualism divides classical liberals into two groups based on their attitude toward social units such as families, groups, and society as a whole. Some claim that only individuals exist in the real sense and that social units do not exist in reality. Some tend to accept that social units exist but their existence is quite different from the existence of individuals. Individuals exist in a physical sense, but social units do not have such a presence; rather, they can be seen as a network of relationships among individual human beings. Individuals can come together in social units but later on, they can go on their way after separating from these units.

The second meaning of individualism is methodological rather than ontological. Methodological individualism accepts that scientific study to understand the actions of human beings should start from individuals and proceed

to the social groups rather than from social units to individuals. Individuals do exist, while social groups are mainly the relationships between human beings. Thus, studying the individual helps to understand the group, but human knowledge cannot advance by directly studying social groups.

Classical liberal understanding of individual and individualism has some reflections in social, economic, and political life. A family consists of a woman and a man who come together and join their lives. When a family breaks up, the woman and the man can go their own way. Each person is individually responsible for his/her wrongdoings in criminal law. Human rights are usually attributed to the individuals in democratic constitutions. Despite the ongoing debate in political theory about who owns human rights, it is an undeniable fact that so-called group or collective rights cannot constitute a reason to ignore individual rights. Thus, freedom of expression and freedom of religion are the fundamental rights that belong to and are exercised by individuals. Collective rights can be achieved by observing individual rights, but there may be cases in which observing so-called collective rights may mean violating individual rights. When there is a contradiction or conflict between the demands for collective and individual rights, individual rights must be given priority.

Negative Freedom

Freedom is the value most often associated with classical liberalism. In many cases, they are used interchangeably. If liberalism were to be expressed in terms of only one value, it would be freedom. Classical liberalism depends on and rigorously defends negative individual liberty.

Freedom has a long and rather complicated intellectual history and theoretical accumulation. Liberalism defends negative freedom, which means the absence of obstacles coming from other single individuals or groups of individuals. If there is an arbitrary obstacle in front of a person, he/she cannot be said to be free.

However, another interpretation of freedom, called positive freedom, has developed over time. The positive freedom approach began within the liberal intellectual tradition with the writings of Thomas Hill Green. At first, it did not seem to stand in a definite and sharp contrast to negative freedom. It was even thought that it might contribute to the development of negative individual freedom. Many of these expectations turned out to be false. In many respects, the main interpretations in the thought of positive freedom represent a sharp contradiction with negative freedom.

Among the interpretations of positive freedom, the first one sees freedom as being physically able to do things. This has nothing to do with freedom because being free refers to the situations in which human beings is not obstructed by, not his/her physical conditions, other human beings. The same goes with relations between human beings and nature. In order to give a sharp sample, it can be said that a person who is obstructed from doing something, like jumping up one hundred meters, is not free constitutes just nonsense. Freedom concerns only relations between human beings not the relations between human beings and natural forces. The most popular interpretation of positive freedom tends to see freedom as being financially able to do things and gives to the society, in fact to the state, the duty to support the individuals financially so that they can be free. This raises many questions and in the end it reaches to the point where freedom of some people are violated in the name of supporting the freedom of some others. It must be emphasized that the relations between the individuals and the Gods they believe in and adore cannot be evaluated in terms of freedom. It enters into a completely different area, as freedom is only related to the relationships among human beings. Political rights, in other words the right to vote and the right to get elected in free and fair elections, appear as the only correct interpretation of positive freedom which is compatible with negative freedom to a large extent.

Individual negative freedom is seen as a natural right given at birth. There are different views as to who or what gave man this natural right. There are two main approaches to explaining this issue. According to the first one, negative freedom is God-given, like all other basic rights. The second approach takes negative freedom as something that came into existence spontaneously, without interference from the non-human world. It was created by human beings either under the guidance of human reason or as an uncalculated result of human affairs. The theory of contract can be given as an example of the first approach, while the evolutionist explanation can be given as a typical example of the second approach.

Negative freedom has several manifestations in social life. Freedom of expression or the right to free speech is the leading one. It is a crossroads where all other rights meet, or any kind of right can be reached by starting from this crossroads. Freedom of expression means that individuals should be able to express their opinions, especially about the actions of those who are in a position to use public authority and to influence public life through their actions and decisions. In the beginning, this freedom was known as the right to free speech because speaking was the only way to make ideas known. As time progressed new tools and methods were added to the means of expressing ideas,

opinions, and convictions. In today's world, in addition to books, magazines, newspapers, and radio and television broadcasts, every tool, opportunity, and facility associated with the Internet can be counted among the tools for freedom of expression.

Religious freedom is another intersectional freedom. To have religious freedom, people must have the right to freedom of expression and other basic human rights. Private property and freedom for free enterprise are a must for religious freedom. So are the rights to associate and disassociate, to travel, and to settle down. The existence of religious freedom can be seen as a result or as an indicator of all these rights.

Religious freedom can be considered in two main areas. The first is related to God and the second is to the ways religions are lived and exhibited in societal affairs.

The first is the right of the believers to decide which God they believe in and worship. In this respect, for a country to have full religious freedom, it should give its citizens one hundred percent freedom. This means that believers have the right to believe in whatever they choose as their God, be it Gods with holy books or things like trees, sun, and things with no physical existence.

The second part of religious freedom relates to people's daily practices. This includes style of worship, religious education, religious practices, religious dress codes, etc. As expressed by Robert N. Audi (b. 1941) three principles can be counted in this regard: libertarianism, equality and neutrality

The first principal, libertarianism, means that the goal in religious freedom is to leave the people as free as possible and to restrict or hinder their daily religious practices only when they have the capacity to destroy a common, peaceful life. Prohibitions must be the exception, not the general rule. And basic human rights must be the guiding principle in the attempts to restrict religious practices. In short, religious freedom does not and cannot permit the practices that restrict the freedoms of others or endanger their lives. In this context, sacrificing human beings or parts of human body to make a God happy cannot be allowed in the context of religious freedom, because the right to life and the integrity of human body is a basic human right, and it comes before all other rights.

The second principle that appears as part of religious freedom is equality. Equality requires the public authority not to discriminate positively or negatively between the believers of different religions or different interpretations

of the same religion. All religions and religious interpretations should be treated equally, for example, in public employment and services.

The principle of neutrality, which is the third, points to the fact that in a free society not everyone acts as a believer in a sacred religion, and therefore non-believers or believers/followers of the so called secular religions must be treated equally with believers by the public authority. Public authorities cannot say that what is important for citizens is to believe in this or that sacred religion and they must keep away from being a non-believer. Non-believers, for example, deists and atheists, have the same rights as believers in every aspect of life. This issue is so important that J. Stuart Mill (1806-1873) pointed out that without the equality of atheists with believers religious freedom in the United Kingdom would have remained incomplete.

Private Property and Market Economy

Property is the exclusive right to use things. When something is under any form of property, only those who hold the right to property can use that property, and they have the right to exclude others from using it. Non-owners can use the owned property only with the permission of the property owner.

There are three main forms of property. The first is common property; the second is public property; and the third is private property.

Common property gives the right to use the thing usually to a community, as in the case of the people of a village who have the property of the pasture around the village. It is the inhabitants of the surrounding villages who are excluded from using it. Public property is assumed to belong to all citizens, such as roads and bridges in the country. Private property refers to the ownership of things by individuals or relatively small groups of individuals over things. In the private property system, other individuals or groups of individuals are excluded from using the thing under private ownership.

Classical liberalism accepts the right to private property as one of its leading and indispensable principles. Private property refers to the individual ownership of things. There can be no ownership over individuals. In other words, only things -not human beings- are subject to private property. Human beings cannot be owned, as was the case in the age of slavery.

The right to private property includes also the right to exchange it with things that belong to other human beings. Therefore, any restriction on the exchange of things can be read as a restriction on the right to private property. For this reason, in order to have an unrestricted right to private property,

a market economy is necessary. In a market economy, things are freely exchanged by individuals or firms, which are a collection of human beings. The market spontaneously comes into existence, it does not need a creator, and the behavior of free individuals automatically leads to human beings constituting it. If there is no market, in other words, if the exchange of things is restricted by a private or public authority, the right to private property loses much of its meaning.

Economies based on private property are much more productive than economies in which public rather than private property dominates economic life. This is the essence of the prosperity we enjoy around the world today. Wealth produced in a private property economy does not remain confined to where it was created and to those who initiated its creation, but spreads to or spills over into other parts of the world.

An economic system based on private property naturally produces inequalities of income and wealth. These are natural and inevitable results of the exchange process. However, it does not mean that liberalism does not care about justice in societal life. The classical liberal theory is linked to procedural justice. According to the theory of procedural justice, justice arises spontaneously in the market and has nothing to do with the content and results of economic exchanges. The only way to judge whether an exchange is fair or not is to look at the conditions to determine whether the exchange was conducted according to the rules of justice.

Procedural justice has three basic rules:

1. The recognition of and respect for private property.

Private property appeared as a reply to the problem of scarcity in the world and produced wonderful success in the fight of human beings first to survive and second to prosper. Therefore the right to private property must definitely exist and this right should be strictly respected and obeyed by all individuals and public authorities in all aspects of life.

2. The voluntary transfer of private property.

Where there is no exchange of properties the right to property cannot exist in reality. In a free society, properties under private ownership are continuously exchanged. This is done through contracts between individuals in an unrestricted market exchange process or legal inheritance and voluntary donations, grants, and endowments.

3. The keeping of words and promises in contracts.

Social life and relations between people depend on written or unwritten, short-term or long-term contracts, and the parties of all these contracts

are expected to keep their promises. If they fail to do so without any reasonable, unavoidable, and acceptable obstacle, they are forced to provide their promises in contracts or they are punished by the established legal authorities for the harm they gave to the other side of the contract through their failure.

Any exchange that took place without violating any of these rules of procedural justice can be considered fair, regardless of its contextual results for and effects on the parties to the exchange. This approach was shared by a wide range of philosophers from David Hume to Immanuel Kant. The German thinker Kant, for example, said that justice must be sought not in the content but in the form of market exchanges. In a caricatured sample we can think about an exchange in which a camel is exchanged with a flea. For an observer from outside who is interested in this exchange might obviously seem an open injustice. However, for somebody who subscribes to the procedural justice theory, it is exactly fair as long as the exchange took place without breaking any of the rules of procedural justice.

Classical liberals do not take seriously any understanding of social justice, be it moderate, as in the theory of John Rawls, or radical, as in the Marxist theory of justice. The reason for their attitude is that social justice has no clear-cut definition. There is also a lack of objective and identifiable principles in all theories of social justice, such as the rules of procedural justice. This leaves the theory of social justice open to the interpretation of those who demand it and those who claim to realize it.

Social justice is concerned with the position of social groups in relation to each other, while procedural justice is interested in the actions between individuals. This puts the theory of social justice in a situation where it can have no connection with criminal law. In other words, the actions and results that are considered against social justice cannot be sued in front of criminal courts because nobody could be held responsible for the injustices in the eyes of social justice seekers.

Criminal codes in almost every country include a large part of procedural justice. For example, killing is not allowed and this protects the basic right of individuals to life. In terms of creating welfare, stealing and cheating are forbidden. No one can take something that belongs to someone else without the permission of its owner. Thus, people who initiated to the creation of things have the chance and capacity to keep these things in their hands. This is the main incentive of any attempt to produce; otherwise, in the case that products or results are taken away by force or in any other way from those

who produced them, productivity is frightened, and productive activity is to a large extent obstructed. This applies not only to extortion by others but also to extortion by the state.

Respect for the Law and Limited State

Another prerequisite for classical liberal theory is to respect the law and to make the state obey and be limited by the law. A liberal society is a society of law. There can be no freedom without law. As I. Kant indicated, law is seen as the tool which coordinates everybody's freedom with freedom of others.

How the law came into existence is the subject of much debate among ordinary people as well as scholars. It is quite common to accept that law can and should be deliberately created by a law-making authority, be it a person, as in absolute monarchies, or a group of people freely elected by the people with such a duty, as in contemporary democracies.

Both approaches have their pros and cons. It is clear, however, that law emerged over a long period of time and was not created by an identifiable and observable authority. Law appears as a product of ordinary human activity. Every human being who spends any time in the world is expected to contribute to its formation. Thus, the law is a common product of all humanity, past and present.

The misconceptions concerning the law formation are mainly due to the confusion between the creation and the codification of law. To codify law is not to create it from scratch, but rather to write down legal codes and try to simplify them as much as possible. Human history has witnessed several great codification efforts, but in none of them was law created or recreated from a point where there was no law. The prior existence of law made the effort to codify the legal rules possible.

In a situation where there is no state, legal rules will continue to exist because human beings are by nature producers of rules and order, and no social order can exist or survive without rules. However, due to the exaggeration of individuals in punishing those who harm themselves and a functioning legal system, human societies need an authority to apply the legal rules, as Locke said. This is why the state comes into existence. There are different views among liberals on how the state came into existence. Some believe that the state was born with a contract in society, as Locke wrote. Some others, like Hume, accept that the state appeared spontaneously at the end of a long evolution process in human societies.

Whatever the explanation for the birth of the state and law, almost all classical liberals accept that state authority should be limited by the law. This is achieved through three basic principles: the rule of law, the separation of powers, and constitutional government.

According to the rule of law, laws must be certain, clear, abstract, and non-retroactive, and they should not make negative or positive discrimination among the subjects to whom the rules are applied based on their social, ethnic, economic, religious, or political backgrounds. In other words, rules should be applied impartially and equally. This is sometimes expressed as the principle of equality before law, meaning that everybody is equal in front of the law enforcing authorities and institutes.

Separation of powers refers to the fact that in order to have and protect individual freedom and fundamental human rights, the basic powers of the state, legislation, political governance, and justice must not be in the hands of the same organ. They must be exercised by separate branches of the state structure, because the unification of all state powers in the same organ creates a power which is impossible to limit in its actions and to hold responsible for its wrong doings.

The principle of constitutional government indicates the need that all the powers of state organs should be derived from a - preferably written - constitution that openly declares and recognizes human rights. Government as a whole or all the subbranches of government should not attempt to use powers not openly granted to them by the constitution.

Classical Liberalism and Others

Classical liberalism can be explained and proved scientifically up to a certain point. However, it is nonsense to equate it with science, as is done with Marxism under the name of scientific socialism. Rather, it emerged as a result of the long and extensive human experience and interrelationship among human beings. Ultimately, its emergence can be attributed to the characteristics of human nature, the basic specialties of human beings, the nature of power, and the ecosystem in which human beings are condemned to live.

In short, human beings prefer their own interests to the interests of others. They prefer the known to the unknown. They give priority to their short-term interests over their long-term interests. They are eager to earn, achieve and have things with, not most, but least (minimum) effort. This is because they are born this way, or because they were shaped in thousands of years of

events like this. Whatever they are, these qualifications cannot be eliminated from human nature and must be taken into account as given in the efforts to develop a social theory.

Power in human societies is either a useful or harmful tool, depending on the conditions it is based on and the functions it shoulders. Human experience shows that unlimited power definitely corrupts and harms people. As Lord Acton (1834-1902) said, "Power tends to corrupt, and absolute power corrupts absolutely". This is the nature of power, whatever its source, religious or secular, scientific or traditional, exercised by a single person or a group of persons. Therefore, the state should stay and act within clear and open limits, or else it may harm human lives.

Human beings live in an ecosystem where scarcity is its main characteristic. In order to first survive and then prosper, people have to produce. Private property, with all the incentives it creates, is an answer to this fundamental problem. As indicated above, communities with private property have been much more productive and have created more wealth. That is why we need private, not public, property economies.

Classical liberalism can be seen as a social and political theory that emerged as a result of all these situations and conditions. However, like some other approaches, it did not stay as it was born and developed in two directions.

The first appeared as a way to extend the principles of classical liberalism to their extreme logical positions. Thus anarcho-capitalism emerged. It is an approach that strictly and definitely rejects the conviction that the state is inevitable and necessary for human societies. Any society without a state is destined to be more successful and prosperous than any society with a state. Therefore, it is a duty for those who really appreciate freedom to fight for societies without a state.

The second approach went in the opposite direction. It believed that the state could do better than classical liberals believed. The state can increase positive freedom and reduce economic inequalities. It can provide basic needs, especially in education and health care, to everybody and free of charge. It can provide social security and a minimum social income to all its citizens. It can make its citizens able to use their freedoms through financially supporting them. So what we need is not a limited state, but a larger and bigger state that constantly interferes with social life for the benefit of the disadvantaged.

The position of classical liberalism and others can be explained and summarized in short by their view of the state. Classical liberalism sees the state

as a necessary evil for societies. State is useful to human societies as long as it is kept within the limits mentioned above. The benefits it produces are far outweigh the harms it inflicts on human beings. The anarcho-capitalist line of thought sees the state as an unnecessary evil for humanity. The state itself violates the rules it is supposed to apply to its citizens. It becomes a monopoly, for example, in justice, policing, and security. Thus, it hinders the functioning of the market economy. This harms the society. According to the so-called American liberalism, welfare liberalism, or new modern liberalism, the state is an inevitable and useful tool for human societies. It can help to solve almost all essential social problems. Therefore, the state is not evil in any sense, but something very good and useful, so the more we have it, the better we are.

It must be emphasized that in the world today the third approach is the most popular and used form of liberalism. In every society and country, states are deeply involved in social issues and they are both eager and able to interfere in the economic, societal, and religious life of their citizens.

Liberalism and Civilization

Civilization is among the most used and respected concepts in the world we are living today. Every thinking person has something to say about and almost all the strands of thought claim to be the owner and defender of civilization. In short two main approaches to depict and explain civilization can be counted.

Of which the first says that there have been and still are more than one civilization in the world. These can be named after their geographical location as with the concepts of European, American or Far East civilization. In some cases civilizations are called with references to religions as happens when we say Islamic or Christian civilization. In this case the names of religions are identified with civilizations.

According to the holders of this view civilizations can be, as Samuel Huntington (1927-2008) claimed in his theory of clash of civilizations, in a severe conflict and their basic aim is to destroy completely or to take under their control the other civilizations. There is also the approach that seeks peace and harmony between civilizations and it is called the meeting of civilizations, as was the case with the project led by Türkiye and Spain for some time in the near past.

The second approach takes the issue in a completely different context. It says that there has been, and still is, only one civilization, and it is called

common human civilization. Because civilization is created by human beings, and human beings constitute a certain type of existence completely different from other living beings, for example, animals. It is true that there can be differences among human beings but that does not mean that human communities with observable differences belong to a different type of creature. In essence every human being is human being and all human beings live under very similar conditions and pass through the same stages during their stay in the world. To put it differently it can be said that similarities among human beings are much more than differences among them. For this reason it is meaningless to exaggerate the cultural, religious or other differences among human beings and to claim that almost each society creates a separate civilization. There is and there will always be only one human civilization.

Seen in this context there is also a widespread conviction that the major civilization in the world today is so called Western civilization. It was mainly created only by the West. Those who contributed to its appearance most are the Westerners. In other words contemporary civilization has been created by and belongs to the West.

This approach is mistaken. The correct name of the so called Western civilization is liberal human civilization. Two reasons could be counted to support this claim. The first is the fact that contemporary human civilization depends on mainly liberal values, or, to express it differently, all the values so called Western civilization grounded on either created or explained and strongly defended by liberal authors and approaches. Among these values are religious freedom, freedom of expression, the right to private property, procedural justice, free market economy, rule of law, separation of powers, constitutionally recognized and protected human rights, limited and constitutional political governance. Without all these values and social, economic, and political structure depending on them it is just nonsense to speak about civilization.

As to the second reason, not every strand of thought in the West sympathized with these values. Quite contrary, the streams that harshly rejected and violated these values appeared in the West and found their first or most important application in the West. In addition to that, racism, systematic negative discrimination and eugenics were born as the children of the West. Totalitarian ideologies which aimed to forcefully unite the society around an absolute and monopolistic scale of aims and values and in doing so killed individuality also appeared in the West and found their way to excessive barbarism in Western soils as was the case with orthodox socialism, nationalist socialism, and fascism.

Therefore the correct name for the contemporary civilization is not Western but liberal Western civilization. However, when contributions to liberal thought which appeared in the various parts of the world and the fact that human beings constitute a unique type of living creatures are taken into consideration it is better to call it not Western liberal but simply liberal civilization. Indeed the civilization we are proud of or we have to defend today mainly depends on liberal values. If we take all its content, values and rules away from our civilization, almost nothing remains back and human civilization disappears.

Conclusion

As explained in the article liberalism first appeared as classical liberalism despite the fact the adjective classic came much later. In time it was narrowed down towards anarcho-capitalism and widened up towards statist liberalism. Both rejected the role classical liberalism predicted for the state in a free and prosperous society.

Anarcho-capitalism denied the liberal conviction that limited and law abiding state is needed and useful for human beings and societies. State has a natural tendency to expand and it is a hopeless case to expect the state stay limited in its functions in the society. Therefore the best thing to do is to abolish the state completely and leave its functions to the free market economy and civil society.

Etatist liberalism moved in the other direction. It thought that state is a useful apparatus and it is capable to improve the living conditions for especially poor and disadvantaged people. What we need is not less but more state. State should widen its functions and interfere into inequalities in the society usually in the name of material equality and social justice.

Therefore the original liberalism, which is called today as classical liberalism, stresses the differences between itself and other interpretations of liberal approach. Classical liberals accept that state is useful tool for the societies provided that it stays limited and keep away from occupying the fields of civil society and interfering into market economy.

Despite all these debates and disagreements among liberals, liberalism has a long history and very rich intellectual accumulation. Every attempt to study contemporary civilization and its concepts would sooner or later make us to face its intellectual richness especially in the form of classical liberalism. As classical liberalism helped most to the spontaneous construction of

the civilization, classical liberal values and rules turned out to be a sort of meta-ethic values and rules. These values and rules are voiced and defended, at least rhetorically, by almost every ideological position, consciously or unconsciously, in the years we are living.

References

- Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği (Wealth of Nations)*, trans. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Ahmet Taner, *Murray Rothbard: Liberal Gelenekte ve Siyaset Felsefesindeki Yeri (Murray Rothbard: His Place in Liberal Tradition and Political Philosophy)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2010.
- Alan Kahan, *Freedom from Fear: An Incomplete History of Liberalism*, Oxford: Princeton University Press, 2023.
- Atilla Yayla (ed.), *Hangi Liberalizm (Which Liberalism)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2013.
- Atilla Yayla, *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi (Road to Freedom: Hayek's Social Theory)*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2014.
- Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş (An Introduction to Political Theory)*, İstanbul: Kesit Yayıncılık, 2015.
- Atilla Yayla, *Liberalizm (Liberalism)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2015.
- Buğra Kalkan, *Kendiliğinden Doğan Düzen (Spontaneous Order)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2016.
- Christopher Snowden, *Selfishness, Greed and Capitalism: Debunking Myths About the Free Market*, London: IEA, 2015.
- Eamonn Butler, *Klasik Liberalizm: Bir El Kitabı (Classical Liberalism: A Primer)*, trans. Arda Akçiçek, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.
- Fridrich A. Hayek, *Özgürlüğün Anayasası (The Constitution of Liberty)*, trans. Yusuf Ziya Çelik-kaya, Ankara: Big Bang Yayınları, 2013.
- Hasan Yücel Başdemir, *Liberalizm: Ahlaki Temeller (Liberalism: Moral Foundations)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.
- James M. Buchanan, *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, Chicago: The University of Chicago Press, 1975.
- Johan Norberg, *Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future*, London: Oneworld Publications, 2016.
- John Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme (The Second Treatise of Government)*, trans. Fahri Bakırcı, Ankara: Babil Yayınları, 2004.
- John Rawls, *Siyasal Liberalizm (Political Liberalism)*, trans. Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne (On Liberty)*, trans. Alime Ertan, İstanbul: Belge Yayınları, 2000.
- Kazım Berzeg, *Liberalizm, Demokrasi, Kapıkulu Geleneği (Liberalism, Democracy, Tradition of Sultan's Troops)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2019.

- Ludwig von Mises, *Kadir-i Mutlak Devlet (Omnipotent Government)*, trans. Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2010.
- Mark Pennington, *Sağlam Politik Ekonomi: Klasik Liberalizm ve Kamu Politikasının Geleceği (Robust Political Economy and Classical Liberalism and the Future of Public Policy)*, trans. Atilla Yayla, Ankara: Liberte Yayınları, 2014.
- Mark Skousen, *İktisadî Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası (The Making of Modern Economics: The Lives and Ideas of Great Thinkers)*, trans. Mustafa Acar-Ekrem Erdem-Metin Toprak, Ankara: Adres Yayınları, 2014.
- Mustafa Erdoğan, "Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri", <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberalizme-yeniden-bakis-tarihi-ve-felsefi-temelleri-mustafa-erdogan,262.php>. ("A Review of Liberalism: Historical and Philosophical Foundations") Date of access: 29 May 2020.
- Nima Sanandaji, *Kapitalizmin Doğduğu Yer: Orta Doğu (The Birth Place of Capitalism: Middle East)*, trans. Ahmet Uzun, Ankara: Liberte Yayınları, 2020.
- Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi (Modern Political Theory)*, Çev. Mustafa Erdoğan – Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2018.
- Özlem Kırılı, *Liberteryenizm (Libertarianism)*, Ankara: Liberte Yayınları, 2023
- Stephan Holmes, *The Anatomy of Antiliberalism*, Massachusetts: Harvard University Press, 2006.
- Tom Bethell, *The Noblest Triumph: Property and Prosperity Through the Ages*, New York: St. Martin's Press, 1998.
- Wilhelm von Humboldt, *Devlet Faaliyetinin Sınırları (The Limits of State Action)*, trans. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Liberte Yayınları, 2013.

İktisadi Devletçiliğin Yükselişi ve Etkileri

Ahmet Uzun* & Ayşe Meral Uzun**

Öz

Bu çalışma son yıllarda dünyada yükselme eğilimine giren iktisadi devletçiliğin etkilerini araştırmaktadır. Devletçi uygulamalarla çok eski dönemlerden beri karşılaşılmaktadır, ancak son iki-üç yüzyıl boyunca, devletçiliğin kapsamı sürekli genişleme eğilimindedir. İkinci Dünya Savaşından sonra artan refah devleti uygulamaları devletçiliğin kapsamını büyütüştür. 1980'lerden sonra yaşanan liberalizasyon sürecine rağmen, devletçilik güçlü kalmaya devam etmiştir. Son dönemlerde hem kamu harcamalarının GSYH'ye oranının artması itibariyle hem de kamu iktisadi teşekküllerinin güçlenmesi yönüyle devletçiliğin yükseldiği dikkat çekmektedir. Devlet işletmeleri, özel sektörün kârlı şekilde faaliyet gösterdikleri alanlarda giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Devletçiliğin yükseliş sürecinde ayrıca kapsamlı bir parasal genişleme olgusu da yaşanmaktadır. Regülasyonların, teşvik ve sübvansiyonların yaygınlığı da devletçi faaliyetlerin diğer göstergeleridir. Çalışmada devletçi uygulamaların özel kesim üzerindeki yükleri artırdığı, kamu iktisadî girişimlerinin yaygınlaşması ile verimliliğin azaldığı, üretim maliyetlerinin yükseldiği, rüşvet ve yolsuzluğun yaygınlaştığı, şeffaflık ve hesap verebilirliğin azaldığı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Kamu İktisadi Teşekkülleri, Kamu Harcamaları, Regülasyon.

The Rise of Economic Statism and Its Effects

Abstract

This study investigates the effects of economic statism, which has been on the rise in the world in recent years. Statist practices have been encountered since ancient times, but the scope of statism has tended to expand constantly over the last two-three centuries. Increasing welfare-state practices after the Second World War expanded the scope of statism. Despite the liberalization process after the 1980s, statism remained strong. It is noteworthy that statism has increased recently, both due to the increase in the ratio of public expenditures to GDP and the strengthening of state owned enterprises. State owned enterprises have become increasingly involved in areas where the private sector operates profitably. During the rise of statism, there is also a comprehensive monetary expansion. The prevalence of regulations, incentives and subsidies are other indicators of statist activities. The study emphasizes that statist practices increase the burden on the private sector, and expansion of state-owned enterprises reduces productivity, transparency and accountability, and increases production costs, bribery and corruption.

Keywords: Statism, State-Owned Enterprises, Public Expenditures, Regulation.

* Prof. Dr. | Sivas Cumhuriyet Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisat Tarihi ABD | ahmetuzun@cumhuriyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3980-3914

** Prof. Dr. | Sivas Cumhuriyet Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD | aysemerraluzun@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8787-8240 | DOI: 10.36484/liberal.1432501

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 29-54.

Gönderim Tarihi: 6 Şubat 2024 | Kabul Tarihi: 28 Şubat 2024

Devlet, herkesin bir başkası pahasına geçim yolu aradığı büyük hayali bir varlıktır.

F. Bastiat

Giriş

Devletin iktisadi hayata yönelik müdahaleleri içerik, kapsam, etki ve sonuçları itibariyle iktisat literatüründe geniş bir tartışma konusu olmuştur ve bu tartışma devam etmektedir. Geçmişle olan fark, günümüzde tamamen merkezi planlamayı esas alan fikirlerin yaşanan tecrübeler ışığında güç kaybetmesi ve onun yerine piyasaları reddetmeyen, ancak devletin sistematik müdahalelerini destekleyen fikirlerin canlılığını korumasıdır. Steve Forbes'un bugünün neo-sosyalistlerinin atalarından daha zeki olduğunu ve dolayısıyla iktisadi hayatta doğrudan devralmalar yerine katı düzenlemeler yoluyla aynı hedeflere ulaştıklarını belirtirken işaret ettiği gerçek budur. Forbes her ne kadar son yüz yıldaki tüm ekonomik felaketlere kötü hükümet politikalarının yol açtığını, buna karşılık özgürlük ve serbest piyasaların daha fazla insana daha fazla refah getirdiğini söylese de (Forbes, t.y.) devletlerin iktisadi hayattaki rolü her fırsatta büyüme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim sayesinde hükümetler kaynak dağılımına daha fazla müdahil olmakta ve serbest piyasaların işlevini aksatmaktadır. Günümüzde neredeyse hiç kimse merkezi plandan söz etmemektedir; ancak artan kamu harcamaları ve vergi yükü yanında kapsamlı regülasyonlar iktisadi devletçiliğin büyümesine yol açmakta ve bu durum, etkin kaynak tahsisini bozmaktadır. Dünya sosyalist planlamanın felaketlerini bilmesine rağmen, devletçiliğin lehine geniş bir destek hâlâ sürmektedir. Son yıllarda yaşanan salgının etkisiyle piyasaların aleyhine ve devletçiliğin lehine yeni argümanlar ortaya çıktığı bilinmektedir. Neticede devletçiliğin yükseliş eğilimi devam etmektedir ve bunun nerede yavaşlayacağı veya duracağı belli değildir. Belki 1980'lerde gelişmiş ülkelerde yaşanan ağır ekonomik sorunlardan sonra deregülasyon ve özelleştirme dalgasının ortaya çıkmasında olduğu gibi, tekrar iktisadi tıkanmaların yaşanmasına kadar bu eğilimin süreceğini öngörmek mümkündür.

Devletçiliğin yükselişiyle ilgili endişelerin literatürde çok güçlü seslendirildiğini söylemek zordur. Çünkü konuyla ilgili tartışmalar ağırlıklı olarak hükümetlerin iktisadi hayata daha fazla müdahale etmesine, daha fazla teşvik ve düzenleme getirmesine yöneliktir. İktisatçıların azımsanmayacak bir kısmı, bugün bizzat iktisadi sorunların temel kaynağı durumunda olan devletten, iktisadi sorunlara daha fazla müdahale ile çözüm getirmesini beklemektedir. Oysa iktisatçının vazifesi en başta bu tür müdahalelerin yol açtığı olumsuzlukları dile getirmek ve hükümetin gerçekte faydalı olabileceği çerçeveyi açık-

lamak olmalıdır. Bu çalışma böyle bir düşünceden hareketle son zamanlarda salgının da etkisiyle yükselen devletçiliğin sebeplerine ve yol açtığı olumsuzluklara değinmektedir. Türkiye’de, devletçiliğin yükselişinin olumsuz etkileri konusunda neredeyse hiçbir yayına rastlamak mümkün değildir; çünkü geleksel olarak Türk düşüncesinde devlet her zaman daha fazla işe karışmalı ve mucizevi bir şekilde tüm iktisadi sorunları çözmelidir. Bu çalışma ülkemizde yaygın olan bu sakat anlayışın eleştirisini de hedeflemektedir.

Böyle bir eleştirinin önemi olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü Tacanho’nun (2023: 11-12) deyimiyle devletçi müdahale toplumda adaletsizlik, istikrarsızlık ve uyumsuzluk yarattığı gibi, hükümetin yönettiği bir ekonomi serbest piyasadan üstün değildir. Hükümet yetkililerini melek veya insanüstü bilgi, öngörü veya yeteneklerle donatılmış varlıklar olarak düşünmek büyük bir hatadır, çünkü onlar da herkes kadar yanılmaya ve yozlaşmaya açıktır. Öte yandan devletçi sosyoekonomik sistemler doğası gereği baskıcıdır. Devletçi sistemler insanların yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklarını ihlal eder; burada değişen tek şey baskının biçimi ve kapsamıdır. Şu hâlde devletçiliğin güçlenmesi devlet aygıtının daha zalim ve baskıcı olma eğilimini güçlendirir. Devletçilik eleştirisini, toplum kesimlerini bu eğilimin yaratacağı potansiyel tehlikelere karşı duyarlı kılmak için önemsemek gerekir.

Devlet ve Ekonomi İlişkilerine Dair Kısa Bir Not

Devletçiliğin yükselişinden endişe eden iktisatçıların, devletin ekonomik hayatta hiçbir faydalı işlev yerine getiremeyeceğine inandıkları söylenemez. Nitekim devletler bireysel hakları teminat altına alarak, sözleşmelerin uygulanmasını sağlayarak ve piyasaların etkin şekilde sağlayamayacağı bazı hizmetleri yerine getirerek iktisadi gelişmeye katkıda bulunabilir. Bunlardan ilki hükümetin koruyucu işleviyle ilişkilidir. Bu rolün etkin şekilde ifa edilmesi bireylerin birbirlerinin canına, malına ve hürriyetine yönelik her türlü saldırının önlenmesini, hilenin ve yağmanın önüne geçilmesini gerektirir. Hükümetin ayrıca üretici bir işlevi de vardır ki, o da özel işletmelerin üretip pazarlamakta zorlanacağı bazı hizmetlerin sağlanmasıyla ilişkilidir. Milli savunma bu tür hizmetlerin en önemlisidir. Ancak yapılan ödeme ile alınan hizmet arasında birebir ilişkinin kurulamayacağı daha başka alanlarda da hükümetlerin veya ona bağlı birimlerin faydalı işlevler yerine getirmesi mümkün olabilir (Gwartney ve diğerleri, 2016: 117-122). Devlet tarafından daha etkin şekilde ifa edilebilecek bu tür hizmetlerin marjinal birimler halinde piyasalar tarafından da yerine getirilebileceğine yönelik görüşler olsa da (Rothbard, 2023: 1-7), tarihsel tecrübe hükümetlerin adalet ve güvenlik gibi hizmetlerde etkin

işleminin piyasaların gelişmesine ve büyümeye katkı yaptığını doğrular niteliktedir. Öte yandan tarihsel tecrübe devletlerin istikrarlı para ortamı yaratarak da ekonomik gelişmeyi teşvik ettiğini göstermektedir (Güran, 2017: 24, 30, 103). Demek ki, hükümetler sınırlı ve asli işlevlerine bağlı kalarak da iktisadi gelişmeyi olumlu yönde etkilerler. Ancak bu sınırların aşılması ve iktisadi hayata geniş müdahaleler büyük sorunlara yol açmaktadır. Esasen devletçilik denilen politika tercihi de bu müdahale çerçevesiyle ilişkilidir. Bilindiği üzere serbest piyasa sınırlı devleti esas alır, sosyalizm ise özel mülkiyetin ve piyasaların ortadan kalktığı ve üretimin merkezi planlamaya dayalı olduğu sistemdir. O halde devletçiliği bu aradaki rejimlerin geneli için kullanmak mümkündür. Şu hâlde özel piyasalara ve mülkiyete izin verildiği halde devletin iktisadi hayata müdahale ettiği tüm yapılar devletçi modellerdir. Ahbap-çavuş kapitalizmi, karma ekonomi, ekonomik faşizm ve demokratik sosyalizm gibi rejimlerin hepsi bu manada devletçi kategoriler olarak sayılabilir (Tacanho, 2023: 34). Çünkü bunların arasında tür değil, bir derece farkı bulunmaktadır.

Şu hâlde devletçiliği, devletin ekonominin ana sektörlerini, üretim ve bölüşüm ilişkilerini yönlendirme rolü olarak düşünebiliriz. Günümüzde devletçiliğin yaygınlaşması kamu iktisadi girişimlerinin güçlenmesiyle daha çok etkinlik kazanmıştır. Bununla birlikte hükümetlerin üretimi planlama, vergilendirme, sübvansiyon, teşvikler ve regülasyonlarla iktisadi hayata müdahalesi devletçiliğin bir yansımasıdır. Kısaca hükümetlerin geleneksel işlevleri dışına çıkarak iktisadi hayat üzerine teşvik edici veya sınırlayıcı tarzda yaptığı tüm müdahaleler devletçiliğin konusudur. Bu çalışma devletçilik meselesini bu bağlamda ele almaktadır.

Devletçiliğin Geçmişine Kısa Bir Bakış

Hem fikir hem de uygulama olarak devletçiliğin çok eski bir olgu olduğunu düşünebiliriz. Sistematik olarak en kapsamlı uygulamalar ve ona eşlik eden fikirler Avrupa'da merkantilist çağda yaşanmıştır. Avrupa'da feodal yapının parçalanması ve milli monarşilerin yükselişi temel ekonomik kararların ulus düzeyinde alınması gereğini ortaya çıkarmış ve böyle bir atmosferde krallar bir taraftan kendi ordusunu ve donanmasını oluşturmaya, diğer taraftan da yoksulluğu ve işsizliği gidermeye çalışmıştır. Bu durum kralların nakit ihtiyacını artırmış ve böylece pek çok kral daha çok altın ve gümüş elde etmek için devlet gücünü kullanmıştır. Avrupa devletlerinde farklı biçimler olsa da modern çağdan itibaren devletin sistematik müdahaleleri, sanayinin teşvik edilmesi ve dış ticareti düzenlenmesi gibi uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Bu tür müdahalelere yönelik fikri ve politik tepkiler ortaya çıksa da Batıda yüzyıllar boyunca devletçi iktisadi uygulamalar güçlü kalmıştır.

Devletçiliğin gerçek manada güç kazanması yirminci yüzyılda vuku buldu. İktisadi milliyetçiliğin altın çağı olan on yedinci yüzyılda, hükümetlerin ekonomiye yön verecek kaynak ve araçları kısıtlıydı. Sonraki dönemlerde klasik anlayışın etkisiyle hükümetler iktisadi hayata daha az karıştılar (Neal ve Cameron, 2019: 472). Ancak Fransa'da Napolyon ile Almanya'da Bismarck dönemleri ve ardından yaşanan Rus deneyimi devletçiliğin güçlenmesinde etkili olmuştur. Devletçi politikalar 20. yüzyılda milliyetçi, militarist ve emperyalist özelliklerle birleşerek zamanla büyük boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan daha liberal sistemlere sahip olan İngiltere ve ABD gibi ülkelerde, 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ve 1929 buhranının etkileriyle devletçi uygulamalar hayli güç kazanmıştır (Güran, 2017: 241-43; Berend, 2011: 297-302). Bir taraftan kamu harcamalarının GSYH'ye oranında hızla artışlar yaşanırken, diğer taraftan refah devleti uygulamaları öne çıkmıştı. Kamunun ekonomik refahtan sorumlu olduğu anlayışının yükselmesi devletçiliğe güç kazandıran önemli bir faktördü (Boettke ve Heilbroner, 2023; Neal ve Cameron, 2019: 473). Öte yandan 20. yüzyılda milliyetçilik, kısıtlanmamış çoğunluk kuralı ve sosyalizm denemeleri hükümetlerin büyümesinin etkili siyasal araçları olmuştur (McCloskey, 2020).

Bu gelişmeler arasında kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) boyut ve önem bakımından gelişmeye devam etmiştir. 20. yüzyıl başlarında pek çok ülke (Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Birleşik Krallık) kilit sanayileri millileştirme yoluna gitti. Bu eğilim II. Dünya Savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'da ve 1950'ler ve 1960'larda sömürgeciliğin sona ermesiyle Afrika ve Asya'da devam etti. Böylece 1980'lere gelindiğinde KİT'ler gelişmiş ekonomilerde ortalama üretimin %8'ini ve gelişmekte olan ülkelerde ise %15'ini gerçekleştiriyordu (International Monetary Fund [IMF], 2020: 47). Son 20 yılda ise özelleştirmelere rağmen, KİT'ler birçok ülkede hâlâ yaygın olmaya devam etmektedir ve küresel olarak onlar, yatırımların yaklaşık %20'sini, istihdamın %5'ini ve üretimin %40'ını oluşturmaktadır (Ginting ve Naqvi, 2020: xii).

Yaşanan ekonomik başarısızlıklar nedeniyle 1980'lerden sonra birçok ülkede KİT'lerin şirketleştirilmesi, diğer bir deyimle özel işletmelerle aynı ticari yasalara bağlı kılınması ya da kısmen veya tamamen özelleştirilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu atmosferde deregülasyon ve vergi indirimleri gibi politikalar revaç kazanmıştı. Örneğin İngiltere'de Başbakan Thatcher, vergi politikalarında önemli değişiklikler yapmıştır. Gelir vergisinde en yüksek oran %98'den %40'a indirilirken, en alt dilimindeki oran da %33'ten yüzde 25'e düşürülmüştür. Kurumlar vergisi ve ulusal sigorta bedellerinin işverenler üzerindeki yükü hafifletilmiş ve yatırım kaynakları rahatlatılmıştır. Monetarizm ve arz yanlı iktisat anlayışı çerçevesinde vergi ve

kamu harcaması indirimlerine, sıkı para politikası ve deregülasyona öncelik verilmiştir. Thatcher'ın bir röportajda kullandığı ifadeler onun politika çerçevesini açıkça ortaya koymaktadır ("Margaret Thatcher," 2024):

"Çoğu kişinin bir sorunla karşılaştığında hükûmetin bunu çözmesi gerektiğini düşündüğü bir devirdeyiz bence. "Bir sorunum var, yardım almalıyım." veya "Evsizim, hükûmet bana ev versin." diyerek kişisel sorunlarını topluma mâl ediyorlar. Biliyor musunuz toplum diye bir şey yoktur aslında. Erkek ve kadın bireyler ve aileler vardır. Hiçbir hükûmet bireyler olmadan bir şey yapamaz. Bu sebepten insanlar önce kendi başlarının çaresine bakmalıdır."

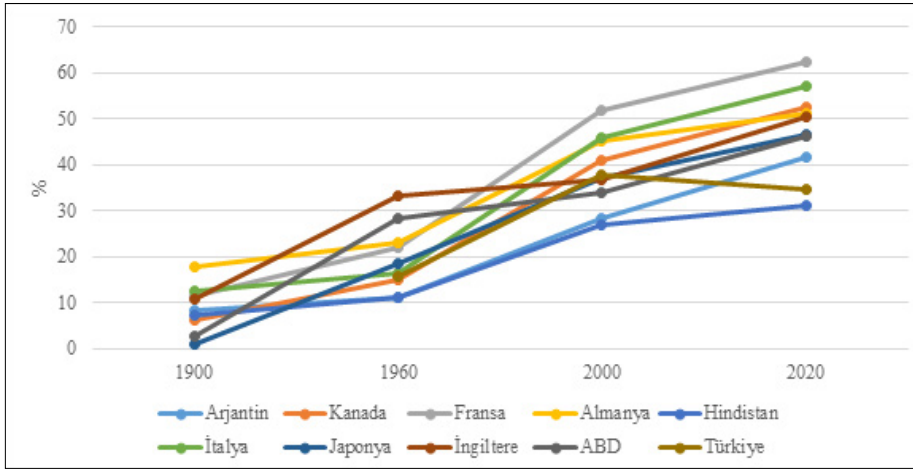
Aynı tarihlerde benzer uygulamalar ABD'de Reagan tarafından icra edilmiştir. Onun sekiz yıl süren yönetimi boyunca 16 milyon yeni iş yaratılmış; enflasyon 1980'de %13,5'ten 1988'de %4,1'e düşmüş; işsizlik %7,6'dan %5,5'e inmiş ve genel ekonomi %40 oranında büyümüştü (Heubusch, 2011). Bu dönemde devlete ait işletmeler özelleştirilmesine rağmen, Avrupa'da refah devleti uygulamaları azalmamıştır. Ancak bu uygulamaların ekonomiye maliyeti de her geçen gün büyümektedir. Berend'e (2011: 394-95) göre 2000'li yıllardan beri Avrupa'da refah devleti uygulaması zorlu bir döneme girmiştir; sistemin ayakta kalması için emeklilik yaşının yükseltilmesi, bazı keseneklerin azaltılması gibi çeşitli reformların icra edilmesi kaçınılmazdır.

Devletçiliğin Yeniden Güçlenmesi ve Kamu İktisadî Teşebbüsleri

Bir dizi faktör devletçi ekonomik uygulamaların hem kalıcı olmasına hem de giderek güçlenmesine yol açmaktadır. Tarihsel olarak devletçiliğin devamlılığında ideolojik tutumların belirgin bir etkisi olduğu söylenmelidir. Son dönemlerde dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler küreselleşme ve entegrasyon karşıtlığının artması ve küreselleşmeye karşı her ülkenin kendine has ekonomik politikalar izlemesi eğilimini güçlendirmiştir. Yurtiçi ekonominin dış etkilere karşı daha çok korunması çabaları birçok ülkede devletçiliğin kapsamını artırmış gözükmektedir (Ciesielska-Klikowski, 2021).

Son dönemlerde devletçilik ABD ve diğer ekonomilerde devlet işletmelerinin büyümesi dışında kurtarma paketleri, teşvik paketleri, büyük bütçeli sağlık hizmet planları, kamu borç stokunun artması, kamu harcamaları ve vergilerin yükselmesi ve para arzının hızla artması gibi pek çok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin devletlerin ekonomik hayata müdahalesinde önemli göstergelerden biri olarak kabul edebileceğimiz hükümet harcamalarının GSYH'ye oranı itibariyle yaşanan gelişmeler dikkat çekicidir. Rakamlar, ülkeler arasında büyük farklılıklara işaret etmekte ve hem kişi başına hem de

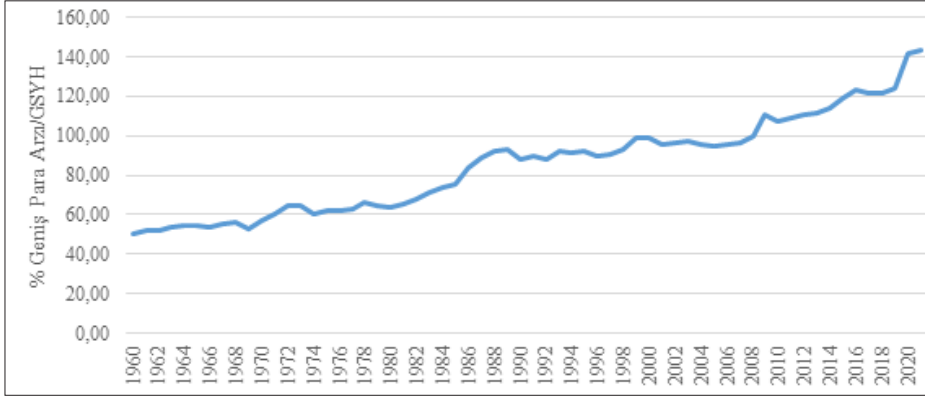
GSYH'ye oranı bakımından, hükümet harcamalarının gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Birinci Dünya Savaşına kadar kamu harcamalarının GSYH'ye oranı çok düşük seviyelerde kalmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde inişli çıkışlı bir seyre rağmen artış trendi yaşanmıştır. Savaştan sonra sosyal harcamaların hızla artması hükümet harcamalarının büyük boyutlara ulaşmasına neden oldu. 1980'lerden sonra artış hızı yavaşlasa da genel bir eğilim olarak kamu harcamalarının GSYH'ye oranı oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 19. yüzyılın sonunda Avrupa ülkeleri GSYH'nin %10'undan azını hükümet aracılığıyla harcıyordu. 21. yüzyılda bu rakam birçok Avrupa ülkesinde %50'yi aşmıştır (Ortiz-Ospina ve Roser, 2016). Şekil 1, son 120 yıl içinde dünyanın önde gelen ekonomilerinde söz konusu oranın yükselme eğilimini göstermektedir. Yüzyılın başlarında hayli düşük rakamlar görülürken, zaman içinde dikkat çekici bir yükseliş gerçekleştiği görülmektedir. Avrupa ülkelerinde rakamların %50'yi aştığı, ABD'de ise %50'ye yaklaştığı dikkat çekmektedir.

Şekil 1. Seçilmiş ülkelerde kamu harcamalarının GSYH'ye oranı (1900-2020)

Kaynak: "List of countries by government spending as percentage of GDP," 2023.

Parasal genişleme açısından bakıldığında aynı eğilimi görmek mümkündür. Şekil 2'den anlaşılacağı üzere, dünyada geniş anlamda para arzı son 60 yılda yaklaşık 3 katına çıkmış gözükmektedir. Hükümetlerin finansal açıklara çözüm bulmak için para hacmini sürekli artırmaları enflasyona yol açan başlıca sebebi oluşturmaktadır. Sonuçta parasal genişleme hükümet harcamalarının artışıyla ilişkili olduğu için, bu süreci devletçiliğin biraz daha sinsi bir yolla güçlenmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Şekil 2. Dünyada parasal genişleme (1960-2020)

Kaynak: World Bank, 2023.

Kamu işletmeciliğinin yaygınlaşması son zamanların yükselen eğilimlerinden biridir. Kurlantzick (2016) son 20 yılda birçok gelişmekte olan ülkenin devletçi ekonomik planlama ile serbest rekabet ve ihracata dayalı büyüme unsurlarını birleştiren modern devlet kapitalizmine yöneldiğini ve bu süreçte şirketler üzerinde devlet kontrolünün arttığını tespit etmektedir. J. O. McGinnis (2021) 2008 krizinin Fed'in gevşek politikalarına dayalı olmasına rağmen kapitalizmin krizi gibi lanse edilmesi, kimlik siyasetinin yükselmesi ve klasik liberalizmin teşvik ettiği büyümenin getirilerinin azalması gibi faktörlerin, liberalizmin tüm dünyada gerilemesine ve her şeyin daha devletçi bir yöne evrilmesine yol açtığı düşüncesindedir. Ona göre Biden yönetimi beşikten mezara kadar süren bir refah devleti yaratmaya çalışırken, birçok ülkede sol yönetimler güç kazanmaktadır. Çin'de piyasa karşıtı uygulamalar yükselirken, İngiltere'de Johnson yönetimi Thatcherizm'den kesin bir kopuş gerçekleştirdi. Birleşik Krallıkta son dönem bütçelerde küçük devlet, düşük vergi anlayışının terk edildiğine dair güçlü kanıtlar vardır. Nitekim ülkenin, İkinci Dünya savaşından sonra en yüksek vergilendirme seviyesiyle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir (Swinford ve diğerleri, 2022). Vergilerin milli gelire oranının %37'ye çıktığı ülkede, kamu borcunun milli gelire nispeti %90'dır. Hükümetler bir anlayış değişikliğini gösterecek şekilde yeni vergiler getirmiştir (Delestre ve Miller, 2023).

İtalya'da benzer bir eğilim söz konusudur. 2018 seçimlerinde popülist partiler meclis çoğunluğu elde etmeyi başarmıştır. İtalya'nın güçlü bir devletçi ve faşist geçmişi olduğu bilinmektedir. Katı istihdam düzenlemeleri bu ülkede büyük bir genç işsizliğine yol açmıştır. Avrupa'da en yüksek genç işsizlik oranı (%25'ler civarında) İtalya'dadır. Yüksek emeklilik ödenekleri büyük

bir borç ortaya çıkarmıştır. Eurostat verilerine göre, İtalya'nın kamu borcu, 2023'ün ikinci çeyreğinde GSYH'nin %142,4'üne ulaşmıştır. Euro bölgesinde ise söz konusu oran %90'ı aşmaktadır ("Italy's debt-to-GDP ratio rises to 142.4% in Q2 – Eurostat," 2023). Bu düzenlemeler gençler üzerine ağır yükler getirmektedir. J. McGinnis (2018) "Gençliğin En İyisi" filminde yaşlı bir profesörün sözlerine atıf yaparak, "burası (İtalya) yalnızca benim gibi yaşlı dinozorlara uygun bir ülke haline geliyor" değerlendirmesini aktarır.

Devletçiliğin yükselişini Heritage Fund tarafından hazırlanan dünya ekonomik özgürlükler endeksinden izlemek de mümkündür. Genel ekonomik özgürlük değeri dünyada 2020 yılında 61,4'ten 2023'te 59,3'e gerilemiştir. Aynı dönemde vergi yükü dışında diğer bütün endeks değerlerinde gerileme olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle mali sıhhat açısından yaşanan düşüş büyük boyutlara ulaşmıştır. Bir bütün olarak yorumlandığında Tablo 1'deki değerlerin, dünyada regülasyonların güçlenme ve hükümet harcamalarının artış eğilimini yansıttığı söylenebilir.

Tablo 1. Dünya Ekonomik Özgürlük Endeks Değerleri (2020-2023)*

	2020	2023
Genel ekonomik özgürlük değeri	61,4	59,3
Mülkiyet hakları	56,4	53,5
Vergi yükü	77,7	78,2
Hükümet harcamaları	69,4	64,9
Mali sıhhat	74,2	54,8
İş serbestisi	63,2	59,9
Çalışma hürriyeti	59,2	55,6
Ticaret serbestisi	71,1	69,7

*0: hiç özgür değil 100: Tam özgür. 50 altı: Baskı altında. 50-60 arası: Çoğunlukla özgür değil. 60-70 arası: Makul ölçüde özgür. 70 üstü: Çoğunlukla özgür.

Kaynak: (Kim, 2023)

Günümüzde devletçiliğin güçlü kalmasında ve büyümesinde etkili olan ana faktör KİT'lerin yaygınlaşması eğilimidir. KİT'ler dünyanın her tarafında kamu kesiminin ve ona bağlı birimlerin çeşitli hizmetleri sunmasında hâlâ etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Çin, Almanya, İtalya, Rusya, İsveç, Ukrayna gibi ülkelerde KİT'lerin sayısı binleri bulmaktadır. Şehir içi ulaşım, kanalizasyon ve su hizmetleri gibi alanlarda kamu teşebbüslerinin sayısı genellikle merkezi hükümetin sahip olduğu KİT'lerden fazladır. Ayrıca, bankacılık sektöründe yer alan kamu işletmeleri BRIC ekonomileri ve bazı düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sistemi varlıklarının yüzde 40'ını

veya daha fazlasını, Almanya ve Portekiz’de ise üçte bir veya daha fazlasını oluşturmaktadır. Çin’de, toplam değeri 29,2 trilyon dolar olan ve yaklaşık 20,2 milyon kişiyi istihdam eden 51 binden fazla işletmenin tam veya çoğunluk sahibi devlettir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2017: 8). OECD’nin (2017: 13) bir örneklem üzerinden yaptığı araştırmaya göre çalışan sayısı itibarıyla en büyük KİT’ler Hindistan (3,3 milyon kişi), Fransa (yaklaşık 827 bin kişi), Brezilya (597 binden fazla kişi), ABD (500 binden fazla kişi) ve İtalya’da (500 bine yakın kişi) bulunmaktadır. Yakın zamanlarda, Çin’in hızlı büyümesi, KİT’lerin kalkınma için araç olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunda yeniden bir tartışma ortamı doğmasına yol açmış gözükmektedir. Bu tartışmalar arasında, Brezilya, Mısır, Hindistan, Fas gibi başka ülkelerde yeni özelleştirme planlarının ortaya çıktığı da bilinmektedir (IMF, 2020: 48).

KİT’lerin büyüme eğilimini başka verilerle de ortaya koymak mümkündür. Fortune Global 500 şirketleri arasında KİT’lerin oranının 2005’te %9,8’den 2014’te %22,8’e yükseldiği görülmektedir (OECD, 2017a: 62). IMF verilerine göre (2020: 49) devlete ait işletmelerin varlıkları 45 trilyon dolar değerindedir, bu da küresel GSYH’nin yarısına denk gelmektedir. Çin, Almanya, Hindistan ve Rusya gibi bazı ülkelerde onların sayısı binleri bulmaktadır. Birçok ekonomide KİT’ler önemli oyuncular konumundadır. Örneğin, yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde toplam altyapı yatırımlarının yüzde 55’i devlete ait işletmeler tarafından üstlenilmektedir. Dünyanın en büyük 2000 firması arasında devlet mülkiyetindeki işletmelerin payı, gelişmekte olan piyasalarda devlet mülkiyetindeki işletmelerin etkisiyle son yirmi yılda ikiye katlanarak %20’ye yükselmiştir (Gaspar ve diğerleri, 2020). Öte yandan KİT’ler giderek daha fazla ulus ötesi faaliyet göstermekte ve enerji, altyapı, kamu hizmetleri ve aynı zamanda bankacılık ve telekomünikasyon gibi çok çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir. Finans sektöründe yer alan çok sayıda büyük kamu şirketi diğer KİT’leri desteklemektedir. Hükümetlerin bu tür destekleri ve adil olmayan uygulamaları bazı sanayilerde aşırı kapasite sorununu beraberinde getirmektedir (OECD, 2017a: 18). Rusya gibi ülkelerde ise devlet işletmelerinin dış politika araçları olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Böylece iktisadi devletçiliğin yeni aktörleri olarak yükselen bu işletmeler, aynı zamanda devletçiliğin uluslararasılaşmasına da hizmet etmektedir. OECD (2016) verilerine göre dünyanın en büyük firmalarının tahminen %22’si şu anda fiilen devlet kontrolü altında bulunmakta olup, bu, on yıllardır görülen en yüksek oranı temsil etmektedir. KİT’lerin küresel rakipler olarak yükselişi, dünya ekonomisinde eşit şartlarla ilgili endişeleri artırmaktadır. Hükümetlerin kendi ekonomilerini yönetmek için yabancı

devletlerden yararlanmaya çalışması devletçiliğin uluslararasılaşmasına güç kazandırmaktadır (Thatcher ve Vlandas, 2021). KİT'lerin kapsamının bu şekilde genişlemesi kamu işletmelerinin performansının devletçilik tartışmalarında giderek daha fazla yer almasına sebebiyet vermiştir.

Gelinen aşamayı Dünya Bankasının *The Business of the State* (World Bank, 2023a) başlıklı son raporuyla ortaya koymak mümkündür. Rapora göre, devlet mülkiyetindeki işletmelerin neredeyse %70'i, özel sektörün daha verimli hizmet verebileceği imalat ve turizm gibi rekabetçi pazarlarda faaliyet göstermektedir. 91 ülkede en az yüzde 10'u devlet mülkiyetine sahip 76.000 şirketin incelenmesine dayalı bulgular, birçok hükümetin küresel mali kriz ve Covid-19 salgınının etkisini hafifletmek için devlet mülkiyetindeki işletmelere yönelmesi nedeniyle devletin ayak izinin ve etki alanının daha yaygın hale geldiğini göstermektedir. Daha büyük bir devletin iş dinamizmini azaltılabileceği, pazar yoğunlaşmasını artırabileceği, yeni firmaları pazara girmekten caydırabileceği ve özel yatırımı sınırlayarak daha yavaş bir büyümeye yol açabileceği vurgulanmaktadır.

Devletçiliğin Yükselişinin Sebepleri

Yakın geçmişte devletçiliğin yükselmesinde etkili olan bazı gerekçeler dikkat çekmektedir. Özellikle Sovyet Bloğunun çökmesi ve ardından yaşanan liberalleşme eğiliminden sonra dünya yeniden krizlerle yüz yüze gelmiştir. Küresel krizler Washington Konsensüsünün ana ilkeleriyle ilgili tartışmalara yol açmış ve Pekin Mutabakatı gibi alternatif arayışları hızlandırmıştır. Öte yandan Çin'in kaydettiği hızlı ekonomik performans, daha devletçi modellere ilgiyi artıran başka bir sebeptir. Çin deneyiminin alternatif bir kalkınma modeli olup olamayacağı ve diğer ülkelere uygulanıp uygulanamayacağı geniş bir tartışma zemini kazanmıştır. Tartışmalarda Çin'in kapitalist olmayan bir piyasa ekonomisi şeklinde ele alınması ve devletin aktif biçimde ekonomiye müdahil olduğu modellere fikri desteklerin ortaya çıkması devletçiliğin güç kazanmasında etkili olmuş gözükmektedir (Hou, 2014).

Yakın tarihte yaşanan Covid-19 salgını, çoğu ülkede devletin etkisini genişletmek için bir neden olarak kullanılmıştır. Covid-19'un yarattığı ortamda popülist politikalar daha kolay zemin bulmuştur. İstihdamın korunması, kamu hizmetlerinde kesintilerin önlenmesi, iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi ve stratejik varlıkların korunması gibi gerekçelerle pek çok ülkede salgın döneminde devlet kamu girişimlerini destekleme yoluna gitti. Vergi ertelemeleleri, garantiler ve sübvansiyonlar destek için kullanılan araçlardan bazılarıydı (Rigo ve diğerleri, 2021: 74-76). Demokratik yönetimlerde popülizm tehlikesi

her dönem mevcut olsa da Covid-19 ortamında olduğu gibi, siyasilerin güvenlik kaygılarıyla kitleleri alarma geçirmesi daha kolay mümkün olmaktadır. Güvenlik gerekçesiyle özgürlüklerin kısıtlanması yaygın karşılaşılan bir durumdur. Çoğu zaman siyasilerin kendi hırslarına dayalı bu tür iddialar, devleti büyütmenin yaygın bir yöntemi olmuştur. Çoğu zaman gerçek temeli olmayan *tehlikeler* devlet gücünü artırmanın araçları olarak kullanılmaktadır (McCloskey, 2020).

Hem yakın zamanda hem de uzun vadede devletçiliğin güçlenmesi anti-liberal fikirlerin güçlü kalmasıyla (milliyetçilik, sosyal devlet anlayışı vs.) yakından bağlantılıdır. Bazı iktisatçıların ve siyaset felsefecilerinin karalamaları devletin kapsamının genişlemesinde etkili olmuştur (McCloskey, 2020). Çin’de *yeni sol* denilen bir grup ekonomik liberalizm ve servet eşitsizliklerine yönelik eleştirilerle devletçiliğe entelektüel destek sağlamaktadır. Eleştiriler evrenselciliğe karşı çıkmakta, devleti yeniden siyasallaştırmanın gereğine vurgu yapmaktadır (Veg, 2019). Genel bir tespit olarak, tarih boyunca fikri hareketlerin totaliter ve baskıcı siyasi ve iktisadi yapıların ortaya çıkmasında savaş ve acil durumların yarattığı sonuçlardan daha etkili olduğu söylenebilir. B. Russel (2012: 369) Rusya ve Almanya diktatörlüklerinin kısmen Rousseau’nun sonucu olduğunu öne sürer. Yine Jeremy Bentham’ın çoğunluk zulmüne veya totaliter devletçiliğe kolayca dönüşebilecek faydacı fikirleri Hitler ve Sovyet basınının kullandığı totaliter saldırı dilinin tohumlarını ekmişti (Aktaran, Skousen, 2003: 132-33).

Günümüz anlayışında insan ve devlet arasındaki ilişkilerin ahlaki açıdan farklı yorumlanmasının devletçilik lehine sonuçlar ürettiği açıktır. “insanların eşit olduğu ve devredilemez haklara sahip bulunduğu” şeklindeki temel düşüncenin giderek zayıflaması ve liderler başta olmak üzere çok sayıda insanın, toplumun manevi merkezinin artık devlet olduğunu düşünmeye başlaması bu açıdan önemlidir. Hükümetin bireyler hakkında karar vermesi gerektiğine inanılması, insanların çocuk, devletin ise ebeveyn olduğu anlayışı sınırsız devletçiliğe giden yolu açık bırakmaktadır. Hegel’in, “Devleti yeryüzünde var olduğu şekliyle İlahi İdea olarak” görmesi, Marx ve diğer düşünürlerin yorumlarıyla devletçiliği salt bir ideolojiden daha fazla bir konuma çıkarmıştır. Devletçilerin güvenliğe özgürlükten daha fazla değer vermesi ve mahkemeleri ve yasaları halkın iradesini alt edecek şekilde kullanması bu gidişatta belirleyici faktörler olmuştur (Fortsmann, 1997).

Devletçiliğin Yükselişinin Olumsuz Etkileri

Bir dizi olumsuz etkisi nedeniyle devletçiliğin yükselişine karşı dikkatli olmak gerektiği vurgulanmalıdır. Çünkü devletin iktisadi hayata müdahaleleri genellikle faydadan çok zarar getirmektedir. Bu kavrayışı açığa kavuşturmak için, bir hükümet müdahalesinin beraberinde getirdiği sonuçları hatırlatmak faydalı olabilir. Öncelikle devletin/hükümetin topluma olan maliyeti sadece toplanan vergilerle sınırlı değildir. Vergi toplama ve hükümet emirlerinin yerine getirilmesinde önemli bir kaynak, zaman ve emek sarfı söz konusudur. Ayrıca özel kesimden çekilen bu kaynakların fırsat maliyeti vardır. Fırsat maliyetleri kamu kaynakları etkisiz kullanıldığında çok daha büyümüş olur (Gwartney ve diğerleri, 129-129). Mesela hükümetin işletme kârlarından topladığı vergiler, bu sahalarda yatırımları azaltıcı bir etki yaratır. Tüketim üzerine getirilen bir vergi talebi kısacağı için, bu ürünleri üreten sektörlerin gelişmesini engeller. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısaca her kamu kaynağı yaratma sürecinin özel ekonomi üzerinde dışlayıcı bir etkiye sahip olduğunu anlamak önemlidir.

Devletin topladığı vergilerin iktisadi hayat üzerine ilave etkileri de vardır. Böylece vergilendirme müşevvik yapısını bozarak, vergi ödeyenlerle onları tüketenler arasında bir mücadele ortamı yaratır. Daha fazla harcamayı finanse etmek için daha çok vergilendirmeye başvurulduğunda, daha çok iktisadi aktör vergilerden pay alma ve vergi yükünden kaçınma çabasına girecektir. Bu da çok insanın üretken faaliyetler yerine başka şeylerle meşgul olmasına yol açacaktır (Rothbard, 2023: 71-116). Bu durum zamanla girişimcilik kültürünün zarar görmesine de yol açar. Marjinal vergi oranlarının giderek yükselmesi daha çok insanı üretken çabalardan uzaklaştırır.

Devletin kaynak dağılımına müdahale sürecinde, özel çıkar gruplarının demokratik siyaseti vergi mükelleflerinin aleyhine ve kendi lehlerine kullanması mümkündür. Oy ticareti ve hizmet kayırmacılığı gibi uygulamalar, siyaseti bir şantaj mekanizması haline getirebilir. Böylece maliyeti faydasından büyük olan birçok proje uygulamaya konabilir. Öte yandan devlet kontrolünün büyümesi mülkiyet hakları konusunda özel kesimde endişeleri artırıp yatırımcıları caydırabilir. Tanaka (2023) Çin'de Xi Jinping döneminde artan devletçiliğin ekonomik performansta önemli bir düşüşle birlikte gerçekleştiğini ve ekonomik devletçiliğin ülke için bir kurtarıcı değil, varoluşsal bir tehdit olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Çin'deki başarının devletçi politikalarla bir ilişkisi yoktu; tam tersine 1978'den sonra ülkenin dünyaya açılması, girişimciliğin teşvik edilmesi, fiyat kontrollerinin azaltılması ve devlete ait sanayilerin özelleştirilmesi gibi reformlar sayesinde ekonomi üzerinde

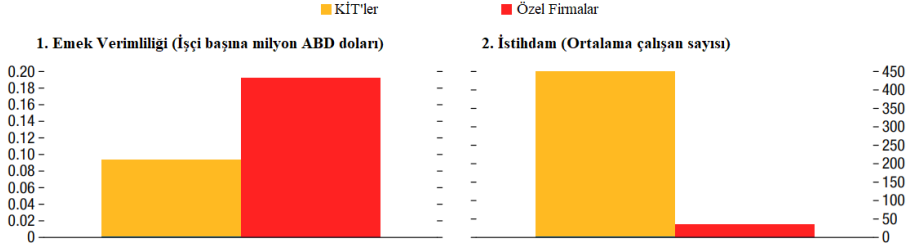
devletin rolünün azaltılması başarının temel anahtarlarıydı. Tanaka ayrıca Çin'de Guangdong ve Zhejiang gibi 1978'den bu yana en sağlam ekonomik performansı, en çok pazar odaklı ve en az devlet müdahalesiyle karşı karşıya kalan bölgelerin gösterdiğini, ülkenin kuzeydoğusu gibi devletin daha yoğun müdahale ettiği yerlerin, yüksek borç seviyeleri ve düşük büyüme oranlarıyla boğuştuğunu vurgulamaktadır.

Hükümetlerin aşırı harcama yapması ve bütçe açıkları vermesi açıktan para basma ve borçlanma eğilimini güçlendirerek enflasyona yol açabilir. Enflasyonun belirsizlik yaratması bu kez müteşebbislerin geleceği tahmin etmesini zorlaştırır. Sonuçta uzun vadeli yatırımlar azalır; kaynak tahsisi bozulur. Kıt kaynaklar üretken olmayan alanlara daha çok gideceği için, büyüme yavaşlar, istihdam azalır ve refah düzeyi düşer. Burada basitçe özetlenen hususlar, devlet müdahalesinin ekonomik anlamda büyük bir fırsat maliyeti unsuru içerdiğini ve müdahalenin sonuçlarını bu yönüyle el almak gerektiğini hatırlatmaktadır.

Hükümetlerin devletçi uygulamalar kapsamında yeniden dağıtımcı politikalara giderek daha fazla bulaşmasının birçok olumsuzluğa yol açtığı farklı dönemlere ait çok sayıda örnekle ortaya konabilir. Richard M. Ebeling'e (1989) göre zamanımızda izlenen hatalı ve yıkıcı politikaların hemen hepsi (açıktan harcama, özel teşebbüsün regüle edilmesi, mülkiyetin kamulaştırılması, ücret ve fiyatların kontrol edilmesi ve para sisteminin enflasyonla yıkımı) Fransız Devrimi sırasında uygulanmış ve denenmişti. Fransız kraliyet hükümeti, ülkenin tüm ekonomik faaliyetlerini düzenlemeyi ve denetlemeyi kendi sorumluluğu olarak görüyordu. Bir fırtınanın çatısını indirdiği bir kilisenin ya da yıkılan bir papaz evinin duvarı meclis kararı olmadan onarılmazdı. Kraliyet harcamaları müsrifliğin zirvesiydi. 1786 yılında kralın 1.857 atı ve 217 aracı vardı. Sarayda 128 müzisyen, 48 doktor bulunuyordu. Soylular ve din adamları vergiden muaftı. Ülkede 1774'te mali düzeni sağlamak için göreve getirilen Turgot'un, harcamaları kısma ve regülasyonları azaltma çabaları, ayrıcalıklı grupların engeline takılmış ve Kral 2 yıl sonra onu görevden almıştır. Onun ardından mali kriz derinleşmişti. Kısaca Kralın maliyesindeki kaos, devrimin başlamasında önemli rol oynadı. İşin ilginç tarafı devrimle gelen kesimlerin en az kral kadar müsrif olmalarıydı (Ebeling, 2017).

Devlete ait işletmelerin gelir ve maliyet performansı yönüyle özel işletmelerin altında kaldığı sıklıkla vurgulanan bir husustur. Bu eğilim verimlilik ve büyüme yönüyle de görülmektedir. IMF çalışması (2020: 56-57) devlete ait işletmelerin özel şirketlere göre ortalama üçte bir oranında daha az verimli olduğunu göstermiştir. Şekil 3'te özel ve kamuya ait petrol şirketlerinin

verimlilik yönüyle farklı oldukları ortaya konmaktadır. Benzer sonuçlar Asya ülkeleri için yapılan bir çalışmada da elde edilmiştir. Buna göre KİT'ler, örnek alınan tüm ülkelerde (Çin, Endonezya, Kazakistan, Sri Lanka, Vietnam) özel şirketlere göre daha yüksek işgücü maliyetlerine neden olmuştur. Bu durum özellikle Çin, Endonezya ve Sri Lanka'da çok daha belirgindir (Naqvi ve Ginting, 2020: 17).

Şekil 3. Milli petrol şirketlerinde verimlilik ve istihdam

Kaynak: IMF, 2020: 54.

IMF'nin Şekil 3'teki tahminleri 98 milli petrol şirketi ile 1.520 özel firma verilerine dayalıdır. Görüldüğü üzere ulusal petrol şirketleri kârlılık ve verimlilik yönüyle özel emsallerinden hayli geride kalmıştır. Bu sonuçta kamu şirketlerinde gereğinden fazla işe alımların etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca hükümetlerin, kamu şirketlerini sübvansiyonlu perakende fiyatlarla yakıt satmaya ve sosyal bazı harcamalar üstlenmeye yönlendirmesi de bu sonuçlara katkı yapmış olabilir (IMF, 2020: 54). Sonuçlarda her ülkeye özgü başka faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir, ancak verimlilik yönüyle ulaşılan neticeler pek çok durumda değişmemektedir.

Bu zayıf performansta kötü yönetişimin etkili olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca devlet mülkiyetindeki işletmelerin, ucuz krediler veya vergi avantajları dâhil olmak üzere devletten sağladığı destekler, özel şirketlere karşı adil olmayan bir avantaj elde etme endişesi yaratmaktadır (Gaspar, ve diğerleri, 2020). Aynı durum devlete ait bankalar için de geçerlidir. Bir sektörde devlet sahipliği ne kadar çoksa, etkinsizlikler o kadar fazla olmaktadır. Kamu bankacılığının finansal istikrarsızlığı artırdığı, finansal gelişmeyi engellediği yönünde bulgular elde edilmiştir. Ayrıca kredilerin siyasi olarak tahsisi başka bir endişe ve dolayısıyla etkinsizlik kaynağıdır (IMF, 2020: 59-69). Devlet girişimciliğinin yaygınlaşması, müteşebbisler arasında devlet temelli güç ilişkilerinin yeniden ortaya çıkmasına yol açıp, piyasa işbirliği biçimlerini arka plana itmekte ve özel mülkiyet haklarına karşı ayrımcılık doğurmaktadır. Bu da ekonomik büyümenin önünde yeni engellerin yaratılması anlamına gelmektedir (Radygin ve diğerleri, 2015: 73).

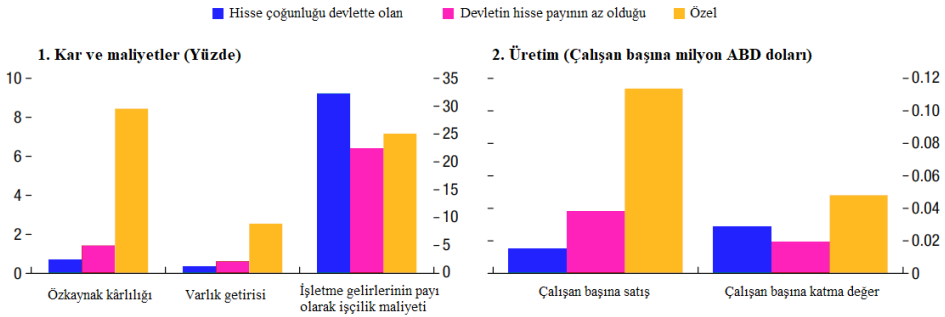
KİT'lerde ortaya çıkan başka bir olumsuzluk, rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yaygınlığıdır. 1999-2013 dönem için ulusötesi rüşvet olaylarını inceleyen OECD (2014) raporu, her çeşit ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerde kamu görevlileri, aracılar ve şirket yöneticilerinin rüşvet olaylarına karıştığını göstermektedir. Rüşvet vakalarının değer olarak büyük kısmı KİT yetkilileriyle ilişkiliydi. Tarihsel olarak bakıldığında KİT'lerin, görevdeki hükümetlerin finansmanı için bir kara kutu işlevi görerek, siyasi süreçlerle iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Öte yandan rüşvet ve yolsuzluklar KİT'lerin performansını da etkilemektedir. Bir ülkede yolsuzluk ne kadar yüksek ve şeffaflık ne kadar düşükse KİT'lerin performansı o derece zayıf olmaktadır. Ayrıca KİT'ler yolsuzluk ortamından özel firmalara göre daha çok olumsuz etkilenmektedir (Baum ve diğerleri, 2019).

Devlet teşebbüslerinde yolsuzluk olaylarına son yıllarda Brezilya, Angola, Güney Afrika ve Malezya gibi ülkelerden yeni örnekler eklenmiştir. Kilit sektörlerde önemli kaynakları yöneten ve çoğu zararına çalışan bu işletmeler, kötü yönetim ve yolsuzluk nedeniyle kritik kamu mal ve hizmetlerini sağlamada başarısız olmaktadır. Yolsuzluk, bizzat KİT'lere ve ekonomiye olduğu kadar onlara güvenen yatırımcılara da zarar vermektedir. KİT'lerin piyasa değerinde ve hisse fiyatında yaşanan düşüşler ve diğer riskler yatırımcıların güvenini azaltabilir, yabancı yatırımı caydırabilir ve sürdürülemez borçlara yol açarak büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir. KİT'lerde yolsuzluk riski, bu kamu işletmelerine ayrıcalıklılar tanıma ve devlet mali desteğini sağlamaya dayalı tekel veya yarı-tekel haklarından doğabilir. Bu tür mekanizmalar zaman içinde siyasi gruplara ve parti finansmanına fayda sağlamak için de kullanılabilir. Riskler aynı zamanda zayıf yasal ve düzenleyici çerçevelerden de doğabilir. KİT'lerin finansmanı konusunda şeffaflık ve hesap verebilirliğin yetersiz olması, denetim ve mali raporlama eksikliği, yargı ve vatandaş gözetiminin sınırlı ve zayıf kalması da yolsuzluklara kapı aralayan diğer hususlardır (Bajpai ve Myers, 2020: 95).

Öte yandan pek çok ülkede KİT'ler ağır borçlu durumda olup, sürekli zarar etmektedir. Bu durum onların hazine kaynaklarını tüketmesine yol açmaktadır. Güney Afrika için yapılan bir çalışma kamu işletmelerindeki verimsizliğin tüm ekonomiye sirayet eden bir yayılma etkisi gösterdiğini ortaya koymuştur. KİT'lerin yüksek maliyeti, onlardan tedarik yapan şirketlerin maliyetlerini artırırken, rekabet kapasitelerini düşürmektedir. Bu durum ekonominin geneline yayıldıkça, o ülkenin ihracatta rekabet gücü azalmaktadır. Böylece zamanla ihracatçı firmalar, üretimi düşürmek ve işçi çıkarmak zorunda kalmaktadır. Neticede işsizlik artmakta ve hanehalkı gelirleri düşmektedir. Nihai

sonuç büyümenin itici güçlerinden biri olan tüketim harcamalarının azalmasıdır (Chitiga-Mabugu ve diğerleri, 2021).

KİT'ler varlık getirisi yönüyle de özel firmaların hayli gerisinde kalmaktadır. Çünkü KİT'ler dâhili yolsuzluk, adam kayırmacılık, uygun müşevviklerin olmaması ve yetersiz personel eğitimi ve mesleki gelişim nedeniyle zayıf yönetim kararları almaktadır (Lin, 2021). Çin'deki KİT'lerin başarısızlığında kötü yönetim, uzun vadeli ürün planlamasının olmayışı gibi insan kaynakları yönetimindeki sorunların etkili olduğu belirlenmiştir (Lin ve diğerleri, 2022). Böylece kamu işletmeleri halka temel hizmetleri sağlamada yetersiz kalırken, devlet bütçesinin kaynaklarını tüketmekte, mali krizlere kapı aralmaktadır. KİT'lerin temel hizmetleri sunmada yetersiz kaldıkları, dünyada 2 milyardan fazla insanın temiz suya erişememesi ve 0,8 milyardan fazlasının da güvenilir elektriğe ulaşamamasından da anlaşılabilir (Gaspar, ve diğerleri, 2020). KİT'lerin verimsizliği, onlar özellikle rekabetçi firmaların etkin olduğu alanlarda faaliyet gösterdiğinde, daha da artmaktadır. KİT'leri özel teşebbüs temeline yaklaştırma çabaları beklenen sonuçları vermemiştir. Özetle rekabet ve kâr güdüsü eksikliği, hissedarlara hesap verme sorumluluğunun olmayışı, başarısızlık durumunda zımni bir kurtarma garantisi nedeniyle ahlaki tehlikenin ortaya çıkması, işçilerin üretkenliklerini azaltan zımni bir ömür boyu istihdam garantisinin olması gibi hususlar KİT'lerin zayıf performansının ana nedenleri arasında sayılabilir (Lin, 2021).

Şekil 4. KİT'lerin özel firmalara göre performansı

Kaynak: IMF, 2020: 57.

Şekil 4'teki sonuçlar, IMF'nin 109 ülkede yaklaşık 1 milyon firma üzerine yaptığı incelemelere dayalıdır. KİT'lerde kârların ve işgücü verimliliğinin özel firmalara göre daha düşük olduğu açıkça görülmektedir. IMF (2020: 56) raporundaki bulguların Çin, Rusya ve Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki diğer ülkeler için yapılan çalışmalardaki sonuçlarla tutarlı olduğu kaydedilmektedir.

KİT'lere yönelik benzer sonuçlar başka ülkelerden de elde edilmektedir. Tunus'ta kamu işletmeleri ağır borçlu durumdadır ve 2017-19 arasındaki iki yıl içinde mali durumları kötüye gitmiştir. Bunda şirketlerin maliyetlerini karşılayacak şekilde fiyat tayin edememesi önemli bir rol oynamıştır. Pakistan'da ise ekonomide önemli role sahip olmalarına rağmen, birçok KİT'in mali performansı zayıftır ve bunların üçte biri sürekli olarak zarar etmektedir. Ticari KİT'ler 2018-19 mali yılında 118 milyar Rupi zarar etmişti. Kamu işletmeleri 2015-19 arasında büyük kalıcı kayıplar yaşamıştır (Rigo ve diğerleri, 2021: 17-19). Khatri ve Ikhsan (2020: 129) Endonezya'da KİT'lerin performansının kötüleştiğini ve yönetilebilir gibi gözükse de mali risklerin arttığını tespit etmiştir. Naqvi (2020: 186) ise Kazakistan'da KİT'lerin ekonomiye hâlâ hâkim olduklarını ve onlara sağlanan avantajların özel firmaları dezavantajlı hale getirdiğini, ekonomiyi çeşitlendirme çabalarını baltaladığını vurgulamaktadır. Bu yönüyle KİT'ler verimlilikte ve kamu hizmetlerinin sunumunda zayıf kalmaya devam etmektedir. Azerbaycan'da enerji, su, hava taşımacılığı ve demiryolu sektörleri, mali performanslarının düşüklüğü nedeniyle kamu bankaları için risk kaynağı durumundadır. Ülkede KİT'lerin finansman ihtiyacı yüksek olduğu için, hükümet tarafından desteklendikleri görülmektedir (Schur ve Haydarov, 2020: 249-251).

KİT'ler, tüm dünyada özellikle temel hizmetlerin veya özel sektöre kârlı gelmeyen faaliyetlerin hükümetçe icra edilmesi gerektiği ve bunun ülkele- rin ekonomik gelişmesine ve istihdama katkı yaptığı temelinde savunulmaktadır. Böylece ulaşım ve enerji gibi sektörlerde uzakta yaşayanlar ve düşük gelirli kesimler için uygun bedellerle hizmet sağlanabildiği, kriz dönemlerinde ve dezavantajlı bölgeler için istihdamın daha istikrarlı olmasına katkı sağlandığı öne sürülür. KİT'lere yönelik desteklerde istihdamın korunması yanında kamu hizmetlerinde sürekliliğinin sağlanması, iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi ve stratejik varlıkların korunması gibi gerekçeler de öne sürülmektedir (EBRD, 2020: 56). Ancak tüm bunlara, önemli bir toplumsal maliyetle erişilebildiği göz ardı edilmektedir. Çünkü söz konusu faaliyetler geniş bir sübvansiyonu gerektirmektedir. Ayrıca bu tür işletmeler verimsizliğe ve kaynak israfına yol açarken, bütçe üzerine yük getirmekte, şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunu ortaya çıkarmaktadır. IMF tarafından hazırlanan bölgesel bir rapor, KİT'lerin kayıplarını telafi etmek için yıllık GSYH'nin %2'si kadar bir mali yüke katlanıldığını ortaya koymuştur. Raporda KİT'le- re yönelik destek, garanti ve sübvansiyonların piyasada çarpıklıklar yaratarak özel sektörün gelişmesine engel olduğu da vurgulanmaktadır. Ayrıca bu olumsuzluklara Covid-19 gibi kriz dönemlerinde işletmelere sağlanan mali avantajların sonlandırılmasında zorluklar yaşandığını ve bunların, gelecekte

benzer durumlar için emsal oluşturduğunu da eklemek gerekir (Rigo ve diğerleri, 2021: x, 75).

Devletin ekonomiyi düzenleme çabalarının aşırı boyutlara varması sorunları daha da ağırlaştırmaktan başka sonuç üretmemektedir. Venezüella'nın yakın zamanda yaşadığı ekonomik tecrübe bu tespiti doğrular niteliktedir. Venezüella, bir zamanlar Latin Amerika'nın müreffeh bir ekonomisi iken, son yıllarda ciddi şekilde fakirleşmiştir (Skousen, 2010: 83-84). Ekonomik ve siyasi gücün elit bir grubun elinde toplandığı ülkede, GSYH 2014-2021 arasında yaklaşık $\frac{3}{4}$ oranında küçülmüştür. 2016'da hiper enflasyon ve durgunluk yaşanmıştır. 2018 yıllık enflasyonu yüzde 130 bini geçmişti. 2023'te ise bu rakam %360'ta kalmıştır. Doğal kaynak (petrol) ihracatına dayalı bir hükümet politikası gerilemeye yol açtı (Hollanda hastalığı). Siyasi kurumların zayıf olması ve yaygın yolsuzluk önemli sorunlar arasındadır. Chavez-Maduro baskıcı yönetimleri ve genişlemeci devletçi politikaları ile illegal piyasaların yaygınlığı enflasyon ve durgunlukta önemli faktörler olmuştur. Son altı yılda nüfusun azalma trendine girdiği ülkede, 2015'te 30,5 milyon olan nüfus, 2022 yılında 28,3 milyona geriledi. 2022 yılı itibariyle halkın yarısı yoksulluk içinde yaşamaktadır. 2014'ten beri 7 milyondan fazla insanın ülkeden kaçtığı belirtilmektedir (Cheatham ve Roy, 2023).

Devletçiliğin yükselişinin toplumsal barış açısından yarattığı sorunlara da işaret etmek yerinde olur. Hükümet müdahalesi genişledikçe iktisadi aktörler kamu imkânlarından daha çok yararlanma çabasına girmekte, kamu teşebbüslerinde ise kayırmacılık ve liyakat sorunu öne çıkmaktadır. Fransız düşünür Tocqueville'in 19. yüzyılda gerçekleştirdiği ABD seyahati esnasında söylediği sözler bugün için de çok anlam ifade etmektedir. Ona göre dönemin Amerika'sında *görünmez (minimal) devlet ortamında işler daha sorunsuz yürümekteydi. Etrafta her şey hareket halinde olmasına rağmen, itici güç görünmüyordu.* Ancak ABD'de devletin gücü ve kapsamı özellikle 20. yüzyılda hızla genişledi. Bu süreçte insanlar "ne yaptıklarına" göre değil, "kim olduklarına" veya "nereden geldiklerine" göre tanımlanmaya başladı (Wertz, 2012). Böyle bir dönüşümün ekonomik verimsizlik yanında toplumsal çatışma üretme potansiyeline sahip olduğu açıktır.

Bu bahsi kapatmadan Türkiye'de devletçiliğin yükselme eğiliminin handikaplarına dair birkaç söz söylemek yerinde olabilir. Öncelikle Türkiye'nin kamu kesiminin büyüklüğü ve borç stoku açısından çok kötü konumda olduğu söylenemez. Ancak ekonominin her tarafında aşırı hükümet düzenlemeleri (regülasyonlar) uzun vadede büyük sorunlar yaratabilecek potansiyelindedir. Emek piyasası, sağlık, ulaşım ve eğitim gibi stratejik sektörlerin hükümetçe

tanzimi, emeklilik sisteminin katı bir yapıda olması ekonomik performansı ve istihdamı olumsuz etkileyebilir. Finans sektöründeki regülasyonların hafifletilmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin ekonomik özgürlükler yönüyle son yıllarda geriye giden bir görüntü verdiği vurgulanmalıdır. Nitekim 2010 yılında genel ekonomik özgürlük endeksi değeri 63,8 iken bu rakam 2023'te 56,9'a gerilemiştir. Özellikle mülkiyet hakları, kamu harcamaları, iş serbestisi gibi alt kategorilerde geriye gidiş daha belirgin hissedilmektedir ("Heritage", t.y.). Ekonomiye kitleleri koruma, eşitliği sağlama veya başka gerekçelerle ve belki iyi niyetle yapılan müdahaleler, en sonunda ekonomik gelişmenin önünü tıkayan engellere dönüşebilmektedir. Bu bağlamda Tocqueville'in ABD seyahati esnasında sarf ettiği ifadelerin Türkiye için de geçerli olduğu akla gelmektedir. Tocqueville o tarihlerde Amerika'nın geleceği hakkında değerlendirme yaparken, Amerikan vatandaşları için *"onların yöneticiler olarak tiranlarla değil, gardiyanlarla karşılaşmalarından korkuyorum."* Çünkü bu tür adamların yönettiği bir hükümet, *"yok etmez ama varoluşu engeller; zulmetmez, ancak halkı sıkıştırır, zayıflatır, söndürür ve şaşkına çevirir, ta ki çobanının hükümet olduğu ürkek ve çalışkan hayvanlardan müteşekkil bir sürüye dönüşünceye kadar"* (Aktaran, Forstmann, 2017). Dizginlenmemiş bir hükümet müdahalesinin ve güvenlik kaygılarıyla temel özgürlükleri kısıtlamanın uzun vadede her toplum için böyle bir gidişata yol açma tehlikesi taşıdığı söylenebilir.

Türkiye'de, hükümetin kaynak dağılımına aşırı müdahale eden bir yapıya sürüklenmesi devletçiliğin yükselmesinin bir yansımasıdır. Teşvikler, sübvansiyonlar ve transfer ödemelerinin kapsamı giderek genişlemektedir. Ekonomide kimin kazanacağına ve kaybedeceğine hükümetlerin karar verdiği bir yapı, iktisadi etkinlik kadar iktisadi adalet sorunu da doğurmaktadır. Popülist ekonomik politikalar devletçiliğin güçlenmesinde etkili bir faktördür. Yakın zamanda emeklilik sisteminde yaşanan gelişmeler bu tür politikaların ve yaygın regülasyonların etkilerini anlamak açısından açık bir örnektir. Basındaki bilgilere göre emekli sayısı Türkiye'de 2009'da 8,5 milyon civarında iken, 2021 sonunda 12,8 olmuştur. EYT sonrası bu rakam (Eylül 2023 itibarıyla) 15,7 milyona ulaşmıştır. Bir emekliye düşen çalışan sayısı 1,71'e gerilemiştir. Bu rakam 2022 sonunda 2,01 idi (Bakır, 2023). Emeklilik sayısında kısa sürede bu kadar yüksek bir artışın getireceği mali külfet enflasyonist baskı başta olmak üzere bir dizi sorunun kaynağı olabilecektir. Bu durumun, emekli kesime yapılacak ödemelerin reel olarak gerilemesine veya sosyal ödemelerde başka türlü kesintilere neden olması da muhtemeldir.

Sonuç

Yükselen devletçiliğin sebeplerine ve sonuçlarına dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışmada, bazı temel vurgular öne çıkmaktadır. Öncelikle son dönemlerde devletçiliğin yükselişi yönünde bir trend görülse de bu temayülün yeni olmadığı ve her dönem geçerli olduğu söylenmelidir. Covid-19 salgınından sonra yaşanan süreç, bu trendi değil, onun boyutunu etkilemiş gözükmektedir. Sorun hükümetlerin regülasyonlar, sanayi politikası, vergiler ve sübvansiyonlar gibi araçlarla ekonomide kazananlara ve kaybedenlere karar verme girişimlerinin güçlenmesi ve yaygınlaşmasıdır. Başlangıçta büyümeyi teşvik etme arzusuyla motive edilen bu tür bir devletçi yapı aşırı yatırıma, hak etmeyenlerin kazanmasına, yolsuzluğa, uygun olmayan sektörlerle mali destek verilmesine ve bunların sonlandırılmasında zorluklar yaşanmasına yol açabilmektedir (Jahan ve Mahmud, 2015: 45). Öte yandan yakın geçmişte devletlerin KİT'ler vasıtasıyla ekonomik faaliyetlere daha fazla müdahil olduğu da görülmektedir. Hatta yeni eğilim, özel sektörün kârlı olarak çalıştığı sektörlerde KİT'lerin giderek daha fazla yer almaya başlamasıdır.

Devletçiliğin yükselmesinde önemli araçlar konumundaki KİT'ler için çok sayıda başarısızlık göstergesi vardır. KİT'ler doğası gereği bazı eksiklikler içermektedir. Onların yöneticilerinin daha etkin olma müşevvigi yoktur, KİT'ler çoğu ülkede yasal tekel konumundadır ve bu nedenle rekabetten yoksun ortamda faaliyet göstermektedir. Ayrıca onlar, zarar etmeleri halinde hükümetin mali desteğine sahip olabilmektedir. Keza onların piyasa disiplinine uymaları için de bir müşevvik yoktur. Rekabet noksanlığı KİT'leri yenilikçilik konusunda da geride bırakmaktadır. Tüm bunlar dünyada KİT'lerin genel anlamda neden başarısız olduklarını açıklayan ana unsurlardır.

Devletçilik eğilimi liberal geçmişi olmayan yerlerde daha fazla güçlenme eğilimindedir. Ekonomik sektörleri ve kaynakları daha fazla kontrol eden bir devlet aygıtı verimsizlik bir yana, hürriyetler için de daha büyük tehlike teşkil edebilmektedir. W. Lippman'ın yıllar önce kadir-i mutlak devlet için yaptığı uyarılar, bu eğilimin tehlikelerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ona göre, böyle bir devlet yapısı bencil ve zihni kapasitesi düşük insanlara, sınırsız devlet gücünü kullanıp bencil ve zalim bir düzen kurma imkânı verebilir (Aktaran, Gwartney ve diğerleri, 2016: 161). Tarih bu tür insanların yarattığı facialarla doludur. Bugün için benzer tehlikelerin varlığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışma devletçiliğin yükselişinde güvenlik ve kriz gibi gerekçeler yanında fikri hareketlerin de hayli etkili olduğuna işaret etmektedir. Hükümetlerin iktisadi hayata müdahalesine yasal sınırlamalar getirmenin tek başına

işlevsel olmadığı, çünkü yasayla getirilen kısıtlamaların yine yasayla kolaylıkla aşılabilirdiği görülmektedir. Bu nedenle yasal ve kurumsal düzenlemelerin yanında, devletin prensip olarak iktisadi hayata karışmayacağı bir fikri atmosferin oluşması hayati önem taşımaktadır. "Hükümet çözüm değil, sorundur" diyen R. Reagan'ın temsil ettiği anlayışın kitlelerce benimsenmesi devletçiliğe karşı en güçlü etken olabilecektir.

Bize göre günümüz iktisadi anlayışı ironik bir noktaya gelmiştir. İktisatçılar devletin birçok sorunun kaynağı olduğunu unutmuştur. Sorunları yaratan yapıdan bizzat sorunları çözmesi beklenmektedir. Oysa sürdürülebilir bir toplumsal refah için güçlü bir özel ekonominin varlığına ihtiyaç vardır. Daha büyük bir devletin, daha dinamik ve gelişmiş bir özel sektör olmadan iş göremeyeceği ortadadır. Daha güçlü bir özel ekonomi ise daha sınırlı bir devletle (mülkiyet hakları, rekabetçi piyasalar, düşük vergiler, deregülasyon vs.) mümkündür. İktisatçıların yaygın bir devletçilikle refah yaratılacağı yönündeki argümanları açıkçası arabayı atın önüne koymaktan başka bir şey değildir.

Son olarak hükümetin insanların sosyal ve ekonomik hayatına her şekilde rahatça müdahale edebilme hakkını kendinde görmesinin doğurduğu ahlaki sorunları bir kenara bıraksak bile, konunun sırf iktisadi gerekçelerle esaslı bir şekilde sorgulanması gerektiği vurgulanmalıdır. Çünkü devletin kaynak dağılımına ağır şekilde müdahale ettiği bir model, kitlelerin temel iktisadi meseleyi yanlış anlamasına ya da hiç anlamamasına yol açmaktadır. Bilindiği gibi iktisadın temel kanunu kaynakların kıt olması ve her tercihin bir fırsat maliyeti içermesidir. Kamu eliyle harcanan kaynaklar daha önce üretken faaliyetlerle elde edilmiş olmalıdır. Hükümetin geniş kesimlere asgari düzeyde de olsa para dağıtması, kitlelerin bu kaynakların bedelsiz ve fırsat maliyeti olmadan verildiğini düşünmesine yol açmaktadır. Zaman içinde, kamu kesiminin insan olarak doğan herkese, belirli bir refah seviyesini garanti etmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu sürecin toplumun diğer kesimlerine ne tür yükler getirdiği kimse tarafından gündeme getirilmemektedir. Böyle bir atmosferde çalışma şevki azalır, insanlar çalışmadan kazanmayı doğal bir hak olarak görmeye başlar. Hatta daha ileri aşamalarda bu süreç, şiddet yoluyla hak (!) taleplerine kadar gidebilir. Fransa'da yaşanan sarı yelekliler hareketi sonrası hükümet asgari ücreti bir miktar yükseltmiş ve planlanan bazı vergi artışlarını iptal etmek zorunda kalmıştır ("Sarı yelekliler hareketi," 2022). Böyle bir ortamda özel sektörün marjinal verimlilik esasına dayalı olarak çalışan bulması zorlaşmakta veya insanlar ya da sendikalar marjinal verimliliğin çok üstünde ücret talep edebilmektedir.

Kaynakça

- Bajpai, R. ve Myers, C. B. (2020). *Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption (English)*. Washington, D.C.: World Bank Group. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/235541600116631094/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption>
- Bakır, N. (2023, 6 Aralık). Çalışan azaldı emekli arttı. *Dünya Gazetesi*. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/calisan-azaldi-emekli-artti/712866>
- Baum, A., Hackney, C., Medas, P. ve Sy, M. (2019). *Governance and State-Owned Enterprises: How Costly is Corruption?* (WP/19/253). IMF Working Paper.
- Berend, I. T. (2011). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Boettke, P. J. ve Heilbroner, R. L. (2023). Economic System. *Encyclopedia Britannica*. Erişim adresi (15 Ocak 2024): <https://www.britannica.com/money/topic/economic-system>
- Cheatham, A. ve Roy, D. (2023, 22 Aralık). *Venezuela: The Rise and Fall of a Petrostate*. Council on Foreign Relations. Erişim adresi (5 Ocak 2024): <https://www.cfr.org/background/venezuela-crisis>
- Chitiga-Mabugu, M., Maisonnave, H., Henseler, M. ve Mabugu, R. E. (2021, 21 Eylül). Corruption in state-owned companies hurts low skilled workers the most: we show how. *The Conversation*. Erişim adresi (21 Aralık 2023): <https://theconversation.com/corruption-in-state-owned-companies-hurts-low-skilled-workers-the-most-we-show-how-165420>
- Ciesielska-Klikowsk, J. (2021). Poland economy briefing: Status quo of Poland's state-owned enterprises. *Weekly Briefing*, 37 (2).
- Delestre, I. ve Miller, H. (2023). *Tax and public finances: the Fundamentals* (IFS Report R270). The Institute for Fiscal Studies. Erişim adresi (20 Ocak 2024): <https://ifs.org.uk/publications/tax-and-public-finances-fundamentals>
- Ebeling, R. M. (1989). The Triumph of Statism: The Political Economy of the French Revolution. *IMPRIMIS*, 18 (11). Erişim adresi: <https://imprimis.hillside.edu/wp-content/uploads/2016/11/The-Triumph-of-Statism-The-Political-Economy-of-the-French-Revolution-November-1989.pdf>
- Ebeling, R. M. (2017, 5 Mayıs). Economic Ideas: Inflation, Price Controls and Collectivism in the French Revolution. *The Nassau Institute* Erişim adresi: <https://www.nassauinstitute.org/economic-ideas-inflation-price-controls-and-collectivism-in-the-french-revolution/>
- EBRD. (2020). *Transition Report 2020-21, The State Strikes Back*. European Bank for Reconstruction and Development. Erişim adresi (3 Ocak 2024): <https://2020.tr-ebd.com/documents/oce/transition-report-202021-pdf>
- Forbes. (t.y.). *Quotes, Thoughts On The Business Of Life*. Erişim adresi (2 Ocak 2024): <https://www.forbes.com/quotes/10940>
- Forstmann, T. J. (1997). Statism: The Opiate of the Elites, *Imprimis*, 26 (5). Erişim adresi: <https://imprimis.hillside.edu/statism-the-opiate-of-the-elites/>
- Gaspar, V., Medas, P. ve Ralyea, J. (2020, 7 Mayıs). State-Owned Enterprises in the Time of COVID-19, *IMF Blog*. Erişim adresi (23 Ekim 2023): <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/05/07/blog-state-owned-enterprises-in-the-time-of-covid-19>
- Ginting, E. ve Naqvi, K. (2020). *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises*, Manila: Asian Development Bank.

- Güran, T. (2017). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gwartney, J. D., Stroup, R., Lee, D. R. ve Ferrarini, T. H. (2016). *Temel Ekonomi*, (Çev: Ahmet Uzun). Ankara: Liberte Yayınları.
- Heritage. (t.y.). Türkiye. 2023 Index of Economic Freedom. Erişim adresi (2 Ocak 2024): <https://www.heritage.org/index/country/turkey>
- Heubusch, J., (2011, 6 Şubat). Ronald Reagan's Enduring Economic Legacy, *Forbes*. Erişim adresi (27 Ocak 2024): <https://www.forbes.com/2011/02/08/ronald-reagan-economics-taxes-opinions-contributors-john-heubusch.html?sh=16b6d3657140>
- Hou, X. (2014). Dissecting China's Rise: Controversies over the China Model, *China Perspectives*, 2014/2, 61-67. <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.6484>
- IMF. (2020). *Fiscal Monitor: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic* (2020 APR). IMF Fiscal Monitor.
- Italy's debt-to-GDP ratio rises to 142.4% in Q2 – Eurostat. (2023, 23 Ekim). *ANSA English*. Erişim adresi (12 Aralık 2023): https://www.ansa.it/english/news/business/2023/10/23/italys-debt-to-gdp-ratio-rises-to-142.4-in-q2-eurostat_04d92170-babe-4733-8ef8-bee38eb9728f.html
- Jahan, S. ve Mahmud, S. (2015). What Is Capitalism? *Finance & Development*, 52 (2), 44-45.
- Khatrı, Y. ve İkhshan M., (2020). Enhancing the Development Contribution of Indonesia's State-Owned Enterprises. E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s. 84-134). Asian Development Bank.
- Kim, A.B. (2023). *Index of Economic Freedom*. Washington: The Heritage Foundation. Erişim adresi: https://www.heritage.org/index/pdf/2023/book/2023_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf
- Kurlantzick, J. (2016). *State Capitalism: How the Return of Statism is Transforming the World*, Oxford University Press.
- Lin, Q., Feng, L., Khiewngamdee, C., Li, P. ve Ye, X. (2022). Latest Lessons from the Bankruptcy of State-Owned Enterprises (SOEs) in China: An Interpretative Structural Model (ISM) Approach, *Discrete Dynamics in Nature and Society*, Vol. 2022, 1-11. <https://doi.org/10.1155/2022/1109442>
- List of countries by government spending as percentage of GDP. (2023, 2 Haziran). Vikipedi İçinde. Erişim adresi (12 Aralık 2023): https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_government_spending_as_percentage_of_GDP
- Margaret Thatcher. (2024, 10 Ocak). Vikipedi İçinde. Erişim adresi (18 Ocak 2024): https://tr.wikipedia.org/wiki/Margaret_Thatcher
- McCloskey, D. (2020, 5 Haziran). The Dangerous State, *Institute of Art and Ideas News*. Erişim adresi (20 Ocak 2024): <https://iai.tv/articles/the-dangers-of-statism-auid-1558>
- McGinnis, J. O. (2018, 1 Haziran). Italy's Failure is a Failure of Statism, Not Liberalism. *Law&Liberty*. Erişim adresi (11 Ocak 2024): <https://lawliberty.org/italys-failure-is-a-failure-of-statism-not-liberalism/>.
- McGinnis, J. O. (2021, 31 Aralık). The Global Recession of Classical Liberalism. *Law&Liberty*. Erişim adresi (11 Ocak 2024): <https://lawliberty.org/the-global-recession-of-classical-liberalism/>.
- Naqvi, K. (2020). Performance of State-Owned Enterprises in Kazakhstan. E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s. 135-189). Asian Development Bank.

- Naqvi, K. ve Ginting, E. (2020). Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s.1-44). Asian Development Bank.
- Neal, L. ve Cameron, R. (2019). *Dünya İktisat Tarihi*. (Çev. Yaşar Bülbül). Ankara: Orion Kitapevi.
- OECD. (2014). *OECD Foreign Bribery Report: An Analysis of the Crime of Bribery of Foreign Public Officials*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2016). *State-Owned Enterprises as Global Competitors: A Challenge or an Opportunity?* Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9789264262096-en>.
- OECD. (2017). *The Size and Sectoral Distribution of State-Owned Enterprises*, Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264280663-en>
- OECD. (2017a). *OECD Business and Finance Outlook 2017*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264274891-en>
- Ortiz-Ospina, E. ve Roser, M. (2016, 18 Ekim). Government Spending: What do governments spend their financial resources on? *Our World in Data*. Erişim adresi (20 Ocak 2024): <https://ourworldindata.org/government-spending>
- Radygin, A., Simachev, Y. ve Entov, R. (2015). The state-owned company: “State failure” or “market failure”? *Russian Journal of Economics*, 1, 55–80.
- Rigo, E.R., Richmond, C.J., Olugbade, O.A., Anderson, G., Atamanchuk, M., Bukhari, H., Ioannou, I., Kale, D., Kass-Hanna, T., Queyranne, M., Shi, W., ve Wong J. (2021). *State-Owned Enterprises in Middle East, North Africa, and Central Asia: Size, Costs, and Challenges* (DP/2021/019). IMF Middle East and Central Asia Department.
- Rothbard, M. (2023). *İktidar ve Piyasa*. (Çev: Ahmet Uzun, Ayşe M. Uzun), Ankara: Liberte Yayınları.
- Russel, B. (2012). *Batı Felsefesi Tarihi* (3. Cilt). (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarı yelekliiler hareketi. (2022, 12 Nisan). Vikipedi İçinde. Erişim adresi (18 Aralık 2023): https://tr.wikipedia.org/wiki/Sar%C4%B1_yelekliiler_hareketi
- Schur M. ve Haydarov, A. (2020). State-Owned Enterprise Reforms in Azerbaijan. E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s. 226-276). Asian Development Bank.
- Skousen, M. (2003). *Modern İktisadın İnşası*. (Çev: M. Acar, E. Erdem, M. Toprak). Ankara: Liberte yayınları.
- Skousen, M. (2010). *Makro İktisat*. (Çev: A. Yayla). Ankara: Adres Yayınları.
- Swinford, S., Smyth, C. ve Wright, O. (2022). Autumn statement: Jeremy Hunt raises tax to highest level since war. *The Times*. Erişim adresi (24 Ocak 2024): <https://www.thetimes.co.uk/article/autumn-statement-2022-jeremy-hunt-tax-rishi-sunak-latest-news-9d8gbsl0p>
- Tacanho, M. (2023). *The Scale of Statism: A Framework for Ranking Socioeconomic Systems* (No. 01-EN/2023). Afrindependent Institute Paper. <https://ssrn.com/abstract=4477689>
- Tanaka, H. (2023, 25 Eylül). The Unraveling of China’s Economic Mirage: A Tale of Statism and Its Consequences. *Dream Big Investing*. Erişim adresi (10 Ocak 2024): <https://dbinvesting.com/the-unraveling-of-chinas-economic-mirage-a-tale-of-statism-and-its-consequences/>
- Thatcher, M. ve Vlandas, T. (2021). *Foreign States in Domestic Markets: Sovereign Wealth Funds and the West*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198786085.001.0001>

Veg, S. (2019). The Rise of China's Statist Intellectuals: Law, Sovereignty, and "Repoliticization". *The China Journal*. Vol 82. <https://doi.org/10.1086/702687>.

Wertz, F. (2012, 15 Haziran). The Rise of American Statism. *TELOS*. Erişim adresi (19 Ocak 2024): <https://www.telospress.com/the-rise-of-american-statism/>

World Bank. (2023). World Development Indicators. Erişim adresi (18 Aralık 2023): <https://databank.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC/1ff4a498/Popular-Indicators>

World Bank. (2023a). *The Business of the State*. Washington, DC: World Bank.

İnsan, Doğal Hakları ve Devlet: Postmodern Çağda Klasik Liberal Değerleri Yeniden Anlamak*

Melih Demirtaş**

Öz

Bu makalede, günümüzde çoğu yönüyle devlet tekeline girmiş “modern” kavramının ve modernist toplum sahalarının daha fazla sorgulanır hale geldiği “postmodern” yeni çağda, klasik liberalizmin temel değerlerinin, ‘insan’ yararına hâlen yol gösterici olduğu vurgulanacaktır. Bu bağlamda, devlet ve devletçilik idealleri, tek taraflı çıkarlarını koruyacak şekilde hareket eden *Makyavelist* bireyler topluluğunun faydacı bir doğal ürünü müdür? Keza, bu surette hayat bulan *Hobezyen* bir *Leviathan* mıdır? Yoksa günümüzde daha kabul edilebilir şekliyle, modern devletin kaynağı sayılan *Weberyan* öğretinin öngörebileceği üzere, mekanizmayı bozmamak adına duygulardan arındırılmış rasyonel fayda ve çıkar hesabını en iyi yapan bir makine midir? Bu ana sorunsal etrafında disiplinler-arası bir yaklaşımla Devlet’in, modern dönemde tüm bu belirtilenlerden bir nebze almış olabileceği iddia edilecek, insan eliyle yaratılan yapay kutsiyetler arkasında, yine insanı karamsar bir evrime zorlayan devlet adına yapılan tüm eylemlerin ise, yeni çağın ‘yıkıcı’ olabilecek etkileriyle değil, Locke’cu perspektiften liberal doğal haklar ve yeni postmodern bireyciliğin birleşiminde, daha kabul edilebilir bir ölçüye çekilebileceği savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Postmodernizm, Klasik Liberalizm, Doğal Haklar, Rasyonel Faydacılık.

Human, Natural Rights and the State: Reconsidering Classical Liberal Values in the Postmodern Age

Abstract

In this article, it will be emphasized that the basic values of classical liberalism are still guiding for the benefit of ‘human’ in the ‘postmodern’ new era, where the concept of “modern” has become a state-monopoly in many aspects, and the components of modernist society are becoming more questionable. In this context, are the ideas of the State and statism a utilitarian natural product of a *Machiavellian* community of individuals acting to protect their unilateral interests? Likewise, is it a *Hobbesian* Leviathan that comes to life in this way? Or, in its more acceptable form today, is State a machine that is free from emotions and makes the best rational calculation of benefit-interest in order not to disrupt the mechanism, as can be predicted by the *Weberian* doctrine, the source of the modern state? With an interdisciplinary approach around this main problematic, claiming that State may have taken a little bit of all of these in the modern era, it is argued that all actions carried out on behalf of the state, which force people to a pessimistic evolution behind the artificial sanctities created by human-hands, can be brought to a more acceptable level not by ‘destructive’ effects of the new age, but by the combination of liberal natural rights from a Lockean perspective and new postmodern individualism

Keywords: State, Postmodernism Classical Liberalism, Natural Rights, Rational Utilitarianism.

*Liberal Düşünce Topluluğu tarafından düzenlenen 2023 Kazım Berzeg Makale Yarışmasında birincilik ödülüne layık bulunan makalenin hakem incelemesinden geçirilerek revize edilmiş halidir.

**Doktor Adayı/Bağımsız Araştırmacı | melih.demirtas@metu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6206-1349 | DOI: 10.36484/liberal.1296914
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 55-74.
Gönderim Tarihi: 14 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 18 Aralık 2023

Karın siyah olduğunu kanıtlayacak kadar bilgili ve incelikli filozoflar da vardı; yani beyazın siyah olduğunu kanıtlamak istiyorlardı. Böylece toplumların söylem, konuşma ve öğretim araçlarını ortadan kaldırma avantajına sahip oldular; öte yandan, [anılan düşünürler] büyük bir sanat ve incelikle, kelimelerin gerçek manalarını değiştirmekten veya karıştırmaktan başka bir şey yapmadılar ve sonuç olarak dili, kendi kusurlarıyla birlikte olması gerekenden daha az kullanışlı hale getirdiler (Locke, 1817 [1689]: 27-28).

Giriş

Tarih boyunca yapay surette güçlenerek temel görevi olan ‘insan’ı korumak yerine, ona daha fazla nasıl yeni yükler yükleyebileceğine dair yeni yollar arayan ve bu amaçla son yüzyıllarda ‘modernist’ unsurları da kullanmaktan çekinmeyen devletler ve yönettikleri toplum idealarına karşı, doğal haklar ekseninden liberal ve postmodern fikriyatı harmanlayan eleştirel bir yaklaşım mümkün müdür? Bu ana soru etrafında ve özde klasik liberal fikriyatı takip eden aydınların çizdiği yol ekseninde, modern devletin geçirdiği evrime ve postmodern bireyciliğin çokça bahsedilen sakıncalı yönleri yerine olumlu olabilecek taraflarına bu çalışmada odaklanmayı hedeflemekteyiz. Bahsi geçen postmodern fikriyat, makalemizde, farklı bir ‘aydınlanma’ çağı için yardımcı bir unsur ve ulus-devletin rasyonel değerleri ve ‘doğal haklar’ kavramını kendi faydacı ekseninde erittiği ‘modern dönemin’ birey yararına aşılmasında, içinde bulunduğumuz çağ da niteler vaziyette kullanılacaktır. Sadece devlet işlerinde değil, özel ve profesyonel yaşam alanlarında hatta aile ilişkilerinde farklı şekillerde zuhur edebilen mutlakiyetçiliğe veya otoriter hiyerarşiye karşı, John Locke’un (1632-1704) öncülü olduğu Klasik Liberalizm öğretilerine paralel açıklamalar ve buna bağlı olarak insana ait bölünmez ve devredilemez doğal haklar önemli yol göstericimiz olacaktır.

Bu meyanda, takip eden bölümlerde öncelikle kimileri için hâlen karışık anlamlar içeren postmodernizmin insan ve birey lehine manalarına dikkat çekeceğiz. Ardından sadece fikrîsel bir bütünlük olarak değil, aynı zamanda hayatın tam da ortasında bireye, yaklaşık 400 yıldır fikri düzlemde şekil veren liberalizmin oynadığı önemli rolden, geçirdiği tarihsel evrime atıfla bahsedilecektir. Bireyin, hak, hukuk ve adalet silahlarıyla sadece politik ve iktisadi değil, sosyal, kültürel ve düşünsel manalarda da tek vücut olabilen ve hayatın her aşamasında belirebilen modern, ancak bir o kadar da ‘yapay’ otoriteye karşı mücadelesi, sadece Siyaset Bilimi ve Siyaset Felsefesi değil, Uluslararası İlişkiler, Tarih, Sosyoloji ve Psikoloji gibi farklı disiplinlerden katkılarla disiplinler-arası (*interdisipliner*) bir metotla ele alınmaya çalışılacaktır.

Sonuç olarak, makalenin temel hedefleriyle paralel surette, günümüzde, modern ulus-devlet adına yapıldığı iddia edilen, ancak bireye karşı tek taraflı ve 'hegemonik' diğer bir deyişle 'bireyi baskılar' nitelikler taşıyan hamlelerin git gide daha fazla sorgulanmaya devam ettiği çoğulcu "postmodern" düzlemin ve bununla beraber gelen "Postmodern Liberalizm" tartışmalarının (Szahaj, 2005; Cremin ve Roberts, 2011; Mara ve Dovi, 1995) daha rahat kavranılması için kapı aralanabileceği ve bu yöndeki yeni çalışmalara zemin hazırlanabileceği ümit edilmektedir.

Postmodernizm ve İnsan

2. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) yıkıcı etkileriyle sarsılan dünyada, modernizmin hala açıklığı ve sadeliği savunur görüldüğü, ancak ulus-devlet rekabetinin hız kesmediği 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısında postmodernizm, muhalif ve bir o kadar birey temelli yeni bir akım olarak karşımıza çıkar (Butler, 2002). 'Ulus, milliyet, etnisite, vatan, dini aidiyet' gibi literatürü ve pratik gerçekliği güçlü, ayrıca tarihsel manada kökleşmiş kavramlara dayalı öğretilerden çok daha karmaşık ve daha çelişkili anlamlar içerdiği düşünülen ve muhalif duruşuyla çoğu zaman 'sol' hatta 'radikal sol' düşünceyle özdeşleştirilen postmodernizm, esasen her tür beşeri toplumun ve komünitenin insan üzerinde yarattığı baskı ve gerilimi reddeder bir pozisyonda gelişmeye devam etmiş, beraber görüldüğü 'Sol'a ait katı toplumsal birliktelik, yerleşik ideolojik/sosyal kültür ve topluluk kurallarıyla da uyumsuz bir nitelik kazanmıştır. Bu yönleriyle 20. Yüzyıl düşünce pratiğindeki 'sağ-sol', 'realist-idealist', 'sosyalist-liberal' gibi hiç bir modern ve rasyonel tabana veya ikiliğe (*binarism*) uyum sağlayamadığından, pek çok karar alıcıya ve fikir önderine göre muteber bir düşünce pratiğini de ifade etmemiş ve hafife alınmıştır. Sonuç olarak literatürde postmodern yönelim, başta 'dil'in kullanımı ve insanın 'dil' yoluyla ürettiği 'söylem'in gücü üzerinden kimi zaman 'absürt' ve hayata dair farklı bir bakış açısı olarak tanımlanmanın ötesine geçemez görünmüştür (Lyotard, 2014; Kahraman, 2002).

Öte yandan, postmodern düşüncenin özünün, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Friedrich Nietzsche'nin (1844-1900), "hakikat, dil ve toplumla ilgili iddialarıyla başladığı" söylenebilir (Kuznar, 2008: 78; Nietzsche, 1954); ve uzmanların da üzerinde birleştiği üzere bu iddialar, bilginin temellerine ilişkin daha sonraki tüm postmodern ve geç-modern eleştirilere kapıyı aralamıştır (Salberg, Stewart, Wesley ve Weiss, 2014). Nietzsche üzerinden o dönemin birey karşıtı güç öbeklerine karşı aralanan kapılardan, 20. Yüzyılın meşakatkatle geçmeye devam eden dönemlerinde bilhassa Fransız ve Kıta Avrupası geleneğinden gelen Jacques Derrida (1930-2004), Michel Foucault (1926-

1984), Jean-Francois Lyotard (1924–1998) gibi düşünürler ilerlemiş olup, adı geçenlerin çalışmaları 21. Yüzyıl çağdaş postmodernlerine de ilham vermeye devam etmektedir. Bu çerçevede, Ernest Gellner'in de aralarında bulunduğu önemli sosyal bilimciler için postmodernizm, 'sömürgecilik' sonrası insanın 'arınma' dönemine tekabül etmekteydi (Gellner, 2003: 26). Ulus-devletlerin hâkimiyetleri ve yeni sömürü biçimleri adına fazlasıyla kullandıkları 'modernizm'in tek taraflı fikir ve değerleri, belki bu yönüyle, aşırı 'bireyci', 'kaotik' ve 'bilinmez' olarak değerlendirilen postmodernizm kavramını hafife almaya devam etmiştir (Butler, 2002). Bununla birlikte, gerçek-üstü '*meta*'-evrenlerin dahi git gide popülerleştiği yeni dönemde, dijitalleşme sonrası bireyin kazandığı yeni özgürlük alanları ve ifade biçimlerine ilave olarak, uzman tahminlerinden uzakta vuku bulmaya devam eden iklim krizi, depremler, seller, terörizm, salgın hastalıklar gibi büyük sınamaları müteakip, bu defa günümüz tartışmalarında postmodernizmin külliyen reddi veya hafife alınmasının doğru olmayacağını düşünenlerin sayısında da artış yaşandığı bir hakikattir (Der Darian, 2009; Ashley, 1991; Thompson, 2017).

Mevcut 'konfor alanları'nı terk edemeyen bazı bireylerin arkasına saklandıkları çoğunlukla kamuya mal edilen toplumcu veya ulusalcı değerlere tezat surette evrilmeye devam eden postmodernizm bu manada, önemli bir "tepki" veya muhalefet kaynağı olarak görülmelidir. Doğası gereği anti-otoriter olan ve herhangi bir yapının tek taraflı hâkimiyetini tanımayı reddetme üzerine şekillenen postmodernizm, belirttiğimiz şekliyle 20. Yüzyıl Fransız düşünce geleneğinden Jacques Lacan (1901–1981) gibi isimler başta olmak üzere, Avrupa'dan pek çok düşünürün görüşleriyle 'birey'in kendini ifade ettiği başta sanatın her kolu olmak üzere sayısız alanda var olmaya devam etmektedir. Örneğin, postmodernizmde Sigmund Freud'un psikiyatrisi de yeniden incelenerek, ona çağdaş bir entelektüel önem verilmiş, buna göre insanda "bilinç-dışının" ilkel olmaktan çok, yapısının, bilinç kadar karmaşık ve sofistike olduğu öne sürülmüş ve rasyonel ve irrasyonel arasındaki geleneksel sınırlar da bu şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Bilinç-dışının, bilinç-dışı ile bilinç arasında bir 'söylem'e izin veren ve bilinç-dışının, bilinç-dışına dair deneyimimizde rol oynamasını sağlayan adeta yeni bir dil gibi yapılandığı ifade edilmiştir (Tate Museum, 2023). Burada, bir sonraki bölümde irdeleneceğimiz liberalizmle de uyumlu surette temel odak noktamız, gerek bilincin gerek bilinç-dışının yani hem rasyonelliğin hem irrasyonelliğin bireye yani insana ait olması hâlidir. Onun dışındaki aile, toplum, devlet, her hangi bir farklı komünitenin bu güce diğer bir deyişle bireye, aklına, hatta akıl ötesine veya hayal gücüne müdahale etme ve değiştirme yetkisi de bu çerçevede postmodernizm için temel konu başlıklarından ve eleştiri alanlarından biri olmalıdır.

Anılan sorgular ve muhalif tarz, şüphesiz 20.Yüzyıl'ın ikinci yarısında başlayan ve hala artarak devam eden 'iletişim' ve 'veri' çağında daha popüler hale gelmiş, insanlığın ideolojik tarihinde birey karşıtı yerleşik düzene karşı bir tür direniş olarak nitelendirilmiştir (Ashley, 1991). Çoğunlukla sanatta ve mimaride bir akım olarak değerlendirilen postmodern yorumlama, muhalif bir tarz olarak 1960'lardan sonra aydınlar arasında giderek daha yaygın bir kelime hâline gelmiş olsa da, bu makalede savunulduğu üzere, günümüzde bu terimden politik ve toplumsal teoriler bağlamında ve disiplinler arası boyutta da daha fazla faydalanılması gerektiği değerlendirilmektedir.

Karikatür: "Modernism & Postmodernism", Çizer: Judy Horacek,

Kaynak: <https://decombo.com/modernizm-postmodernizm-nedir-arasindaki-farklar/>.

Erişim tarihi: 1 Eylül 2023.

Makalemizdeki mevzu bahis faydalanmada, Jameson'un da belirttiği üzere, "Batı modernizmde" çoğunlukla birey aleyhine ve aynı ölçüde devlet dâhil pek çok farklı komünite lehine sorunlu bir gidişatın var olması önemli bir etken faktör durumundadır (Jameson, 2001: 64). Bu hususu çok kısa bir şekilde özetleyebilecek yukarıdaki karikatürde de görüleceği üzere, modern anlamda "ben bir dâhiyim" demek bile, postmodern yorumlamada bu duruma içten inanın sürdürdüğü halleri içerebilir, ancak bu inanış, "dâhilik" mefhumunun dahi içinde bulunduğumuz koşulları oluşturan başka diğer yapılara (kültür, toplum, devlet vb.) göre tanımlandığını, doğal olarak bu inanışı doğrudan savunamayacağımızı hususunu değiştirmemektedir. Bu minvalde, evrensel doğrulara ve genel kabul görmüş kurallara yönelik "eleştirel düşünme tarzı" olarak ileri sürülen postmodernizm, kimilerine tüm yapıların kökten değişimini içeren, özünden uzak ve çoğunlukla yeni rasyonel çıkar alanlarının oluşumunu ifade

eden “radikal” çözümlere işaret eden bir metoda da dönüşebilmektedir. Öyle ki, pek çok bilim insanı için postmodern çözümler hâlâ yerleşik normlara ve mekanizmalara zarar verebilecek problematik bir alandır. Muteber bilim insanlarının ve akademisyenlerin bu terimi kullanmaları, eser vermeleri ve düşünce pratiğinde bulunmaları da bu nedenle mümkün görünmemiş, bu tür çalışmaların belli ‘marjinal’ kesimlere bırakılması uygun addedilmiştir.

Öte yandan, statükodan ve güç hiyerarşisinden beslenmeye devam eden Batı dâhil modern dünya pratiklerinde, ‘öteki’ne karşı Şarkiyatçı veya diğer bir deyişle Oryantalizm tabanlı üstüncülük fikriyatının hız kesmediği de gözlemlenen bir hal almıştır (Said, 1978). Dünya’nın pek çok yerinde devam eden hak ihlallerini besleyen anılan statüko göz önüne alındığında, postmodern yaklaşım salt yıkıcı bir düşünce bütünü olarak değil, bireyin “temsil sorununa odaklanan ve temsiliyetin yollarını araştıran eleştirel bir tutum” olarak da değerlendirilebilir mi? Bu soruya odaklanan yeni çalışmaların artması elzem görünmektedir (Çalkıvık, 2017). Dünya siyasetinin hangi egemen çevrelerin iktidar ilişkilerini devinim halinde yeniden ürettiğinin belli olmadığı bir konjunktürde, ‘farklı’ görünen varoluşlar, düşünme ve eylem biçimleri sürekli surette ‘marjinalleştirilmekte’, çıkar lehine topluluk normu hâline gelen belirli eylem biçimleri ise sebepsiz yere ‘meşrulaştırılmaktadır’. Anılan sorunsal, postmodernizm için temel meselelerden biridir.

Sonuç olarak, postmodernizmi, henüz büyük bir teori bütünü olarak olmasa da, üstüncü Oryantalizm tabanından da beslenen bir takım sakıncalı ulus devletler pratiklerinden (Huntington, 1993: 22-24) ve bireyi baskılayan topluluk ruhunun yerleşik eşitsiz ilişkilerinden kaçınmak için bir fırsat olarak niteleyebiliriz. Postmodernizmle doğan söz konusu fırsat alanının, modern devletin elinde geçirmeye devam ettiği evrim sürecinde yaşadığı sıkıntıları bariz olan liberalizm ve bilhassa ilk önce bireyin doğal haklarını önceleyen klasik liberalizm için de bir şans olarak adlandırabileceğiz. Bu ön kabulde, bir sonraki bölümlerde liberalizmin evrimsel gelişimine odaklanarak ‘post-modern birey’e evrim sürecinin aşamalarını daha net irdelemeye çalışacağız.

Liberalizm ve İnsan

Liberal geleneğin ortaya çıktığı ilk sistematik açıklamaları 17. Yüzyıl İngiltere’sinde, merkezi otoritenin insan temelli sorgulandığı bir dönemde buluyoruz. Özellikle bu dönemde Thomas Hobbes (1588-1679) bireycilik akımının öncül isimlerinden biri olarak belirir. Hobbes’un insanlığın durumu hakkındaki varsayımları ise onu, insan yaşamının ulaşabileceği “en yüksek iyi” ya da “nihai mutlu son” gibi doğrudan klasik kavramları reddetmeye yöneltmiş,

adı geçeni, dış politikada da günümüz realist düşünürleri için Niccolò Machiavelli'yle birlikte (1469-1572) çokça başvurulan karamsar bir ideolog hâline getirmiştir. Genel olarak *Hobezyen* inanca göre her insan daima kendi menfaatini düşünerek hareket eder (Hobbes, 1996). *Hobezyen* bireyciliğin radikal modernliği, doğal son veya nihai neden hakkındaki klasik fikirlerin reddedilmesinde vücut bulur, bu nedenle Hobbes, Aristotelesçi insan refahı kavramını, kendini gerçekleştirme durumu olarak revize etmiştir. Hobbes'un devleti ana oyuncu yaptığı karamsar tablosuna karşı, liberalizme olan yakınlığı ise tavizsiz bireyciliğinde mevcuttur (Gray, 1995). Bununla birlikte, aynı zamanda, doğa durumundaki tüm insanların eşit özgürlüğüne ilişkin inancında ve tamamen kalıtsal bir siyasi otoriteyi reddetmesinde de Hobbes'un liberal fikriyatla biçimlendiği söylenebilir.

17. Yüzyıl'da Hobbes'la bazı ideolojik benzerlikler taşıyan bir başka isim de liberal geleneğe Hobbes'tan daha yakın görülebilecek Benedict de Spinoza'dır (1632-1677). Her iki filozof, insan ve toplumla ilgili bazı varsayımları paylaşırsa da, Hobbes'un bireyleri dizginleme yolunda otoriter düzene meyleden ve daha güçlü yönetimlere kayan görüşleri yerine Spinoza fikriyatında ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin güvencesi olan demokrasi düşüncesi daha belirgindir. Bununla birlikte, ne Spinoza ne de Hobbes liberalizminde, insan ilişkilerinin açık bir geleceğe doğru belirsiz bir gelişmeye evrilmesi yönünde ortak bir kanaat yoktur. Başka bir deyişle, Hobbes'a göre bireylerin özgürlüklerini mutlak surette kullandığı sivil toplumlarda, savaş barbar halini her daim gösterecek ve bir doğa durumuna geri düşülecek, Spinoza için ise gerçek manada özgür insan her zaman ender bulunabilecek, bireyler akıllarından çok sadece haz, tutku ve yanılısamları tarafından yönetileceklerdir (Spinoza, 2002: 62-65). Dolayısıyla John Gray'in de ustalıkla özetlediği gibi önemleri reddedilemeyecek bu iki düşünür ve destekçileri, özgürlük ve aklın insanlar arasında kural hâline gelebileceğine dair liberal inancı paylaşmadıklarından, ancak "liberalizmin habercisi" sayılabileceklerdir (Gray, 1995: 11-12).

Bir diğer 17. Yüzyıl İngiliz düşünürü John Locke (1632-1704) ve eserleri ise bugün kabul ettiğimiz klasik liberal fikirlerin temelini meydana getirmiştir. Düşünürün özellikle "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme" adlı eseri liberal bakış açısını belirginleştirmiştir (Locke, 1773 [1689]). Uygulama düzeyinde, örgütlenme özgürlüğüne, özel mülkiyete ve monarşik mutlakiyetçiliğe karşı hukukun üstünlüğü altında güçlü bir parlamenter hükümet iddiasına dayanan söylemler insanlık tarihi için de önemli dönüm noktasıydı. Böylece Locke, hukukun üstünlüğü altında eşit, ortak bir amaç dışında birbirine bağlı, ancak birbirlerinin haklarına saygıyı paylaşan özgür insanlardan oluşan bir toplum olan "sivil

toplum” kavramını kuramsallaştırdı ve somutlaştırdı. Locke’un temel düşünceleri, 19. Yüzyıl liberalizmine diğer bir deyişle daha fazla çıkar, fayda ve uluslar arası rekabetin etkili olmaya başladığı döneme kadar devam etti.

Bu makalede de temel olarak benimsendiği üzere, Locke’un doğal haklar doktrini, esasen 19. Yüzyıl’dan itibaren artarak hissettiğimiz ulusların tekil rekabetiyle bireylerin ezilmesi ve yok olması çıkmazına sürüklenmemizi engellemektedir. Yalnızca ilahi doğanın ifadesi olan doğal hukuk anlayışı da bu noktada bizlere yardım etmektedir. Locke’a göre doğal haklar, ilahi gücün bize verdiği doğal yasalar çerçevesinde yaşamlarımızı korumak ve sürdürmek için ihtiyaç duyduğumuz koşulları somutlaştırır. Bu yasalara göre, özgürlük ve mülk edinmemiz gibi temel haklarımıza kimsenin karışmaya hakkı bulunmamaktadır.

Hobbes ve Spinoza gibi daha önceki bireyci yazarlarda eksik görünen insanın net bağımsızlığı, hukukun üstünlüğü ve hukukla korunan özel mülkiyet ilkesi Locke’u onlardan ayrı ve belirgin kılmaktadır. Locke’un devlete olan yaklaşımı da tam da bu bağlamda belirginleşir ki, özgür bireylerin egemen bir otoriteyi kendi istekleri doğrultusunda yarattıklarını, zira doğa durumunda kendi davalarında nesnel birer hakem veya yargıç olamayacaklarından, doğa hallerinden sivil ve medeni bir birlikteliğe hakkıyla geçebilmek için bir hükümete, temsilciye veya siyasi bir otoriteye ihtiyaç duyulabileceğini belirtmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki anılan klasik liberalizm anlayışında bahsedilen söz konusu insan inşası örgüt, “minimal bir devlet” veya hakların hassas zamanlarda koruyucusu olan “gece bekçisi bir devlet”ten başka bir şey değildir (Yayla, 2008: 42-43).

Şüphesiz, liberalizm üzerinde pek çok diğer ekol ve önemli düşünürün katkısı ve yaklaşımı belirleyici olmaya devam etmiştir. Örneğin, İskoç geleneği, İngiliz geleneğinden farklı olarak tarihsel bağlama takılı kalmadan liberal ilkelerini kapsamlı bir insani sosyal gelişim ve sınırlamalar ile açıkladı. İskoç David Hume’un (1711-1776) şüpheli liberalizminde, insanların sınırlı iyilikseverliği ve entelektüel yetersizliklerinin kaynakların değişmez kıtlığına yol açtığının, bunun da adaletle duyulan ihtiyaca işaret ettiğinin altı çizildi (Lee, 1968: 401). 18. Yüzyıl İngiliz geleneğinde ve ayrıca tüm liberal teoride etkili olan Adam Smith (1723-1790) ise, İskoç dönemdaşlarından farklı olarak salt insan rasyonalizmine dayalı açıklamalara karşı çıkmış ve bireyler arası işbölümünün önemini vurgulayarak, bunun insan zihninin bilinçli düşünmesinin bir ürünü olmayıp, insanlar arasında gerekli malların mübadelesi sürecinde ortaya çıktığını, bu mübadelenin esas olarak insan doğasından kaynaklandığını ünlü eseri “Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri” (1776) adlı eserinde ifade etmiştir (Smith, 2022).

18. Yüzyıl'da liberal teoriye önemli katkılarda bulunan farklı ülkelerden farklı felsefelerin yükselişine de tanık olunmuştur. Baron de Montesquieu (1689-1755), bu yönde Fransa'da aydınlanmanın önemli simalarından biriydi. Başyapıtı "*L'Esprit des Lois*"de (Kanunların Ruhu) kontroller ve dengeler sistemi ile bireyin özgürlüğünün güvence altına alındığı "kuvvetler ayrılığı" sistemi temel savını geliştirdi. Fransız ekolünde bireye duyulan inanç, Fransız Devrimi'nden (1789) sonra kesintili ve karamsar bir iyimserlik ve rasyonalizmle devam etti. Locke'dan başlayan söz konusu klasik fikirlerin Fransız Aydınlanması'yla bütünleşik etkisi, Amerika kıtasında ve Amerikan Anayasası'nda da kendini artarak gösterdi (Lee, 1968).

Buna karşılık, bilhassa Batı medeniyetlerini merkeze alarak, insan hak ve hukuku için olumlu gelişmeler yaşanmaya devam etse de Devlet bir özne olarak, modernizmin kendine açtığı yeni yollarda, birey üzerinden ve gerektiğinde bireyi kullanarak, yeni güçlenme ve baskı alanlarını pekiştirmekte maharetli bir aygıt olduğunu kanıtlamayı sürdürecekti. Bir sonraki bölümlerde bu duruma paralel olarak, 19. Yüzyıl'la artan modernist faydacılığın birey ve liberalizm aleyhine gelişim süreci vurgulanacak, 21. Yüzyıl'a geldiğimizde postmodern yeniden yorumlamacılığın, klasik liberal hak felsefesine dönüş için bir umut verip veremeyeceği daha net anlaşılmalı çalışılacaktır.

Devlet, Rasyonel Faydacılık ve Modernizm Ekseninde Hapsolan Sosyal Liberalizm

19. Yüzyıl'a gelindiğinde, klasik liberalizmden büyük ölçüde bir kopuşun gerçekleştiği ve belki de etkileri hâlen süren "Faydacılık" yüzyılına girdiğimizi söylemek yanlış olmayacaktır. Faydacılığın babası sayılan Jeremy Bentham (1748-1832) ve Bentham'ın müridi olarak nitelenebilecek James Mill (1772-1836) gibi düşünürleri Hume ve Smith gibi öncüllerinden farklı kılan "maksimum fayda"nın sadece bilinçli bir çabanın ürünü olabileceğine duydukları sonsuz inançtı (Seth, 1912). Yakın tarihte ve günümüzde pek çok devleti ve kurdukları mekanizmaları da, makalemizin en başından bu yana anlatmak istediğimiz üzere modern devletin de istifade ettiği "rasyonel faydacılık" çizgisine getiren Bentham'ın ve takipçilerinin bu görüşleri, bitmeyen 19. Yüzyıl'la beraber nice hak temelinde ihlallerin de habercisi sayılabildi (Schofield, 2003). Bilimi arkasına alarak, her tür hazzı ve acıyı bir nevi ölçebileceğine duyduğu inançla Faydacılık ekolü, 17. Yüzyıl liberallerinin, kimilerine göre ilahi, kimilerine göre metafizik ve bilinçdışı açıklamalarına da karşı çıkıyor, Locke'un doğal haklar ve doğal hukuk teorisini de görmezden geliyordu (Schofield, 2003).

Babası James Mill'in "*On Government*" adlı çalışmasında anılan Benthamcı anlayışa mensubiyeti, tabiatıyla oğlu 19. Yüzyıl'ın önde gelen düşünürü John Stuart Mill (1806-73) üzerinde de etkili oldu (Mill ve Bentham, 1987). Oğul Mill, faydacı anlayış konusunda Bentham'la tümüyle aynı fikirleri paylaşmadı, ancak toplumun yapısı konusunda Bentham gibi, doğal hukuk ve toplum sözleşmesi teorilerini kullanan girişimlere mesafeli durdu; böylece Locke ve klasik çizginin diğer temsilcilerinden ayrılışı pekiştirdiği savunuldu (Alan, 2007). Öte yandan Mill, pek çok yazarın dile getirdiği gibi "sosyal liberalizm" anlayışıyla toplum genelinde "ticaret ve sanayi ruhunun ahlâki sorunları üzerine eğilerek doğuştan gelen eşitsizliklere, özellikle de fırsat eşitsizliğine vurgu yapmaktaydı" (Bayram, 2014: 2).

Mill ve onu takip eden 19. Yüzyıl liberal aydınların özünde 'insan'a ilişkin bir fikriyat bulunmaktadır. Bu fikriyatın, anılan 'insan'ı faydacılık ekseninde doğabilecek eşitsiz tutumlara karşı korumak adına bir tepki suretinde düşünülmesi mümkünse de, bu durum günün sonunda Mill gibi bir aydın için bile, "sosyalist düşüncelerden etkilenen ve pek çok noktada aynı düşüncede olduğunu" bu yönde kanıtlamış olan, "üretimden ziyade dağıtım koşulları ile servet ve gelirin yeniden bölüşümü üzerinde" önemli bir yeniden yaklaşım yaratmış oldu (Bayram, 2014). Sonuç olarak ise, 'fırsat' arayışındaki insanın etik ve adaletli hakem oluşu konusundaki kusurları nedeniyle, 'insan'ın korunması adına devlet mekanizmasına ve devlet tekelindeki hukuk aygıtına yeni yükler ve sorumluluklar tanımlanır hale geldi. Devletler, modern dönemdeki gücünü, sözü geçen yük ve sorumluluklar eliyle yitirmedi, bilakis her kıtada artmaya devam eden nüfus, genişleyen kentler ve ülkeler nezdinde daha da pekiştirdi.

Mill ve beraberindekilerin 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında klasik liberal düşünce geleneğini yıkma amacı olmasa da "modern sanayi toplumunun ürettiği sosyo-ekonomik sorunlara çözüm arayışları" onları bir sonraki yüzyıllar 'sosyal liberalizm' tartışmalarının bir tarafı hâline getirecekti. Bu noktada da, kronikleşen insani dramalara karşı, 'devlet müdahalelerine olumlu bakma', 'pozitif özgürlük anlayışını savunma', 'sosyal devlet anlayışını her koşula rağmen iletme' sosyal liberalizm kavramının temel yapıtaşları hâline geldi (Mill, 1965; Bayram, 2014). Söz konusu sosyal liberalizm taraftarları için her ne kadar insana ve haklarına duyulan temel inanç değişmese de, ortaya konan rasyonel ve toplum geneline yayılması amaçlanan faydacı temel, insanın yarattığı başta 'ulus-devletler' ve onlar arasındaki derin rekabeti (Yurdusev, 2012), tarihten gelen altyapıyla daha hak tanımaz ve yıkıcı etkilere açık hale getirmiş oldu.

Anılan faydacılık ekseninin belirginleşmesiyle, günümüz kimi akademisyenleri için de liberalizm eleştirisinin farklı suretlerde ortaya konduğu bir

zemin hazırlanmış durumdadır. Örneğin Holden, klasik bakış açısından liberaller, “hükümetin gücünün ve otoritesinin, yazılı veya yazısız anayasa/haklar beyannamesi gibi araçlarla düzenlemeye tâbi tutarak sınırlandırılmasını arzu eden insanlardan oluşmaktadır” der (1993: 16). Dolayısıyla bir hükümet, demokratik bir şekilde seçilse ve halkın egemenliğini ya da “genel iradeyi” yansıtsa bile, bireyleri korumak adına sınırlamalardan kurtulamayacaktır. Ancak, Bobbio (1990) bu surette liberal bir devletin demokratik bir devlet olmaması gerektiğinden ve “[liberal] bir hükümete katılımın oldukça kısıtlandığı ve varlıklı sınıflarla sınırlı olduğu” zamanların da bulunduğu savından hareket etmektedir. Bu şekilde, basit bir sağ-sol siyasi gelenekler çekişmesine benzer şekilde, bir bakıma “genel irade” ve toplumsal oydaşmanın ehemmiyetine karşı faydacılık prensibinden sonuna kadar yararlanıp güç kazanan “sınırlı kesimler”/elitler arasındaki tarihsel gerilime de işaret etmektedir.

Bu minvalde, liberal değerlerin eşitlikçi ilkelerle belirli bir çelişkiye sahip olabileceğini ve bu çelişkinin liberalizm ile demokrasi arasındaki başka bir gerilim alanı olarak okunabileceğini iddia edenlerin sayısı dönem dönem artış göstermektedir. Burada, liberalizmin özgürlüklere olan temel inancı örnek gösterilse de, özellikle ekonomik ve sosyal alanlar gibi birey topluluklarıyla ilgili meselelerde, bu özgürlüğün başkalarının “pahasına” olsa bile savunulabileceği, eleştirilerin odak noktası hâline gelmektedir (Bobbio, 1990: 33). Bu noktada, özgürlükçü geleneğin önde gelen isimlerinden Friedrich Hayek’e (2001) göre ise eşitlikçilik gibi bir gerekçe ile de olsa çoğunluğu oluşturan kitle, “istediğini yapmakta özgür” olduğu bir doğal durum içerisinde düşünülmemelidir. Ona göre böyle bir özgürlük, “halkın zulmü” ile doğrudan doğruya bağdaşmaktadır (Hayek, 2001: 109). Bu çerçevede, Held’in (2006) vurguladığı şekliyle, “yasal demokrasi” kavramı Hayek ve ona benzer liberallerin çizgisizlikle eş tutulabilir ve ona göre hukukun üstünlüğü ilkeleri yoluyla çoğunluğun sınırlandırılması, çoğunluk yönetiminden despotik eğilimlerin çıkmasının engellenen temel amaçlarından biri hâline gelir (Demirtaş, 2023: 34).

Dahl (1989) için ise “hem çoğunluk hem de azınlık aynı terazide tartılabilir”. Bu sava göre, “büyüklüğü ne olursa olsun” yönetici grup/elitler, bireylerin “doğal haklarına” engeller oluşturabilecektir. Bu duruma bağlı olarak, çoğunluğun azınlığa karşı “kusurlu” görülebilecek karakterine rağmen, mevcut bozukluğu başka diğer “kusurlu” görülen alternatif bir sistemle “değiştirmek” için tatmin edici bir neden de her zaman bulunamamaktadır (Dahl, 1989: 52). Dahl’ın belirttiği şekilde tatmin edici bir neden olmadan müdahalenin oluşmadığı, herkesin doğal haklarına saygı duyulduğu ve kimilerine göre gerekli görülen dışta veya içte “anarşi” bahanesiyle yapılan devletçi müdahaleler esnasında dâhi birey hukukunun en üst noktada tutulduğu zamanlar

genel doğrumuz hâline gelmiş midir? Tarihsel ve güncel gelişmeler ne yazık ki bunun tersinin oluştuğu muhtelif hadiseleri bizlere sunar. Özellikle teorik çerçevesini yukarıda ele aldığımız üzere 19. Yüzyıl'da pekişen ancak insanlık tarihi boyunca belirgin olan 'rasyonel faydacılık' ekseninde liberalizmin de, gittikçe güçlenen ve bu uğurda her şeyi araçsallaştıran devlet ve bürokratlarına karşı sessiz kalma sürecine girdiği düşünülebilecektir. Maddi ve manevi yeni fayda ve fırsatlar uğrunda devam eden anılan sessizlik dönemleri, esasen hepimize ait doğal haklarımızın durumunu ise dönem dönem tekrar değerlendirmemiz gerekliliğini bizlere hatırlatmaktadır.

Bu bağlamda tekrar altını çizmek gerekir ki, devletler ve parçaları çoğu zaman farklı ekonomik, siyasi veya sosyal konjonktürleri iç veya dış politikalarında, 'anarşinin bastırılmaması halinde her şeyin yok olacağı' ana teziyle kullanılmaktadırlar. 'Devletler ve parçaları' dediğimiz gerçeklik ise çoğu zaman, rasyonel fayda ve tabiatıyla rasyonel çıkar prensibiyle bir bütün halinde hareket etmeyi öğrenmiş ve kabullenmiş bireyler topluluğundan başka bir şey değildir. Anılan faydacılık ürünü teşekküller, yeri geldiğinde 'öteki' tabir edilen bir diğerrinin doğal hakkının, 'anarşi', 'düzen(sizlik)' veya başka bir gerekçeyle sökülüp atılmasında beis görmemektedirler.

'Modern' Gardiyan Devlete Karşı Hukuk ve Doğal Haklarımız

Yukarıdaki tartışmalar ve eleştiriler bağlamında, ulus-devletin arzu ettiği ölçüde klasik doğal hak teoreminden sıyrılarak faydacı bir eksene oturan liberalizmin, 19. Yüzyıl bitip yeni bir yüzyıl başlarken Alman ekolünden bir sosyologun teorileriyle yeni bir döneme kapı araladığı görülmektedir. Anılan sosyolog olan Max Weber (1864-1920), liberal ekolün temsilcileri arasında ilk sıralarda zikredilmese de, dönemin sert rasyonalitesinin en iyi örneklerinden Alman düşünce tarzı içerisinde, özgürlükçü ve bireyin gücü odaklı bir düşünce sistematiğiyle eserlerini sundu (Ringer, 2004: 55-61).

Weber bununla birlikte, günümüz disipliner yaklaşımlarının temelini atan işlevsel ve bir nevi faydacı tezleriyle liberalizmi sırtlayan Batı geleceğinde etkisi bugün de silinmeyen modern devlet ve etkin bürokrasi fikriyatının sahibidir (Mommsen, 1965). Bu tür bir işlevselliği ve rasyonaliteyi, günümüze kadar uzanan etkin ve gereğinden fazla koruyucu yani bir nevi "Gardiyan" devlet anlayışıyla (Demirel, 2005) birleştirenler de ne yazık ki bu dönemden sonra baskılarını artırarak sürdürmüşler, bu esnada kendilerine, Hobbes, Machiavelli gibi tarihsel figürlerin yanına Weber'i de dayanak olarak seçmişlerdir. Bu yönüyle *Hobezyen* düşünce tarzının Locke gibi aydınların karşıt görüşleriyle daha öteye ilerletemediği devletlerin başat aktör

olduğu karamsar senaryonun geçerliliğini koruması adına, modern, sistematik, bilimsel ve rasyonel *Weberyan* ekolün, günümüze kadar ön aldığını söylemek mümkündür (Gane, 2004: 4-10).

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, daha en başta insanı, haklarını ve mirasını korumak ve basit gündelik sorunları hukuk temelinde çözmek amacıyla oluşturulan “devlet teşekkülü”, süreç içerisinde *Hobezyan* bir canavara veya *Weberyan* duygusuz bir makineye dönüşmüş müdür? Ne yazık ki uzak veya yakın geçmişe bakıldığında ve her şeyi dakikasında öğrenebildiğimiz günümüz “modern” dünyasında dâhi bu sorunun yanıtı sanınız ‘hayır’dan çok ‘evet’tir. Temel suçluyu aramak gerekir ise de, sistemsiz eleştirinin yanında, hangi ülkede olursak olalım yanı başımıza, yan sokağımıza, apartman/sokak komşumuza, şirket/ofisimizin üst veya alt katına kısaca bir kulak kabartmak da kâfi olabilecektir. Bu durumda rastlayacağımız ise, faydacılık düsturunu en bozuk haliyle hayatlarına nakşeden ve en basit hatalarının veya sorunlarının çözümünü dahi, tarihte veya günümüzde olduğu gibi kralının, devletinin, dini organının, babasının/annesinin, mezhebinin, amirinin veya bütün bunları kapsayan ‘hiyerarşik/merkezi otoritesinin kutsiyetine’ bağlayan kişi, akraba, yakınlar veya görevli/memurlar olacaktır.

Yukarıda bahse konu hak kayıplarının giderilmesi ve oluşan zararların tazmininde ise, hukuk ve adalet hâlen en büyük silahımızdır. Bu bağlamda, kimi zaman çoğu Batı halklarınca kurulan modern devlet teşekküllerini tartışmaya yer bırakmayacak şekilde daha hakkaniyetli ve yaşanması bulunulmasının altında ise, bu devletlerin, tarihte geçtikleri acı tecrübelerle attıkları adımların ‘rasyonel faydacı’ prensiplerin yanında ‘rasyonel hakkaniyet’ çizgisine uyumu yatmaktadır. Hakkaniyet odaklı bu tür sistemlerde bireylerin de yukarıda bahsettiğimiz merkezîliğe ve aileden başlayarak okullarına ve işyerlerine kadar inşa edilmiş kutsiyetlere karşı kendi öz hak ve hukukunun ardından gidişleriyle ve sessizliklerini yenmeleriyle paralel verdikleri hak mücadelelerinde daha kolay galip gelindiğini söylemek mümkündür. Topluca değerlendirildiğinde tek bir bireyden başlayarak genele yayılan hukuksal adımlar hâline gelen bu mücadeleler, devletin bireyi ve insanı anlamaktan uzak görünen soğuk yüzünü veya kimilerine göre *Hobezyan* veya *Weberyan* taraflarını da ılımanlaştırmakta, popüler bir ifadeyle nötrleştirmekte, ancak esas olarak bulunması gerektiği yer olan insana dair “doğal hakların koruyucusu” veya “gece bekçisi” noktasına getirmektedir.

Bu noktada, Yılmaz’ın isabetli şekilde değindiği üzere “adalet ontolojik olarak bireyde başlasa bile, reel olarak bireyler arası ilişkilerde ortaya çıkmaktadır ve bu ilişki biçimi epistemolojik düzlemde açıklanabilmektedir.

Dolayısıyla, adalet asıl olarak ‘düzen’ ve ‘ölçü’ye tekabül eder ve daha çok karşılıklı ilişkilerde somutlaşır. Bu bakımdan bir adalet teorisi, ideal olarak uyum ve iş birliğini esas alarak kaos ve çatışmayı dışarıda bırakacak şekilde, epistemolojik çerçevesini temel varlık olan bireysel ontoloji üzerine kurmaktadır” (Yılmaz, 2018: 68). Bu çerçevede, bir miktar daha maddi kazanç, unvan, yakınına istihdam, eşine dostuna destek veya aileden övgü, beklenti ve hevesiyle, birey ahlâkının ve temel insan haklarının tam tezat noktasında işlediğimiz fiiller, sarf ettiğimiz etik üstü söylemlerle adalet terazisini sarsmamız veya bozmamız, esasen aşırı güçlenen devletler eliyle inşa edilen ve gücün muhafazasında yeni krizlere muhtaç olunan yeni gerçekliklerle de kolay surette uyumlu hale gelebilmektedir. Bu durum, bireyler arası hukuk ve adaletin tam manasıyla tesis edilemediği bir ortamda, insan olarak hepimizin ve tabiatıyla günümüzde beraber yaşadığımız diğer tüm canlıların ve doğamızın da git gide erimesine, bireyden başlayarak toplu surette haklarımızın birer birer yitip gitmesine neden olmaktadır.

Bu sonuçlar karşısında, konu hakkında kayda değer felsefe tartışmalarında da ele alındığı üzere liberalizm gibi “özgürlüğü esas alan bir siyaset teorisi ‘iyi’ toplumun değil, ‘adil’ toplumun doğasını araştırmalıdır. Zira özgürlüğün korunması, barış ve güvenliğin sağlanmasını temin eden sosyal düzen mefhumu, adaletin gereklerini zorla uygulamayı öngörmektedir. Buna mukabil iyilik, hayırseverlik, dostluk, dayanışma gibi değer yargıları ya da toplumsal erdemler gönüllülük esasında ortaya çıkan ve dolayısıyla zorlamaya dayalı olmayan iyi bir toplumun önemli vasıflarıdır” (Yılmaz, 2018: 68). Keza, Berzeg, Türk siyasî hayatına ilişkin yaptığı yorumlardan birinde “bürokratik, hiyerarşiye, emir kumandaya bağlılıktır. Bu geleneğin içinde yetişmiş kadrolarla, gerçek anlamda demokratik parlamento oluşmaz. Bürokratların etkin olduğu siyasi parti, ister istemez, bürokratik hiyerarşi ve emir kumanda ile yönetim zihniyeti içine girer” demektedir (Berzeg, 1996: 21). Bu tespit, esasen devletin ve memurlarının müdahil olduğu veya içte veya dışta ‘anarşi’ ve ‘düzen’ mefhumlarının ardına saklanarak müdahil olma durumunda kaldığı pek çok diğer alan için de geçerli kabul edilmelidir.

Bahse konu müdahillğe en az düzeyde maruz kalmanın en emin yolu öncelikle bireyin, adil ve saygılı bir çerçevede kendi öz yaşamına dair düşünce veya eski tabirle tefekkür sürecinden tam manasıyla geçmesinde yatmaktadır. Anılan düşünce sürecinden sonraki pratik aşamada da postmodern düzlemin de altını çizdiği şekliyle (Lemert, 2006), mutlak iyiye ulaşmayı bir kenarda tutarak ve belki imkânsızlığını göz önünde bulundurarak, öncelikle mutlak adil ve karşısındakine hak çizgisinde yaklaşabilmesi, bunun aksini

iddia edecek her tür dış otoriteye karşı ise keza hak çizgisinde cevap verebilmesi anlatmak istediğimiz temel yargıyla uyumlu olacaktır.

Postmodern Düzlemde Liberalizmi Yeniden ve Birlikte Değerlendirmek

Makalemizde de özetle değindiğimiz üzere, postmodernizmin bir teori ve çözüm yolu olmadığına ilişkin elbette düşünce hayatından hala önemli itirazlar gelmeye devam etmektedir. Ancak bireyin ‘rasyonel zekâsını’ reddettiğine yönelik anılan itirazların, postmodernizmi sürekli surette ‘sanık sandalyesi’nde oturtmaması gerektiği, bilâkis yeni imkânlar tanınması zorunluluğu açıktır. Nitekim, postmodernizmin, bireye ve hayatına yaklaşım aşamasında, en ‘güçlü’ olanın hayatta kalması ana fikri üzerine kurulu ‘kutsal’ Realist retorikten ve bundan güç alan her tür devletçi ideolojiden daha liberal bir yaklaşım tarzı olabileceği düşünülmektedir.

Bu surette, postmodernizm-liberalizm arasında karşılıklı faydalanma sürecine duyulacak inanç tamamıyla boş bir umuttan ibaret değildir. Zira, bu tür bir süreçte, ulus-devletin yıkıcı geçmişi nedeniyle modernist ideale ve rasyonel dünyaya karşı radikal yaklaşımların ve muhalefetin bir toplamını içeren postmodernizm, klasik liberal fikriyatın hak ve adalet nosyonlarından istifade edeceği ölçüde yıkıcı ve kaotik taraflarını nötr hale getirebilecek, daha kabul edilebilir taraflarıyla da teorik boyutta anılır olacaktır. Yalnızca ‘çıkarcı’ odaklı ve ‘güç’ bazlı aktörler yerine, postmodernizmin üzerine inşa edildiği ‘yalın’ insanın veya bireylerin gücü ve bölünmez hakları bu manada en büyük yardımcıdır. Bu şekilde, ulus devletler ve onların ‘inşa edilmiş’ toplumlarını sorgular evrensel kesinlikler veya hakikatler üzerinde düşünmek de daha kolay hale gelebilecektir.

Modernizmin bürokratik yapılara ve karar alıcılara düzenli surette salık verdiği dış veya iç politika ayırımını bir kenara bırakarak, Devletin veya devlete benzer insanın yarattığı merkezi bir otoritenin yine insana karşı nasıl bir *Leviathan* hâline geldiğinin bu makalede sunulan kısa özeti ise bu minvalde önem kazanmaktadır. Hangi ülke veya toplumda olursa olsun bütün bu tarihsel ve sistematik otorite oluşumuna karşı, liberal teorinin Locke’tan Mill’e uzanan evrim sürecinde, düşünürler arasında şüphesiz farklar olsa da, temel ortak düşünceyi, mutlakiyete ve bugüne uyarlıysak, insan eliyle veya aklıyla yaratılmış doğal hak tanımaz yapay ve hiyerarşik güce karşıtlığı olarak belirtebiliriz. Bu durum, liberalizmin, siyasetten ekonomiye, üzerinde fikir yürütülen alan ne olursa olsun, mutlak ve keyfi güçten kaçınmakla ilgilendiği anlamına gelir. Hatta doğduğu anda dahi klasik liberalizmin o dönemin

fikriyatına karşı (bulduğumuz dönemin ‘modernist devletçi idealleri’ gibi) bir ‘başkaldırı’ veya bir nevi adı konamasa da 17. ve 18. Yüzyılların ‘postmodern’ düşünce tarzı olduğunu söylemek de mümkündür.

Günümüz önde gelen fikir insanlarının belirttiği postmodern kaygı da (Lyotard, 2014), esasen makale boyunca savunulan liberal öz ile benzer noktalarda birleşmektedir. Buna göre, aynı liberalizm gibi postmodernite de “özgürlüğü” ve “çoğulculuğu” ve insana ilişkin olanı “sivilleşmenin ve otoriter devlete karşı bir odak oluşturmanın koşulu sayar” (Kahraman, 2002: 19). Bazı yazarlara göre modernitenin bozulmuş diğer bir yüzü veya kaotik sonuçlara yol açabilecek tersyüz olmuş bir “devamı” olarak görülebilecekse de (Çabuklu, 2004: 7-13), anılan postmodernite kavramından, aşırılaştırmış iktidarların ve devlete dayalı güç odaklanmalarının birey lehine çözülmesinde, diğer bir deyişle inşa-sökümünde (*de-construction*) faydalı olabilecek yanlarından istifade edilebilecektir. Bu noktada klasik liberalizmin sözü geçen yeni dönemle uyumu ve yol göstericiliği kilit bir önemi haiz olabilecektir. Nitekim esasen, aralarındaki farklara rağmen Locke’dan Mill’e ana akım gelenek, sosyal liberalizm tartışmalarını da içererek devleti daha güçlü hale ister istemez getirmesine karşılık, bir siyasi otorite olarak hükümetin ve temsil ettiği devletin, can, mal güvenliği veya mutluluk arayışı gibi tamamen seküler amaçlar için var olması gerektiğini her daim teyit eder.

Liberal entelektüeller arasında dünyada devam eden bu fikir şalesinin yaklaşık 400 yıldır, günümüz demokratik kurumlarının genişlemesinin altında yatan önemli kaynak noktalarından biri olduğu unutulmamalıdır. Anılan klasik liberal fikriyatın, devletin son 200 yılda daha “meşru” ve “yasal” zeminlerle baskınlaşmaktan geri durmadığı, sosyal liberallerden güç aldığı ve faydacılık ekseninde daha çekici hale getirdiği modernist sahalara rakip olabilecek, bu makalede ele alınan “modern-üstü” veya “modern-sonrası” olarak da zikredilebilecek, ‘çoğulcu postmodern sorgulamalar çağı’nda kaynak noktalardan biri olmaya devam edeceği düşünülmektedir. Bu durum ‘Postmodern Liberalizm’ dediğimiz yeni bir dönemi beraberinde getirecek midir? Bu soru, hala tartışıla gelen ve devlet kutsiyetinin azami düzeye eriştiği bir çağda liberalizme yeni ümitler doğurabilecek bir boyutta ve ilerleyen çalışmalarda daha kapsamlı ele alınmalıdır. Ancak, ‘postmodern liberal’ olarak adlandırılan bir dönemde bu bağlamda devletin etki alanından uzak “hukukun ve adalet mekanizmasının” koruyuculuğu altında her tür yaşamın ve değerlerin korunması düsturuyla hareket edilmelidir. Böyle bir dönem, devletin ana düsturu olan “realist güvensizlik” ve “anında kınamaya hazır olmak” prensipleri yerine, “iyi niyet” ve “Öteki’nin de bireysel değerlerinin tanınması” prensipleriyle karakterize edilebilir (Szahaj, 2005: 69). Bu tür bir liberalizm ‘postmodern

hümanizm' ile uyumlu olacaktır ve John Rawls (1993) gibi modern dönem aydınlarının da üzerinde durduğu şekliyle her birey, diğerinin yalın 'özgürlük' ve 'eşitliğine' gerçek manada inandığı ölçüde saygıya değer kalacaktır.

Sonuç Yerine: 'Tanrı Devlet'ten Postmodern Liberal Bireye

Tarih boyunca belli bir merkezi otoritenin memurları, askerleri, işgüderleri veya sadece sempatanları bağlı oldukları devlet veya anılan hiyerarşik otoriteye atıfla inşa ettikleri kutsiyetlerin arkasına saklanmışlar ve esasen bu surette onlardan sonra veya önce yaşayan diğer milletlere mensup, ancak kendileriyle birebir aynı özellikleri haiz pek çok "görev sahibi" şahsiyetle aynı grupta yer alarak, cana, mala, hukuki veya sosyal mevcudiyete yönelik 'insan aleyhine eylemlerini' sürdürmüşlerdir. İnsanlık tarihi boyunca var olagelen bahse konu görev sahipleri, devlet ideasının insanlıktan tamamen soyut bir teşekkül olarak vücut bulduğu ana fikriyle ulus ve devlet inşa süreçlerine devam etmişler, bu bağlamda, kimi zaman mensubu oldukları toplumlarda kendilerine yeni görev ve sıfatlar da bahşederek tarihsel surette devletin ve devletçilik olgularının en sıkı takipçileri konumunda gurur vesilesi figürler hâline de getirilebilmişlerdir. Günümüze uyarladığımızda da, belirli bir "uygarlık" veya "modern yapıya" mensup olduklarını iddia etmelerine karşılık hâlen aynı düzenlerde görevlerine devam eden memur ve bürokratların hâkimiyetine, diğer bir deyişle kimi uzman yazarların ifadesiyle "bürokratik vesayet" tartışmalarında (Demirel, 2017: 145-148) bu pencereden bakılabileceği düşünülmelidir.

Bu çerçevede, sadece iç değil dış politika ölçeğinde de bu savın arkasında durulması olasıdır. Nitekim modern diplomasiyi şekillendiren Realist dış politika çizgisine, Amerika'da 20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde önemli katkılar sunan Alman asıllı akademisyen Hans Morgenthau, "Devlet gerçekten de 'ölümlü bir Tanrı' hâline geldi ve zamanla ölümsüz bir Tanrı'ya inanılmayan bir çağda devlet var olan tek Tanrı hâline geldi" (Morgenthau, 1946: 197) demektedir. Bu sözleri 1946'da, kimilerine göre tam da modern ve rasyonel devlet anlayışının çıkmazlarının gün yüzüne çıktığı tarihteki en acımasız örneklerden Nazi Almanya'sının çöküşünden kısa süre sonra yazdığı "*Scientific Man vs. Power Politics*" eserinde sarf etmiş, günümüze değin, farklı yeni teorisyenler ve 'görev insan'ları onun düşüncelerini okuyup 'rasyonel ve reel amaçların' bekası adına takipçisi olmuşlardır.

Esasında, yüzyıllar içerisinde kimilerine göre "Tanrı nitelikli" devletler eliyle gerçekleşmeye devam eden tek taraflı ve insanın doğal haklarını (Locke, 1773 [1689]) yok sayan eylemler, belki de geçmişte iletişim ve teknoloji imkânlarının eksikliğiyle yaşananlardan habersiz kalmamız, günümüzde ise

insanın bir diğzerinin yaşadıklarına kayıtsızlığıyla süregelmiştir. Bu noktada, sadece kafalarında yaratılan iktisadi, sosyal veya siyasal devlet idealarına uygun davranmayı birincil amaç görenler ise, her bir insana ait olan ‘bölünmez’ ve ‘devredilemez’ doğal hakları tanımamazlıktan gelmeyi kolay surette meziyet kabul etmiş ve ettirmişlerdir. Ancak, bugün içinde bulunduğumuz kritik coğrafya itibariyle, 18. ve 19. Yüzyıllarda artarak süren, 20. ve postmodern karakteri her geçen gün daha da gün yüzüne çıkan içinde bulunduğumuz 21. Yüzyıl’da ise, acı yönlerini gelişen medya yöntemleriyle en ince ayrıntısına kadar öğrenmek durumunda kaldığımız savaş, çatışma, zorunlu göç ve bütün bu olumsuzluklara kaynaklık eden zalimane tutumların ortasında hepimiz bir nebze, ‘sanık’ olmasa da ‘şahitlik’ sandalyesinde oturan önemli konumlara gelmiş durumdayız. Sözü geçen acı hatıralarla içlerimizden bazıları ise, şüphesiz farklı noktalardan insana ve doğal haklarına dair konulara derinlemesine eğilmekte ve bizlere yeni çalışmalar ve eylemler için esin kaynağı olmaktadırlar.

Bu meyanda, ‘İnsan’ın ve insana ait olan ‘Liberalizm’in, modernizmle paralel rasyonel faydacı devlet ve devletçilik eylemlerine karşı makalemize konu bu bitmeyen yolcuğu dikkat çekicidir. Bu yolculukta yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen, hukuk ve adalet arayışları temelinde kuşku duymaktan geri durmayarak, tarihte ve zihinlerde inşa edilen yapay kutsiyetleri temel insan haklarını yani doğal haklarımızı korumak dürtüsüyle sorgulayanlar, tek düze hale getirilen sistematik kültürel yapıların ve kimi zaman Oryantalizm kısacına saplanan yapay “medeniyet” tartışmalarının aşılmasında da belirleyici olacaklardır. Bu bağlamda, hızlı dijitalleşmenin de etkisiyle, sosyal ve sanal ağların birey görüşünü daha özgürce ve suretli surette herkese ulaştırabildiği günümüz postmodern sorgulayıcılığının ‘yıkıcı’ ve ‘sakıncalı’ addedilen yönleri bir kenara bırakıldığında, haklarını, adalet ve hakkaniyet ilkeleriyle korumaya çalışan ‘yalın birey’lerin sayısında her geçen gün gözlemlenen artış, klasik liberal fikriyat ve Locke’cu “Sivil Toplum” düsturlarıyla birlikte düşünüldüğünde, anılan postmodern döneme ve geleceğe yönelik daha ümitvar kalmamızı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Ashley, D. (1991). Introduction: Postmodernism and the Social Sciences. *The Social Science Journal*, 28 (3), 279-287.
- Bayram, Y. (2014). J.S. Mill’in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 49(1), 1-17.
- Berzeg, K. (1996). Neden Liberalim? *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 1, 15-27.
- Berzeg, K. (1999). Liberalizm Üzerine Çeşitlemeler. *Yeni Türkiye Dergisi*, 5/25, 595-624.

- Bobbio, N. (1990). *Liberalism and Democracy*. New York, London: Verso.
- Butler, C. (2002). *Post-Modernism: A Very Short Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Cremin, C. ve Roberts, M. (2011). Postmodern Left-Liberalism: Hardt and Negri and the Disavowal of Critique. *Critical Sociology*, 37(2), 179-197.
- Çabuklu, Y. (2004). *Postmodern Toplumda Kriz ve Siyaset*. İstanbul: Pusula Yayınları.
- Çalkıvık, Aslı. (2017). Poststructuralism and Postmodernism in International Relations (Encyclopedia Chapter), *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 11/2017 Erişim adresi: <https://oxfordre.com/internationalstudies/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-10>.
- Dahl, R. (1989). *Democracy and Its Critics*. New Haven, London: Yale University Press.
- Demirel, T. (2017). Anayasa Değişiklik Teklifi Üzerine. *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 85, 137-155.
- Demirel, T. (2005). Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective. *Armed Forces & Society*, 31/2. 245-271.
- Demirtaş, M. (2023). Fear or No Need to Fear in The New Era? The Unfinished Discussion on Majority Rule. *HABITUS Journal of Sociology*, 4, 31-50.
- Der Derian, J. (2009). *Critical Practices in International Theory: Selected Essays*. Abingdon, Oxo: Routledge.
- Gane, N. (2004). *Max Weber and Postmodern Theory: Rationalization versus Re-enchantment*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gellner, E. (2003). *Postmodernism, Reason and Religion*. London: Routledge.
- Gray, J. (1995). *Liberalism*. Berkshire: Open University Press.
- Hayek, F.v. (2001). The Political Order of a Free People. Ronald J. Terchek ve Thomas C. Conte (Ed.). *Theories of Democracy: A Reader* içinde (s. 92-112). Maryland: Rowman&Littlefield.
- Held, D. (2006). *Models of Democracy*. Cambridge, Malden: Polity.
- Hobbes, T. (1996). *Leviathan (Authoritative Text, Backgrounds, Interpretations)*. New York: W.W.Norton.
- Holden, B. (1993). *Understanding Liberal Democracy*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. 72/3. 22-49.
- Jameson, F. (2001). Modernism and Imperialism. T. Eagleton, F. Jameson and E. W. Said (Ed.). *Nationalism, Colonialism, and Literature* içinde (s. 43-68). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kahraman, H. B. (2002). *Modernite ile Postmodernite Arasında Türkiye: 1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kuznar, L. A. (2008) *Reclaiming a Scientific Anthropology*. Lanham, MD: Altamira.
- Lee, C. (1968). *Western Political Theory (Part 3: Nineteenth and Twentieth Centuries)*. New York: Harcourt Brace.
- Lemert, C. (2015). *Postmodernism is not what you think*. London: Routledge.
- Locke, J. (1773) [1689]. *Second Treatise of Government*. Boston: Edes and Gill. Erişim adresi: <https://books.google.com/books/>

- Locke, J. (1817) [1689]. *An Essay Concerning Human Understanding*. Londra: Rivington. Erişim adresi: <https://books.google.com/books/>
- Lyotard, J.F. (2014). *Postmodern Durum*. (çev. İsmet Birkan). Ankara: Bilge Su Yay.
- Mara, G. M. ve Dovi, S. L. (1995). Mill, Nietzsche, and the Identity of Postmodern Liberalism. *The Journal of Politics*. 57/1, 1-23.
- Mill, J.S. (1965). Principles of Political Economy. J. M. Robson (ed.). *Collected Works of John Stuart Mill*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mill, J.S. ve Bentham, J. (1987). *Utilitarianism and Other Essays*. (Derleyen: Alan Ryan). Harmondsworth: Penguin
- Mommsen, W.J. (1965). Max Weber's Political Sociology and His Philosophy of World History. *International Social Science Journal*, XVII, 1, 23-45.
- Morgenthau, H. J. (1946). *Scientific Man vs. Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nietzsche, Friedrich (1954) [1873] On Truth and Lie in an Extra-Moral Sense. W. Kaufmann (ed.), *The Portable Nietzsche* içinde (s. 42-47). New York: Penguin.
- Ookerjee, S. (2007). *Human reason and its enemies: a rigorous critique of postmodernism*. 2007 - New Delhi: Promilla & Co.
- Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia Uni.Press.
- Ringer, F. (2004). *Max Weber: An Intellectual Biography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ryan, A. (2007). Liberalism. Robert Goodin ve Philip Pettit (Ed.) *A Companion to Contemporary Political Philosophy* içinde (s. 360-383). Oxford: Blackwell Publishers.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Routledge.
- Salberg, D., Stewart, R., Wesley K. ve Weiss S. (2014). "Postmodernism and Its Critics", *University of Alabama, Department of Anthropology*. Erişim adresi: <https://anthropology.ua.edu/theory/postmodernism-and-its-critics/>.
- Saward, M. (1998). *The Terms of Democracy*. Malden: Polity.
- Schofield, P. (2003). Jeremy Bentham's 'Nonsense upon stilts'." *Utilitas*, 15.1. 1-26.
- Seth, J. (1912). *English Philosophers and Schools of Philosophy*. New York: Ams Press.
- Smith, A. (2022). *Milletlerin Zenginliği Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*. (çev. Mustafa Acar). İstanbul: Liberus Yayınevi.
- Spinoza, B. (2002). *Spinoza: complete works*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Szahaj, A. (2005). *Postmodern Liberalism as A New Humanism*. *Diogenes*, 52(2), 63-70.
- Tate Museum. (2023). *Definitions [Tanımlamalar]*. Erişim adresi: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/p/postmodernism>.
- Thompson, W. (2017). *Postmodernism and history*. Londra: Bloomsbury Publishing,
- Yayla, A. (2008). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yılmaz, A. (2018). Adalet ve Sosyal Düzen Arayışında Özgürlük ve Eşitlik Çatışması. *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 89, Kış 2018, 65-76.
- Yurdusev, A.N. (2012). Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı. Tayyar Arı (Ed.). *Uluslararası İlişkilerde Post Modern Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika* içinde (s. 59-69). Bursa: MKM.

Isaiah Berlin'in Değer Çoğulculuğu ve Negatif Özgürlük Anlayışının Liberal Gelenek ile Gerilimi*

Serhat Başaran** & Ali Kaya***

Öz

Bu çalışmada Isaiah Berlin'in özgürlük anlayışı ve değer çoğulculuğu fikrinin klasik liberalizm ile olan ilişkisi ele alınmaktadır. Berlin'in özgürlük anlayışı, negatif ve pozitif özgürlük olmak üzere ikili bir yapı arz eder. Tarihsel olarak her iki özgürlük türünün de bağlamından saptırılabilmesinin olası olduğunu fakat pozitif özgürlüğün tekçi düşünce ile olan yakın ilişkisinden dolayı saptırılmasının daha olası olduğunu belirtir. Berlin, pozitif özgürlüğün bu problemleri yaşadığı yüzyıl olan yirminci yüzyılda görmüş olup negatif özgürlüğü yeğlemiştir. Pozitif özgürlüğe karşı değer çoğulculuğu fikrini geliştirmiştir. Fakat ortaya attığı değer çoğulculuğu fikrinin en önemli özelliği, değer çatışmalarına açık olması ve nihai bir sonucunun olmamasıdır. Bu makale, Berlin'in böylesi bir değer çoğulculuğu fikrine sahip olması dolayısıyla klasik liberalizm ile yaşadığı gerilimi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Klasik Liberalizm, Değer Çoğulculuğu, Negatif Özgürlük, Pozitif Özgürlük.

Isaiah Berlin's Understanding of The Plurality of Values and Negative Freedom, and Its Tension with Liberal Tradition

Abstract

This study examines the relationship between Isaiah Berlin's understanding of freedom and the idea of plurality of values and classical liberalism. Berlin's understanding of freedom has two aspects: negative and positive freedom. Berlin argues that although both versions of freedom may historically diverge from their own context, the divergence of positive freedom is more likely due to its close association with monist thought. Having observed the negative consequences of positive freedom in the twentieth century in which he lived, Berlin favored negative freedom. He developed the idea of plurality of values against positive freedom. The most crucial feature of the idea of plurality of values is that it is open to conflict between different values and has no final resolution. This article aims to show Berlin's tension with classical liberalism because of his idea of plurality of values.

Keywords: Liberalism, Classical Liberalism, Plurality of Values, Negative Freedom, Positive Freedom.

*Bu çalışma İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Ali Kaya danışmanlığında Serhat Başaran tarafından "Liberalizm ve Isaiah Berlin'in Ayrıkçı Konumu" başlığı ile tamamlanarak Mayıs 2022 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Arş. Gör. | Çanakkale Onsekiz Mart Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü | serhat.basaran@comu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6809-255X

***Dr. Öğr. Üyesi | İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü | alikaya1@istanbul.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9574-4162

DOI: 10.36484/liberal.1317788

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 75-95.

Gönderim Tarihi: 21 Haziran 2023 | Kabul Tarihi: 24 Aralık 2023

Giriş

Yirminci yüzyıldaki modern liberal düşünürler içinde en sıra dışı olanlardan birisi Isaiah Berlin'dir. Hem içinde bulunduğu yüzyılın insanlık için büyük yıkımlara neden olması hem de yaşadığı dönemin aşırılıklarının özgürlükleri baskılaması nedeniyle çalışmalarının birçoğu insan özgürlüğü meselesi üzerinedir. En değerli çalışmalarından biri olan "İki Özgürlük Kavramı" adlı makalesi insan özgürlüğü meselesine adanmıştır. Berlin özgürlüğü ikili bir yapı etrafında ele almayı önerir. Berlin, bunlardan ilki olan pozitif özgürlüğü bireyin kendi iradesine koyduğu self-sansür ya da kontrol olarak adlandırırken, ikincisi olan negatif özgürlüğü ise dışsal bir engelle karşılaşmama hali olarak adlandırır (Berlin, 2002: 169). Her iki özgürlük anlayışının da tarihsel olarak bağlamından saptırılma imkânı vardır. Özellikle pozitif özgürlük, negatif özgürlüğe kıyasla tarihsel olarak daha çok bağlamından saptırılmıştır. Çünkü pozitif özgürlüğün tekçilik fikri ile olan yakın ilişkisi Berlin'in dikkatini çekmiş ve bu ilişkinin neticesinde Berlin bireylerin daha iyi, daha yüksek veya daha hakiki bir özgürlük adına baskı altında tutulabileceğini belirtmiştir (Berlin, 2002: 178). Bu sebepten dolayı Berlin için daha önemli olan özgürlük türünün negatif özgürlük olduğunu söyleyebiliriz.

Berlin'in çalışmalarının sadece özgürlük ile sınırlı olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Özgürlük kavramının yanı sıra, değer çoğulculuğu kavramı da Berlin'in en önemli çalışmalarının arasında gösterilir. Berlin, değer çoğulculuğu fikrini geliştirirken bir düşünce tarihçisi gibi hareket edip Machiavelli, Vico, Herder, Tolstoy gibi birçok ismi didik didik etmiştir. Bunlar içinde özellikle Vico ve Herder, Berlin'in değer çoğulculuğu fikrini geliştirmesinde başat bir rol oynamıştır. Berlin, değer çoğulculuğu fikrini temel olarak Batı dünyasına hâkim olan bir düşünceye karşı geliştirmiştir. Bu düşüncenin adı tekçiliktir. Berlin bu tekçilik fikrinin daha Platon'dan başlayarak Aydınlanma düşünürlerine kadar sirayet ettiğini fark etmiştir.

Berlin, özellikle değer çoğulculuğu fikrine sıkı sıkıya sarılır. Berlin için bu durum gayet makuldür, çünkü değer çoğulculuğunun karşısında konumlandığı tekçilik fikri özgürlükler bakımından ciddi tehlikeler içermektedir. Berlin tekçilik düşüncesi ile pozitif özgürlük arasında bir ilişki olduğunu fark etmiştir. Ayrıca tekçilik fikrinin tek doğru soru ve tek doğru yanıtta elde ettiği evrensel iyi ya da evrensel doğru anlayışı, Berlin için kesinlikle kabul edilemez bir düşüncedir. Bu ifadelerden dolayı Berlin'in liberalizmin temel alt yapısını oluşturan Aydınlanma felsefesinin eleştirisini de yaptığı söylenebilir (Galston, 2009: 85).

Berlin, tekçiliğin bu problemlili yapısını fark etmiş ve sonuç olarak değer çoğulculuğu fikrini benimseyerek onu içinde bulunduğu düşünce ekolü olan liberalizme eklemeye çalışmıştır. Bu makalenin ana eksenini de Berlin'in bu düşüncesine odaklanmaktadır. Berlin'in değer çoğulculuğu fikrinin temel bileşenleri olan “çoklu olma, çatışma ve ölçülemez olma” durumları liberalizmin temel ilkelerini sorgulatacak cinstendir. Bu çalışma Berlin'in bu fikirlerinin liberalizm içinde oluşturduğu gerilimi, literatürdeki tartışmalardan yararlanarak ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bunun için ilk olarak Berlin'in düşüncelerinin ana eksenini oluşturan negatif özgürlük-pozitif özgürlük ayrımı ve değer çoğulculuğu kavramı ele alınacaktır. Akabinde Berlin'in mezkûr fikirlerinden yola çıkılarak liberalizm içindeki ayrık duruşu tartışılacaktır.

Negatif Özgürlük

İsaiah Berlin'in eşsiz “İki Özgürlük Kavramı” adlı makalesi, 20. yüzyılın en önemli siyasi metinlerinden birisidir. Berlin'in bu çalışması, özgürlük kavramının niteliği üzerine yeniden düşünmemizi tetikleyen bir çalışmadır. Berlin temel olarak özgürlüğü ikili bir şekilde ele alır: Negatif ve pozitif özgürlük. Berlin, söz konusu negatif özgürlüğü herhangi bir eylemde bulunurken engellenmemek olarak betimlerken; pozitif özgürlüğü içsel bir engel olarak inşa eder (Berlin, 2002: 169).

Yine onun kaleminden negatif özgürlük (*freedom from*) “...den özgürlük” olarak isimlendirilir (Berlin, 2013: 19). Berlin'in negatif özgürlüğü bu şekilde formüle etmesinin sebebi doğal olarak üzerinde zaman harcadığı filozofların etkisidir. Negatif özgürlük bağlamında düşünülürken bu filozoflardan birinin Thomas Hobbes olduğunu söyleyebiliriz. Berlin için olduğu gibi Hobbes için de özgürlük engellenme olmaması ile ilişkili bir konudur. Ayrıca hem Berlin hem de Hobbes için engellenmeme durumu dışsal bir durumu teşkil eder. Hobbes bu konuda Berlin'den farklı olarak bu dışsal engelleri rasyonel varlıklar için olduğu kadar irrasyonel ve cansız varlıklar için de düşünür (Hobbes, 2016: 162).

Berlin'in ısrarla üzerinde durduğu negatif özgürlüğün korunması için yasalarla toplum içinde birtakım sınırlamalara gidilmesi elzemdir. Modern toplumlarda yaşayan bireyler için yasaların bir dizi kısıtlamalar ve cezalar içermesi günümüzde herkesin bildiği bir konudur. Berlin'in hukuk konusundaki görüşlerine geçmeden önce, Berlin'in klasik negatif özgürlük kavramından hareketle ilk olarak aklımıza gelen hukukun bir dışsal engel olabileceği fikridir. Fakat modern anlamda düşünürsek, çoğu düşünürün üzerinde mutabık kaldığı şey hukukun özgürlüğümüzü genişlettiğidir. Hatta hukukun temel görevi

kişilerin özgürlüklerini başka bireylerin ihlallerinden korumaktır (Heywood, 2018: 317). Kısacası, modern anlamda hukuk aslında Berlin'in üzerinde durduğu negatif özgürlüğü geliştiren ve onu koruyan bir fonksiyona sahiptir.

Berlin'in de ilham aldığı ve bugün bizim bildiğimiz anlamda modern hukuktan beklenen şeyleri, yani bireylerin özgürlüklerini geliştirme ve ihlallerden koruma fikrinin ilk örneklerini John Locke ve Thomas Hobbes'ta bulabiliriz. John Locke için özgürlük, bireyin her istediğini yapması ve üstelik bunu yaparken de hiçbir düzen ve kurala uymaması anlamına gelmemektedir. Bilakis Locke için özgürlük, toplumda yaşayan herkesi kapsayan ve yasama tarafından çıkarılan kurallara uymak demektir. Özgürlük ona göre herhangi bir kuralın olmadığı durumlarda kendi iradesini dinlemesi ve başkasının keyfi iradesine tabi olmamaktır (Locke, 2020: 185). Ayrıca Locke, hukukun işlevini özgürlük bağlamında açıklarken günümüzde çağdaş hukuk sisteminden beklenen fonksiyonlarını düşünmüştür. Örneğin Locke için bir yasanın amacı özgürlüğü ihlal etmek ya da onu yok etmek olamaz, aksine yasaların amacı özgürlüğün alanını genişletmek ve korumaktır. Diğer bir deyişle, insanlar arası ilişkileri düzenleyecek geçerli bir hukuki düzen yoksa özgürlük de yoktur (Locke, 2020: 208). Görüldüğü üzere Locke için hukuk ile özgürlük birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Hatta hukuk, bir toplumda yaşayan insanlar için özgürlüklerin garantörü işlevine sahiptir.

Hukukun özgürlük bakımından işlevine dair Thomas Hobbes'un yaklaşımı ise kendisinden sonra gelen John Locke ile hemen hemen benzerlik göstermektedir. Hobbes için yasalar insanları bütün bireysel faaliyetlerden yasaklamaz. Yasaların temel işlevi, insanların kendilerine zarar vermemesini sağlamaktır. Hatta Hobbes, bu konuyu daha iyi açıklamak için yoldaki çitler ve yolcular metaforunu kullanır. Hobbes için bireyler ile yasalar arasındaki durum, yolcu ve yoldaki çitler arasındaki durum ile benzerlik arz etmektedir. Yoldaki çitlerin amacı, yolculara doğru yolu göstermektir ve aynı şekilde yasaların amacı da bireylere doğru yolu göstermektir. Ne yoldaki çitlerin amacı ne de toplumdaki yasaların amacı kısıtlamaktır. Her ikisinin de amacı, ilişkili olduğu bireyleri doğru yönlendirmektir (Hobbes, 2016: 258).

Liberalizmin klasik temsilcileri olarak gösterilen Thomas Hobbes ve John Locke'un, hukuk ve özgürlük ilişkisi üzerinde düşündükleri çoğu düşünür için liberalizmin temel varsayımlarından biri olarak kabul edilir. Fakat modern liberalizmin bir temsilcisi olarak kabul edilen Berlin için durum Hobbes ve Locke'dan biraz farklıdır. Hobbes ve Locke'un özgürlük için elzem gördüğü hukukun Berlin'e göre her zaman gerçekleşme ihtimali olmayabilir ve böylece bir durumda da özgürlük alanı mevcut olabilir. Çünkü Berlin için özgürlük

ile demokrasi arasında veya özgürlük ile hukuk arasında doğrusal bir ilişki bulunması gerekmez. Berlin bu konuyu daha iyi açıklamak için tarihten örnekler verir. Berlin, tarihte bu konunun referans noktası olarak Büyük Friedrich'in Prusya Devletini ve II. Joseph'in Avusturya'sını örnek gösterir. Berlin için bu iki devlet ne kadar otoriter ve baskın rejimler icra etseler bile dönemin birçok demokratik rejimlerine göre orada yaşayan insanların daha özgür olduğunu ve oradaki insanların demokratik rejimlerde yaşayan insanlara göre daha az baskıya uğradığını söyler (Berlin, 2002: 176). Sonuç olarak, Berlin için özgürlük ile demokrasi arasında doğrusal bir ilişki olmadığını söyleyebiliriz. Böylesi bir durum, Berlin'in liberalizm içindeki konumunu klasik liberalizm ekseninde değerlendirildiğinde ilginç bir hale getirir.

Berlin için özgürlüğün negatif formu pozitif olanından daha önemli ve gereklidir. Çünkü negatif özgürlük, kişisel tercih yapma alanını sürekli açık bırakır ve otoriteye karşı bir direnme alanı sağlar. Pozitif özgürlüğün genel olarak ifade ettiği "kendisinin efendisi olma" hali tek başına bir tehlike arz etmez. Fakat bu tarz bir düşünce rasyonalist bir düşünce sistemi ile ne zaman bir araya gelirse o vakit özgürlükler daha çok özgür olma adına yok edilir. Bu tarz bir düşüncenin altında ne kadar akılcı olursam o kadar özgür olurum düşüncesi yatmaktadır. Eğer rasyonel olarak kendimize yeten bir birey olmayıyorsak ve bu sebepten ötürü daha çok özgürleşemiyorsak, bu durumda ne yapılmalı sorusu akla gelmektedir. Berlin'in pozitif özgürlük adına duyduğu bütün çekincenin kaynağı buradan gelmektedir: Eğer bireyler yeteri kadar akılcı olamıyorsa ya da olmuyorsa, o zaman gerçekten akılcı olan ve kendisi dahil bütün bireyler için iyinin ne olduğunu bilenlere itaat etmelidir (Berlin, 2013: 20). Berlin'in bu endişesi, özgürlük adına ibreyi negatif özgürlükten yana çevirmesine neden olmuştur.

Berlin, pozitif özgürlüğe bu kadar çekinceli yaklaşırken aynı zamanda negatif özgürlüğün de bağlamından çıkarılıp saptırılabilceğini ekler. Berlin, Ramin Jahanbegloo ile yaptığı bir söyleşide konuyu daha da netleştirmek için kaplan ve koyun örneklerinden hareket eder. Berlin'e göre özgürlük kaplan ve koyunlar için aynı olmalıdır ve bu durum devletin zor kullanmadığı zamanlarda kaplanların koyunları telef etmesini mümkün kılsa da yapılacak bir şey yoktur denilmesi halinde negatif özgürlük bağlamından saptırılmış olur. Ya da "*Laissez-faire*" adı altında kapitalistlerin sınırsız özgürlüğü doğal olarak işçilerin özgürlüklerinin kısıtlanmasını getirecektir (Jahanbegloo, 2016: 56). Berlin üzerine çalışmalar yapan Marshall Cohen de Berlin'in belirttiği kontrolsüz bir "*Laissez-faire*" durumunda negatif özgürlüğün tıpkı pozitif özgürlük gibi bağlamından saptırılabilceğini ifade eder. Cohen'e göre kontrolsüz bir serbest ekonominin yasaları altında bireylerin özgürlüklerini gerçekleştirme

mümkün değildir (Cohen, 1960: 225). Sonuç olarak Cohen'in bir nevi Berlin'in kaplan ve koyun metaforunu somutlaştırdığını ifade edebiliriz ve ayrıca serbest piyasanın kısıtlanmaması halinde güçlülerin zayıfları ezebileceğini ve özgürlükleri ihlal edebileceğini çıkarabiliriz.

Berlin'in özellikle belirttiği negatif özgürlük kavramı günümüzde bile sıkça tartışılmaktadır. En çok yapılan eleştirilerin başında Marksist özgürlük kuramlarının temelini oluşturan toplumdaki üretim ilişkileri ve bunun çıktısı sayılabilecek olan ekonomi politiği yönünden eksikliği gelmektedir. Bu konuda eleştiri getirenlerin en başında Crawford Brough Macpherson vardır. Macpherson'a göre Berlin, negatif özgürlük tanımını yaparken bunu dar bir çerçeve içinde düşünmüştür. Ona göre Berlin'in gözden kaçırdığı en büyük şey ekonomi politiğidir. Macpherson için bu durum, Berlin'in ekonomik rasyonelite ile özgürlük arasındaki ilişkiyi iyi anlayamadığının ifadesidir. Macpherson'a göre, Berlin'in negatif özgürlük kavramının iki önemli açmazı vardır: Yaşam araçlarına erişim eksikliği ve işgücü-emek araçlarıdır. Birey hangi ekonomik ve sosyal sistem içinde olursa olsun yaşam araçlarına ve işgücü-emek araçlarına erişim eksikliği olması halinde özgürlük eksik ve sınırlı olacaktır (Macpherson, 2012: 95).

Macpherson, Berlin'in negatif özgürlük kavramını ekonomi politiği açısından derinlemesine bir analize tabi tuttukten sonra bu kavramın tarihsel olarak nereye oturduğunu inceler. Özellikle Berlin'in negatif özgürlük söz konusu olduğunda "dışsal" engellerin olmaması yönündeki büyük vurgusu Macpherson'un ilgisini çeker. Macpherson'a göre Berlin'in negatif özgürlük konusundaki dışsallık vurgusunun kaynağı Thomas Hobbes'a aittir. Ona göre negatif özgürlüğün ana kaynağı olarak gösterilen dışsallık vurgusu mekanik bir tanıma işaret etmektedir (Macpherson, 2012: 104). Macpherson'un analizleri, Berlin'in negatif özgürlüğünü iki yönden eleştiriye tabi tutmaktadır: Ekonomi politiği eksikliği ve dışsallık vurgusu. Fakat daha sonrasında Macpherson, negatif özgürlük tanımına yönelik getirdiği en büyük eleştirilerin başında gelen iki unsuru -yaşam araçlarına erişim ve işgücü emek araçlarına erişim eksikliği- aslında Berlin'in hiç düşünmediğini söylemez. Macpherson'a göre Berlin'in buradaki hatası bu iki kavramı özgürlüğün ikincil şartları olarak görmesidir (Macpherson, 2012: 102). Oysa Macpherson bu konuda Berlin'in tam aksi yönünde düşünür ve bunları özgürlüğün esası olarak ele alır.

Macpherson'un getirdiği bu eleştiriler Berlin'in çalışmaları incelendiğinde yerinde olduğu söylenebilir. Berlin'in "*İki Özgürlük Kavramı*" adlı makalesinde de belirttiği gibi, bireyin üzerinde yasal bir sınırlama olmaksızın herhangi bir şeyi almaya gücü yetmeyecek kadar yoksul olması durumu bir

özgürlük kaybı olarak yorumlanamaz (Berlin, 2002: 170). Çünkü Berlin'in burada dikkate aldığı konu yoksulluk ya da güçsüzlük durumunun belirli bir ekonomik veya toplumsal bir duruma bağlı olup olmadığıdır. Eğer yoksulluk ya da güçsüzlük durumu belli yasalar veya düzenlemelerden kaynaklanıyorsa ancak bu durumda Berlin için bir özgürlük kaybı söz konusu olabilir. Buna paralel olarak, Macpherson'un Berlin'in ekonomi politiğini özgürlüğün bazı şartları olarak görmesi eleştirisine Berlin'in örnek verdiği Oxford hocası ile Mısırlı köylü arasındaki fark gösterilebilir. Berlin'e göre, Oxford hocasının özgürlükten anladığı ile Mısırlı köylünün özgürlükten anladığı birbirinden çok farklı şeylerdir, çünkü Mısırlı köylü için özgürlükten önce elzem olan şeyler vardır: Gıda ve ilaç gibi (Berlin, 2002: 171). Berlin'in örnek verdiği bu durumdan hareketle çıkarabileceğimiz sonuç Macpherson'un söyledikleriyle örtüşmektedir: Berlin, -yaşam araçlarına erişim ve işgücü emek araçlarına erişim eksikliği- kavramlarını özgürlüğün bazı şartları olarak görmektedir (Macpherson, 2012: 102).

Macpherson'un dışsallık vurgusuna getirdiği eleştiriler sadece kendisi ile sınırlı değildir. Benzer bir eleştiriyi Charles Taylor da yapmıştır. Taylor da Macpherson gibi dışsallık kavramının temellerini araştırır. O da Macpherson gibi aynı sonuçlara ulaşır: Negatif özgürlüğün dışsallık vurgusu Thomas Hobbes ve Jeremy Bentham'a aittir. Taylor'a göre Berlin'in öncülleri olan Hobbes ve Bentham da özgürlüğü dışsal bir engel olmaması şeklinde anlarlar. Fakat Taylor, artık modern zamanları düşündüğümüzde özgürlüğü sadece dışsal engel olarak düşünmemizin yetersiz kalacağından bahseder (Taylor, 1985: 212).

Pozitif Özgürlük

Berlin için özgürlüğün pozitif anlamı, bireyin kendi kendisinin efendisi olması anlamına gelir ve bireyin hayatının ve alacağı tüm kararların dışsal bir etkene bağlı olmamasını, sadece ve sadece kendisine bağlı olmasını içerir (Berlin, 2002: 178). Berlin'in bu tanımından hareketle, pozitif özgürlük anlamındaki bireyin kendine yeten ve kendine hâkim bir özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Kendi kendine yeten ve kendine hâkim birey anlayışı, bizi pozitif özgürlük ile bireysel otonomi arasında bir ilişki olup olmadığına götürür. Çünkü bireysel otonomi kavramı dışsal engellerden daha çok içsel engellerle alakalı bir durumdur. Dolayısıyla, bireysel otonomi ile pozitif özgürlük arasında bir ilişki kurulabilir.

Böylesi bir ilişkinin kurulabileceğini İan Carter da belirtir (Carter, 2022). Carter'a göre Berlin'in kendi kendisinin efendisi olarak inşa ettiği pozitif özgürlüğü, kendine hâkim ve kendine yetme bilinci ile ilişkilendirmesinin

sebebi Berlin'in pozitif özgürlüğü bireysel otonomi ile birlikte düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Pozitif özgürlük ile bireysel otonomi arasında kurulan bu ilişki aynı zamanda pozitif özgürlük ile negatif özgürlük arasındaki temel ayrışmaya da işaret eder. Çünkü Carter için pozitif özgürlük ile negatif özgürlük arasındaki farkı içsel ve dışsal faktörler olarak ele alınırsa iki kavram arasındaki fark daha da belirgin olacaktır. Sonuç olarak Carter için negatif özgürlük daha çok dışsal etkenlerle bağlantılı iken; pozitif özgürlük ise daha çok içsel, yani otonomi ile bağlantılıdır (Carter, 2022).

Berlin için pozitif özgürlüğün en büyük tehlikesi, daha yüksek bir özgürlük adına insanların birtakım insanları baskı altında tutmasıdır. Zira bazı insanların gerçeği daha iyi bildiğine olan inanç diğer birçok insanın baskı altına alınmasını meşrulaştırır. Bu inançtan ötürü en acımasız uygulamalar bile "gerçek benliğin" ortaya çıkması adına gerekli görülebilir (Berlin, 2002: 178).

Berlin, tarihsel olarak pozitif özgürlük anlayışını incelediğinde, bu anlayışa hâkim olan bir kavram keşfeder ve bu anlayışın Platon'a kadar uzandığını söyler. Berlin bu kavramı "tekçilik" olarak adlandırır ve Batı dünyasını şekillendiren en büyük düşünce geleneği olarak ifade eder (Berlin, 2013: 6). Berlin'e göre bu yaklaşımın temel varsayımı, bütün soruların sadece tek bir doğru yanıtı olduğu ve verilen diğer yanıtların yanlış olduğu düşüncesidir (Berlin, 1997: 5). Berlin'e göre pozitif özgürlüğün temel çelişkisi burada ortaya çıkar: Sorunun doğru yanıtını bilen veya bildiğini iddia eden kişi veya kişiler, diğer bütün insanları kendi kendilerinin efendisi olmak ve "gerçek" benliklerini ortaya çıkarmak adına bütün özgürlükleri askıya almasında ya da onlara zulmetmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü doğru yanıtları bilen veya bilenlerle diğer kişiler aynı fikirde değilse, bu diğer insanların bilgisiz ve cahil olduklarından dolayıdır. Berlin'e göre doğru yanıtları bildiğini iddia edenler, kim olursa olsun pozitif özgürlüğün temel varsayımı olan kendi kendisinin efendisi olma nosyonunu hayata geçirmek ve bireylerdeki "gerçek" benliği "özgür kılmak" adına en korkunç baskı ve köle etme biçimlerini gerçekleştirebilir (Berlin, 2013: 20).

Yine Berlin'in pozitif özgürlük kavramını ele aldığımız vakit onun böylesi bir zulme ve otoriter bir eğilime sebebiyet vermesinin tarihsel olarak incelediğimizde kavram bize Jean Jacques Rousseau'yu hatırlatmaktadır. Çünkü Rousseau için özgürlük, kendi geleceğini belirleme ve kendi kaderini şekillendirme anlamına gelir. Bunu yapmak içinse bireylerin doğrudan ve sürekli olarak siyasal katılımında bulunmaları gerekir ve bireyler ancak bu şekilde özgür olabilir (Rousseau, 2013: 19). Berlin'in pozitif özgürlük kavramının açmazı ile Rousseau'nun özgür olma halinin benzerliği işte bu noktada ortaya

çıkılmaktadır. Rousseau, özgürlüğü sürekli katılımı ve genel iradenin ortak iyisine boyun eğmekle ilişkilendirir. Görüldüğü gibi Rousseau'nun ortak iyi anlayışı ile Berlin'in endişe ile karşıladığı “tekçilik” anlayışı benzerlik göstermektedir. Hatta Rousseau'nun özgürlük anlayışı ile Berlin'in endişe ettiği tekçilik anlayışının bağlantısı sırf bununla da sınırlı değildir. Rousseau'ya göre bireyler “gerçek” doğalarına yani ortak iyiye uymadıkları zaman, dolayısıyla “gerçek” iradelerini inkâr ettikleri için diğer bireyler tarafından itaate zorlanmalıdır (Rousseau, 2013: 18). Marshall Cohen, Rousseau'nun belirttiği ortak iyiye boyun eğme anlayışını ve sonuçlarını değerlendirirken, böylesi bir çözümün mutlak olarak doğru olmadığını ifade eder. Cohen için Rousseau'nun belirttiği ortak iyide birleşme ve buna bireylerin zorlanması ne olursa olsun kesinlikle doğru değildir ve sonuç olarak despotizme dönüşmesi muhtemeldir (Cohen, 1960: 220). Sonuç olarak Berlin'in Platon'dan başlattığı ve Batı dünyasını şekillendiren “tekçilik” anlayışının, Rousseau'nun özgürlük anlayışına da sirayet ettiği bariz bir şekilde gözükmektedir. Tekçiliğin özgürlük bağlamında çözüm olarak sunduğu yöntem ile Rousseau'nun özgürlüğün gerçekleşmesi bağlamında sunduğu yöntem hemen hemen aynı şeydir: Özgürlük adına baskı ve zorlama.

Berlin, Batı dünyasında egemen olan tekçilik anlayışı ile pozitif özgürlük arasındaki ilişkiyi fark etmiş olmalı ki bunun için çözüm yolları aramıştır. Özellikle yaşadığı yirminci yüzyıldaki yükselen totaliter eğilimli rejimlerin en büyük savunusu kendi rejimlerinin insanların özgürlüğü konusunda en iyi olduğu yönündeydi. Yani aslında savundukları şey Berlin'in de ifade ettiği “tek” doğruyu kendilerinin bildiği ve geri kalan herkesin yanlış olduğuydu. Bu yüzden rejimlerinin yaptığı her şeyin doğru olduğu ve bunu yaparken şiddet ve baskı kullanılmasının herhangi bir probleme yol açmadığını düşünmekteydiler: Çünkü insanların “gerçek” benliklerini “özgür” kılıyorlardı. Berlin bu düşüncenin açtığı tahribatları ve tek bir doğru olduğu varsayımına dayanan “tekçilik” anlayışının eksikliklerini ve problemlerini ele almış ve sonuç olarak özgürlükler adına daha faydalı olacağını düşündüğü yepyeni bir kavram olan “değer çoğulculuğu” fikrini ortaya atmıştır. Bir sonraki başlıkta bu kavram ele alınacaktır.

Değer Çoğulculuğu

Berlin, pozitif özgürlüğün tekçi ya da monist olarak adlandırdığı dünya görüşüyle olan yakın temasını her fırsatta yinelemiş ve bu nedenle de özgürlüklerin askıya alınabileceğini fark etmiştir. Berlin'e göre tekçilik bütün bir Batı geleneğinin içine yerleşmiştir. Bu anlayış Platon'dan başlatılarak Aydınlanma

dönemine kadar getirilebilecek geniş bir zaman dilimini kapsar. Anlayışın temel argümanı da şudur: Bütün doğru soruların sadece doğru tek bir cevabı vardır. Keza doğru sorulara ve cevaplara ulaşmanın yöntemi Platon'dan Aydınlanma düşünürlerine kadar farklılıklar gösterebilir. Fakat metotların farklı olması anlayışın özünü değiştirmemektedir (Berlin, 2013: 6-7). George Crowder da Berlin gibi bu anlayışı tekçilik ya da diğer bir deyişle monizm olarak adlandırır. Crowder'a göre bütün soruların sadece bir doğru cevabı olması halinde her şeyle uyumlu bir ahlak sistemi oluşturulabilir. Oluşturulan bu sistem sayesinde bütün insanları aynı anda aynı payda da birleştirmek çok daha kolay bir hale gelecektir (Crowder, 2003: 5). Crowder'ın monizm üzerine ifade ettiği şeyler Berlin'in neden değer çoğulculuğu fikrine sıkı sıkıya sarıldığını bize gösterecek kadar açıktır. Çünkü doğru soruları sorup doğru olan tek bir cevabın bulunduğu inaniyorsa bunun karşılığında ne özgürlük ne insan hakları ne de başka bir şey durabilir. Berlin bunu *yumurta omlet metaforuyla* açıklar: İdeal doğru dünyayı yaratmak için yumurtalar kırılmalıdır yoksa omlet yapılamaz (Berlin, 2013: 17). Berlin'in bu cümlesinin altında yatan düşünce, tekçilik düşüncesi ile sıkı sıkıya bağlı olan özgürleştirme çabasıdır. Bu özgürleştirme çabası adına yani ideal ve doğru bir dünya adına bireylerin baskı altında tutulması veya onların özgürlüklerinin askıya alınmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir.

Berlin'in her fırsatta eleştirisini yaptığı tekçilik anlayışının karşısında geliştirdiği anlayış ise değer çoğulculuğu fikridir. Berlin'in bu fikirlerinin oluşmasında ise Giambattista Vico, Johann Gottfried Herder ve romantik öğretinin etkisi yadsınamaz. Berlin için Vico *kültürler* düşüncesini kavramış olan ilk filozoftu (Berlin, 2013: 8). Berlin'i asıl etkileyen ve değerler çoğulculuğu fikrini üretmesini sağlayan asıl kaynak bu noktada ortaya çıkmaktadır: Eğer Vico'nun belirttiği kültürler düşüncesi mevcutsa o zaman tek bir doğru cevap olamaz. Böylelikle sorulacak sorular farklı olacağı gibi verilen yanıtların da farklı olabileceğini düşünebiliriz. Berlin, Vico'nun belirttiği kültür(ler) kavramının farklı değerlerin imkanına kapı araladığını ifade eder. Örneğin 5. yüzyıl Yunanlısı için önemli olan şeylerin 18. yüzyılda yaşayan bir Çinliden farklı olabileceğini bundan dolayı onların dünya görüşlerinin farklı olacağını ve sonucunda evrensel bir soru ve doğru olmadığı fikri ortaya çıkacaktır (Berlin, 2013: 9). Herder ise Vico'nun yaptığından farklı olarak birçok ülke ve ulusal kültürü karşılaştırmaya tabii tutar ve sonuç olarak her toplumun kendine özgü bir çekim noktası olduğunu düşünür (Berlin, 1997: 8). Sonuç olarak Berlin hem Vico'da hem de Herder'de keşfettiği farklı kültür ve farklı çekim noktaları kavramlarından hareketle insanlık tarihinde tek bir soru ve tek doğru bir yanıt olamayacağı sonucuna varır ve değer çoğulculuğu fikrini ortaya atar.

Berlin'in ortaya attığı değer çoğulculuğu fikri çoğu zaman kültürel ya da ahlaki görecelilik (rölativizm) olarak düşünülebilir. Fakat Berlin bu konuda değer çoğulculuğu fikrinin bir görecelilik olmadığını düşünür. Berlin'e göre görecelilik fikri "Ben kahvemi sütlü severim, sen sütsüz; ben nezaketten yanayım, sen toplama kamplarından yanasın" tarzında bir yaklaşımdır (Berlin, 2013: 14). Berlin'e göre değer çoğulculuğu, insanların peşinden koşabilecekleri, birbirini anlamaya tam yetenekli ve akıllı insanların karşılıklı duygudaşlık göstereceği ve birbirlerinden ilham alabilecekleri anlayışın adıdır (Berlin, 1997: 9).

Değer çoğulculuğu fikrinin Berlin'e göre en büyük iki özelliği, bu değerlerin nesnel olduğu ve bazı durumlarda çatışabilme kapasitesine sahip oluşudur. Değer çoğulculuğu fikri Berlin'e göre neseldir ve bu sebeple sadece insan olmanın bir gereği olarak düşünülebilecek şeyleri içerir. Bu nesnel değerlerin varlığı Berlin'e göre zorunludur, aksi halde ise insanı insan yapan herhangi bir şeyden söz etmek mümkün değildir (Berlin, 2013: 14). Bu bağlamda Berlin, insanın yaşam biçimlerinin farklı ve amaçlarının çokluğuna vurgu yapmış ve bunların bir sınırı olduğunu, sonsuz çoklukta olmadığını dile getirip bu bolluğun çözümü için nettir: "*İnsan ufukları içinde olmak*" (Berlin, 1997: 9). Berlin, değer çoğulculuğu fikrine insanların uyabileceği bir şey olduğunu ve bu değerlerin birbirinden farklı bir halde bulunabileceğini ifade eder. Fakat ona göre bu farklılıklar sonsuz sayıda da değildir. Bunlar sonlu değerlerdir ve insan olmayı sürdürerek izlenebilecek şeylerdir (Berlin, 2013: 14).

Berlin'in değer çoğulculuğu fikrinin bir diğer özelliği ise bu değerlerin birbiriyle çatışma halinde olabileceğidir. Berlin bunu eserlerinde açık bir şekilde dile getirmektedir. Çatışmanın bu derece bariz olduğunu düşünürsek Berlin'in kültürlerin arasında ya da aynı kültür içindeki çeşitli gruplar arasında bile çatışma durumunu öngördüğünden söz edebiliriz. Berlin bize böylesi bir çatışma halinin doğal olduğunu, ayrıca bu değerlerin çatışması halinde kimi değerlerin doğru kimi değerlerin ise yanlış olduğu sonucunu çıkarmamız gerektiğini belirtir (Berlin, 1997: 10). Berlin'in bu düşüncelerinden göze çarpan ilk şey, çatışma olma halinin aslında kötü bir durum olmadığıdır. Çünkü Berlin'in neredeyse her eserinde eleştirisini yaptığı tekçilik düşüncesinin nihai hedef olarak varmaya çalıştığı durum, toplum içinde herhangi bir çatışmanın olmadığı ve herkesin ortak bir homojen paydada birleştiği toplum idealidir. Berlin için böylesi bir düşüncenin kendisi asla kabul edilemeyecek bir durumdur. Berlin'e göre hiçbir çatışmanın olmadığı bir dünya hem tanımlanamaz hem de buna ulaşmak için geliştirilen sonul çözüm fikirlerine asla erişilemez. Eğer böyle bir sonul bir çözümün kendisine inanılırsa onu elde etmek için hiçbir maliyet fazla sayılmaz (Berlin, 1997: 11-13).

Jahanbegloo ile yaptığı bir söyleşide Berlin, değerlerin çatışması halinde neler yapılabileceği hakkında bize ipucu vermektedir. Berlin'e göre, bu çatışmaların üstesinden gelmek için "*tahayyül*" diye adlandırdığı bir yöntemden bahseder. Ona göre, bütün insanların ve medeniyetlerin "*tahayyül*" yoluyla düşünce ve hislerine temas edebilirsek, bize tiksindirici olan şeyleri en aza çekebiliriz, fakat bu düşünce tam tersi bir şekilde hareket ederek aradaki fanatizmi besleyerek çatışmayı da artırabilir (Jahanbegloo, 2016: 53).

Sonuç olarak, Berlin'in değer çoğulculuğu fikrinin esasında iki temel dayanağından ilki olan nesnelliği söz konusu olduğunda bunun ne olduğu tam olarak açık değildir. Sınırları konusunda Berlin'in belirttiği "insan ufukları" vurgusu da hem çok soyut hem de ucu çok açık bir kavramdır. Değer çoğulculuğu fikrinin ikinci dayanağı olan çatışma hali ise Berlin için hem kaçınılmazdır hem de kötü bir durum olarak değerlendirilmez. Böylece Berlin için asıl savaşılmaması ve endişelenilmesi gerek şeyin sonul çözüm fikirleri olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Berlin'i Liberalizmin İçinde Konumlandırmak

Yaşadığımız dönem itibariyle değişen birçok şey olduğu gibi ideolojilerin ve fikirlerin de değişmesi ve yenilenmesi kaçınılmazdır. Bu değişimden birçok ideoloji de nasibini almıştır. Söz konusu liberalizm için de bu değişim kaçınılmazdır. Bu anlamda klasik liberalizmde bu yenilenmeyi yapanlardan birinin İsaiah Berlin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Berlin'in, değer çoğulculuğu, değerlerin çatışması ve monizme dayalı evrenselciliği sorgulaması gibi düşünceleri klasik liberalizm için bir kriz sebebidir.

Berlin'in geliştirdiği bu kavramlar, modern liberal düşünce içinde en çok tartışılan konulardan birisidir. Modern zamanda hem teknolojik gelişmelerin hızlanması hem de ekonomik ilişkilerin gitgide karmaşıklaşmasıyla beraber birçok ulus devletin içindeki alt kimliklerin tanınma istekleri ve toplumsal ve siyasal bakımdan hak talepleri karşılaştığımız durumlardır. Modern toplumların hızla değişmesi ve karmaşıklaşması devam ederken, öte yandan bireyler tarafından gelen toplumsal ve siyasal talepler karşısında liberal düşüncenin sorduğu soru şudur: Toplumsal ve siyasal olarak farklı olan değer yargıları karşısında nasıl bir pozisyon alınmalıdır?

John Gray ise liberalizmi iki şekilde inceleyerek tartışmaya dahil olmuştur. Gray'a göre liberalizmin iki yüzü vardır. Birinci yüzü hoşgörü ve ideal yaşam biçimleri arayışıdır. Bu bakış açısı liberalizmin evrensel yüzüdür. İkinci yüzü ise çeşitli yaşam biçimlerinin barış içinde yaşamasının araçlarıdır.

Bu da birçok rejimle sürdürülebilecek olan bir arada yaşayabilme çabasıdır (Gray, 2003: 8). Gray için çeşitli yaşam biçimlerinin bir arada yaşayabilme esasına dayanan bir proje sonuç olarak ortak yaşam nosyonuna (*modus vivendi*) dayanması gerekeceği için liberalizmi iki farklı gelenek içinde düşünür: Birincisi John Locke ve İmmanuel Kant çizgisi üzerinde gelişen evrensel ve rasyonel akıl üzerine inşa edilmiş liberalizm iken; ikincisi çatışan değerleri uzlaştırmak ve evrensel bir değer nosyonuna ulaşmak yerine bir arada yaşayabilme gayreti içinde olan bir liberalizm (Gray, 2003: 9).

John Gray'ın, modern toplumların son derece karmaşık ve çeşitli taleplerinin karşısında Berlin'in değer çoğulculuğu ve evrenselciliği sorgulayan yaklaşımlarını liberalizmin içine dahil etmeye çalışarak veyahut liberalizmi yeniden yorumlayarak bir anlamda modern toplumlara bir çare bulmaya çalıştığı söylenebilir. Çünkü Berlin'in değerleri uzlaştırma çabası içinde olmaması ve evrenselciliği sorgulayan yaklaşımları Berlin'in liberal duruşunu ilginç hale getirmektedir. Hatta bütün insanları kapsayacak evrensel iyi anlayışına karşı olduğu gibi böylesi yaklaşımların özgürlükleri geliştirmek bir yana daha da kötü bir hale getireceğini her fırsatta dile getirir. Sonuç olarak Berlin, evrenselciliğinin yaratabileceği özgürlük problemlerini tespit etmiş ve çare olarak değer çoğulculuğu fikrini ortaya atmış olduğunu ifade edebiliriz. Gray'ın liberalizmi ikiye ayırarak Berlin'in değer çoğulculuğu ve değerler çatışması fikirlerini liberalizmin başka bir kolu olarak görmesinin nedeni aslında modern toplumların talep ve isteklerini liberal bir düzlemde karşılama girişimidir. Kanaatimizce böyle bir girişim klasik liberalizmin temel ilkelerini düşündüğümüzde ilginç bir nitelik taşımaktadır.

Berlin'in bu sıra dışılığı konusunda söz söyleyen yalnızca John Gray değildir. George Kateb ve William A. Galston'da bu konuda görüş beyan etmişlerdir. Kateb, Berlin'in değer çoğulculuğu fikrinden hareket ederek bu fikrin iki ana bileşeni olduğunu ifade eder: *Estetik savunma (aesthetic defense)* ve *anti evrenselci savunma (anti-universalist defence)* (Kateb, 1999: 1009). Kateb'in söz konusu bu kavramlarının ilki Berlin için rölativizm iması çağrışırsa bile kanaatimizce böyle bir ima yanlış olacaktır. Zaten Berlin'de kendisinin rölativizm konusuna uzak olduğunu sıklıkla dile getirmiştir (Berlin, 2013: 14). Kateb'in burada belirtmek istediği herhangi iki değeri kıyaslamak veya ölçmek için Berlin'in belli bir kriterinin olmamasıdır. Kateb'in ikinci kavramı da birinci kavramının bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Kateb daha sonrasında estetizm kavramını da iki anlama gelecek şekilde olduğunu ifade eder. İlki, güzelliği ve yüceliği arama eğilimi şeklinde gelen estetizm iken; ikincisi ise özü gereği estetik olmayan fenomenleri meşrulaştırma girişimidir. Kateb'e göre Berlin'in politik düşüncesi tamamen bu şekilde düşünülebilir (Kateb, 1999: 1010).

Kateb'i endişelendiren düşünce ise Berlin'in politik düşüncesinin estetizm ile yakından alakalı olmasıdır. Çünkü Berlin'de hâkim olan bu estetizm anlayışı fenomenlerin, olayların ve kültürlerin herhangi bir değer yargısına bağlı olmadan kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Kateb, estetik dünyanın Berlin için ne olduğunu ve ne anlama geldiğini şu sözleriyle ifade eder: “Estetik alem birbirleriyle kıyaslanma durumu olmayan şeylerden oluşmaktadır. Bundan dolayı ki bir bireyin estetik algısı ne olursa olsun bir kültürü kıyaslamak mümkün değildir” (Kateb, 1999: 1011). Bu ifadelerden hareketle Kateb'in temel vurgusu şudur: Berlin'in değer çoğulculuğu fikri- ki bu Kateb'e göre estetizm- karşılaştırmayı ve ölçmeyi devre dışı bırakır. Berlin bu sebepten ötürü estettir ve bu özelliği kendisini diğer düşünürler arasında biricik kılar. Kateb'in bu yorumundan da ilk bakışta Berlin için bir rölativizm yorumu çıkabilir. Fakat Kateb'in burada bahsetmek istediği şey Berlin'in evrenselciliği sorgulayıcı bakış açısını ortaya koymaktır. Kanaatimizce Kateb'in burada yapmak istediği şey Berlin'i rölativist bir düşünür yapmak değil, bunun yerine Berlin'in değer çoğulculuğu ve çatışması fikrinin liberalizmin evrenselcilik fikri ile ters düşebileceğini ima etmektir. Son olarak Kateb, Berlin'in bu özelliklerinden dolayı kendisinin herhangi bir ahlak kuralına veya evrensel bir doğruluğa sırtını dönmek zorunda olduğunu ifade eder (Kateb, 1999: 1021). Kateb'in bu tespitlerinden hareketle Berlin'in liberalliğinin ilginçliği bir kez daha ortaya çıkar. Çünkü Kateb bir nevi Berlin'de bulunan bu estetizm kavramını ile liberalizmin evrenselci ve rasyonel akılcı tarafının uyuşmayacağı ve bu durumun Berlin'i ayrıksı bir yere konumlandıracağını ima eder.

Tartışmaya katılan bir diğer isim ise William A. Galston'dur. Galston, tartışmaya başlamadan önce Berlin'in negatif özgürlük kavramını ele alır. Negatif özgürlük bağlamında düşünüldüğünde Galston için Berlin'in klasik liberal bir filozof olarak görülmesi gayet doğaldır. Galston bunu söylerken negatif özgürlük kavramının içinde bulunan zorlama ve bunun sınırları bağlamını kastettiğini ve bu bağlamda düşündüğümüzde Berlin'in gayet klasik bir liberal olduğunu ifade eder (Galston, 2009: 89)

Fakat Galston tartışmayı ilerletip Berlin'i derinlemesine analiz etmeye başladıkça tıpkı Gray ve Kateb gibi Berlin'in liberalizm içinde ayrıksı bir yerde olduğunu düşünmektedir. Galston'a göre Berlin'in ayrıksı bir yerde konumlanması için birçok etkeni sayar ve bunların en başında gelen ise önceki bölümlerde bahsettiğimiz Herder ve Vico'nun etkileridir (Galston, 2009: 94). Bu düşünürlerin Berlin üzerindeki etkileri sayesinde, Berlin değer çoğulculuğu görüşünü benimsemiş ve geliştirmiştir. Galston'a göre, bu değerlerin çoklu, ölçülemez ve çatışma halinde olması değer çoğulculuğu kavramının en önemli bileşenleridir (Galston, 2009: 96). Fakat Galston, Berlin'in geliştirdiği değer

çoğulculuğu fikrinin Aydınlanma fikrinin kendisine taban tabana zıt olduğunu ve Aydınlanma fikrinin bir ürünü olan (klasik) liberalizme de ters düşeceğinden bahseder (Galston, 2009: 90).

Berlin'in ayrıkısı konumu, modern liberalizm için de çığır açıcı olmuştur ve onun izlerini John Rawls ve Bruce Acherman gibi modern liberalizmin önde gelen düşünürlerin fikirlerinde bulmak mümkündür. Söz konusu bu tartışma için Rawls ve Ackerman gibi düşünürler “tarafsızlık” ilkesini ortaya koymuşlardır. Rawls, tarafsızlık ilkesini, liberalizmi mükemmeliyetçi siyasal görüşlerden ayıran en önemli etken olarak düşünmüştür (Rawls, 2020: 353-360). Rawls, bu ilkeyi değer çoğulculuğunu ve farklılıkları dikkate alarak formüle etmeyi hedeflemiştir. Rawls'ın temel çabası, kapsamlı bir inanç, felsefe ya da ideoloji etrafında kamusal alanın düzenlenmemesi gerektiği yönündedir. Çünkü belli bir ideolojiye ya da inanca dayanan düzen, farklılıkları ve ötekileri dikkate almayacaktır (Rawls, 1993: 43). Rawls, kamusal alanın ilkelerinin (öncelikle adalet ilkesinin) bireylerin makul bir düşünce ve davranış içerisinde olması koşuluyla belirlenebileceği inancındadır. Rawls bunu *makul çoğunluk* olarak da adlandırmaktadır (Rawls, 1993: 55). Makuliyetin belirlemesi için *bilgisizlik örtüsü* durumunda insanların nasıl davranacağını belirlenmesi gerektiğini önerir. Buna göre insanın kendisi ile ilgili hiçbir fikrinin (mülkiyet, cinsiyet, sınıf, etnisite vb.) olmadığı bir durumda (bilgisizlik örtüsü durumunda) kaynakların nasıl dağıtılması gerektiğini sorar. Böyle bir durumda makul olanın kaynakların dengeli dağıtıldığı bir toplumsal düzenidir. Çünkü böyle bir düzende belli bir yaşam ve hak imkânı olacaktır, kaynakların eşitsiz dağıtıldığı durumda ise herhangi bir hak ve imkân elde edememe riski vardır (Rawls, 1971: 12). Dolayısıyla Rawls, makuliyeti kamusal alanın düzenlenmesinde önemli bir kriter olarak görür. Bu makuliyet, ona göre farklı inanç, ideoloji ya da kapsamlı felsefeye sahip tüm bireyler için geçerlidir. Rawls'un makul çoğunluk fikri bu bağlamda Berlin'in “insan ufukları içinde olmak” anlayışı ile örtüşmektedir. Berlin de değer çoğulculuğunun rölativizm olmadığını ve insanların belli bir noktada değer farklılıklarına rağmen yakınlaşabilecekleri nihai ortaklık alanları olduğunu iddia eder.

Berlin ile Rawls'un örtüştüğü diğer bir mesele evrensellik iddiası ile ilgilidir. Her ikisi de tüm toplumlar için geçerli evrensel değerler manzumesini reddeder. Berlin zaten böyle bir evrensellik iddiasının değer çoğulculuğu ilkesini tehdit edeceğini düşünür. Rawls ise adalet ile ilgili tüm toplumlar ve tüm zamanlar için geçerli bir teori peşinde olmadığını, anayasal vatandaşlık ve demokratik düzen içerisinde kurum ve kurulları oluşmuş toplumlar için kendisinin formüle ettiği kriterlerin anlamlı olacağını savunmuştur (Rawls, 1985: 224).

Ackerman'a göre ise bir topluluk içinde herkesin kendine göre iyi bir yaşam anlamında bir fikre sahip olmasına rağmen hiç kimse birinin diğerinden daha değerli olduğunu söyleyemez (Ackerman, 1980: 10-12). Sonuç olarak hem Ackerman'da hem de Rawls'da böylesi bir konuda devletin tarafsız bir konumda kalması gerektiğini ifade etmiştir.

Berlin'i de içerecek şekilde liberalizmin güncel durumu ile ilgili tartışma açan diğer bir isim Anthony de Jasay'dır. Jasay, siyasi ideolojilerden biri olan liberalizmin bu dönüşümünü bir kimlik bunalımı veyahut bir arayış olduğunun altını çizerken bunun sebebinin ise liberalizmin yapı taşlarının sağlam temeller üzerine kurulmamış olmasına bağlar (Jasay, 1991:3). Liberal kelimesi anlam olarak incelendiği vakit karşımıza "geniş perspektifli, değişim yanlısı" gibi anlamlar çıkmaktadır. Kelimenin bu anlamlarından hareketle liberalizmin İsaiah Berlin'in tam da yapmak istediği gibi, "değer çoğulcu" bir anlamı olduğu söylenebilir. Bu durumda aklımıza şu soru gelebilir: Liberalizmin temel yapı taşı olan değer tarafsızlığı ilkesi ne olacak?

Değer tarafsızlığı ilkesi Jasay için tarihsel olarak iki farklı anlama gelmektedir: Bunlardan birincisi "pushpin- şiir" iken ikincisi "yüz çiçek açsın" metaforları ile açıklanır. Birinci ilke tarihsel olarak daha eski bir ilkedir. Bu ilkeye göre bir siyasi otorite pushpin (raptiye) oynayarak şiiri göz ardı etmesi kabul edilemez. Ya da herhangi birçok değer arasından birini diğerine tercih etmek gibi bir vazifesi ve hakkı söz konusu olamaz. Hatta seçmenlerin büyük çoğunluğu siyasi otoritenin yaptığı seçimi onaylaması halinde bile böyle bir vazife yine söz konusu olamaz. Kişiler herhangi bir değer için kendileri faaliyette bulunabilir, fakat bunu yapılmasını siyasi otoriteden beklemek yanlıştır. Bu türlü bir sınırlamanın temel ilkesi siyasi otorite tarafından seçilen herhangi bir değer er ya da geç bireylerden vergi almasına dayanacak olmasıdır. Bu durumda devlet, bir değeri öne çıkararak bu değeri benimsemeyen bireylerin istemedikleri bir değeri vergi yoluyla desteklemelerini beklemektedir. Bu bir dayatmadır ve değer tarafsızlığına aykırı bir durumdur. Jasay'a göre devlet gibi bir gücün kalıcı ilkelerle belirlenmesini sağlayan şey "pushpin ve şiir" de anlamını bulan değer tarafsızlığı ilkesidir (Jasay, 1991:8).

İkinci değer tarafsızlığı ise "yüz çiçek açsın" metaforu ile ifade edilir. Bu ilkeye göre bireylerin birbirinden farklı yetenek ve kapasiteleri vardır. Bu durumda siyasal otoritenin değer tarafsızlığına bağlı kalarak nötr olması; kendiliğinden gelişmeyen, desteklenmeyen yeteneklerin körelmesine yol açabilir. Jasay'ın benzetmesiyle bazı çiçeklerin açması için insanın gayreti gerekirken, bazı çiçekler hiçbir gayrete gerek kalmaksızın kendiliğinden açabilir. Siyasi otoritenin bu durumda pasif olarak kenarda kalması, bir çiçek türünü ötekine

tercih etmesi anlamına gelmektedir (Jasay, 1991: 11). Yani destek bekleyen çiçeğe devlet yardım etmeyerek onun gelişimini akamete uğratmış olur, bu durumda kendiliğinden açan çiçek öne geçmiş olmaktadır.

Böylelikle Jasay için elimizde birbirine tamamen zıt şekilde duran iki rakip değer tarafsızlığı ilkesi mevcuttur. Pushpin-şiir yorumuna göre, esas olan her bir değere kendi değerini vermek iken, yüz çiçek açsın ilkesi ise her değer için eşit yarışması için desteklenmesini hatta pozitif ayrımcılık yapılmasını savunmaktadır (Jasay, 1991: 12). Fakat Jasay, bu noktadan itibaren bir çekince ortaya koyar. Liberalizmin tarihi serüveni içinde kendi kapsamına dahil ettiği birçok düşüncenin onu aşındırdığını ve bir kimlik bunalımına soktuğundan bahseder. Liberalizmi bu şekilde bir kaosa sürükleyen nedenlerden biri de değer çoğulculuğu ilkesidir. Liberalizmin yukarıda bahsettiğimiz iki farklı değer tarafsızlığı ilkesi görüneceği üzere değer çoğulculuğu ilkesi ile sıkı bir bağlantısı görülebilir. Hatta liberal kelimesinin kelime anlamı bile değer çoğulcu bir anlam taşıdığı söylenebilir. Ancak Jasay'a göre liberalizmin değer çoğulculuğu ile bağı onu gevşek ve amorf olmasına da yol açmaktadır. Böylece liberalizmin belli bir kimliğe sahip olduğunu söylemek imkânsız bir hale gelmektedir (Jasay, 1991: 12-13). Jasay, bu noktada Berlin'in çoğulculuk yaklaşımının, liberalizmin kendi içinde tutarlı ve ilkeli bir fikir olmasının önüne geçtiğini ima etmektedir. Çünkü Berlin'in değer çoğulculuğu fikrinin liberalizmin her şeyi kapsayan ve tolere eden ilkesiz ve doktrinsiz bir fikriyata dönüşmesine de kapı aralamaktadır (Jasay, 1991; Nagel, 2001:10).

Son olarak, Berlin'in konumunu anlamak için liberalizm içinde ayrıksı bir figür olan Hans-Herman Hoppe'ye başvurulabilir. Kendisini sağ liberter ve doğal düzen savunucu olarak gören Hoppe, demokratik düzene karşı doğal düzeni savunur. Doğal düzen, devletsiz bir sosyal sistemdir. Bu doğal düzende demokrasiden kurtulmak için ayrılma (aynı yaşam biçimlerine ve kurallarına sahip topluluklarının bir arada yaşaması) ve mülkiyetin özelleştirilmesi temel araçlardır (Hoppe, 2001: xxiii). Bir liberter strateji olarak ayrılma, Avrupa'da 12.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar (modern devletin ortaya çıkışına kadar) olan yüzlerce bağımsız şehir devletlerinin feodal yapılanmalarında mevcuttur (Hoppe, 2001: 291). Hoppe'e göre yirminci yüzyıl boyunca demokrasi ve demokratik zihniyet yüzünden devlet hızlı bir şekilde büyümüştür. Demokrasi, özel mülkiyet karşısında kamu mülkiyeti ve popüler çoğunluk üzerinden yürümüştür (Hoppe, 2001: xxiii). Dolayısıyla demokrasi özel mülkiyet fikri ile çatışma içindedir. Demokratik devlet vergiyi zorunlu tutar, oysaki hiçbir vergilendirme biçimi eşit değildir, çünkü bir tarafta vergi veren bir tarafta ise vergi alan vardır (Hoppe, 2001: xvii).

Hoppe, yakın dönemde kendisiyle yapılan bir söyleşide, özel kanun (herhangi bir devlet düzeni ya da dışsal müdahale olmadan yürürlükte olan topluluk kanunu) toplumu ve doğal düzen kavramlarını anarko-kapitalizm kavramına tercih ettiğini belirtir. Ona göre bu doğal düzende doğal olarak mülkiyetin ne olduğunu, nasıl elde edildiğini ve transfer edildiğini biliriz. Birçok küçük köyde insanlar bu doğal düzeni ve özel mülkiyeti, devlet ya da benzeri harici bir güç olmadan devam ettirirler. Kendi kendini yöneten bir düzen vardır burada. Herkes bu doğal düzenin kurallarına ve hakemliğine tabidir. Hoppe açıklanması zor olanın doğal düzen değil, devletin ortaya çıkışı olduğunu belirtir (Deist, 2020: 10).

Hoppe'ye göre, liberter bir toplumsal düzenin amaçlarına ve yaşam biçimlerine uymayan bireyler bu topluluktan atılabilir. Hoppe, bu durumu şu örneklerle destekler: Çıplakların olduğu bir plajda kıyafetli biri buradan atılabilir. Bunda bir sorun yoktur, zira kendine uygun başka bir plaja gidebilir. Yine aynı şekilde, çıplak olarak resmi bir akşam yemeğine katılmakta ısrar eden biri bu resmi davetten atılabilir. Bunda da sorun yoktur, çünkü hala başka bir yerde akşam yemeği yemekte özgürdür (Deist, 2020: 9).

Berlin ile Hoppe'nin fikirleri değerlendirildiğinde radikal farklılıklar söz konusudur. Öncelikle Hoppe, değer ortaklığı ve bir arada yaşayan topluluk fikri ile Berlin'den ayrılır. Hoppe'ye göre bireyin değerleri, topluluğun ortak değerlerinden ayrışıyorsa birey oradan ayrılarak kendine yeni bir ortaklık olanı aramalıdır. Bu durum Berlin açısından kabul edilebilir değildir. Çünkü Berlin, değer çoğulculuğu ve bunun yaratacağı olası gerilimleri de dikkate alarak bir arada yaşama fikrini öne çıkarır. Hoppe'un devletsiz ve demokrasi-siz doğal düzen düşünceleri de Berlin açısından kabul edilebilir değildir. Zira Berlin, değer çoğulculuğu fikrini demokratik bir devlet fikrini çoktan varsayarak geliştirir.

Yukarıdaki tartışmalar dikkate alındığında Berlin'in klasik liberalizm içindeki konumu daha belirgin hale gelmektedir. Berlin'in düşünceleri ve ayrık konumu, modern liberal düşüncede içindeki önemli düşünürler ile bir diyalog içinde tartışıldığında Berlin'in değer çoğulculuğu ideali, monizmi ve evrenselliği sorgulayan tutumu ile klasik liberalizm ile hatırı sayılır bir ayrışması olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç

Liberal düşüncenin en önemli temsilcilerinden sayılan İsaiah Berlin'in değer çoğulculuğu ve bundan meydana getirdiği özgürlük anlayışı hem liberalizm

ideolojisi hem de modern dönem çalışmaları için çığır açıcı bir niteliktedir. Çünkü Berlin'in tekçilik fikrine karşı geliştirdiği değer çoğulculuğu fikrinin öğeleri olan çokluk, çatışmacılık ve ölçülemezlik, Berlin'i liberalizm içinde ayrı bir yere konumlandırır. Çağının birçok liberal ekolüne mensup düşünürün aksine Berlin, düşünce hayatı boyunca evrensellik ve tikellik arasındaki gerilimlerle mücadele etmiştir. Bundan dolayı liberalizmin evrensellik iddiaları da dahil olmak üzere bütün tekçi yapıları reddetmiştir (Galston, 2009: 85).

Berlin, değer çoğulculuğu fikrini savunurken de asla göreceliliğe prim vermemiştir. Fakat hem göreceliliğe prim vermeyip hem de değer çoğulculuğu fikrini nasıl savunacağız? Berlin bu soruya kimi zaman değer çoğulculuğunu insanların peşinden koşabileceği ve ondan ilham alabileceği bir şey olarak tanımlarken (Berlin, 1997: 9), kimi zaman da bu değerlerin sonlu olduğunu ve insan olmayı sürdürmek için izlenecek şeyler olduğunu ifade eder (Berlin, 2013: 14). Berlin bu noktayı belirsiz ve soyut bıraktığı açık bir şekilde görülmektedir. Jonathan Riley ve William A. Galston gibi düşünürler, Berlin'in müphem bıraktığı bu alanı doldurmak için argümanlar geliştirmişlerdir. Örneğin, Riley, Berlin'in insan olmayı sürdürmek anlamında kastettiği şey için insan hakları kavramını ortaya atmıştır (Riley, 2001: 283-284). Galston ise Berlin'in kastettiği şeyin doğal hukuk doktrini ve evrensel hakları olduğunu ifade etmiştir (Galston, 2009: 96).

Ayrıca çatışmacı bir toplum ve bundan ortaya çıkabilecek olan sonuçların Berlin açısından olumsuz bir durum olarak görülmemesi, Berlin'i liberalizm içinde ayrıksı bir konuma koyduğu söylenebilir. Berlin'in liberalizm çizgisi içinde konumlanışının farklılığına dikkat çekenlerden birisi de John Gray'dir. Gray'a göre Berlin'in asıl yapmak istediği şey, liberal bir pozisyona bağlı kalarak bir toplumda bastırılan ve yok sayılan çatışmaların insan dünyasının bir gerçeği olarak tekrardan gün yüzüne çıkarmak istemesidir. Bu yönüyle de Gray'e göre Berlin'in liberalizmi tek yönelimli (*panglossian*) liberalizmden tamamen farklılık arz eder ve Gray için Berlin'in liberalizmi çatışmacı (*agonistik*) bir liberalizm olabilir (Gray, 2004: 81).

Sonuç olarak Galston, Gray ve Kateb gibi düşünürlerin hepsi Berlin'in liberalizmdeki konumu için farklı kavramlar kullansa da aslında kullandıkları kavramların çıkış noktaları bakımından aynı düşünce etrafında birleştiği söylenebilir. Gray'e göre Berlin'in liberalizmdeki konumu "agonistik liberalizm" (Gray, 2003; Gray, 204), Kateb'e göre liberal bir "estet" (Kateb, 1999) ve Galston'a göre ise de "heteredoks" bir liberal (Galston, 2009). Bu üç düşünür de bize gösteriyor ki İsaiah Berlin'in liberalizm içindeki konumu ayrıksı bir yerdedir.

Kaynakça

- Ackerman, B. (1980). *Social justice in the liberal state*. New Haven and London: Yale University Press.
- Berlin, I. (1997). The pursuit of the ideal. Henry Hardy ve Roger Hausheer (Ed.). *The proper study of mankind* içinde (s. 1-17). London: Chatto & Windus
- Berlin, I. (2002). Two concepts of liberty. Henry Hardy (Ed.). *Liberty* içinde (s. 166-218). New York: Oxford University Press.
- Berlin, I. (2013). My Intellectual Path. Henry Hardy (Ed.). *The power of ideas* içinde (s. 1-29). New Jersey: Princeton University Press.
- Carter, I. (2022). Positive and negative liberty. Erişim adresi: <https://plato.standorf.edu/archives/spr2022/entries/liberty-positive-negative/>
- Cohen, M. (1960). Berlin and the liberal tradition. *The Philosophical Quarterly*, 10, 216-227.
- Crowder, G. (2003, Aralık-Ocak). Pluralism, relativism and liberalism in İsaiah Berlin (s.1-21). Australasian Political Studies Association Conference. Hobart.
- Deist, J. (2020). Hans-Herman Hoppe ile söyleşi. *The Austrian*, 6, 2, March-April, 3-13.
- Galston, W. A. (2009). Moral pluralism and liberal democracy: İsaiah Berlin's heterodox liberalism. *The Review of Politics*, 71, 85-99.
- Gray, J. (2003). *Liberalizmin iki yüzü*. (çev. Koray Değirmenci). Ankara: Dost Yayınları.
- Gray, J. (2004). *Post-liberalizm: siyasal düşünce incelemeleri*. (çev. Müfit Günay). Ankara: Dost Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset teorisine giriş*. (çev. Hızır Murat Köse). İstanbul: Küre Yayınları.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan*. (çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hoppe, H. H. (2001). *Democracy that God failed: The economics and politics of monarchy, democracy, and natural order*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Jahanbegloo, R. (2016). *İsaiah Berlin ile konuşmalar*. (çev. Zeynel Abidin Kılıncı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jasay, Anthony D. (1991), *Tercih, sözleşme, rıza: liberalizme yeni bir bakış*. (çev. Alişan Oktay). Ankara: Liberte Yayınları.
- Kateb, G. (1999). Can cultures be judged? Two defenses of cultural pluralism in İsaiah Berlin's work. *Social Research*, 66, 4, 1009-1038.
- Locke, J. (2020). *Yönetim üzerine iki inceleme*. (çev. Ömer Saruhanlıoğlu). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Macpherson C. B. (2012). *Democratic theory: essays in retrieval*. Ontario: Oxford University Press.
- Nagel, T. (2001). Pluralism and coherence. Mark Lilla, Ronald Dworkin ve Robert Silvers (Ed.). *The Legacy of İsaiah Berlin* içinde. New York: New York Review of Book.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (1985). Justice as Fairness: Political not Metaphysical. *Philosophy and Public Affairs* 14, 3, 223-251.
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.

- Rawls, J. (2020). *Bir adalet teorisi*. (çev. Vedat Ahsen Coşar). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Riley, J. (2001). Interpreting Berlin's liberalism. *American Political Science Review*. 95, 2, 283-295.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum sözleşmesi*. (çev. Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Taylor, C. (1985). What's wrong with negative liberty. *Philosophical Paper* içinde (s. 211-229). Oxford: Oxford University Press.

Etkin Yurttaş, Özgürleşme, Elit Bir Demokrasi Anlayışı: Arendt'in Demokrasisi

Seda Çalışır*

Öz

Bu çalışma, Hannah Arendt'in eserlerinde doğrudan yer almayan demokrasi kavramının anlamının ortaya çıkarılmasına ve sınırlarının çizilmesine odaklanmaktadır. Bu amaçla, modern dünyanın dinamikleri ile Arendt'in demokrasisi olarak isimlendirilen kavramın benzeştiği ve çatıştığı alanlar ile içinde yer alabilecek aktörlerin rolleri tartışılmaktadır. Yurttaşların itaat eden varlıklar haline geldiği, sorgulama ve bireyliğini ortaya koyma yetisini harekete geçirmesine ket vurduğu, insani çoğulluğun zedelediği durumlar, düşünce ve eylem dünyasının kopukluğunun zirve yaptığı noktalardır. Arendt'in tasvirinde, düşünceden kopuk bir egemenlik anlayışı, temsili demokrasinin sınırlarını en başından belirler. Bu durumda, özgürlük, egemenlik tanımına yakın ya da eşdeğer kabul edildiğinden, yurttaşların ortak iyiye ulaşma beklentisi eksik kalmaktadır. Bir başka deyişle, toplumsal sözleşmenin belirli çıkarlar karşılığında rıza yoluyla devredilmesi ortak iyinin garantisi olmadığı gibi, bireyler çoğulluğun ikileminde sıkışıp kalmaktadır. Bu ikilemden kurtulmanın çaresi Arendt'e göre, bir uyanış ve yeniden doğuş gibi hayal ettiği sorumlulukla hareket eden etkin yurttaşların kamusal alanda eyleme geçmesidir. Politik sorumluluğu taşıyanlar etkin yurttaşlar olacaktır. Bir başka deyişle Arendt'in demokrasisi, varoluşsal sorumlu yurttaş olabilmeyi yollarını keşfetmek isteyenler için bir kılavuz önermesidir. Bu önermenin kısıtları incelendiğinde, ortaya elit bir demokrasi anlayışının çıktığı sonucuna varılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hannah Arendt, Demokrasi, Kamusal Alan, Çoğulluk, Etkin Yurttaş.

Engaged Citizenship, Liberation, An Elite Understanding of Democracy: Arendt's Democracy

Abstract

This study focuses on exploring the framework of democracy and its limits, which are not explicitly explored in Hannah Arendt's work. In addition to the similarities and discrepancies between modernity and Arendt's democracy, the roles attributed to democracy's actors will also be discussed. Under conditions in which citizens act without scrutiny and behave obediently, pluralism deteriorates when the rupture between opinion and action reaches its climax. In Arendt's words, a break between domination and opinion would limit deliberative democracy. Liberation, therefore, equates with domination, which is deprived of the general will of the citizens. Taking action in the public sphere is an absolute remedy, as well as a renaissance, against the alienation of citizens. Human liberation therefore requires a concrete convergence of ideas and actions. The active citizen is an actor who investigates, negotiates, persuades, consents and has an equal right to participate in the debate. These merits would make it possible to assume political responsibility. Arendt's democracy is then a guide to discovering the path to becoming a responsible citizen. This study concludes that her approach introduces a concept of elite democracy.

Keywords: Hannah Arendt, Democracy, Public Sphere, Pluralism, Engaged Citizenship.

*Doktora öğrencisi | İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
calisir.seda@gmail.com | ORCID: 0000-0001-6067-585X

DOI: 10.36484/liberal.1339495

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 97-116.

Gönderim Tarihi: 8 Ağustos 2023 | Kabul Tarihi: 10 Şubat 2024

Giriş

Bu çalışmada, Hannah Arendt'in siyaset felsefesi incelemesi üzerinden tasavvur ettiği insani özgürleşmenin kamusal alanda nasıl bir rejimde gerçekleşebileceği, kısıtları, yurttaşların özgürleşmedeki rolleri ortaya koyulacaktır. Arendt'in, insanı özgürleştirecek düşünce ve eylem dünyasını siyaset felsefesine yansıtarken mutlak bir ideolojik perspektif ile baktığını söylemek doğru olmaz. İlk dönem eserleri olan *Totalitarizmin Kaynakları* ve *İnsanlık Durumu*'ndan başlayarak bir modernite eleştirisi sunan Arendt, insanın kendi eliyle yarattığı ortak yaşamdan yabancılaşmasını ve bunu sona erdirecek özgürleşmenin yollarını yaşamı boyunca kaleme aldığı eserlerde tartışmıştır. Arendt'in çalışmalarında genel olarak analize yer verdiği ve özgürleşmek için kamusal alanı işaret etmesinin ötesinde bunun nasıl bir rejim pratiği ile gerçekleşeceğine ilişkin teori ile sınırlı bir çerçeve sunduğu söylenebilir de satır aralarında ve özellikle son dönem yazılarında özgürleşmeye dair somut fikirler ortaya attığı görülebilmektedir.

Her doğumun bir başlangıç olduğu düşüncesinden hareketle, dünyaya gelen benzersiz, birbirinden tamamen farklı bireylerin, bir başka deyişle insani çoğulluğun bu dünyada vücut bulmasını politika ile ilişkilendirir Arendt *Vita activa* olarak tanımladığı iş-emek-eylem üçlüsünün ona göre özgürlüğün gerçekleştiği son evresi eylem yani *praxis*, tek tek bireylerin eylemi ile değil; kamusal alanda tüm bireylerin eylemde olması ile gerçekleşir. Bu eylemin değer sunan tarafı, zorunlulukların dışına çıkılan ve insanın farklılıklarını keşfettiği politik bir eylem olmasıdır. Berktaç'ın deyimiyle, politika genelde tarif edildiği gibi kıt kaynakların bölüşülmesi sanatı, ya da refah ve adalet sağlamanın bir aracı değil, bize "özgürlük" kazandıracak şeydir (Berktaç, 2012:15).

Arendt'in düşünce dünyasının merkezinde, karşılıklı etkileşim, çoğulluk, ikna etme ve ikna olma ve tarih boyunca bu süreçleri sekteye uğratmış siyasi kötülük durumları vardır. Kitlelerin mobilize olması, aşağıdan gelen devrim talebi, kurumların değişik şekillerde yeniden üretilmesine yol açmakta ve Arendt'e göre otoritenin de yeniden üretimi şeklinde devam etmektedir. Otoritenin krizi, modernite ile ortaya çıkmış gibi kabul edilse de kendi doğasında politiktir. Tarihsel bağlamda, örneğin Fransız Devrimi'nin kısa süre de olsa terör dönemi ile sürmesi, akabinde Napolyon gibi bir otoriterin kendisinden önceki düzenin aşınmasından yararlanıp geniş halk desteğini alarak kendilerine yükseliş fırsatı yakalamasında onun iddia ettiği otoritenin yeniden üretimi görülmektedir.

Günümüz siyasetinde sivil hak ve özgürlüklerin kurumsallaşması ve çoğulluğun temsiline olanak vermesiyle genellikle liberal demokrasi idealize edilse de insani özgürleşmenin tecrübesi noktasında ortaya konan normatif değerlerin dışlayıcılığından kaçılmamaktadır. Arendt'in önerdiği konsey sisteminin de çoğulculuğu daha geniş bir tanım ile ilişkilendirmesinin yanında açıklığa kavuşmayan yanları olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda hem Arendt'in çoğulculuk anlayışını hem de önerdiği sistemin olumlu ve çelişkili yönlerini ortaya koyarak çalışmanın yanıt aradığı sorular şunlar olacaktır: Arendt'in demokrasisi, elit bir demokrasi anlayışına mı denk düşer? Bu demokraside yurttaş, inisiyatif alabilen bir yurttaş mıdır, yoksa çoğulculuğun kapsamında engellere mi takılır? Bu sorulara Arendt'in siyaset-felsefe geriliminden beslenerek ortaya koyduğu eserlerinden ve benzer soruları tartışan literatürdeki karşılaştırmalardan yararlanarak kendi değerlendirmelerimiz ışığında cevap aranacaktır.

Çoğulluğun İkilemi ve Kamusal Alan

Arendt için *bios politikos* (politik yaşam), Antik Yunan'ın eyleme dayanan kamusal yaratım sürecinin başlangıcıdır (Arendt, 1977: 153). Platon'dan beri Batı siyaset felsefesinde yaygın olarak kabul gören, bireylerin yöneten-yönetilen şeklinde ayrışması ile *vita activa*'nın ayrımları birbirine karıştırılmış ve *bios politikos* eksik yorumlanmıştır (Wolin, 2016: 239). *Vita activa*'da zorunlulukların yarattığı dünya dışılık durumunu *İnsanlık Durumu*'nda tartışan Arendt, modernitenin emek-iş ikilisine odaklanıp eylem alanını tümüyle dışladığını ve siyasi sorunların sosyal sorunlara indirgendiğini savunur. Bu iddiası ile modernitenin kurumlarına dair kısıtları kastettiğini düşünüyoruz. Kamusal alanın ve çoğulluğun sınırlandığı noktada rejimin kısıtları da kendini göstermektedir. Nitekim, Arendt'e göre modern devlet, görünüşte toplumsal kurumların en politikisi olsa bile, anti-politik ilişkiler ve uygulamalar üzerine kuruludur ve onların daha da pekişmesine yol açar (Buckler: 2011:128). Tocqueville, modern demokrasilerin halk egemenliği ve eşitlik ilkesinin olmasına rağmen konformist eğilimler sergileme tehlikesini taşıdıklarını söylemiştir (2004: 235). Modernite ile kamusal alanın yitirilişi, toplumsalın ve konformizmin yükselişi, bürokrasinin yönetimde baskınlığı, insanların hayatına sirayet etmiştir. Kitle toplumunun oluşumu için gerekli bu nosyonlar, Arendt'e göre özgürlük ve farklılık temelinde çoğulculuk anlayışını zedelemekte ve koyduğu kısıtlarla kitlelerin siyaset ile ilgilenmemelerini de normalleştirmektedir. Bu durum, siyasi anlamda hakikat algısında çözülmeyi beraberinde getirebilir. Tek bir hakikatin olduğu yanılığası ile katılımcı olmayan vatandaşlar, gerçekten siyaset yapamayacaktır; çünkü çoğulluk imkânı oluşmayacaktır.

Rejim pratiklerinin insanın kamusal eylemlilik durumunda değişik seviyeler doğurduğunu iddia eden Arendt, totalitarizm gibi rejimlerde eylemden soyutlanma durumunun olasılığını vurgular. *Totalitarizmin Kaynakları* kitabının son bölümünde, bu kamusal alanı yitiren toplumların despotik yönetim tehdiyle karşı karşıya olduğunu tartışan Arendt'e göre totaliter rejimin tehlikesi de yine kendi içinden gelir (Arendt, 1951: 368). İnsanlar, birbirine yabancılaşmış, kamusal alana katılmıyor ve bir varoluş amacı arayışında iken onlara sahiplenici bir kimlik sunacak liderlere karşı güçlü bir çekim duyarlar. Totaliter liderler, duyarlı görünen tavırlarıyla bu bireylerin umudu olarak ortaya çıkar ve bir çeşit illüzyon gibi onları kendine bağlar (Arendt, 1951: 412). Kendine yabancılaşan, kendini gereksiz ve işe yaramayan bir konumda bulan bireylerin duygusal boşluğundan yararlanarak kendisine aradığı insan kitlelerini yaratır. Sadece totaliter rejim pratiklerinde sınırlı olmayan bu kitle toplumu yaratımı tiranlıkta da görülebilir; hatta bürokrasiye dayalı Batı demokrasileri bile bu riske açıktır (Arendt, 1994: 40). Bu, rejimin insanlardan faydalandığı bir durum gibi dursa da Arendt bu süreci, iş-emek sarmalında tıkanan insanların çoğulluk olgusunu kaybetmesine ve özgürlük ve siyaset arayışında olmamasına bağlar. Bir başka deyişle kamusal alan, insanların farklılıklarını ortaya koydukları bir alanken, toplumsal olanın yükselmesiyle birlikte ekonomik zorunlulukların dünyasına mahkûm olan bireyler, kamusal alandan uzaklaşmış; düşünce ve eylem dünyasında pasif tarafta yer almaktadır. Hayatta kalabilmek için yaşayan ve tüketen bireyler, öngörülebilir düzenliliğe sahip davranışlarda bulunmaktadır (Lash, 1990: 258). Özel ve kamusal alan ayırımında bulunmaları beklenmez; çünkü artık dünyada evlerinde hissetmeleri mümkün değildir (Arendt, 1994: 184). Son tahlilde, kendine ve dünyaya yabancılaşan bireylerin çoğulluğu söz konusu olmuştur (D'Entrèves, 1994: 37).

Demokrasinin irrasyonel ve çoğunlukçu tanımının Sokrates'in ölümüne mahkûm edildiği dönemin anlayışı olduğuna inanan Arendt, demokrasiden bahsedilecekse en yüksek mertebede kamusal katılımın imkânlarını arar. Vatandaş olanların siyasal alanda yer alırken kölelerin onlara hizmet eden olarak emek dünyasına hapsoluşu çoğulculuğun eksik kalmasına neden olmuştur. Atina demokrasisindeki kamusal eylemlilik, bütün kesimlerin tercihi olabilen, bireyselliğin, yaratıcılığın ve kişisel gelişimin belli bir kesimin ayrıcalığı olmayan bir kamusal alanda tezahür eder (D'Entrèves, 1994: 206). Benhabib'in bahsettiği gibi, Arendt, modern zamanda demokrasinin sosyal, kültürel ve ahlaki heterojenlik dikkate alınarak tasarlanması gerektiğini düşünür (1996: 207).

Özgürlüğün garantisi gibi sunulan toplum sözleşmesinde yöneticinin çoğulluğu bastıran ve adeta tekilliğe indirgeyen bir program ile kamusal alanı sınırladığı gerekçesiyle Arendt'in sözleşme düşüncesine mesafeli

olduğu anlaşılır (Arendt, 2012: 95). O halde toplumsal sözleşme fikri de daha önce bahsettiğimiz heterojenliği taşıyamayacak kadar cılızdır. Çoğulluğun ön planda olduğu kamusal alan yaratılırken bireylerin özel hayatlarını arka planda bırakmasına neden olan ön kabullerin terkedilmesi elzemdir. Bu bir bakıma kimliklerin öznelliklerini bırakıp nesnellik dünyasında var olma savaşı vermesidir. Bir “yanlış bilinç” hali olarak da görülebilecek bu durum insanların modernite ile elde ettikleri kazanımların tersine dönmesine engel olamayışını ifade eder. İnsanlar modernite ile özgürleşmenin mümkün olduğunu keşfetmiş, özel alanlarının ve birey olarak zenginliklerinin ayırdaya varmışken piyasanın öncelendiği bir ekonomik düzen yaygınlaşırken yüzyıllardır yurttaşların onu keşfetmesinden ve deneyimlemesinden uzak kalan politik alan ise çoğulluğa yine ulaşamamış ve bireyler politik alana yabancılaşmıştır.

Siyaset biliminde elit teorisi¹ olarak yer bulan ve hemen hemen tüm toplumlarda var olan seçkin bir azınlığın elit siyaseti oluşturmasının kaçınılmazlığı düşüncesi, çoğulculuğun modernite öncesinde yaşadığı krizi açıklamak için yol gösterebilir. Modern elit teorisyenleri de benzer düşüncüyü kapitalist sistemin sınıf dinamikleri ile yorumlamışlardır. Milliyetçiliğin homojen bir kültür etrafında kümelenen yığınların varlığı ile ortaya çıkacağını fark eden devlet seçkinleri de siyasa yapım sürecini ona uygun şekillendirmiştir. Arendt'in çoğulculuğun zedelendiği ve yanlış bilince götürdüğünü düşündüğümüz anlatısı da bu noktada başlamaktadır. Monarşilerin yerini parlamenter sistemlerin almaya başladığı 19.yy'da ortaya çıkan politik kurumlar kitle toplumu yaratım sürecini toplumun rızasını alarak pekiştirir. Arendt, temsili demokrasi ile etkin yurttaşlık ve genel irade kavramı ile de kamusal çoğulculuk ihtimali göz ardı edildiğinden Rousseau'cu sözleşme fikrini yetersiz bulur. Genel irade olarak ifade edilebilecek ortak gerçekliğin olmadığını belirten Berkta'y'a göre de gerçeklik diyalojiktir (2010: 57). Bu diyalog ortamı kamusal alanda gerçekleşir; çoğulluğun ve özgürlüğün de hissedildiği yer bu politik kamusal alandır. Bireyler birbirini dinler, tartışır, müzakere eder, ikna eder ve ikna olur, karşılıklı sözler verir ve sözleşmeler yapar. Ne güvenlik talebi ile bütün haklarından ve iktidardan vazgeçen bir sözleşmenin ne de temsili çoğulluğun tam anlamıyla bir çoğulluk olamayacağı söylenebilir. D'Entrèves'e göre, Rousseau'nun toplum sözleşmesinde yurttaşlar müzakerelerle zaman geçirdiğinde

¹ Bu noktada çalışmanın odak noktasında yer almaması ancak Arendt'in elit demokrasisinden ayrıldığı noktaları belirtmek amacıyla elit teorisinin çoğulculuğu dışlayan yaklaşımından bahsetmekteyiz. Klasik elit teorisyenlerine göre tarih boyunca çoğunluk, örgütlenmemiş kitleleri tasvir etmek için kullanılmıştır. Hem yöneticiler hem de toplumun farklı kesimlerinde elitlerin olduğunu iddia eden elit teorisyenlerinden Gaetano Mosca (1939), Vilfredo Pareto (1935) ve Robert Michels (1966), çoğulluğun politik alana sirayet edememesini bütün toplumlarda var olan seçkin elit sınıfın baskın rolü ile açıklarken, Mills (1956) gibi modern elit teorisyenleri ise kapitalist sistemin yapısal özellikleri ile demokrasinin uyumsuzluğu üzerinden bir yaklaşım içinde olmuşlardır.

genel irade zedelenmekte ve topluluk içinde bölünmeleri doğuracak ihtimallere kapı aralanmaktadır (1994: 208). Canovan'a göre ise Rousseau'cu cumhuriyetin ortak iyiye götüren birleştirici sloganı yetersiz kalmaktadır, Arendt'in müzakereler sonucu oluşan kamusal oğulculuğundaki nosyonları tam olarak karşılayamamaktadır (1994: 226).

Söyleyebiliriz ki Arendt'in tasavvurunda, Locke'un sözleşme modelindeki gibi bireylerin birbirlerine karşı sorumluluklarını belirlemeleri sonrası devlet ve hkmet sistemini kararlaştırmaları çoğulculuğa en yakın sözleşme modelidir. Bu model, bireylerin tekil olarak inisiyatif alabilmesine imkân vermese de toplumun birlikte hareket ettiği, diğer bir deyişle kamusal alanda zgr, müzakereci davranan bireyler içermesi bakımından daha zgndr (Arendt, 1997b: 103). Yurttaşlar, karşılıklı söz vererek birbirlerine karşı sorumluluk altına girmektedir. Böylesine bir yatay modelin, yurttaşları verilen sözler üzerinden sorumlu kılması, olası totaliter eğilimleri savuşturma gücünü oluşturduğundan bahseden Arendt, *Devrim zerine* kitabında Amerikan Devrimi'ni bu yönüyle Fransız Devrimi'nden daha başarılı bulmaktadır.

Paylaşma ve dayanışma duygusunda buluşan, düşüncelerini tartışma ortamı bulan ve son tahlilde kamusal alanda eyleme geçen ancak bir sözleşme ile özgürlüğünü yöneticiye teslim eden yurttaşlar bireysel kimliklerini artık kullanamayan yurttaşlardır. Oysaki, paylaşılan dünyaya ve ortak dünyanın sorunlarına farklı bakan bireyler, tanım gereği oğulluk yaratması beklenmektedir. "oğulluğun ikilemi" olarak isimlendirdiğimiz bu durumda bir yandan eylemliliğin herkesi kapsayıcılığı, diğer yandan siyasi kurumların normatif değerlere dayanan dışlayıcılığı söz konusudur. Bu ikilemin varlığında Arendt'in demokrasisi gerçekleşebilir mi? Gerçekleştiğinde elit bir demokrasi anlayışına mı denk düşer? Bir sonraki bölümde Arendt demokrasisinin dinamikleri ve değişebilen anlamları ortaya koyulacaktır.

Arendt'in Demokrasisi

Arendt'in demokrasisi kavramsallaştırması literatürde yer almayan ve bu çalışma ile sunulan bir önermedir. Rejim pratiği denince akla ilk olarak totaliterlik üzerine yazıları gelen Arendt'in demokrasiyi tek başına konu edinen yazıları yok denecek kadar azdır. Antik Yunan'ın polisi, Roma'da temellenen geleneksel cumhuriyetçilik, Amerikan ve Fransız Devrimleri ile 1848'de ve sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan devrim konseylerinin yapısı, Arendt'in politika anlayışının çıkış noktasında yer bulurlar. Aristoteles'ten beri, insanın doğuştan iyi oluşu üzerinden yeterli görülen temsili demokrasinin sorunlarını ortaya koyarken doğrudan demokrasinin, insanın özgürleşmesi yolunda

daha uygun bir teorik çerçeve sunduğunu savunur (Arendt, 2012: 317). Sonunda önerdiği yapının nihai hedefi olan insanın özgürleşmesinin nasıl ikircikli yollardan geçtiğini ise hem kendisi hem de onun eserlerini yorumlayan literatür sıklıkla tartışmaktadır.

Arendt'in önerdiği yapı, iktidarı yatay şekilde örgütleyen, mahallelerde, meslek mensupları arasından oluşan derneklerin aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen, bir diğer deyişle yatay ve dikey hesap verebilirliğin etkin olarak işlediği bir yapıdır. Bir konsey sistemi olarak da düşünülebilecek bu yapılanma toplumun tüm kesimlerinin katılımına açıktır ve bu anlamda çoğulcu ve farklılıkları kapsayıcıdır. Temsili demokrasinin azınlık hükümranlığı gibi seyreden çoğulculuğunu ve parti sisteminin kurumsallaşan dışlayıcılığını ise reddeder. Konsey sistemi ile filozof-yurttaş konumuna geçen demokrasi katılımcısı, temsili demokrasiden daha geniş bir temsil imkânına erişir ve doğrudan demokrasinin katılımcısı olur. Konseyin faydaları, müzakere yapılabilen, tartışılan, siyasi partilerin imkân tanımadığı ve manipüle edilebilir topluluklar olarak gördüğü halkın kendini ifade edebildiği bir yapı olmasıdır. Her vatandaşın bu konseye katılması beklenemez, Arendt'in vurgusu, herkesin oraya katılma fırsatına/eşitliğine sahip olabilmesidir. Bir önceki bölümden miras aldığımız kamusal ve çoğulluğun ikilem doğurma potansiyeli ışığında cevaplanması gereken sorular şunlar olacaktır: Arendt'in konsey sistemi, hegemonik bir düzeni mi ima eder? Temsili demokrasini yerini alabilecek bir müzakereci demokrasiyi mi önde tutar?

Arendt'in demokrasisi hegemonik bir düzenin reçetesini vermeyi amaçlamaz. Mevcut rejim pratiklerinin aksine çok daha esnek bir yapıda bir araya gelen yurttaşlar, bürokratik engellerin ortadan kalkışı ile görev almak isterlerse Atina demokrasisinde olduğu gibi kura ve rotasyonun işlediği şeffaf bir kamusal buluşur. Villa'nın okunmasında Arendt'in demokrasisi, hem sorumlu ve gönüllü bireylerin inisiyatif aldığı hem de parlamenter temsil sisteminin kurumlarının örgütlendiği karma bir demokrasiye denk düşer (Villa, 2000: 231). Pitkin'e göre, Arendt'in kavramsallaştırması ontolojik anlamda mutlak bir ayırım teşkil etmez ve tanımlar zaman içinde değişebilir; birbirini yerini alabilmektedir (1981: 333). Berkta'y'a göre ise, kurumsal öneriler içermediğinden temsili demokrasinin yerini alabilecek rejim olarak önerilmemiştir (2012: 237). Son önermeye katılarak belirtebiliriz ki çoğulluğun temsilini sağlayacak kamusal alandaki müzakere ortamları, bireyin eylemlilik yapabilen birey olduğunu yeniden hatırlamasını ya da keşfetmesini sağlayacaktır; ancak rejim pratiği olarak var olması nihai hedef değildir. Arendt'in eylemliliğe yüklediği anlamın iki yönü vardır. Bir tarafta kişinin kendi kendini gerçekleştirmek için ortaya koyduğu ifade eylemi ile kurulan anlam

dünyası yer alırken; diğer tarafta karşılıklı yapılan ve eşitlik temelinde gerçekleşen normatif bir eylem olan siyaset vardır.

Konseyde katılımın fırsat eşitliğini esas alması konusunda, *vita activa*'nın zorunluluklar dünyası, onun demokrasini anlamının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Modern toplumda kamusal alana girişte fırsat eşitliğine sahip olması beklenen emek sahibi, zorunluluklar dünyasından kendini tamamen mi koparmaktadır? Özel alanın kamusal alan uğruna kaybedilişi mi söz konusudur? Zorunluluklar dünyasında sıkışıp kalan bireyin, eylem dünyasına geçerken kısıtlarla karşılaştığını ve demokrasiye katılımın iş-emek sarmalından kurtulan elitler tarafından gerçekleştirilebileceğini düşünen Arendt; öte yandan, çoğulluk ve farklılıkların müzakeresine dayanan konsey sistemi yaklaşımında da sınıfsal farklılıkların siyaset yapmak konusunda bir engel teşkil etmemesini incelemektedir; aksi halde kamusal özgürlük belirli bir kesimin ayrıcalığı haline gelir (Arendt, 2012: 362). *İnsanlık Durumu*'nda getirdiği eleştiri noktalarından biri, yurttaşın kendisinden ziyade işi için çalışabilmesinin modern toplumda yüceltilmesiyle sınıfsal farklılıkların normalleşmesi ve *vita activa*'nın toplumsal uyumun olağan bir süreci gibi duyumsanmasıdır (Arendt, 1958: 193). Aynı kitapta "teknığe feda edilen yaşamlar" kavramsallaştırmasıyla emeğin şeyleşmesi ve bireyin kendi emeğine yabancılaşması sonuçlarını doğurması, klasik ekonomi-politik okumada Arendt'in düştüğü çelişkiyi açıklamaktadır. Buna göre, emeğine yabancılaşan bireyin temsili demokraside hak talebinde bulunması ve talebe yönelik kurumsal çözümlerin getirilmesi yurttışı, etkin kamusalılığa katmış sayılmaz. Bilakis, iktidarın pekişmesi için araçsallaşan talepler ile liberal çoğulluk, temsil iddiasında emeği dışlamaktadır. 'Çoğulluğun ikilemi' ile rejimin kısıtları ile piyasanın koşulları arasına sıkışan yurttaşın, Arendt'in demokrasisinde bir çelişki içinde olduğunu düşünmek kaçınılmazdır.

Literatüre baktığımızda Canovan (1994) ve Kateb (2000) de, Arendt'in çelişkili çıkarımlarda bulunduğunu düşünmektedir. Benhabib ise, Arendt'in kamusal alanının ontolojik ve kurumsal boyutlarını tartıştığı kitabında onun liberal demokrasiyi elitist bir bakışla ele alması yönündeki yorumlamaların tek taraflı bir bakışın sonucu olduğunu savunur (1996: 10). Berktaş'a göre ise, Arendt'in demokrasi anlayışında bir çelişki bulunmamaktadır; elitler ve kitleler arasındaki fark, düşünce yapısındaki farklılık ve eyleme geçme/geçmeme durumu üzerinden değerlendirildiğinde elit olmak, politik olmak anlamına gelmektedir (2012: 229-236). Ne var ki çoğulluğun ikilemi, politik olma noktasında bireyin önüne çıkardığı kurumsal ve ekonomik engellerle istemsizce sınıfsal farklılıkların dayattığı toplumsal rollerin bir eleştirisini yapmayı gerektirir. Politik olmak salt bir davranış tercihinin sonucu değil;

yaşam koşullarının bir sonucudur. Son tahlilde iş yaşamı ile bütün dünyaları kuşatılan bireylerin düşünceden ve eylemden yabancılaşması söz konusudur. Bu yabancılaşmadan kurtulmanın çaresi Arendt'e göre, bir uyanış ve yeniden doğuş gibi hayal ettiği sorumlulukla hareket eden etkin yurttaşların kamusal alanda eyleme geçmesidir.

Özgürlük zamanla iradeye içkin bir deneyime dönüşerek egemen olmak ile karıştırılmış ve özel alanın konusu olarak düşünölmeye başlanmıştır. Adeta bir zorunluluk gibi duyumsanan bu tür özgürlük, bireylerin kendi çıkarları peşinde koşan rakipler olarak birbirlerine karşı konumlandıkları ve dayanışmayı bilmedikleri bir toplum biçimi açısından son derece elverişlidir (Berktaş, 2010: 74). Parti sistemi ile kendini gerçekleştiren temsili demokrasi, kısıtlı bir özgürlük alanı sunmasının ötesinde, bireyin de kendini politik olandan soyutlaması ile sonuçlanır. Arendt'in hemfikir olduğu gibi, liberal anlayış, bir negatif özgürlükler dünyasını çağrıştırmaktadır. Bir tarafta hak ve özgürlükler fenomenolojisini ararken diğer tarafta bireyin kendine ve topluma yabancılaşmasından kaçılmamaktadır. Arendt'in idealize ettiği dünyada ise pozitif özgürlükler, müzakere, çoğulculuk yer alır; demokrasinin sürekliliği insanların özgürleşmesinin bir sonucudur.

Politik özgürlüğün, yönetimde katılımcı olmak değilse bir anlamı olmadığını savunurken (Arendt, 2012: 293) de temsili demokrasinin eksikliğini bir kere daha vurgulamış olur. Parti sistemini desteklemediğini ifade eden Arendt'e göre (1971: 212), Avrupa demokrasilerinin çok partili yapısı totaliter motiflere yakınsama ihtimalini taşır. Bağımsızlık sonrası kurulan tek parti diktatörlüklerinden yola çıkarak önerdiği özgürlüğün kolektif olarak yeniden inşasında Gambetti (2007:9) de parti disiplini ile hareket etmenin eylemliliği bireysel alanla sınırladığını düşünür. Liberal çoğulculuğun parti kadrolarına sıkıştığı, yurttaş olmanın oy verme günü ya da genel anlamda yurttaşlık görevlerine indirgenmediği bir dışlayıcılık Arendt'in demokrasi anlayışında yer almamaktadır. Yurttaşlar için bir araya gelmek dışında kurumsal bir zorunluluk gerektirmeyen konsey sistemi ise, parti sistemi ve temsili demokrasiye göre daha esnek bir yapı sunar (Arendt, 1958: 31). Macaristan'da 1956'da yaşanan çok partili hayata geçiş talebine yönelik halk ayaklanmasını geçici bulan Arendt, uzun süre tek parti yönetiminde yaşayan halkın verdiği ani başlayıp ve hızlı sönmölenen bir reaksiyon olarak görür. Esnek bir yapı olarak önerilen ve kurumsallaşmayı öncül yapmayan konsey sisteminin aksine, Macar ayaklanmasında halkın parti sisteminin kurumsallaşması talebi (Arendt, 1958: 30) de, Arendt'in konsey sisteminden farklılaşır. Kendisiyle yapılan bir söyleşide, Doğu Avrupa'da başlayan sosyalist demokrasilerle ilgili düşüncelerini dile getirirken söz konusu rejim değişikliğinin salt ekonomik bir okumasının

yetersiz kalacağını ve bu değişimin Sovyetlerde yarattığı rahatsızlığın politik reformlarla desteklenecek olmasından kaynaklandığını söyler (Arendt, 1972: 230). Bu gelişmeler, söz konusu ülkelerde kamusal özgürlük alanında ilerleme olması açısından olumludur; ama belli bir ideolojik sınırlama ile olacaksa Arendt'in şüphe yaklaştığını anlaşılmaktadır.

Demokratik toplumların çoğunluk yerine çoğulluğu esas alan yaklaşımı, Arendt'in çoğulluk anlayışı ile benzerdir. Demokrasinin hangi sıfatla anılırsa anılsın meşru oluşunun D'Entrèves'e göre yorumu rasyonel şekilde tartışan ve sonunda ikna edip ikna edilen, vatandaşların rıza göstermesindedir (1994: 202). Müzakereye dayanan, katılımcı ve karşılıklı güçlenmeye dayanan bir çoğulculuk hem farklı görüşlerin vurgulandığı ve bunu yaparken herkesin eşit erişim hakkına sahip olduğu bir kamusal alan gerektirir. Nihayetinde politik olan, demokratik olana ve eylemliliğe yaklaştırır. Demokrasi kavramı, inisiyatif alabilme özelliği ile kamusal şansı artırır. Bokinić'e göre konsey sistemi, dinamiğini kaybetmeyen bir devrim ve mücadele önerisidir (2009: 78). Şiddete yer olmadığından barışçıl yöntemlerle müzakere edilir; hegemonya kurma emeli taşıdığı da söylenemez. Karşılıklı ikna etme, ikna olma ve çoğulcu müzakerenin esas alındığı konsey sisteminde şiddet sisteme içkin olarak var olamaz. Atinalılara göre de onları barbarlardan ayıran şey politik alanda şiddet ve zor değil ama söz ve iknayı kullanmalarıdır. Zamanla düşünce ve eylem dünyasının arasına mesafe girmesiyle şiddet, gücü meşru kılmanın bir aracı olmuştur. Benhabib'in okumasıyla Arendt'te demokrasinin meşruluğu, kendisine sınırlar çizdiği noktada sona erer. Bir başka deyişle, rasyonel ve çoğulcu yaklaşımla belli normları takip etmenin kaçınılmazlığı, irrasyonel ve çoğulcu yaklaşımda hiçe sayılmış olur (1996: 128).

Elit demokrasisi, demokratik çoğulluğun göz ardı edildiği bir elit anlayışına denk düşmese de – ki bu, totalitarizmin kitle toplumu ile yaratmayı istediği bir durum olurdu- eylemliliğe yaptığı vurgunun yanında emeğin kim tarafından icra edileceğine dair açıkça bir tanım vermez Arendt'in siyasi olanla sosyal olanı ayırmış olması, eşitsizlik, toplumsal cinsiyet, etnik kimlik konularında eksik bir analiz ortaya çıkarmaktadır. İnsanın kendi özgürlüğünü kamusal alanda bulması için ekonomik özgürlüğü öncül olarak koyması da Arendt'in Marx'ın üzerinden eleştirdiği ekonomi-politik bakışı sergilediğini göstermektedir. Ayrıca, sınıf mücadelesi ve mülkiyet gibi konuların kamusal alana taşınmıyor oluşu, *oikos*'tan kamusala geçebilecek sınırlı bir kitleyi hedeflediğinden bir elit demokrasisi tanımını ortaya koymaktadır. O halde bir bakıma asgari ihtiyaçlarını karşılayamayan kişilerin siyasi aktör olması mümkün değildir. Piyasanın birincil konumu, bireyleri sınıfsal ayrımlara hapsederek doğal bir seleksiyon ile kamusal alana girecekler ve giremeyecekler ayrımını sunmaktadır.

Bugünün dünyasında, demokrasilerin ajandasını oluşturan en temel gündemler özgürlük ve eşitlik temelli politikalar iken, Arendt'in demokrasisinde bu ajandanın en başta gelen maddeleri otorite ve eşitlik olarak görülür (Arendt, 2012: 373). Hükmeden elit kesim kendi arasında bir kamusal alan oluşturarak halk ile arasındaki mesafeyi açmaktadır. Bu mesafenin kapanabilme ihtimali, konsey sistemi gibi bir yapının herkese bu kamusal alana girme hakkı tanınmasında görülür Arendt. Siyaset yapmanın bir meslek haline gelmesi ile siyasetin kamusal alanında yer alanlar aslında siyasal olmayan kriterlere göre seçilmektedir (Arendt, 2012: 372). Konsey sisteminde otorite, temsili demokraside olduğu gibi en tepede değil; eşitlik temelinde buna sahip olabilen halktır.

Konsey sisteminin ulusal ve uluslararası düzeyde sınırları da olacak mıdır? Popülasyonun çok olduğu yerlerde katılımı düzenlemek için kurullara mı ihtiyaç olacaktır? Bu konseyler, ne kadar süre ile görev yapacak; konseyin üyeleri nüfusla orantılı mı olacak, hukuki düzenleme yetkileri mi olacak yoksa iktidara tavsiye niteliğinde mi karar alacaklardır?² Arendt'in sormadığı ya da doğrudan cevaplamadığı sorular bunlar. Gücün kamusal alanda alttan yukarı örgütlenme şeklinde değil ama yönetilen-yöneten kabulünde devamında güç-iktidar baskınlığının hissedilmeye devam etmesi çoğulluğu zedeleme ihtimalini taşımaktadır. Zira halkın iktidardan rızasını çekmesi durumunda, iktidarı kaybedenler güçlü olma hissini sürdürebilirler (Arendt, 1972: 223). Demokrasiye yönetici olanların belli bir sayıda kişiden oluşmasını sorunlu bulan Arendt'in, "biz" ve "onlar" gibi günümüz siyasetinde kutuplaşma olarak demokrasilerin krizlerinde rol oynayan kavramın konsey sistemi ile taban tabana zıt bir kavramsallaşma olduğunu savunması muhtemeldir. Yine politik olarak en tehlikeli durumun, haddini bilmeyen, taşkınlık, aşırılık gösteren kibir olduğunu belirtmesi (Arendt, 1994: 262) de temsili demokrasinin onun tasavvurundaki demokrasiye yakın olmadığını gösterir. Rousseau'ya atıfla bahsettiğimiz sözleşmecî cumhuriyetçiliğin içkin sorunları nedeniyle ona eklemlenecek bir yapının da tatmin edici bir sonuç getirmeyeceği beklentisini taşır. *Oikos* ve *polis*'in ortak sorunların çözümünde kamusal alanda özgür, çoğulcu bir müzakere alanı yaratarak temsiliyetin iyileştirilmesi adına olumlu bir girişimdir konsey sistemi. Eylem ve düşünce alanını uzlaştırma çabası

2 Arendt'in konsey sistemine yönelik cevaplamadığı sorulardan birine Türkiye'den bir örnek olarak: Türkiye Barolar Birliği'ni bir konsey olarak alırsak her ilde kayıtlı çalışan avukatların birliğe üyeliği ile işleyen Türkiye Barolar Birliği Avukatlık Kanunu Yönetmeliği'nde 2020'de yapılan değişiklikle her ilin kendi barosu olması kuralı, "Beşbinden fazla avukat bulunan illerde asgari ikibin avukatla yeni bir baro kurulabilir" maddesi ile yeniden düzenlenmiştir. <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=5780&MevzuatTertip=5> (Erişim tarihi 10.11.2022).

oikos ve *polis* ayrımında *oikos*'u dışladığı anlamda başarısızdır ve idealize ettiği demokrasi anlayışı 'elit demokrasisi' olarak karşımıza çıkar.

Etkin Yurttaş ve Siyaset

Bu bölümde, şu ana kadar ortaya koyduğumuz demokrasi, zgrlk³ kavramlarının yurttaş seviyesinde nasıl algılandığı ve Arendt'in demokrasisinde yurttaşın kamusal alana girişte engellere takılıp takılmadığını tartışacağız. Öncelikle maruz kalınan iktidar ve otorite kavramlarının Arendt'in rejim tasviri ile ilişkisi paylaşıldıktan sonra etkin yurttaşın ne zaman eyleme geçtiğini sorgulayacağız.

İktidar kavramının kendi içinde gücü elinde barındıran ve bu gücü kabul etmesi beklenen en azından bir diğer tarafı daha barındırdığını söyleyebiliriz. İktidar, sözlerin boş, eylemlerin vahşi olmadığı, sözlerin niyetleri gizlemek için değil, gerçekleri açığa çıkarmak için kullandığı zaman gerçekleşir (Arendt, 1994: 274). Bir başka deyişle iktidar, siyasetin tecrübe edildiği *praxis*'in hem ortaya çıkması hem de sürekliliği için gereklidir. Bu sürekliliğin sağlanması için verilmesi gereken ödünler var mıdır? Modern elit teorisyenlerinden Mills, "Tüm siyaset iktidar mücadelesinden ibarettir; iktidarın nihai biçimi şiddettir" (akt. Arendt, 1997a: 41) derken piyasa modelinin pragmatist yönünü vurgular. Schmitt'in, siyasal eylemin dost-düşmanı ayrımına dayandırılan dinamiğine karşın Arendt'in şiddetin olduğu yerde politikanın tümüyle ortadan kalktığı düşüncesi, onun müzakereci oğulluk fikrinin bir yansımasıdır. O halde, iktidarın meşruluğu çoğunluğu temsil etmesinden gelmektedir ve kendine içkin olarak şiddet unsuru barındırmaz; daha çok bir amaçtır.

Arendt'in sık sık Antik Yunan'daki *polise* atıfla tasvir ettiği siyaset kavramsallaştırmasında kararlar zor ve şiddet kullanılarak değil, kelimeler ve ikna yolu ile alınmaktadır (Arendt, 2012: 44). O nedenledir ki Atina'daki doğrudan demokrasinin müzakereci katılım ve iknaya dayalı bir süreçleri, *otorite* kavramı ile uyumluluk göstermez. Otorite, dışsal bir takım baskı unsurlarını kullanmayı gerektirir. Özel alanda hane reisinin despotik yönetimi karşısında hane bireyleri nasıl pasifize edilmişse, modern toplumda da toplumsalın ykelişi ile hanedeki despotik reisin yerini kendisine itaat edilmesini bekleyen liderler almaktadır. Böyle toplumlarda gitgide aynılaşan ve birbirinin yerine geçebilen, düşünceden ve eylemden uzak pasif bireylerin siyaset yapmaları

3 Arendt'in, özgürlük ve özgürleşme kavramlarını nasıl tanımladığına değinmemiz gerekir. zgrlk, pozitif anlamdadır ve siyasetin gerçekleşmesi ile özgürlük de tecrübe edilir. Özgürleşme ise, negatif zgrlgn edinimidir, bir başka deyişle baskılanan özgürlük durumuna erişmek, onu elde etmektir, korunmaya muhtaçtır (Arendt, 2012: 35).

ve özgürleşmesi mümkün olmamaktadır. Arendt'e göre, otorite her zaman kendisine itaat edilmesini istediği için, genellikle belli iktidar ya da şiddet biçimleriyle karıştırılmaktadır (1977: 93-94). Otoritenin olduğu durumda, müzakereci katılım ve iknaya dayalı bir süreçten bahsetmek mümkün olmaz. Arendt'e göre, yönetim yetkisinin siyasi iktidara teslim edilmesi -ki bu koşulsuz itaat olacaktır- rejimin dayatmalarına teslim olmaktadır.

Fransız ve Amerikan devrimlerinin dinamikleri üzerinden otorite ve gücün kullanımının meşruiyet oluşturma ihtimalini tartışan Arendt'e göre, demokrasi ve aristokrasinin birbirinden ayrı düşünülmediği devrim sonrası dönemde, kalıcı olmayan, kamu ruhundan yoksun bulunan istikrarsız yapılar, demokrasiye karşı bir direnç göstermiştir (Arendt, 2012: 300). Makyavel ve Robespierre'e atıf yapan Arendt, Platon'un filozof kral diktatörlüğünün devamı gibi davranan liderlerin otoriteyi tiranlıkla ve meşru iktidarı şiddetle karıştıran bir yanılgıya düştüklerini ve başarısız olduklarına sık sık yazılarında dile getirir. Muhalefeti susturan, şiddeti meşru gören bir devrim hareketinin yerine Romalıların yaptığı gibi referansını geçmişten alan bir anlayışın yeğ tutulması Amerikan Devriminin görece başarılı olmasında olduğu kadar devrimin süreklilik anlayışına oturmasında da rol oynamıştır. Amerikan ve Fransız devrimleri ile devrimin eyleyeni de izleyeni de devrimin zorunlu takipçisi konuma gelmiştir. Dolayısıyla özgürlük peşinde tekil şekilde ve onu sürekli kılma arzusu ile koşarken, özgürlüğün peşinde koşmaya zorunlu hale gelen bireylerden bahseder Arendt. Özgür yaşamın, başkalarının refakatine muhtaç olması da insanların bir araya gelecekleri polisi yani siyasi alanı gerektirmektedir.

Geçmişle Gelecek Arasında'da özgürlüğü, ne olduğu değil ne olmadığı üzerinden tasvir eden Arendt (1977: 205), paylaşma ve ortak eylem duygusunun yitimi ile 'kayıp bir hazine' olarak isimlendirdiği özgürlüğü aramak için kamusal alanı işaret eder. Toplumun farkındalığı ve bir arada oluşu özgürleşme ihtimaline etki etmektedir. Kitle toplumu bireyleri etkisiz, düşünmeyen, çaresiz bir duruma sokmaktadır ve cesaret gösterme ihtimalini azaltır. Cesaret gösterme durumu, bireyin kendi düşünce dünyasından gelişen ve öznel bir cesaret olarak bahsedilmez. Yurttaşlık seviyesinde, kamunun istifade etmek istediği bir cesarettir (Arendt, 1977:157). Bir başka deyişle kamusal alanda bir arada olma ve etkin yurttaş olarak inisiyatif almanın kolaylaştırıcısıdır. Mirebeau'nun da dediği gibi: "Birlik olmuş on kişi, bunu becerememiş on bin kişiyi korkudan titretebilir" (Arendt, 2012: 150). Pozitivist düşüncenin de yaygınlaşması ile bireyler praxis'e mesafeli durmaya başlamış; siyaset bir ilgi ve uzmanlık alanı gibi algılanmaya başlanmıştır. Arendt'in *İnsanlık Durumu*'nda derinlemesine analizinde yer verdiği gibi toplumsalın yükselişi ile yuvarlak bir masanın oturanların ortasından gitmesi gibi kitle toplumunun paylaşma

ve birliktelik duygusu da uçup gitmiştir. Sadece belli bir yaşanmışlığın yok olması gibi değil onun da ötesinde nesiller boyu paylaşılan ortak dünyanın anlamını yitirmesidir.

Fenomenolojik bir bakışla ele aldığı gerçekliğin n kabulünü reddediş onun etkin yurttaş tanımının ipuçlarını vermektedir. İtaatin itirazı boğduğu her toplum, itiraz hakkının aşındığı her demokrasi, güçlü aşınma ve otoriterleşme sinyalleri verir (Sezer, 2016: 123). Dolayısıyla, Arendt'in totaliter yönetimin yanında kendilerine yapılan haksızlara itiraz etmeyen halkları da suçlu bulduğu aşikrdır. Buradan hareketle, Arendt'in sorgulayan, düşünen yurttaş tanımına 'inisiyatif alabilen yurttaş' tanımını da eklediği sonucuna ulaşabiliriz. Sokrates'in at sineği metaforu ile anlattığı, hakikatlerin dogmaya dönüşümüne karşısında inisiyatif almak da bir eylemliliktir. O halde, sorulması gereken sorulardan bazıları şunlar olacaktır: Arendt'in demokrasisi bu inisiyatifi alabilmenin imknını yurttaşlara sunar mı? Sunduğu durumda da kamusal özgürlük hedefine rağmen demokrasinin aşınması kaçınılmaz mıdır?

Toplumsalın yükselişiyle birbirinin yerine geçen, aynılaşan bireylerin iktidar, otorite, özgürlük gibi kavramlar üzerine algıları aşınmış ve inandıkları gerçekliğin sürekliğini totaliter rejimlerde bulmuşlardır (Arendt, 1951: 497). Despot hane reisinin yerini alan faşizm benzeri genel ideolojik bir kabul, sorgulamadan mevcut sistemin meşruluğunu kabul eden kitle toplumunu anlatır. Post-materyal tezlerin de dayandığı noktalardan biri olan kitle toplumu ve bireylerin yabancılaşması ile vatandaşların politik sorumluluğu onlara sahiplenici bir kimlik sunacak liderlere verme eğilimi yüksektir. Sorgulayan ve eyleyen etkin yurttaşlık durumunun modern dünyada aşındığını düşünen Arendt, sosyo-ekonomik durumların burada etkili olduğunu gözlemler. Elit demokrasisi tartışmasında belirttiğimiz gibi, bireycilik ve dünyadan yabancılaşma durumuna maruz kalan bireyler için Arendt'in demokrasisinde özgürleşme kamusal alanda tasavvur edilmektedir. Bu tasavvur, salt bir rejimin eleştirisi ya da idealize edilmesinden çok, Sokrates'in elektrik balığı metaforundaki gibi bir zihin çalkalanması şeklinde mevcut kanaatlerin müzakere edilmesi zeresindedir. Bu müzakere ve zihin çalkalama, yurttaşın üzerinde düşen görev ve sorumluluklarını düşünmesini ve davranışlarını olaylar özelinde yargıda bulunarak ifa etmesini gerektirir. İdeolojik bir duruş ya da parti normlarına uygunluk gibi kaideleri taşımadan alınan konseye katılma kararı, bu kararı zgr iradeleri ile alan sorumlu yurttaşların eylemidir. O halde, inisiyatif alan birey, politiktir. Ancak inisiyatif olarak zorunluluklar dünyasına dair hak talebinde bulunan yurttaşların, taleplerinin karşılanması uğruna iktidarın gücünü pekiştireceği kurumsal düzenlemelere razı gelmesi

durumunda otoriter eğilimlerin kökleşmesi ve demokrasinin aşınması tehlikesi söz konusu olabilir.

Berktay'ın aktardığı gibi, Batı demokrasilerinde sivil haklar güvence altına alınsa da özgürlüğün varlığı için aynı durum söz konusu olmamıştır (2012: 41). Aynı noktaya dikkat çeken Arendt'e göre de yurttaşlık bilinci gelişmemiş ya da eksik gelişmiştir. *İnsanlık Durumu*'nda da vurguladığı kamusal alanın yitirilişi ve insanın kendine ve topluma yabancılaşması olgusu yönetsel olarak da sorgulamayan ve kabullenen yurttaşların çoğalmasına yol açmıştır. Bu durum, kitle toplumlarındaki normalleşen durumlara ve sonucu belli kabullere göre yaşamının sıradanlaşmasından farklı değildir. Sorgulamayan ve yabancılaşmasını sürdüren yurttaşlar, inisiyatif alma hamlesinden gitgide uzaklaşırlar.

Sorabileceğimiz bir diğer soru da "Demokrasiyi korumak etkin yurttaşın görevi midir"? Genel seçim hakkının, özgür ve adil seçimlerin, demokrasi ve kamusal özgürlükleri yaşatmak için yeterli olduğu yanılıgısı, modern hayatın olağan hızlı akışında vatandaşların çok da kolay fark edemeyeceği bir durumdur. Demokratik görünen rejimlerde dahi *vita activa*'nın zorunluluklar sarmalı, vatandaşları pasifize edebilmektedir. Bürokrasinin, teknokrat ve yozlaşmış kişilerce yönetiliyor oluşu ve onların karşısında varlık gösteremeyen pasif kamuoyu, ülkede demokrasi kültürü ve kurumlarının oturmamış olmaması ile ilişkilidir. Temsili demokrasi ile yasaların egemenliği altında dışarıdan kurumlara değil ama kendi iradelerine itaat eden vatandaşlar, aynı anda hem kendi efendisi hem de kendi kölesi ikileminde yaşamaktadır. Politik sorumluluk asgari düzeyde de olsa politik gücü gerektirir (Arendt, 1997b: 181). Diktatörlük durumunda ise kamusal alana girmemenin bu gücü elinde tutamayan insanların davranışı olduğunu savunan Arendt'in, inisiyatif alan yurttaş tanımını yeniden karşımıza çıkar. Bir vazgeçiş ya da kabulleniş gibi davranan vatandaşlar, hiçbir şey yapmadan diktatörlüğün amaçlarına hizmet eden fedailer (örn. Eichmann) gibi davranmış olur. O halde yurttaşların emirler ve buyruklar karşısında sorumluluk bilinci ile etik yargılamadan bağımsız hareket etmeleri- sorgulamadan itaat etmeleri-, demokratik rejimler açısından problemlidir. 1989'daki Doğu Avrupa ülkelerinde başlayan demokratikleşme yönündeki hareketleri görme şansı olsaydı Arendt'in tepkisi nasıl olurdu? Son yıllarda otoriterleşme eğilimleri gösteren Macaristan, Polonya örnekleri kuşkusuz ki Arendt'in görüşlerini günümüzde de haklı çıkarıyor.

Kamu yararı için birlikte hareket edebilmek ve özel çıkarların ötesine geçebilmek, etkin yurttaşlığın bir özelliğidir. Katılım, sivil toplum kuruluşları içinde aktif olmak gibi birden çok biçim alabilir. Hukuki düzenlemeler çoğulcu

bakışla aşağıdan başlayan bir kurumsal örgütlenmeye dayanır. Amerikan Devrimi ile Fransız Devrimi'nin farklılığını ortaya koyarken de bu özelliğe vurgu yapar Arendt ve Amerika'daki yerel meclislerin, bölge sistemi modeli ile yerel katılımdan başlayarak sadece genel seçim günü oy sandığına gitmek ile sınırlanmayan bir modelde tezahür imkânı bulduğunu söyler. Bugünün demokrasisi, çoğunluğun çıkarını gözeten azınlık hükümleridir; toplum refahını ve kişisel mutluluğu temel hedef olarak belirlemesi açısından demokratik; kamusal mutluluğun ve kamusal özgürlüğün azınlığın ayrıcalığı haline gelmesi bakımından oligarşik görülebilir (Arendt, 2012: 362). Demokrasilerin içkin kabulleri üzerine düşünen Arendt, sivil itaatsizliğe giden bazı durumlardan da bahseder. Sivil itaatsizlik, anlamlı sayıda yurttaşın, geleneksel değişiklik yollarının tıkandığına ve hükümetin yasallara uygun davrandığından ciddi kuşku duyulduğu durumda bir araya gelmeleri ile ortaya çıkar. Sivil itaatsizlik, gönüllü birliklerden oluşan (Arendt, 1997b: 110), tek tek bireyin değil bireylerin kolektif bir karşı duruşu olmalıdır. Ona göre sivil itaatsizlik, kolektiftir ve politiktir; vicdan ise hem apolitik hem de sübjektiftir (Arendt, 1997b: 85), bireyler tek başına itaatsizlik eylemi yapsalar dahi bu çoğulluk ile uyuşmayacağından anlamını yitirecektir. Burada kamusal alan tezinden devam ettiğini anladığımız Arendt'e göre yurttaşların vicdanını yöneticilere devretmesi, yasaların adil bir düzeni mutlak şekilde sağladığı durumda kabul edilebilirdi. Ancak demokratik kurumları amacı dışında kullanan yöneticiler sebebiyle sorumlu yurttaşlar adaletsiz uygulamaların aleti olmaktadır. Böyle bir durum, etkin yurttaş tanımı ile uyumsuz olması hasebiyle temsili demokrasi eleştirisinin de bir yönünü oluşturmaktadır.

Etkin yurttaşın izinden giden Arendt'in, Eichmann davasından sonra kaleme aldığı yazılarında bireylerin sorgulama yetisini yeniden yorumlama ihtiyacı duyduğu görülür. Eichmann davasına ilişkin gözlem ve analizlerine yer verdiği *Kötülüğün Sıradanlığı* kitabında, Nazi dönemi katliamlarının yurttaşın kendine verilen görevi yerine getirmesi sonucu gerçekleştirilen sıradan uygulamalar gibi kabul edilmesini eleştirir. Etkin yurttaşlık muazzam seviyede aşınmıştır ve cinayet, katliam gibi insanın beden bütünlüğüne müdahale yolları meşru görülmüştür. Dogmatik ideolojilerin yurttaşları, aklını, vicdanını kullanmayan, sorgulamayan, verilen emirlere itaat eden bireyler haline getirdiğini savunan Arendt'e göre, Eichmann örneğine benzer durumdaki bireyler, düşünmeden hareket ederek radikal kötülüğün temsilcisi durumuna düşmüştür. İtaatin meşruluğunu etik yargıda mı yoksa rejimin dinamiğinde mi bulabileceğimize Arendt'in verdiği yanıt, Platon'un düştüğü duruma düşmeden, tikel durum ve olayları, önceden herhangi bir ön kabule tabii tutmadan kendi özgüllükleri bağlamında etik bir sorgulama süzgecinden geçirmek

şeklinde (Sezer, 2016: 115). Berktaş'ın deyimiyle Arendt'in dünyası, olanca kırılğanlığı içinde politik sorumluluğun konusudur (2012: 22).

Sonuç

Günümüzde demokratik gerilemenin hız kazandığı, ona paralel siyasi kurumlara güvenin aşındığı, popülist söylemlerin ve kutuplaştırıcı siyaset ortamının kamusal alanda hâkim olduğunu düşündüğümüzde Arendt'in konsey sistemi ile önerdiği demokrasi talebi fazla iyimser görünmektedir ya da bir başka ifade ile modernitenin karmaşıklığı karşısında gitgide olasılığını kaybetmektedir. Bu bağlamda kamusal özgürlüğün temini noktasında öncü olabilecek konsey sisteminin sınırlı da olsa uygulanabilmesi, ileri demokrasiler için daha olası görülmektedir.

Bugün artık totaliter rejimleri, tiranlığı konuşmuyor olsak da otoriterleşme eğilimlerinin arttığı politik ortamda, vatandaşların demokratik kazanımlarının da gerilemiş olması, rejim tartışmalarının gölgesinde bireylerin sorunlarının ikincil plana atılmasını beraberinde getirmektedir.⁴ Tüm bu durumlar, Arendt'in kamusal özgürlük idealini ortadan kaldıran ve onu ütopyasından daha da uzaklaştıran gerçekler. Otoriterleşme endişelerini bir yana bırakacak olsak bile liberal demokrasinin kurumları ile piyasa koşullarının örneğin sınıfsal eşitsizliklerin kalkması konusunda dahi anlaşamıyor oluşu ile 'çoğulluğun ikilemi' aşılması gereken bir engel olarak durmaktadır. Günümüzde çok kültürlüğün, etnik, dinsel çeşitliliğin ciddi boyutlara ulaştığı modern yaşamda demokrasinin çoğulcu müzakereci ortamda gerçekleşmesi kırılğan görünümü bir hava vermektedir.

Sosyal ve siyasi olanın ayrımını yaparken tam iyi anlaşılmadığını ya da anlaşılmak istemediği söylenebilecek Arendt, sosyal sorunların siyasetin dışında tutulması gerekliliğini savunurken, kamusal tartışmalarda hangi konulara yer verileceği muğlak kalmıştır. Karşılıklı iletişimin öznellik ve normatif değerler altında çelişmesi Arendt'in kamusal alan ve rejim tasvirini dayandırdığı siyaset felsefesinin kalbinde yer alır (Gambetti, 2007: 53; D'Entrèves, 1994: 84). Bu haliyle çoğulculuğun düşünce ve eylem dünyasına katılmaya

4 Lührmann ve Linderberg (2019), Samuel Huntington'ın (1990) Üçüncü Dalga demokrasiler olarak adlandırdığı dönemden bugüne gelindiğinde Üçüncü Dalga Otokratikleşme dönemine girildiğinden bahseder. Lührmann ve Linderberg (2019), *A third wave of autocratization is here: What is new about it? Democratization*, 26(7), 1095–1113. Yine Varieties of Democracies 2022 raporuna göre, küresel anlamda demokrasi kazanımlarının en yüksek kabul edildiği liberal demokrasilerin vatandaşlara sunduğu hak ve özgürlükler, demokratik gerileme yaşayan ülke sayısındaki artışa paralel olarak 2011'deki %5 seviyelerinden 2021 yılı itibarıyla bugün dünya nüfusunun %36'sını etkilemektedir. Bu seviye, Soğuk Savaş'ın son dönemlerindeki seviyeye tekabül etmektedir.

hazır olan bireylerden arasında paylaşılmasını işaret eden bir ‘elit demokrasisi’ Arendt’in demokrasi anlayışında ortaya koyulmuş olur.

Başlangıç kuramcısı olarak her şeye sil baştan başlama isteği ve çalkantılı dünya siyasetinin stabil olması umudunu da her daim taşıyan Arendt, mümkün olmadığını bilerek belki de daha fazlasını istemektedir. Devletin, sözleşme, g, otorite ekseninde tarihsel olarak üstlendiği yıkıcı rollerin gölgesinde devletin varlığına şüphe ile yaklaşmakta haksız sayılmaz. Ne var ki, yazılarında kurumsal ereve nermeyen Arendt’in ‘oğulluğun ikilemi’ni aşmak için de konsey sisteminde çıkabilecek olumsuzluklara dair de somut bir nerisi yoktur. Etkin yurttaş olabilmek için devletin sunduğu araçları gücü pekiştirme amacında olmadan pragmatist nedenlerle kullanmak ve bu sayede dnyasallığın katılımcı bir ortama taşıması başlangıç olabilir. Bu noktada modern yurttaşın, filozof-yurttaşa dönüşebilmesi de kolaylaşır; kendi özgürlüğünü bulmak adına kamusal katılım sağlaması da. Ancak, bu yine ileri demokrasiler için daha kolay uygulanabilir bir reçete olarak durmaktadır. Etnik çatışmalar, ekonomik darboğazlar, kültürel normlar, savaşlar sebebiyle dünyada 244 milyon⁵ çocuğun eğitime erişim sağlayamaması, insani özgürleşme sorunsalının güncel bir diğer boyutunu gözler önüne sermektedir. Demokrasinin araç ya da amaç olmasının ötesinde kolektif bilincin inisiyatif alabilmesi, Arendt’in demokrasisinde etkin yurttaşın özgürleşmesi yolunda önemli durmaktadır.

Arendt’in demokrasisinin, ilk gençlik yıllarını yaşadığı ortamın, Nazi Almanyasından kaçışının ve tanık olduğu ve okuduğu devrim hareketlerinin tarihsel anlatısından beslenen bir demokrasi olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Bir yönüyle ehlileşen bir antagonizmanın tezahüründen bahsederken diğer tarafta tarihsel örneklerle besleyerek öyküsel bir iletişim kumar okuyucusuyla Arendt. *Devrim zerine* kitabında verdiği ABD’deki sivil haklar hareketi, Vietnam Savaşı’na karşı protestolar, bireylerin eylemliliğini hatırlayıp etkin yurttaş olmaya döndüğü örneklerdir. Arendt, iki dünya savaşı, totaliter rejim tecrübeleri sonrasında rejimlerin karşı karşıya kaldığı durumu olabildiğinde objektif şekilde değerlendirip olası çözümler geliştirebilen, deneyen, eyleyen bir siyaset bilimcidir. Mutlak bir rejim önerisinde bulunmuyor, geleneksel yönetim biçimlerine muhalif ama belli bir ideolojiyi temsil etmiyor oluşu da onu diğer çağdaşlarından ayırmaktadır. Yine Fatmagül Berkta’yın belirttiği gibi, Arendt’in sunmaya çalıştığı dünya ‘geçmişle bugün arasında’ bir düşünce pratiğidir (2012: 37). Bir başka deyişle Arendt’in demokrasisi, varoluşsal sorumlu yurttaş olabilmenin yollarını keşfetmek isteyenler için bir kılavuz önermesidir.

5 <https://news.un.org/en/story/2022/09/1125952> (Erişim tarihi: 7/11/2022)

Kaynakça

- Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Arendt, H. (1958). Totalitarian imperialism: reflections on the hungarian revolution. *Journal of Politics*, 20(1): 5-43.
- Arendt, H. (1971). *Dissent, power and confrontation*. A. Klein (der). New York: McGraw Hill.
- Arendt H (1972). *Crises of the republic*. Florida: Harcourt Brace & Company.
- Arendt, H. (1977). *Between past and future: eight exercises in political Thought*. New York: The Viking Press.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık durumu (The human condition (1958))*. çev. B O Şener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (1997a). *Şiddet üzerine (On violence (1969-70))*. çev. B Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (1997b). Sivil itaatsizlik. İçinde: Y Coşar (çev). *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Arendt, H. (2012). *Devrim üzerine (On revolution (1963))*. çev. O E Kara, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benhabib, S. (1996). *The reluctant modernism of hannah arendt*. London: Sage Publications.
- Berktaş, F. (2010). *Politikanın çağrısı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Berktaş, F. (2012). *Dünyayı bugünde sevmek*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bokinić, M. (2009). Is polis the answer? Hannah Arendt on democracy. *Santalka Filozofia*, 17(1): 76-82.
- Buckler, S. (2011). *Ethics and the vocation of politics action and appearance*, London: Continuum.
- Canovan, M. (1994). *Hannah Arendt: a reinterpretation of her political thought*. New York: Cambridge University Press
- D'Entrèves, M.P. (1994). *The political philosophy of Hannah Arendt*. London: Routledge.
- Gambetti, Z. (2007). Marx ve Arendt: Emek, iş, eylem üzerinden üç siyaset biçimi, *Birikim*, 217: 46-54.
- Kateb, G. (2000). Political action: its nature and advantages. İçinde: D Villa (der). *The Cambridge companion to Hannah Arendt*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lash, C. (1990). Conclusion. İçinde: R Garner (der). *The realm of humanitas: responses to the writings of Hannah Arendt*. New York: Lang.
- Michels, R. (1966). *Political parties*. London: Collier-Macmillan Limited.
- Mills, W. (1956). *The power elite*. London: Oxford University Press.
- Mosca, G. (1939). *The ruling class*. New York: McGraw-Hill Book Company
- Pareto, V. (1935). *The mind and society*. 4 Cilt, New York: Harcourt, Brace and Company
- Pitkin, H. (1981). Justice: On relating private and public. *Political Theory*, 9(3): 327-352.
- Sezer, D. (2016). Yargı ve Etik: İtiraz, Tartışma, Demokrasi: Arendt'te yargı yetisinin etik ve politik önemi, *Yargıya Felsefe ile Bakmak*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları, 107-135.
- Tocqueville, A. (2004). *Democracy in America*. çev. A Goldhammer. New York: The Library of America.

V-Dem Institute. (2022). *Autocratization changing nature?: Democracy report 2022*. Gothenburg: University of Gothenburg V-Dem Institute.

Villa, D. (2000). *The Cambridge companion to Hannah Arendt*. New York: Cambridge University Press.

Wolin, S. (2016). Hannah Arendt: democracy and the political. İçinde: N Xenos (der). *Fugitive Democracy and Other Essays*. New Jersey: Princeton University Press.

Göçmen Şehri Sakarya'nın Yeni Ötekileri Suriyelilere Yönelik Bakışı Üzerine Bir İnceleme

Zehra Hopyar* & Soner Tauscher** & Şebnem Korkmaz***

Öz

Suriye'deki iç savaşın uzamasıyla ülkemizdeki Suriyeli sayısı yükselmiş ve şehirlerdeki görünürlükleri artmıştır. Türk toplumuyla artan temas ve Suriyelilerin sahip olduğu haklar ve onlara yönelik uygulanan kamu politikalarının hem medyada hem de siyasetçiler tarafından olumsuz bir perspektifle dile getirilmesi toplumun Suriyelilerle ilgili fikir ve tutumlarını negatif yönde etkilemiştir. Bu doğrultuda çok sayıda etnik kökenli kişinin bir arada yaşadığı Sakarya halkının bir başka deyişle “yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenleri” ile “yerlilerinin” şehrin yeni “göçmenleri” Suriyelilere yönelik düşünceleri ile onlara sağlanan hak ve kamu politikalarına dair tutumlarının sorgulanması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Nitel araştırma olarak surgulanan çalışmada kartopu örnekleme ile belirlenen 33 kişi ile mülakat yapılmıştır. Çalışmanın temel bulguları arasında Suriyelilere nakdi yardım yapılması, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanılması ve öğrenim bursu gibi konularda sadece ihtiyaç sahiplerinin faydalanması gibi başlıklar öne çıkmaktadır. Suriyelilerin çalışması yardımların azalmasına yol açacağı için desteklense de aynı zamanda ülkedeki işsizlik sorununu artıracığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeliler, Göçmenler, Kamu Politikası, Algı, Sakarya, Medya.

A Research on the Local Perspective Towards the Syrians: The New Others in the Immigrant City of Sakarya

Abstract

Due to the extension of the civil war in Syria, the number of Syrians in our country has increased and their visibility in the cities has increased. The increasing contact with the Turkish society and the negative perspective of the rights of Syrians and the public policies towards them, both in the media and by politicians, have negatively affected the opinions and attitudes of the society towards Syrians. In this direction, the subject of this study is to question the views of the people of Sakarya, in other words, the “recently settled former immigrants” and the “natives” of the city, where people of many ethnic origins live together, towards the new “immigrants” of the city, the Syrians, and their attitudes towards the rights and public policies provided to them. The study is based on interviews with 33 participants through snowball sampling. The main findings of the study are that the needy Syrian immigrants should be identified and only those Syrians should be given assistance in terms of financial aid, free use of health services, and educational scholarships. Although the employment of Syrians is supported as it will lead to a decrease in the reserve, it is believed that it will increase the unemployment problem in the country.

Keywords: Syrians, Immigrants, Public Policy, Perception, Media, Sakarya.

*Dr. | Sakarya Üni., Diaspora Araştırmaları Merkezi | zehrahopyar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2028-9812

**Dr. Öğr. Üyesi | Sakarya Üni., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Diaspora Araştırmaları Merkezi | sonert@sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0001-7310-5661

***Yüksek Lisans Mezunu | sebnem-korkmaz@outlook.com | ORCID: 0000-0003-4830-3118
DOI: 10.36484/liberal.788650

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı: 113, Kış 2024, ss. 117-142.
Gönderim Tarihi: 31 Ağustos 2020 | Kabul Tarihi: 1 Mart 2024

Giriş

Son yıllarda Ortadoğu ülkelerinde yaşanan krizler, güvenlik, ekonomi, siyasal ve toplumsal imkânsızlıklara neden olmaktadır. Tüm bunların ötesinde insan hayatının tehdit altında olduğu bölgede, halk özellikle güvenlik arayışı sebebiyle göç etmek zorunda kalmaktadır. Buna bağlı olarak 2011 yılı itibariyle başlayan Suriye iç savaşı, özellikle 2014 sonrasında dünyanın karşı karşıya kalacağı ve “kriz” olarak adlandıracağı mülteci hareketliliğinin habercisi olmuştur. Tüm dünya ülkelerinde yansımalarının bulunduğu bu “mülteci krizi” Türkiye için karşılaşması muhtemel bir kitlesel göç hareketliliği anlamına gelmiştir.

Batıya yönelik başlayan kitlesel göç hareketliliği sonucunda Türkiye hem komşu ülke olması nedeniyle hem de geçmiş tecrübelerinin getirisinden kaynaklı 3 milyon 246 bin 178¹ Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır. Bu “kriz” den en çok etkilenen ülkelerden biri olarak Türkiye 2011 yılının Ekim ayında uygulamaya başladığı “açık kapı politikasınca”² Suriyelilere “geçici koruma statüsü”³ tanımıştır. Bu kapsamda, beslenmeden barınmaya, sağlıktan eğitime, çalışmadan sosyal yardıma değin pek çok farklı alanda yasal düzenlemelerle geçici koruma altındaki bireylere belli başlı haklar verilmiştir.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde zaman zaman başvurulmuş açık kapı politikası, 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşının ilk yıllarında da Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından bir süre uygulanmıştır.⁴ Tarihsel süreçte yaşanan savaşlar, ihtilaller, kıtlıklar, devrimler, darbeler, siyasi istikrarsızlıklar sonucunda yeni bir yaşam inşa etme fikriyle Türkiye’ye⁵ gelen farklı etnik

1 Bu rakam Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 16.11.2023 tarihli verilerine dayanmaktadır.

2 Türkiye Cumhuriyeti Suriye’deki krizin ilk dönemlerinde olası güvenlik zafiyetlerine rağmen insani değerleri öncelikle açık kapı politikası uygulamaya başlamıştır (Bayır ve Aksu, 2020: 330). İhlamur- Öner’e göre de 2011 yılının Ekim ayından itibaren T.C. İçişleri Bakanlığı, 1994 Yönetmeliği 10. Maddesi doğrultusunda Suriyelileri asgari uluslararası standartlarla uyumlu olan “geçici koruma rejimi” kapsamına almıştır. Geçici koruma açık kapı politikası, geri gönderme ilkesi, kamplarda barınma ve temel hizmetlerin sağlanması gibi ilkeleri içermektedir (İhlamur-Öner, 2014: 44).

3 Geçici koruma, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara sağlanan korumayı ifade etmektedir.” (Ekşi, 2016: 55).

4 2015 sonrasında Türkiye’ye gelen Suriyelilerin sayısının sürekli artış göstermesi, sorunların fazlaşması, toplumsal ve siyasal tepkilerin çoğalması, güvenlik gibi nedenlerle bu açık kapı politikası denetimli bir açık kapı politikasına dönüşmüştür. (Bayır ve Aksu, 2020: 336). Türkiye’nin Suriyelilere yönelik uyguladığı bu politika değişiminin altında sınır güvenliğine yönelik kaygılar, artan ekonomik yük, krizin süresine dair yapılan yanlış varsayımlar ve Türkiye’nin Suriye iç savaşındaki politikaları sebebiyle uluslararası toplumdan izole edilmesinin yattığı da ifade edilmiştir (Gökâl Aras ve Mencütek, 2015: 194-195).

5 1783 Çarlık Rusya’sının Kırım ilhaki, 1828 – 1829 Osmanlı – Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1923 Türk – Yunan Mübadelesi, 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı, 1979 İran İslam Devrimi, 1984-1989 Bulgaristan’ın Asimilasyon Politikası, 1988 Halepçe Katliamı, 1991 Körfez Savaşı ve son olarak 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı gibi gelişmeler Anadolu topraklarının göç tarihindeki önemli olaylarından bazılarıdır (Yıldız, 2018: 29-30). Ayrıca bkz: Kitlesel Akıntılar, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar>, (Erişim Tarihi: 17 Mart 2021).

gruplara Anadolu toprakları gerek coğrafi konumu gerek dönemsel başvuru açığı politikası uygulamalarıyla “transit” veya “hedef” ülke konumunda olmuştur.

Tablo 1'deki veriler ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısının izlerini taşıyan ve etnik çeşitlilik bakımından oldukça zengin olan Sakarya ilinin göçmenlerin misafirlikten kalıcılığa geçişinin en güzel örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Özellikle üç kıtaya yayılan bir imparatorluk döneminde yaşanan göç hareketlilikleri⁶, verimli tarım alanlarına bağlı olarak fındık yetiştirilmesi ve mevsimlik işçi göçlerinin yerleşik hale dönüşmesi, sanayileşme sürecinin getirisi olarak fabrikaların kurulması Sakarya ilini farklı kültürlerin kesişim noktası haline getirmiştir. Sakarya'nın göç alan bir şehir olmasının sebeplerinden bir diğeri ise ticari anlamda imkânların geniş olması ve coğrafi açıdan Bursa, İstanbul, Kocaeli gibi şehirlere olan yakınlığıdır. İstanbul ve Anadolu arasında köprü olan bu şehirdeki çeşitliliği kavrama noktasında kendine has oluşturduğu bazı sorular karışımıza çıkmaktadır. Yerleşik hale gelen yakın dönem eski göçmenler ile tanıştığınızda ilk sorulardan biri “hangi millettensin?” sorusu olmaktadır.

Tablo 1: Sakarya'daki Etnik Gruplar

Etnik Gruplar	Nüfus	Yüzde
Manavlar	336.666	40,31
Karadeniz Türkmenleri	179.065	21,44
Muhacirler (Balkan ve Rumeli Türkmenleri)	76.337	9,14
Gürcüler	60.969	7,30
Lazlar	44.348	5,31
Kurmançlar/Kürtler	34.493	4,13
Abhazlar	21.882	2,62
Çerkezler	15.284	1,83
Romanlar	12.444	1,49
Boşnaklar	11.860	1,42
Arnavutlar	11.776	1,41
Yörükler	10.356	1,24
Hemşinliler	5.596	0,67
Pomaklar	3.424	0,41
Abdallar	1.754	0,21

6 Günümüzde Sakarya ilinde yaşayan bazı etnik gruplar üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölgeye gelmiştir. Örneğin muhacirler olarak tabir edilen Balkan ve Rumeli Türkmenleri 1912 Balkan Savaşları sonrasında Anadolu topraklarına göç ettiği bilinmektedir.

Orta Anadolu Türkmenleri	1.670	0,20
Tatarlar	1.587	0,19
Araplar/ Sudanlılar	26	0,003
Diğer	5.654	0,677
Toplam	835.192	100,00

Kaynak: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Hemşehri Dergisi, 2011, s.16.⁷

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyetin ilk yıllarında gelen göçmenler Sakarya’da uzun yıllar boyunca toplumsal huzur ve bütünlük içinde varlığını sürdürerek farklı etnik kimliklerin kavşak noktası olmuşlardır (Aktaş, 2011: 10). Geçmiş yıllarda savaş, kıtlık, açlık, zulüm gibi olumsuz koşullar sebebiyle doğup büyüdüğü topraklardan ayrılmak zorunda kalanlar dilleri, dinleri, kültürleri, gelenekleri ve görenekleri ile Sakarya’ya göç etmiş ve Sakarya’yı çok kültürlü bir şehir haline getirmişlerdir.

Jeopolitik konumu, Sosyo-ekonomik imkanları, etnik çeşitliliği ve farklı kültürlerin bir aradalığını yıllardır sürdüren Sakarya, barındırdığı pek çok farklı etnik grubun yanı sıra yaşanan çatışma ve şiddet ortamından kaynaklı zorunlu göçe maruz kalan Suriyelilerin⁸ bir kısmı için de varış noktası olmuştur. Göç hareketliliğinde sebepler bireysel ve toplumsal olarak değişiklik gösterse dahi temelde yaşanan zorluklar benzerlik göstermektedir. Çoğu göç hareketliliğinde olduğu gibi tarihsel süreçte savaşlar, sürgünler, mübadeleler sonucunda Sakarya’ya gelen Muhacirlerin yaşadığı zorluklar ile geçici koruma altındaki Suriyelilerin karşı karşıya kaldığı zorlu süreç pek çok noktada benzerlik göstermektedir. Her iki durumda da zorunlu olarak anavatan ve aileden ayrılma, maddi ve manevi kayıplar yaşama gibi benzer hususlar söz konusudur. Bu doğrultuda benzer sorunları yaşayarak Sakarya’ya göç eden ve farklı etnik gruplardan oluşan “yerleşik hale gelen yakın dönem eski göçmenler”⁹ ile şehrin “yerlilerinin” oluşturduğu “Sakarya halkının” geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik uygulanan kamu politikalarına bakış açısının anlaşılma gayreti çalışmanın ilk aşamasını oluşturmaktadır. Ayrıca bu ilk aşama şehrin “yerlileri” ile “yerleşik hale gelen yakın dönem eski göçmenlerinin” tutumları arasında bir farklılık olup olmamasına ve farklılık olması durumunda ise bunu etkileyen dinamiklerin anlaşılmaya çalışılmasına imkân tanımaktadır. İkinci aşamasında ise geçici koruma statüsü kapsamında

7 Sakarya ilindeki etnik grupların nüfusu ve nüfus içindeki dağılımına dair ulaşılabilen en son veri 2011 yılına aittir.

8 Sakarya iline gelen geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı 14.836 olarak belirlenmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2023).

9 Bu ifade ile Tablo 1’de de gösterilen Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Sakarya’ya gelen göçmenler kastedilmektedir.

Suriyelilerin sahip olduğu haklar ve kamu politikalarıyla ilgili sosyal medyada ve diğer yayın organlarında yer alan asılsız ifadelerin¹⁰ “Sakarya halkı” nezdinde Suriyelilerle ilgili ayrımcı ve olumsuz tutum ve davranışlara neden olduğuna odaklanılmıştır. Bu çerçevede Suriyelilerle ilgili sahip olunan yanlış bilgilerin doğruları katılımcılarla paylaşılmış ve fikirlerinde bir değişiklik olup olmadığı sorgulanmıştır.

Amaç ve Kapsam

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün ülkemizde geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere dair verilerine göre Sakarya ilinin nüfusu 1.080.080, ildeki geçici koruma statüsüne sahip Suriyeli sayısının toplam nüfusa oranı yaklaşık %1,35'tir. Suriyelilerin sayısının şehrin nüfusuna oranı düşük olmasına rağmen sosyal medya ve bazı basın yayın kuruluşlarınca yapılan haberlerin başka şehirlerde olduğu gibi Sakarya'da da olumsuz bir algı yarattığı bilinmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Etnik çeşitlilik bakımından zengin bir coğrafya olan Sakarya'nın göçmen ve göçmen kökenli olmayan halkının (“yerleşik hale gelen yakın dönem eski göçmenler” ile “yerliler”) Suriyelilere ve onlara yönelik uygulanan kamu politikalarına karşı tutumlarının sorgulanması çalışmanın birinci amacını oluşturmaktadır. İkinci amaç ise geçici koruma statüsü ve hükümetin uyguladığı kamu politikalarınca tanınan hakların halk tarafından eksik veya yanlış anlaşılan yönlerinin tespit edilerek doğru bilgilerin katılımcılarla paylaşılması ve sonrasında tanınan hak ve politikalara yönelik görüşlerinin değişip değişmediğinin sorgulanmasıdır.

Türkiye'nin tarihi boyunca tanıklık ettiği göç hareketlerinin izlerini taşıyan Sakarya'da yapılan bu çalışmanın özgün yönlerinden biri şehrin “yerlileri” ile “yerleşik hale gelen yakın dönem eski göçmenlerin” tutumunun da dahil edilmesinin literatürde farklı bir noktaya temas edeceği düşünülmektedir. Ayrıca kuvvetli bir göç arka planıyla birlikte ondan fazla etnik grubu barındıran bir şehir olarak Sakarya'da göçmen ve sığınmacıları hoş gören tavrın devam edip etmediğine dair genel bir resim çizilmiş olacaktır. Sakarya ilinin sahip olduğu göçmen tecrübesinin aktarılması ve yanlış/eksik bilinenlerin düzeltilmesi hem olası gerginliklerin engellenmesinde hem de kamu politika üreticilerine yol gösterilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Yanlış/eksik bilgilerin düzeltilmesinin aynı zamanda toplumdaki önyargı

¹⁰ Suriyelilere vatandaşlık verilmesi, üniversitelere sınızsız alınmaları, devlet tarafından telefon faturalarının ödenmesi, aylık maaş bağlanması, genel ve yerel seçimlerde oy kullanmaları, sahip oldukları arabalar için vergi ödememeleri, Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)'nin karşılıksız ev vermesi gibi ifadeler buna örnek gösterilebilir.

zincirini kırarak ayrımcılığın ve dışlanmanın önüne geçilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sakarya halkının geçici koruma altındaki Suriyelilere yönelik tutumunu anlamayı planlayan bu çalışmayla birlikte 33 katılımcıya görüşmeler esnasında göçmenlere yönelik kamu politikaları, ekonomi, sosyal ve kültürel içerikli sorular yöneltilmiştir.

Literatür

Göçmenlerin yeni geldikleri toplumlarla ilişkileri kısmen sosyal dışlanma üzerinden genellikle de adına göçmen sosyolojisi denilen toplumsal uyum modelleriyle birlikte ele alınmaktadır. Sosyal dışlanma göçmenlerin yeni yerleştikleri yapılardaki dışlanmayı içine almakla beraber sadece etnik ve kültürel farklılığa sahip olanları kapsamamakta çoğu zaman içine sosyal güvenlik sistemi dışında kalan, yoksul, işsiz ve genel toplumsal sistem içinde marjinalleşen grupları da dâhil etmektedir (Lister, 2004: 74-99). Sosyal dışlanma sadece yoksulluk ve işsizlik üzerinden ortaya çıkmamakta (Byrn, 2005:1-5) ekonomik, mekânsal, kültürel ve politik dışlanma gibi yapıları içeren, özellikle Türkiye ön plana çıktığında görünür olan ileri yaşa, engellilik haline, göç sorununa, cinsiyet ve cinsel yönelime, azınlık gruplara dâhil olup olmama ya da dinsel tercihlere bağlı olarak yaşanabilmektedir (Adaman ve Keyder, 2006: 9-10, 24-25). Türkiye’de sosyal dışlanma adına yapılan çoğu akademik çalışma ise sosyal dışlanmayı işsizlik (Şenol, 2010), gelir seviyesi (Karataşoğlu, 2014), kentsel dönüşüm (Ata, 2010), ekonometrik modeller (Çomuk, 2018) ile açıklamaya çalışmaktadır. Daha az sayıda tez sosyal dışlanmayı göçmenler bağlamında ele almaktadır. Bunların arasında Ankara’da iç göç ile yaşanan kentsel yoksulluğu inceleyen (Taşkan, 2007), AB politikalarının göçmenler üzerindeki dışlayıcı etkisini araştıran ve işsizlik ile yoksulluktan ziyade yapısal dışlanmayı inceleyen (Kanzık, 2010) çalışmalar da mevcuttur. Türkiye’de farklı göçmen grupların yaşadıkları toplumsal dışlanmayı konu alan yazın bulunmakla beraber (Dedeoğlu ve Gökmen, 2011), araştırmanın sorularından biri olan, bir ülkede “yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenlerle” halihazırdaki “yerlilerinin” sonradan aynı ülkeye gelen göçmenlere yönelik bakışını kıyaslamaya yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Göçmenler açısından toplumsal dışlanmanın temelini yaşadıkları ülke vatandaşlığına, dolayısıyla yaşadıkları ülkede eşit haklara sahip olup olamamada gören çalışmalar da mevcuttur (Nuhoğlu Soysal, 1994: 21). Böylece her bir ülkenin göçmenleri vatandaşlığa alma sistemleri ön plana çıkmaktadır. Vatandaşlığa almada genel yaklaşımlardan biri ülkelerin kendilerini Amerika Birle-

şik Devletleri gibi göçmen ülkesi olarak tanımladıkları ve toplumsal uyumun göçmenlerin belli bir eritme potasına dâhil edilmesiyle yakalandığı daha çok doğum yeri ilkesi olan *jure soli*'ye göre (Doğan, 2002: 25-41) göçmenlere vatandaşlık verildiği kültürelci sistemlerdir. Bir diğer yaklaşım ise içe dönük vatandaşlık rejiminin uygulandığı ve vatandaşlığın doğumdan daha çok Almanya'da bir süre uygulandığı gibi soya dayandığı (*jure sanguinis*) sistemlerdir (Erdem, 2010:8-12; Aybay, 2004: 25). Ülkelerin sistemleri hangi tür vatandaşlık rejimini temel alırlarsa alsınlar burada en önemli sorun göçmenlerin uyumuyla ilgili olmaktadır. Uyumla ilgili birçok eser bulunmakla birlikte göç sosyolojisini kompakt ama en geniş manasıyla ele alan eserlerde dahi göçmen uyumuna fail açısından bakan teorik kısımdan ziyade yapılar daha çok yer verilmektedir (Adıgüzel, 2016:151-171). Ayhan Kaya ise uyum konusuna İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenikleştirme Çağı adlı eserinde, göç alan ülkelerin göçmen nüfusa yönelik uyum politikalarındaki gelişmeleri ve değişiklikleri İslamofobi ve güvenikleştirme bağlamında ele almıştır (2016). Bunların yanında failden hareket eden, özellikle Avrupa Türk Diasporasına mensup kişilerin kimlik ve uyum sorunsalını tartışan çalışmalar da yaygındır (Perşembe, 2006; Özmen, 2010; Kanık, 2018). Çalışmaların teorik kısımlarından ziyade pratik yanları öne çıkmakla birlikte son zamanda yeni yayınlanan bir çalışma Parekh, Tully ve Honneth'in tanınma teorileri ile uyumu birleştirerek "adil entegrasyon" tanımı ortaya koymaktadır (Göksel, 2019).

Uluslararası literatürde göçmen sosyolojisini tarihsel süreç içinde farklı boyutlardan ve perspektiflerden ele alan eserler bulunmaktadır. Park ve Burgess'in (1921) Amerikan göçmen grupları üzerinden oluşturduğu ve grupların sonunda eritme potasında asimilasyonu sonuçlanan beş aşamalı Irk İlişkileri Döngüsü (Race Relations Cycle) ya da Gordon'un kültürel asimilasyonun yanında yapısal asimilasyonun itici gücü oluşturduğu yedi aşamalı asimilasyon modeli (1964), Amerikan göçmen grupların birbirleriyle ve asli unsurlarla olan ilişkilerinin incelendiği klasik teoriler arasındadır. Bunun yanında Park ve Gordon'un döngülerine benzer şekilde Eisenstadt da 1947 yılına kadar İsrail ve Filistin'e giden Yahudi göçmenlerin sonunda asimilasyonla neticelenen uyumunu üç aşamalı bir modelle incelemiştir (1954). Hem etnik kültürleri ortadan kaldırması bakımından hem de asimilasyon sürecine giren göçmen gruplar arasındaki etnik ve kültürel farkları göz önünde bulundurması bakımından asimilasyon teorileri ciddi eleştiriler almaktadır. Göçmenlerin asimilasyonunu kaçınılmaz kıldığı eritme potası yaklaşımlarının karşısına çoğulculuk tartışmasıyla Glazer ve Moynihan, farklı etnik grupların tek bir kültür potası altında erimeleri fikrine karşı gelerek baskın kültürün etnik grupları sadece marjinal olarak etkilediği, ortaya yeni bir kültür sentezinin çıkarak yeni

cemiyet yapılarının oluştuğuna dair göçmen sosyolojisine yeni bir bakış getirmişlerdir (1963). Glazer ve Moynihan'ın oluşturdukları yeni yaklaşım göç çalışmalarında ve ülkelerin göçmen politikalarında bir paradigma değişimine neden olmuş, asimilasyon teorileri ve politikaları yerlerini giderek çoğulculuk ve çokkültürlülük tartışmalarına bırakmıştır. İşçi göçünün Kıta Avrupası'nda giderek yerleşik hale gelmesi göç ve göçmen çalışmalarını kıtaya da taşımıştır. 1970'lerdeki İsviçre'de konuk işçiler üzerine yaptığı çalışmalarla öne çıkan Hoffmann-Nowotny, insanların yerleşik hayata geçmesini tetikleyen sosyo-ekonomik ve sosyokültürel koşulları belirlemeye çalışmıştır. Aynı zamanda göçmenliği gönderen ve alan ülkeleri de içine alan bütüncül bir yapıda incelemiştir. Böylelikle göç alan ülke toplumları ve yapıları dışında göçmenlerin kendi motivasyonları entegrasyon çalışmalarına dahil edilmiştir (1973). Hoffmann-Nowotny'nin, Lee'nin (1966) geliştirmiş olduğu itme-çekme teorisinden etkilendiği görülmektedir. Bunların yanında göç ve göçmen entegrasyonunu açıklamaya yönelik Göç Sistemleri, Wallerstein'in Dünya Sistemleri, Sassen'in Küresel Şehirler, Ulusaşırılık Teorileri, Göçmen Ağları vb. birçok teori ortaya konulmuştur (Chirot ve Hall, 1982; Sassen, 2001; Massey ve diğerleri, 1993; Mabogunje, 1970; Faist, 2003). Bu teoriler göç hareketliliğinin sebeplerini ve göçmen grupların birbirleriyle ve asli unsurla olan etkileşimini ortaya koymakla beraber, yerleşik ama asimile olmamış göçmenlerin sonradan gelen göçmenlere dair davranışını açıklamamaktadır.

Araştırma konusuna yakın çalışmaları, sosyal dışlanma ve göçmen sosyolojisi yanında ulus aşırı göç ağları üzerine yazınlarda görmek mümkündür. Ermenistan'dan Türkiye'ye göç eden Ermeniler ile eskiden beri Türkiye'de yaşayan Ermeniler arasındaki dayanışma ve çatışma alanlarını inceleyen bir akademik çalışmada teorik çerçeve olarak ulus-ötecilik tartışmaları, göçmen dayanışma ağları ve sosyal sermaye yaklaşımı benimsenmiştir (Körükmez, 2012). Körükmez'in de belirttiği üzere, Şikago'da (Erdmans, 1995) ve Brüksel'de (Grzymala-Kazłowska, 2005) yaşayan Polonyalılar ile sonradan göç yoluyla gelen Polonyalılar arasındaki iş birliği, rekabet, etnik çatışma ve kimlik konularını inceleyen benzer çalışmalar da mevcuttur. Aynı ülkeden farklı zaman dilimleri için aynı etnik grup tarafından gerçekleşen göçü ve göçmen kimliklerini inceleyen bu çalışmaların yanında, aynı etnisiteye mensup ancak farklı ülkelerde yaşayan Ermenilerin Londra'ya göçlerini konu alan farklı bir inceleme de yapılmıştır (Talai, 1986). Bu tür çalışmalar iki alt-etnik grubun göç, baskın kültürle uyum ve gruplar arası ilişkileri açıklamakla birlikte, araştırma örneklemi aynı etnik gruba mensup kişilerden oluşmaktadır. Farklı iki ya da daha çok etnik kimliğe sahip alt-etnik gruplar arasındaki dayanışma ya da dışlamayı dair bir inceleme içermemektedirler.

Suriye'deki çatışmaların devam etmesi göç hareketliliğinin sürekliliğine sebep olurken akademik araştırmaların ve sivil toplum kuruluşlarının saha raporlarının sayısında ve çeşitliliğinde artış yaşanmasına neden olmuştur. Suriye'deki çatışmaların iç savaşa dönüşmesiyle 2011'de Türkiye başta olmak üzere dünyanın tamamına yönelen bir göç hareketi başlamış ve hala sürekliliğini korumaktadır. Türkiye bir süre yürüttüğü açık kapı politikası neticesinde en fazla Suriyeliyi barındıran ülkeler arasında ilk sırada yer almaktadır. Ani ve hızla gelişen bu hareketlilik ve sayının her geçen gün artması sürecin doğru yürütülmesi, entegrasyon ve toplumsal kabul konularını gündeme getirmiştir. Sorunların tespit edilmesi ve sözü geçen süreçlerin nasıl sağlanması gerektiğine dair ulusal ve uluslararası literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu Suriyelilerin eğitim, istihdam ve sağlık alanlarında yaşadıkları sorunlar ve entegre olma süreçlerine dair olmuştur (Yavuz ve Mızrak, 2016; Özipek, 2018; Cousins, 2015). Sürecin uzamasıyla beraber hem yapılan çalışmaların çeşitliliği hem de sayısı giderek artmaktadır. Bu doğrultuda kadın, çocuk, entegrasyon, toplumsal kabul, karşılaşılan zorluklar ve yaşanan sorunlar gibi pek çok konuda akademik makale, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının raporları ile projeler yapılmaktadır (İçduygu ve Şimşek, 2016; Küçükşen, 2017; Akçapar ve Şimşek, 2018; Yıldırım vd., 2017; UN, 2018).

Bahse konu olan literatürde, çalışmanın ana konusu olan, bir ülkede “yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenlerle” halihazırdaki “yerlilerinin” yeni gelen göçmenlere karşı negatif (dışlama) ya da pozitif (dayanışma) davranışlarındaki farklılık ve benzerlikleri inceleyen çalışmaların daha çok “yerlilerin” göçmenlere yönelik tutumuyla sınırlı olduğu görülmüştür (Boateng ve diğerleri, 2020; Florack ve diğerleri, 2003; Kosic, 2005). Yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenlerin ve halihazırdaki yerlilerin kendi yakın akrabaları olmadıkları ya da dayanışma ağları içerisinde yer almadıkları takdirde her ne kadar yeni gruplar aynı dinsel, coğrafi ve benzer kültürel arka plana sahip olsa dahi yeni gelen göçmenlere karşı günlük deneyimlerin gösterdiği belli negatif davranış kalıplarının bulunduğuna yönelik varsayımlara sahip olunmaktadır. Bilhassa yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenlerin yeni gelen göçmenlere yönelik tutumları konusunda bilimsel bir çalışmanın olması literatürde önemli bir boşluğu göstermektedir. Bu çalışma, literatürdeki boşluğu doldurma iddiasından ziyade, bilimsel bir eksikliğe işaret ederek bu eksikliğin giderilmesi yoluna ilk taşlardan birini koymak istemektedir.

Yöntem

Son senelerde artış gösteren ve Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere pek çok ülkeden dünyaya yönelen göç hareketliliğinden Türkiye de etkilenmiştir. Bir kısmı için uluslararası koruma diğer kısmına da mülteci, şartlı mülteci veya geçici koruma statüleri tanıyarak barınma imkânı sağlamaktadır. Araştırmada çok çeşitli etnik unsuru barındıran Sakarya'nın bir göçmen şehri olarak "yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenleri" ile halihazırdaki "yerlilerin" bu yeni göçmenlere yönelik uygulanan kamu politikalarına bakışı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada çalışmanın ampirik verilerinin edinilmesinde ülke ve şehir seçiminin gerekçelerini açıklamak yerinde olacaktır.

Her dönem farklı göç türüne tanıklık etmiş olan Anadolu toprakları üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti zengin bir göç tarihine sahiptir. Anadolu'ya dokuz ve on birinci yüzyıllarda gerçekleşen Romanların göçü, 1492 yılıyla beraber İspanya'daki baskıdan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan Yahudi göçü, Osmanlı döneminde Afrika'dan gerçekleşen göç hareketliliği, yine Kırım Tatarları ile Nogayların ve Çerkeslerin Osmanlıya yönelen hareketlilikleri, yirminci yüzyılda nüfus mübadelesiyle gerçekleşen göç, 1950 sonrasında Yugoslavya'dan Türkiye'ye göç, özellikle 2000'li yıllarla kendini gösteren Avrasya coğrafyasından Türkiye'ye yönelen göç, 1989'da Bulgaristan'da, 1991'de Irak'ta ve 2011'de Suriye'de yaşanan gerilim, baskı ve iç savaş sebebiyle kitlese mülteci akınları Türkiye topraklarının bugüne kadar karşılaştığı göç hareketliliğinin genel bir portresini oluşturmaktadır (Erdoğan ve Kaya, 2015: 6-11).

Bu durum bize Türkiye'nin karşılaştığı göç hareketliliklerinin son bulmayacağını, transit veya hedef ülke olma konumunu koruyacağını göstermektedir. Göçlerin Türkiye'yi, Türkiye haline getirdiği ve şekillendirdiği görülmektedir. Öyle ki Karpat'ın "Türkiye, göçler sayesinde kurulmuş, değişmiş ve bugün milli devlet haline gelmiştir" sözleri bu duruma ışık tutmaktadır (Erdoğan ve Kaya, 2015: xvii). Suriyelilerin göçü, yukarıdaki göç tarihi içinde önemli bir yer tutarken geçmişteki diğer hareketliliklerde olduğu gibi ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını doğrudan etkileyeceği düşünülmektedir. Tam da bu sebeple Suriyelilerin Türkiye toplumdaki varlıkları ve etkileşimleri önem kazandığından incelenmesine ihtiyaç duyulmuş ve bu çalışma gerçekleştirilmiştir.

Diğer yandan Türkiye'nin tanık olduğu bu göç hareketlilikleri ülkemiz şehir ve bölgelerince paylaşılmıştır. Resmi makamların belirlediği 'sınırlar' içinde doğal bir göçmen refleksi olarak her göçmen kendisinin ait olduğu etnik, dini ve kültürel grupların bulunduğu yerleri tercih etmektedir. Böylece

belli şehir ve bölgelerde bir ya da birden fazla göçmen grubun yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin karşılaştığı göç hareketlerinin neredeyse tamamına ait izleri taşıyan ve mikro örneği olabilecek şehirlerden biri Sakarya'dır. Çalışmanın giriş bölümünde bahsedildiği gibi Manavlar, Gürcüler, Lazlar, Çerkesler, Boşnaklar, Arnavutlar gibi çok sayıda etnik grubun bulunduğu Sakarya son dönemde yaşanan baskı ve çatışma gerekçeleriyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan Afgan, Iraklı ve Suriyeli sığınmacılara da tanık olmaktadır. Bu çalışmayla, güçlü ve çeşitli göçmen tarihine sahip ve Türkiye'nin mikro bir örneği sayılabilecek Sakarya şehrinin yeni ve sayıca fazla olan grubunu oluşturan Suriyelilere yönelik algıları, onlara sağlanan kamu politikalarına bakışları ve haklarında bilinen genel geçer yanlış bilgilere karşı tutumları ortaya konmaya çalışılmıştır. Güçlü göçmen tarihine ve kültürüne sahip olması ve bu doğrultuda belirtilen değişkenlere karşı Sakarya halkının tutumu Suriyelilerin Türkiye toplumuna kabulleri ve olası gerginliklerin önüne geçilmesi bağlamında önceki tecrübelerin aktarılmasını sağlayacağından bu konunun işlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda Sakarya şehrinin seçiminin gerekçesini oluşturmaktadır.

İngilizce, Almanca ve Türkçe dillerinde yapılan literatür taramasında bir ülkede yerleşik hale gelen yakın dönem eski göçmenlerin yeni gelenlere bakış açısını doğrudan konu edinen bir çalışma ile karşılaşılmamıştır.¹¹ Sahada edinilen bulgular bir arada yaşama ve kültürleşme gibi kavram ve kuramlar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, varlığını bildiğimiz ama derinlemesine bilgi sahibi olmadığımlar olgulara odaklanan fenomenoloji araştırma deseni benimsenmiştir. "Fenomenoloji araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır" (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 71). Bu desende başlıca veri toplama aracı derinlemesine mülakattır. Görüşme yönteminin sağladığı esneklik sayesinde katılımcılardan bilgilerin detaylı biçimde edinilmesi mümkün olmaktadır. Bu araştırmalarda görüşmeler genellikle uzun sürelidir. Bu sebeple de örneklemin sınırlı olması büyük önem taşımaktadır. Fenomenolojik araştırma yöntemi kullanıldığı için Polkinghome'un da belirttiği gibi 5-25 kişi arası katılımcı yeterli görülmektedir (Creswell, 2013:81). Ayrıca nitel araştırmalarda katılımcıların mülakat sorularına verdikleri cevapların tekrarlanmaya başlaması nitel araştırmanın hedefine ulaştığını, veri doygunluğunun sağlandığını ve sonlandırılabilirliğini göstermektedir (Saunders ve diğerleri,

11 Fakat literatür başlığında belirtildiği gibi bir ülkenin yerlilerinin yeni gelen göçmenlere yönelik tutumunu, önyargının kültürleşme stratejilerine etkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Boateng ve diğerleri, 2020; Florack ve diğerleri, 2003; Kasic, 2005).

2018). Katılımcıların verdiği cevapların ne zaman tekrarlanmaya başlayacağı ise mülakatlar gerçekleşmeden bilinmemektedir. Yapılan araştırmanın içeriğine göre cevaplar kimi zaman altı kişiden sonra kimi zaman 30 kişiden sonra tekrarlayabilmektedir. Mülakatların gidişine göre bu rakam on kişi ile de sınırlanabilir, 30 kişiye de çıkabilir.

Çok sayıda örnekleme yönteminden biri olan ve nitel araştırma geleneği içinde ortaya çıkan amaçlı örnekleme yöntemi, olgu ve olayların anlaşılması ve açıklanmasında fayda sağlamaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden olan “kartopu örnekleme” bu çalışmada kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 122). Buna göre çalışmanın başında araştırma sorusuyla ilgili en fazla bilgi sahibi olabilecek kişileri düşünüp, kimlerle görüşülebileceğinin önerisinin alınarak adeta kartopu gibi büyüyen bir havuzu ve içinden öne çıkan kişilerin seçimini mümkün kılan kartopu örneklemedir.

Gerçekleştirilen çalışmada nitel araştırma yönteminin derinlemesine mülakat modeli seçilmiş, bu sayede soru-cevap sistemine dayanarak ilişki kurmak ve somut veriler elde etmek amaçlanmıştır. Mülakat yönteminin yüz yüze gerçekleşmesinden kaynaklanan iletişimi geliştirme olanağı, katılımcının anlayamadığı sorularda görüşmecinin açıklama yapabilme ve anlık tepkiler ile yanıtları gözlemlene şansına sahip olması gibi öne çıkan özellikleri bu çalışmada mülakat yönteminin seçilmesinin gerekçelerini oluşturmaktadır. Görüşme akışı içinde katılımcıdan özgün, ayırt edici verilerin elde edilmesini sağlayan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi seçilerek önceden hazırlanan konu başlıkları ve sorularla görüşmeye başlanmış, görüşme sırasında soru eklenip çıkarılarak sürecin yönetimi araştırmacı tarafından sağlanmıştır.

Yukarıda açıklandığı şekliyle yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle 33 kişiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler üzerinden analiz yapılmış ve araştırma sonuçlanmıştır. Görüşmecilere sorulan soruların ardından yanlış ya da eksik bilinenler görüşmecilerle paylaşılmış ve bilgilendirilmeden sonra aynı fikirde olup olmadıkları da sorgulanmıştır.

Kartopu yöntemi ile ulaşılan katılımcıların 11’i göçmen kökenli (Sakarya’nın yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenleri) iken 22’si göçmen kökenli değildir (şehrin yerlileri). 17’si kadın 16’sı erkek olan katılımcıların en yoğun buldukları yaş aralığı 12 kişi ile 16-25 yaş aralığıdır. Ardından sırasıyla 26-35 yaş aralığında 5, 36-45 yaş aralığında 7, 46-55 yaş aralığında 4 ve 56-65 yaş aralığında 5 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların biri okuryazar, beşi ilköğretim, 11’i lise, 14’ü lisans, 2’si lisansüstü olarak eğitim durumlarını ifade etmiştir.

Tablo 2: Katılımcı Profili

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
Katılımcı 1	Kadın	29	Lisansüstü	Akademisyen
Katılımcı 2	Erkek	23	Üniversite	Kendi İş
Katılımcı 3	Erkek	22	Lise	Özel Sektör
Katılımcı 4	Erkek	47	Lise	Özel Sektör
Katılımcı 5	Kadın	48	İlköğretim	Ev Hanımı
Katılımcı 6	Kadın	24	Üniversite	Öğrenci
Katılımcı 7	Erkek	56	İlköğretim	Emekli
Katılımcı 8	Kadın	30	Üniversite	Memur
Katılımcı 9	Kadın	56	Üniversite	Diğer
Katılımcı 10	Erkek	25	Üniversite	Öğrenci
Katılımcı 11	Kadın	17	Lise	Öğrenci
Katılımcı 12	Erkek	60	Lise	Emekli
Katılımcı 13	Kadın	36	Üniversite	Öğretmen
Katılımcı 14	Erkek	44	Lise	Özel Sektör
Katılımcı 15	Kadın	20	Lise	Öğrenci
Katılımcı 16	Kadın	41	Üniversite	Memur
Katılımcı 17	Erkek	47	Lise	Diğer
Katılımcı 18	Erkek	24	Üniversite	Öğrenci
Katılımcı 19	Erkek	56	Üniversite	Emekli
Katılımcı 20	Kadın	21	Lise	Öğrenci
Katılımcı 21	Kadın	38	İlköğretim	Ev Hanımı
Katılımcı 22	Erkek	23	Üniversite	Öğrenci
Katılımcı 23	Erkek	32	Lise	Özel Sektör
Katılımcı 24	Erkek	34	Lisansüstü	Kendi İş
Katılımcı 25	Kadın	43	İlköğretim	İşsiz
Katılımcı 26	Erkek	50	Üniversite	Özel Sektör
Katılımcı 27	Kadın	61	Lise	Ev Hanımı
Katılımcı 28	Kadın	28	Lise	Kuaför
Katılımcı 29	Kadın	37	Okuryazar	Ev Hanımı
Katılımcı 30	Erkek	25	Üniversite	Özel Sektör
Katılımcı 31	Erkek	21	Üniversite	Öğrenci
Katılımcı 32	Kadın	23	Üniversite	Öğrenci
Katılımcı 33	Kadın	49	İlköğretim	Ev Hanımı

Bulgular

Sakarya'nın "yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmenleri" ile "yerlilerine" Suriyelilere uygulanan kamu politikalarına yönelik fikir ve tutumlarının

sorgulandığı bu araştırmada aynı zamanda Suriyelilerle ilgili yanlış bilinen doğruları da içeren sorulara yer verilmiştir. Bu doğrultuda soruların analizi kamu politikaları ve genel algılar olmak üzere iki başlıkta yapılmıştır.

a. Kamu Politikaları

Kamu politikaları kapsamında nakdi yardım, sağlık hizmetlerine erişim, çalışma izni ve öğrenim bursu konularına yönelik fikir ve tutumlar anlaşılmasına çalışılmıştır.

Tablo 3: Nakdi Yardım

Geçici koruma statüsü sahibi kişilere nakdi yardım yapılmalı mı?		
	Sayı	Yüzde
Evet	25	75,8
Hayır	4	12,1
Kısmen	4	12,1

“Geçici koruma statüsü sahibi kişilere nakdi yardım yapılmalı mı?” sorusuna görüldüğü gibi katılımcıların büyük çoğunluğu evet cevabını vermiş ve aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bunu gerekçelendirmişlerdir.

“Kesinlikle yapalım. Korumaya aldıysak her anlamda yardım olmalı, koruma olmalı. İnsani ihtiyaçları karşılamak, giyinme, beslenme, barınma gibi ana ihtiyaçlar. Aylık yardım şeklinde maaş yardımı var gıda yardımı var. Aslında bunlar da nakde dönüşüyor. Kızılay, aş evleri vs.”(Katılımcı 2, Yaş 23)

Bunun yanında daha çok yanıtlar bu yardımların kimlere verileceği ve miktarı konusunda bir sınırlılığın olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır.

“Gerçekten savaş mağduru olanlara (inceleme sonucunda belirlenenler yani) komisyonlarca mülakatlar yapılmalı. Bunun sonucunda asgari ücretten fazla olmayacak şekilde yardım olmalı. Ailedeki kişi sayısı dört ise dört kişilik bir aileyi geçindirecek yardım olmalı. Asgari ücretin yüzde 20’sinin altında olması yeterli olabilir. Böyle olsun ki çalışmaya teşvik edelim. Gerekirse iş devlet tarafından bulunmalı” (Katılımcı 3, Yaş 22).

“Evet ama ne kadar geçici... Bu durum tamamen ülkenin ekonomik şartlarına bağlı. Mağdurlara tabii yardım yapılmalı ancak bunun da bir sınırı olmalı. Şuan için gelenler hukuki olarak geçici olarak adlandırılıyor olsa da gayet kalıcı görünüyorlar” (Katılımcı 6, Yaş 24).

Buradaki en önemli vurgu da kendi halkına yapılandırılan daha fazla yapılmaması gerektiği üzerine olmuştur. Anlaşıyor ki bu durum taraflar arasındaki hassas noktalardan birini oluşturmaktadır.

“Evet ama kendi halkını geride bırakacak kadar olmamalı. Yani halkı olumsuz etkileyecek şekilde yapılmamalı.” (Katılımcı 8, Yaş 30)

“Evet, azami düzeyde bir yardım yapılmalı. O da parasız kalıp hırsızlık yapmamaları için” (Katılımcı 28 Yaş 28).

“Hayır, sadece ihtiyaç duyulan malzemeler verilmeli” (Katılımcı 21, Yaş 38)

Tablo 4: Sağlık Hizmetleri

Geçici koruma statüsüne sahip kişiler sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak faydalanmalı mı?		
	Sayı	Yüzde
Evet	25	75,8
Hayır	5	15,2
Kısmen	3	9,1

“Geçici koruma statüsüne sahip kişiler sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak faydalanmalı mı?” sorusuna yine katılımcıların büyük çoğunluğu evet cevabını vermiştir. Bunların bir kısmı konuya temel haklar perspektifinden yaklaşarak değerlendirme yapmıştır.

“Burada kaldığı süre boyunca sağlık hizmetleri ücretsiz olmalı. Temel sağlık hizmetleri yani.” (Katılımcı 7, Yaş 56)

Fakat büyük çoğunluk tarafından sağlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanılması gerektiği düşünülse de bunun Suriyelilerin tamamına değil ihtiyaçları tespit edildikten sonra ona göre sağlanması gerektiği düşüncesi yaygındır.

“Evet sonuçta koruma statüsündeki kişiler ama gene de bir ihtiyaç tespitine göre böyle bir hak verilmesini daha doğru görüyorum. Belirli bir işte çalışıp maaş alan kişiler de gerekli ödemeleri yaparak hizmetlerden yararlanabilirler en azından ekonomik maliyet azalır” (Katılımcı 32, Yaş 23).

Bunun yanında Suriyelilerin sağlık hizmetlerinden ücretsiz olarak faydalanmasını “*Evet faydalanmalılardır yoksa ülkemizde salgın hastalık vs olabilir.*” (Katılımcı 22, Yaş 23) böyle bir ifadeyle gerekçelendirerek “öteki” olana yönelik bakış açısı resmedilmiştir.

Suriyelilerle ilgili pek çok konuda karşılaşılan yaygın kanı, Türk vatandaşlarla aynı statü ve haklara sahip olunması gerektiğidir.

“Hayır Türk vatandaşları ne kadar ücret ödüyorsa onlar da aynısını ödemeli” (Katılımcı 19, Yaş 56).

“Hayır bu ülkedeki normal bir vatandaş ne derece yararlanıyorsa o şekilde yararlanmalı. Sigorta durumları hakkında bilgim yok. Kıssasa kıssas olmalı yani” (Katılımcı 8, Yaş 30).

Tablo 5: Çalışma İzni

Geçici koruma statüsü altındaki Suriyelilere çalışma izni verilmeli mi?		
	Sayı	Yüzde
Evet	27	81,8
Hayır	5	15,2
Kısmen	1	3,0

“Geçici koruma statüsü altındaki Suriyelilere çalışma izni verilmeli mi?” sorusu yöneltilen katılımcıların 27’si verilmesini desteklerken beşi desteklememiştir. Bunların bir kısmı konuya yönelik desteklerini kişilerin hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli olduğu ve bunun da ülkedeki hukuki metinlerde öngörüldüğü gibi ülkece belirlenen asgari ücretin altında olmaması gerektiği ifade edilmiştir.

“Evet sonuçta geçinmeleri için çalışmaları gerekir en azından yardım almaksızın geçim sağlar” (Katılımcı 32, Yaş 23)

“Evet verilsin, asgari ücretten aşağı ücret verilmesin” (Katılımcı 26, Yaş 50)

Bir başka gerekçe ise ülkenin de bu durumdan yani onların ekonomiye katılımından ve yardımların azalmasından fayda sağlaması üzerine yoğunlaşmıştır.

“Evet ülke sadece veren değil alan taraf olmalı. Ülkeye hizmet açısından verilmeli. Olmazsa hep muhtaç durumda olup toplumsal tabakanın en alt sınıfını oluştururlar. Çalışan çok sayıda tanıdığım var ama izinli mi çalışıyorlar bilmiyorum. Fiziksel çalışılan işlerde inşaat, hayvan bakımı gibi işlerde çalışıyorlar genelde” (Katılımcı 10, Yaş 25)

“Evet çalışıp kendi paralarını kazansınlar. Aylak aylak dolaşıp milleti rahatsız etmesinler. Ayrıca kayıtlı çalışmaları devlet politikaları için daha iyi olacaktır.” (Katılımcı 13, Yaş 36)

Çalışma izni verilmesini desteklemeyenlerin en büyük gerekçesi ülkedeki işsizlik sorununu artırabileceği ile ilişkilendirilmiştir.

“Hayır ama belli alanlarda olabilir. Her alanda çalışmaları işsizliği arttırabilir” (Katılımcı 11, Yaş 17)

“Hayır verilmemelidir çünkü ülkemizde belli kesimlerin tepkisi çekilebilir” (Katılımcı 22, Yaş 23)

“Hayır sonra benim vatandaşım işsiz kalacak” (Katılımcı 29, Yaş 37)

“Hayır. Zaten kendi halkımızın işsizlik problemi var. Bir de bunlar mı çıkacak başımıza” (Katılımcı 7, Yaş 56)

Tablo 6: Seyahat Hakkı

Suriyeliler, Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamında il sınırlaması olmaksızın çalışabilmeli ve seyahat edebilmeli mi?		
	Sayı	Yüzde
Evet	13	39,4
Hayır	17	51,5
Kısmen	1	3,0
Fikrim yok	2	6,1

“Suriyeliler Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamında il sınırlaması olmaksızın çalışabilmeli ve seyahat edebilmeli mi?” sorusu yöneltilen katılımcıların çoğu bu hakkı desteklemediğini ifade etmiştir.

“Hayır belirli noktalarda yaşamalılar. Ülkenin her yerine pervasızca yayılmaları çok büyük karışıklıklara, düzensizliğe sebep oluyor” (Katılımcı 16, Yaş 41).

“Hayır sadece belli illerde kontrol altında kalmalılar. Her yere kayıtsız yayılırlarsa ülkelerine dönme işlemlerini nasıl yapacak devlet. O yüzden belli illerde kayıtlı olarak yaşamalılar” (Katılımcı 14, Yaş 44).

Suriyelilerin il sınırı olmadan çalışma ve seyahat etme hakkının olması gerektiğini düşünenlerin bir kısmı görüldüğü gibi Suriyelilerin kontrol altında tutulması gereken bir topluluk olarak algılayarak düzensizliğe sebep olabilecekleri üzerinde durmuştur.

“Hayır ancak özel izinle olmalı bu durum. Sonra kontrolü yitiririz ve geri toplayamayız göndermek için” (Katılımcı 31, Yaş 21).

“Hayır tüm ülkeye kayıtsız bir şekilde yayılmaları ve geri gönderilmelerini veya uygulanacak politikaları imkansız hale getirir. Belli bölgelerde kayıtlı durmaları daha iyi” (Katılımcı 13, Yaş 36).

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü gibi diğerleri ise bu durumu Suriyelilerin ülkelerine geri dönmeleriyle ilişkilendirerek, geri dönüş sürecinde böyle bir hakkın kontrolsüzlüğe sebep olacağını belirtmişlerdir.

“Evet bu ülke standartlarına ve iş ahlakına uygun şekilde düzenlenerek bu hak tanınmalı” (Katılımcı 8, Yaş 30).

“Evet sağlıkta da dediğim gibi kişiler özgürce çalışmalı, seyahat etmeli. Başka ilde iş imkânı varsa gidip orada ikamet edebilmeli” (Katılımcı 10, Yaş 25).

Böyle bir hakkın verilmesi gerektiğini düşünenler ise temel haklara vurgu yapmıştır.

Tablo 7: Öğrenim Bursu

Suriyeli öğrencilerin tamamına öğrenim bursu (kitap, giysi, ayakkabı ve diğer okul ihtiyaçları) verilmeli mi?		
	Sayı	Yüzde
Evet	6	18,2
Hayır	5	15,2
Kısmen	22	66,7

“Suriyeli öğrencilerin tamamına öğrenim bursu (kitap, giysi, ayakkabı ve diğer okul ihtiyaçları) verilmeli mi?” sorusuna katılımcıların büyük kısmı kısmen cevabını vermiştir. Buna karşılık evet ve hayır diyenlerin sayısının neredeyse birbirine eşit olduğu görülmüştür.

Katılımcıların cevapları genel olarak, ihtiyaç sahiplerinin tespit edilerek yardımların sadece onlarla sınırlı tutulması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır.

“Hayır yalnızca ihtiyacı olanlara verilmeli. Çok zengin Suriyeliler de var. Neden hepsine verilsin. Öyle olacaksa bizim öğrencilerimize de yardım yapılınsın.” (Katılımcı 14, Yaş 44)

“Hayır yalnızca ihtiyaç sahipleri titiz bir çalışmayla belirlenip yardım yapılmalı. Bazı Suriyeliler çok zenginler.” (Katılımcı 13, Yaş 36)

“Çok ihtiyacı olanlara verilmeli ama tamamı için aynı şeyi söyleyemem, tespit etsinler kim ihtiyaç duyuyorsa ona versinler.” (Katılımcı 29, Yaş 37)

Ve bu sınırlılığın sebebi olarak zengin Suriyelilerin varlığı gösterilmiştir. Bununla birlikte görüşmelerde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çocuklara da benzer yardımların yapılıp yapılmayacağı katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından üzerinde durulmuştur.

“Hayır önce kendi çocuklarımıza bakmalıyız. İhtiyacı olanlara verilmeli tabii” (Katılımcı 26, Yaş 50).

Aynı zamanda ülkemizde eğitimlerini sürdürmelerini desteklemeyen katılımcılar da “Hayır kendi ülkelerinde eğitimlerine devam etsinler” (Katılımcı 7, Yaş 56) şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır.

b. Genel Algılar

Çalışmanın ikinci basamağını oluşturan Suriyelilerle ilgili yanlış veya eksik bilinen konular da katılımcılara sorulmuştur. Bunlar sınavsız giriş hakkı, vatandaşlık gibi temalarla birlikte Suriyelilerin sahip olduğu hakların ne olduğunun sorgulanmasına ve onlarla ilgili gelişmeleri hangi haber kaynaklarından edindiklerine dair olmuştur.

Tablo 8: Üniversitelere Giriş

Suriyelilere üniversitelere sınavsız giriş hakkı tanınmalı mı?		
	Sayı	Yüzde
Hayır	33	100

Suriyelilerin eğitimiyle ilgili hem Millî Eğitim Bakanlığı hem de Yükseköğrenim Kurumu tarafından çok sayıda açıklama yapılmış ve yönetmelik yayınlanmıştır. Bunlardan biri olan ve belki de konuyla ilgili duyulan rahatsızlıkların başlamasına sebep olan gelişme, Yükseköğrenim Kurumu'nun ülkemizdeki Suriye sınırında bulunan yedi üniversite rektörüne gönderdiği 3 Eylül 2012 tarihinde yayınlanan genelgedir. Buna göre Türkiye'ye sığınan Suriyelilere sadece 2012-2013 yılında uygulanmak üzere özel öğrenci olarak ders alabilme hakkının tanındığı ve öğrencilerin durumlarını gösteren belgelerinin olmaması durumunda da sadece beyanlarının yeterli görüleceği belirtilmiştir. Bu durum hem muhalefet hem de halk tarafından eleştirilmiş ve haberler aracılığıyla da kamuoyu yanlış bilgilendirilmiştir (Milliyet, 2012).

Buradan hareketle "Suriyelilere üniversitelere sınavsız giriş hakkı tanınmalı mı?" sorusu sorulan katılımcıların tamamı böyle bir hakkın olamayacağını ve bunun haksızlık yaratacağını ifade etmiştir.

"Hayır. Böyle bir şey söz konusu dahi olamaz. Bizim çocuklarımız yıllarca uğraşır dirsek çürütürken onlar sınavsız istedikleri yere giremezler. Böyle bir saçmalık asılsız haberdan başka bir şey olamaz." (Katılımcı 13, Yaş 36)

"Kesinlikle hayır, bizim çocuklarımız açıkta kalırlar ve bizimkiler sınava girip çalışırken onlar sınavsız giremezler." (Katılımcı 29, Yaş 37)

"Hayır. Bir sınava yıllarını harcayan öğrenciler olarak aileleri olarak bunu istemem. Bir şekilde denklik veya farklı bir sınav sistemi ile yani hak ederek bir yere gelsinler." (Katılımcı 8, Yaş 30)

Tablo 9: Vatandaşlık Politikası

Ülkemizdeki Suriyelilere vatandaşlık verilmesini destekleyen fikir ve politikalar hakkında ne düşünüyorsunuz?		
	Sayı	Yüzde
Hayır (verilmemeli)	29	87,5
Kısmen (niteliklilere)	4	12,5

"Ülkemizdeki Suriyelilere vatandaşlık verilmesini destekleyen fikir ve politikalar hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sorulan katılımcıların tamamına yakını verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

“Kesinlikle karşıyım. Kendi vatanları evleri dururken burada işleri yok. Burada geçmişleri tarihsel bağları yok. Tamamen yabancılar. Bu kadar insan bir anda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmamalıç” (Katılımcı 13, Yaş 36)

“Gereksiz. Vatandaşlık verilmesini uygun bulmuyorum. Onların vatandaşlıkları Suriye’de. Savaşan askerlerimiz sayesinde onlar yuvalarına gitmeliler. Buraya yerleşmelerinin manası yokç” (Katılımcı 15, Yaş 20)

Bunların yanında destek verilmesinin iyi fakat vatandaşlık konusunun doğru olmadığını düşünenler ile ülkeye ekonomik katkısı olanlara verilebileceğini düşünenler de vardır.

“Ne yazık ki bu politikaları sağlıklı bulmuyorum. Ülkemizin yaptığı destek ve yardımların arkasındayım ancak vatandaşlık hakkının ciddi araştırmalar olmaksızın mültecilere verilmesinin çeşitli açılardan sıkıntı ve anlaşmazlıklar doğuracağını düşünüyorum.” (Katılımcı 9, Yaş 56)

“Yanlış buluyorum ancak eğer ekonomik getiride bulunup ülkeye yardım yapıyorlarsa problem yok benim için.” (Katılımcı 30, Yaş 25)

“Suriye’den Türkiye’ye göç eden kişilerin sahip olduğu haklar konusunda ne biliyorsunuz?” sorusuna katılımcıların verdiği yanıtlar genellikle maddi yardımlar, sınavsız üniversite hakkı, maaş, konut hakkı, ücretsiz sağlık ve eğitim imkânlarından faydalanma ve vatandaşlık gibi temalar üzerinden olmuştur.

“Yani evet bilgi sahibiyim. Bir Türk vatandaşı kadar hakları olduğunu düşünüyorum. Belki fazlası bile vardır. Rahat şekilde tapu aldıklarını biliyorum. Kısıtları yok. Araç alımında rahatlar. Tanıdıklarım da var bu şekilde bir kısmı ise duyum.” (Katılımcı 3, 22)

“Devlet imkânlarından faydalandıklarını ve vatandaşlık verildiğini biliyorum. Birçok ücretsiz yardım aldıklarını duydum.” (Katılımcı 16, Yaş 41)

“Maaş aldıklarını televizyon ve basından öğrendim ve bazı sağlık hakları olduğunu biliyorum devlet hastanelerinde.” (Katılımcı 4, Yaş 47)

“Tabii onların hakları olmalı savaştan kaçtılar zordalar. İhtiyaçları var bizler gibi. Hiçbirimiz yabancı değiliz onlar da bizim kardeşlerimiz. Okullarda öncelikli hakları olduğunu, üniversitelere yerleştirildiklerini, maaş aldıklarını, konutlara yerleştirildiklerini görüyoruz, duyuyoruz.” (Katılımcı 5, Yaş 48)

Bunlarla birlikte tanınan hak ve imkânlardan rahatsız olduğunu ifade edenler de olmuştur.

“Çok fazla hakkın ve imkânın tanındığını düşünüyorum. Ücretsiz ve sınavsız eğitim, barınma, giyim, yiyecek ve para yardımları vs vs. bence çok iyi bakılıyorlar” (Katılımcı 15, Yaş 20)

Görüşülen 33 katılımcıdan sadece bir kişinin konuyla ilgili bilgi sahibi olduğu görülmüştür. Yaşanan bu mikro örnek üzerinden değerlendirildiğinde çok fazla yanlış bilginin kamuoyunu tehdit ettiği görülebilir.

"Sahip oldukları hakların çoğunu biliyorum. Üniversiteye sınavsız girmediklerini, sivil toplum kuruluşların yardımları ve yakınlarının yardımı ile geçindiklerini, maaş almadıklarını, kimliksiz hiçbir şeyden yararlanamadıklarını." (Katılımcı 10, Yaş 25)

Son olarak ise katılımcıların Suriyelilerle ilgili gelişmeleri daha çok hangi haber kaynaklarından öğrendikleri sorgulanmaya çalışılmıştır. "Ülkemizde geçici koruma statüsündeki bireyler hakkındaki haberlere hangi kaynaklardan ulaşılmaktadır?" diye sorulduğunda yoğun olarak karşılaşılan iki yanıt televizyon ve sosyal medya olmuştur.

Teknolojinin gelişmesi ve haberlerin hızlı yayılmasına karşılık hala televizyonun pek çok kişi için haber kaynağı olma özelliğini koruduğu da görülmüştür. Bunların yanında gazete ve aile, komşu ve yakınlarıyla gerçekleştirdiği günlük konuşmalar sayesinde de gelişmelerden haberdar olunduğu ifade edilmiştir. Fakat bu esnada görüşmecilerin bir kısmı sosyal medyaya da televizyondaki haber kanallarına da güven duymadıklarını belirtmiştir.

Ve son olarak katılımcılarla yanlış ya da eksik bilinen bilgilerin doğru halleri paylaşılmış ve ardından yine aynı konuda ne düşündükleri sorulmuştur. Fikirlerinin değiştiği temelde iki mesele vardır: Sağlık hizmetlerinden faydalanma ve çalışma izni verilmesi.

"Şu anki durum temel sağlık haklarının da altında gibi biraz daha genişletilebilir, düzenlenebilir bir sağlık politikası izlenmeli." (Katılımcı 1, Yaş 29)

"Genel olarak kişilerin mahrum kalması önlenmiş ancak polikliniklere gitmeleri konusunda biraz daha geniş haklar verilebilir veya bu konuda başka çözüm yolları, alternatifler sunulabilir." (Katılımcı 9, Yaş 56)

Görüldüğü gibi Suriyelilere tanınan sağlık hizmetleri genel olarak iyi bir düzeyde bulunsa da yetersizlik veya sorunlu noktaların bulunduğu ve bunların iyileştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

"Altı ay sonra verilmesi uzun olabilir. Ama halk olarak bizim bilmediğimiz kıstaslar olabilir. Bu kararlar alınırken bazı kıstaslar vardır. Asgari ücret ve sigorta aynı zamanda devletin güvencesi. Mesela hastaneye gitmesi için kayıt gerek sigorta gerek. Bunun için iş gerek. Dolaylı olarak devlet kontrolü sağlıyor." (Katılımcı 2, Yaş 23)

"Çalışma izninin altı ay sonra başlaması saçma. Nitelikli bir birey diyelim ki altı ay izin vermedik hem kişiye hem ailesine hem Türkiye'ye zararı olacaktır. Ancak dil önemli bir şart tekrar söylüyorum." (Katılımcı 3, Yaş 22)

Çalışma izninin ülkedeki işsizliğin artmasına sebep olabileceği kaygısına karşılık yardımların azalarak ülke ekonomisine katkı sağlayacağı kanısının güçlü olduğu görülmüştür. Burada hukuki bilginin paylaşılmasının ardından katılımcıları rahatsız eden temel uygulamanın geçici koruma statüsünün alınmamasından altı ay sonra çalışma iznine başvurulacağı bilgisi olduğu ve eleştirildiği görülmüştür.

“Varmış bile hakları bir de oradan buradan yardım alıyorlar, git çalış.” (Katılımcı 7, Yaş 56)

Bunun yanında yukarıdaki örnekte olduğu gibi hakkın bir lütuf biçiminde algılanması ve bu yaşamın sürdürülmesi için yeterli görüldüğü durumlarla da karşılaşılmıştır.

“Nakdi yardımların devletçe karşılandığını duydum. Ama net bir bilgim yok sadece bir duyum. 100 lira oldukça az, dilenciye verir gibi. Bu durum onları dilencilığe hırsızlığa itebilir ki yaşıyor da.” (Katılımcı 3, Yaş 22)

Öne çıkan bu iki konuyla beraber nakdi yardım konusunda da bu yardımın yetersiz bulunduğu ve bunun yaratacağı toplumsal sıkıntılara da işaret edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Ortadoğu’da yaşanan çatışma ve savaş hallerinin yarattığı göç hareketliliği, 2011 yılında Suriye savaşının da eklenmesiyle ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Bu hareketlilik önce komşu ülkelere ardından tüm dünyaya yönelmiştir. Bu hareketliliğin devam etmesi ve sürecin neredeyse on iki yıla ulaşması son senelerde uyum ve toplumsal kabul gibi kavramları gündeme getirmiştir. Suriyelilerin gittikleri ülkeye entegre olma süreçleri uyumu, gidilen ülke vatandaşlarının onlara yönelik algı ve tutumları da toplumsal kabulü oluşturmuştur.

Bahsi geçen konularda hem Türkiye’de hem de diğer ülkelerde pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada toplumsal kabul kavramından yola çıkarak göçmen şehri olarak bilinen Sakarya halkının Suriyelilere yönelik bakış açıları ve tutumları sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu sorgulama onlara yönelik uygulanan kamu politikaları ve sağlanan haklar bağlamında sınırlandırılmıştır.

Suriyelilere nakdi yardım yapılması, sağlık hizmetlerinden ücretsiz faydalanılması ve öğrenim bursu gibi konularda genel olarak ihtiyaç sahiplerinin belirlenerek sadece onlara yardım yapılması gerektiği düşünülmektedir.

Çalışma izninde ise kişilerin yardım almaksızın hayatlarını idame ettirmeleri için bu iznin önemli olduğu görüşü yaygındır. Çalışan Suriyeli sayısının artması yardımların azalmasına, bunun da ülke ekonomisine katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Bunun yanında Suriyelilere çalışma izni verilmesini desteklemeyenlerin temel gerekçesi ülkedeki işsizlik sorununu artıracak olma düşüncesidir. Kamuoyunda sıkça karşılaşılan “işimizi elimizden alıyorlar” söyleminin bu ifadelerde karşılık bulunduğu görülmektedir. Ayrıca ülke ekonomisine katkıda bulduklarına dair inanç düşük ve nitelikli olanların yurtdışına gittiği fikri katılımcılarda yaygındır.

Sınavsız giriş hakkının olmayacağı konusunda tam uzlaşa sağlayan katılımcıların neredeyse tamamı vatandaşlık verilmesine de karşı olduklarını ifade etmektedir. İçinden geçilen savaş süreci sonlandığında Suriyelilerin kendi ülkelerine dönmeleri gerektiğine inanılmaktadır. Bu inanç doğrultusunda Suriyelilerin il sınırı olmaksızın seyahat etme ve çalışma haklarının olmaması gerektiği düşünülmektedir. Bu sayede geri dönüşlerin daha kolay olmasının sağlanacağı ve kontrol edilebilecekleri yaygın kanıyı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bunun gibi birçok farklı konunun geri dönüş meselesine dayanması bu fikrin canlılığına işaret etmektedir.

Suriyelilerle ilgili gelişmelerin takip edildiği haber kaynakları sosyal medya ve televizyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında tanıdık, komşu, akrabaların kendi aralarındaki iletişimden de bilgi edindikleri ifade edilmiştir. Yaşanan bilgi kirliliği düşünüldüğünde haber kaynakları tarafından sağlanan doğru bilgi ve sunum şeklinin hem kişileri hem de çevrelerini ciddi boyutta etkilediği görülmektedir.

Türkiye'de ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanma, ücretsiz barınma imkânı, maaş bağlanması, sınavsız üniversiteye giriş, vatandaşlık verilmesi gibi pek çok konu Suriyelilerin sahip olduğu haklar içinde sayılmaktadır. Bu durum kamuoyunun ciddi zarar gördüğünü ve bunda sosyal medyadaki haber kirliliğinin payının büyük olduğunu göstermektedir.

Sorulardan sonra görüşmecilerin yanlış ya da eksik bildikleri kişilerle paylaşıldıktan sonra genel olarak konu hakkındaki kanıları olumlu yönde değiştirmiştir. Bu örnekten yola çıkarak birlikte yaşama sürecinde olası toplumsal gerginliklerin önüne geçilmesinin en doğru ve kısa yolunun doğru bilgiyi paylaşmak olduğu görülmüştür.

Ülkemizde Suriyelilerle ilgili yanlış ya da eksik bilgilerin sunulması ve paylaşılması yüzünden zaman zaman toplumsal gerginlik ve sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Çalışma, bu durumun önüne geçilmesi gerekliliği ile bu ve benzeri araştırma ve uygulamaların önemine işaret etmektedir. Ön yargıların ve olası toplumsal gerginliklerin mikro ölçekte durdurulması makro boyutlu sorunların engellenmesini mümkün kılabilir.

Çalışmada "yerleşik hale gelmiş yakın dönem eski göçmen" katılımcılar ile "yerli" katılımcıların konuya dair bakış açıları ve tutumları arasında büyük bir fark olmadığı görülmüştür. Fakat bu konunun derinleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, ileride yapılacak bu ve benzeri araştırmaların eksikliğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2006). Türkiye’de Büyük kentlerin gecekondu ve çöküntü mahallelerinde yaşanan yoksulluk ve sosyal dışlanma. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aktaş, A. (2011). Sakarya’da çok kültürlülük. *Hemşehri Dergisi*. 10-15.
- Ata, H. K. (2010). *İstanbul’da kentsel dönüşümün sosyal dışlanmaya etkilerinin değerlendirilmesi: Tarlabası örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aybay, R. (2004). *Vatandaşlık hukuku*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Byrn, D. (2005). *Social exclusion*. Berkshire: Open Univerity Press.
- Boateng, F. D., Wesley S. M., Joselyne L. C., Daniel K. P. (2020). Perception of immigrants in Europe: A Multilevel Assessment of Macrolevel Conditions. *Social Science Quarterly*. 102(1). 209-227.
- Chirot, D. ve Thomas D. H. (1982). World-System theory. *Annual Review Sociology*. 8. 81-106.
- Cousins, S. (2015). Syrian crisis: health experts say more can be done. *TheLancet*. 385(9972). 931-934.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*, (3.bs). (çev. Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çomuk, P. (2018). *Türkiye’de sosyal dışlanma: ekonometrik yaklaşım* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma: Türkiye’de yabancı göçmen kadınlar*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Bayır, K. D. ve Aksu, F. (2020). Açık kapı politikasından güvenlik tehdidine: Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar olgusu. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 8(2), 324-356.
- Doğan, V. (2002). *Türk vatandaşlık hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Eisenstadt, S. N. (1954). *The absorption of immigrants. a comparative study based mainly on the Jewish community in Palestine and the state of Israel*. London: Routledge.
- Ekşi, N. (2016). *Yabancılar uluslararası koruma hukuku*. (4. bs), İstanbul: Beta Yayınevi.
- Erdem, B. B. (2010), *Türk vatandaşlık hukuku*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Erdmans, M. P. (1995). Immigrants and ethnics: conflict and identity in Chicago Polonia. *The Sociological Quarterly*. 36(1), 175-195.
- Erdoğan, M. M. ve Kaya, A. (2015). *Türkiye’nin göç tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye’ye göçler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulusaşırı toplumsal alanlar*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Florack, A., Ursula, P., Anette, R., Tanja, B. ve Steffi, P. (2003). Perceived intergroup threat and attitudes of host community members toward immigrant acculturation. *J Soc Psychol*. 143(5), 633-648.
- Glazer, N. ve Daniel P. M. (1963). *Beyond the melting pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Massachusetts: The M.I.T.
- Gordon, M. M. (1964). *Assimilation in American life the role of race, religion and national origins*. New York: Oxord University Press.

- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2019). *Yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler: İstatistikler*. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) (2019). *Kitlesel akınlar*. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar>.
- Gökalp Aras, N. E. ve Şahin Mencütek, Z. (2015). The International migration and foreign policy nexus: the case of Syrian refugee crisis and Turkey. *Migration Letters*. 12(3), 193-208.
- Göksel, G. U. (2019). *Göçmen entegrasyonu ve tanınma teorisi adil entegrasyon*. (Çev. Müge Kızıltuğ), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Grzymała-Kazłowska, A. (2005). From ethnic cooperation to in-group competition: undocumented polish workers in brussels. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 31(4), 675-697.
- Hoffmann-Nowotny, H. J. (1973) *Soziologie des fremdarbeiterproblems: eine theoretische und empirische analyse am beispiel der Schweiz*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Ihlamur-Öner, S. G. (2014). Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik politikası. *Ortadoğu Analiz*. 6(61), 42-45.
- İçduygu, A. ve Şimşek, D. (2016). Syrian refugees in Turkey: towards integration policies. *Turkish Policy Quarterly*. 15(3), 59-69.
- Kanık, C. (2018). *Arafta kalmak: Euro-Türk gençliğinde İslami yaşam ve entegrasyon*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Kanzık, A. (2010). *The Kurdish migrants in Yenibosna: "social exclusion", class and politics* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü. İstanbul.
- Karataşoğlu, S. (2014). *Gelir seviyesinin sosyal dışlanmaya etkisi (Mardin İli Örneği)* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Kaya, A. (2016). *İslam, göç ve entegrasyon: güvenikleştirme çağı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koşer Akçapar, Ş. ve Şimşek, D. (2018). The politics of Syrian Refugees in Turkey: a question of inclusion and exclusion through citizenship. *Social Inclusion*, Cogitatio Press, 6(1), 176-186.
- Kosic, A., Mannetti, L. ve Lackland S. D. (2005) The role of majority attitudes toward out-group in the perception of the acculturation strategies of immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*. 29(3), 273-288.
- Körükmez, L. (2012). *Ulus-ötesi göç ağları ve sosyal alanların oluşumu: Ermenistan'dan Türkiye'ye işgücü göçü üzerine sosyolojik bir araştırma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Küçükşen, K. (2017). Suriyeli sığınmacı kadınlarda sosyal dışlanma algısı üzerine nitel bir çalışma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 6(5), 2399-2413.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*. 3(1), 47-57.
- Lister, R. (2004). *Poverty*, Cambridge: Polity Press.
- Mabogunje, A. L. (1970). Systems approach to a theory of rural-urban migration. *Geographical Analysis*. 2(1), 1-18.
- Massey, D. S., Arango, J. Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J. E. (1993). Theories of international migration: a review and appraisal. *Population and Development Review*. 19(3), 431-466.

- Nuhoğlu Soysal, Y. (1994). *Limits of citizenship. migrants and postnational membership in Europe*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Özipek, B. B. (2018). Ekonomi temelli ayrımcılık ve önyargı karşıtı argümantasyona katkı: Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye ekonomisi raporu. *Liberal Düşünce Dergisi*. 23(90), 125-146.
- Özmen, N. (2010). *Danimarka Türk toplumunun sosyal entegrasyonu ve din* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Park, R. E. ve Burgess, E. W. (1921). *Introdcution to the science of sociology*. Illinois: The University of Chicago Press.
- Perşembe, E. (2006). *Almanya'da Türk kimliği din ve entegrasyon*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Sassen, S. (2001). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H. ve Jinks, C. (2018). Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization. *Qual Quant*. 52, 1893-1907.
- Şenol, E. (2010). *İşsizliğin sosyal dışlanma üzerindeki etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Talai, V. A. (1986). Social boundaries within and between ethnic groups: Armenians in London. *Man New Series*. 21(2), 251-270.
- Taşkan, S. (2007). *The experiences of urban poverty among recent immigrants in Ankara: Social exclusion or not?* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- UN (United Nations) (2018). *Needs assessment of Syrian women and girls under temporary protection status in Turkey*, Erişim adresi: <http://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/turkey/the%20needs%20assessmentengwebcompressed.pdf?la=en&vs=3139>.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013). *Geçici koruma ve uluslararası korumaya ilişkin diğer hükümler*, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf.
- Yavuz, Ö. ve Mızrak, S. (2016). Acil durumlarda okul çağındaki çocukların eğitimi: Türkiye'de Suriyeli mülteciler örneği. *Göç Dergisi*. 3(2), 175-199.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10 bs). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E. ve İyem, C. (2017). Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyum sürecine ilişkin bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2, 107 – 126.
- Yıldız, İ. (2018). *Türkiye'ye uluslararası göçler ve Türkiye'nin göç politikası*. Ankara: Kırmızı Çatı Yayınları.

Güvenlik Paradigmasının Dönüşümü ve 21. Yüzyılda Uluslararası Güvenliğin Yeni Gündemi

Orhan Çifçi*

Öz

21. Yüzyılda uluslararası güvenliğin gündemi küresel politikada yaşanan gelişmeler çerçevesinde bütünüyle yeni bir görünüm kazanmıştır. Uzun yıllardır realizm merkezli ve geleneksel bir yorumlamayla devlet egemenliği ve askerî güç bağlamında değerlendirilen uluslararası güvenlik Soğuk Savaş'ın sonuyla beraber bir paradigma değişimi geçirerek devletin yanında birey güvenliği, göç, salgın hastalıklar, ulus ötesi suçlar, etnik çatışmalar ve diğer birçok konunun öncelik verildiği bir alana evrilmiştir. Bu çalışmanın amacı, güvenlik kavramına ilişkin paradigma değişimine ve ortaya çıkan yeni tehdit formlarıyla 21. yüzyılda uluslararası güvenliğin gündemine açıklık getirmektir. Bu çerçevede, çalışmada ilk olarak uluslararası güvenlik teorileri arasındaki tartışmalar ekseninde güvenlik paradigmasının dönüşümü açıklanmıştır. Çalışmanın devamında, mevcut güvenlik gündeminin en önemli üç maddesi olarak sınıflandırılacak liberal uluslararası düzenin krizi ve düzenin devamlılığına karşı ortaya çıkan tehditler, teknoloji-güvenlik ilişkisi ve çevresel tehdit konularının 21. yüzyılda uluslararası güvenliğin gündemini nasıl ve hangi yönleriyle şekillendirdiği tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Güvenlik, Güvenlik Paradigması, Liberal Uluslararası Düzen, Teknoloji, Çevresel Tehditler

Transformation of the Security Paradigm and the New Agenda of International Security in the 21st Century

Abstract

In the 21st century, international security agenda has formed a completely new appearance with the developments in global politics. For many years, international security has been evaluated in the context of state sovereignty and military power, with a realism-centered and traditionalist perspective. With the end of the Cold War, however, international security has undergone a paradigm shift and it has evolved into an area where human security, migration, pandemics, transnational crimes, ethnic conflicts and many other issues are given priority. In this article, firstly, the transformation of the security paradigm is explained within the scope of the debates between international security theories. In the following parts, threats against the continuity of liberal international order, technology-security relationship and environmental threats are analyzed and the article discusses how and in which aspects these issues have shaped the new agenda of international security in the 21st century.

Keywords: International Security, Security Paradigm, Liberal International Order, Technology, Environmental Threats

*Dr. Öğr.Üyesi | Polis Akademisi, Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı
orhan.cifci93@gmail.com | ORCID: 0000-0002-5746-4258
DOI: 10.36484/liberal.1335666

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 143-170.
Gönderim Tarihi: 31 Temmuz 2023 | Kabul Tarihi: 4 Ocak 2024

Giriş

Yüzyıllar boyunca güç, savaş ve çatışma merkezli ele alınan uluslararası güvenlik gündemi Soğuk Savaş döneminde sosyal bilimlerdeki ilerlemeler ve tecrübe edilen küresel gelişmeler ile daha sistematik bir yapıya bürünmüş ve Soğuk Savaş'ın sonuna kadar askerî ve devlet merkezli yapısını korumaya devam etmiştir. Bu dönemde güvenlik tanımlaması, ABD ve Sovyetler Birliği liderliğindeki çift kutuplu uluslararası yapının sonuçlarından etkilenecek nükleer caydırıcılık, konvansiyonel silahlanma, dış politika yapımı, ittifak oluşumu ve askerî güç kullanımı gibi parametreler çerçevesinde şekil kazanmıştır. Stratejik çalışmaların entelektüel egemenliğinin hâkim olduğu bu süreçte uluslararası güvenliğin gündemi, askerî stratejiler, devletin sınırlar bütünlüğü ve yine devletin varoluşsal çıkarlarıyla eş anlamda kullanılmıştır. Soğuk Savaş'ın sonu ise bu alanda bir dönüm noktası yaratarak güvenlik tanımlamalarına yeni bir kapı aralamış ve özellikle realizm merkezli geleneksel güvenlik vurgusuna bu dönem itibarıyla farklı perspektifler tarafından sert eleştiriler yöneltilmiştir. Liberalizm, Kopenhag Okulu, Galler Okulu, post-yapısalcılık ve post-kolonyalizm gibi teorik yaklaşımlar realizmin askerileştirilmiş ve nükleerleştirilmiş güvenlik yorumuna karşı çıkarak güvenliğin gündeminin genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu eleştiriler çerçevesinde büyüyen ve interdisipliner bir yapı kazanan uluslararası güvenlik yazını, giderek birey güvenliği ve refahının öncelendiği bir alana doğru evrilmiş, ulus altı toplulukların ve farklı kimlik gruplarının güvenlik endişelerine öncelik tanımaya başlamıştır. Bunun sonucunda uluslararası göç, fakirlik, salgın hastalıklar, ulus ötesi suçlar, kitle imha silahlarının yayılımı ve çevresel tehditler gibi birçok konu uluslararası güvenlik yaklaşımlarının yeni gündemi arasına yerleşmiştir.

21.yüzyılda uluslararası güvenliğin gündemi önceki dönemlerle mukayese edildiğinde bütünüyle nevi şahsına münhasır bir görünüm kazanmıştır. Geleneksel ve eleştirel güvenlik yaklaşımları arasındaki metodolojik ve epistemolojik tartışma, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bu dönemde de devam etmesine rağmen içerisinde bulunduğumuz çağ her iki yaklaşımın vurguladığı tehdit değişkenlerini çok daha karmaşık bir biçimde gün yüzüne çıkarmaya devam etmektedir. Bu minvalde, çalışmada ilk olarak geleneksel ve eleştirel güvenlik yaklaşımlarının içeriğine ve bahse konu iki yaklaşım arasındaki teorik tartışmaya ışık tutulacaktır. Güvenlik teorilerindeki paradigma dönüşümü değerlendirildikten sonra takip eden başlıklarda, 21. yüzyılda uluslararası güvenliğin değişen gündemi, kendi içerisinde barındırdığı dinamikler göz önünde bulundurularak analiz edilecektir. Bu çerçevede, mevcut güvenlik

gündeminin en önemli üç maddesi olarak sınıflandırılabilir liberal uluslararası düzenin devamlılığına karşı ortaya çıkan tehditler, teknoloji-güvenlik ilişkisi ve çevresel tehditlerin 21. yüzyılda uluslararası güvenliğin gündemini nasıl ve hangi yönleriyle belirlediğine açıklık getirilecektir. Bununla birlikte, söz konusu güvenlik tehditlerinin mevcut uluslararası güvenlik ortamını geçmişle kıyaslandığında daha karmaşık hale getiren dinamikleri tartışılacaktır.

Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı ve Devlet Merkezli Güvenlik

Tarihsel süreç boyunca geleneksel güvenlik anlayışı devletlerin askerî ve diplomatik gücü ile ilişkilendirilmiş, bölgesel bütünlüğün korunması, sınır güvenliğinin tesis edilmesi ve devlet egemenliğine karşı ortaya çıkan askerî tehditler geleneksel güvenlik tanımlamasının merkezine yerleşmiştir. Antik Çağ ve Avrupa Aydınlanma döneminde Sun Tzu, Thucydides, Niccolò Machiavelli ve Thomas Hobbes gibi düşünürlerin fikirlerinden yola çıkıp modern dönemde Otto Von Bismarck, Carl von Clausewitz ve Henry Kissinger gibi realpolitik anlayışının temsilcileri ile güç kazanan geleneksel güvenlik yaklaşımı güç parametresi ve savaş olgusunu bir arada harmanlayarak devletler arası çatışma ihtimalinin her daim mümkün olduğu düşüncesini savunmuştur. İnsan doğasına kötümser yaklaşan ve birey güvenliğini bütünüyle geri planda bırakan bu yorum ekseriyetiyle askerî güç kullanımının devletler ve toplumlar üzerindeki potansiyel etkileri üzerine eğilmeyi tercih etmiştir. Geleneksel yaklaşımda güvenlik tanımlaması yalnızca ulusal güvenlik bağlamında ele alınmış ve devletlerin savaşa hazırlık safhaları, savaşı önleme girişimleri ya da savaşa angaje olma gibi eylemlerinde belirlemiş olduğu stratejiler bu anlayışın hiyerarşik önceliğinde üst sıralarda kendine yer bulmuştur (Walt, 1991: 212; Nye ve Lynn-Jones, 1988: 27-28). Geleneksel bakış açısı küresel barış ya da devletler arası iş birliği gibi durumları erişilmesi mümkün olmayan ütopyik ve naif düşünceler şeklinde değersizleştirerek idealist arayışlara yönelmekten özellikle kaçınmıştır.

Güvenlik yazınında köklü bir geçmişi bulunan ve özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında daha güçlü bir akademik pozisyona kavuşan klasik realizm, geleneksel güvenlik tanımlamalarına sistematik görünüm kazandıran girişimlerin başındadır. Klasik realistler, devletler arası ilişkilerde sert gücün öneminde ısrar ederek uluslararası güvenlik alanındaki idealist yönelimlere açık bir tepki göstermiştir. E. H. Carr ve Hans Morgenthau bu yaklaşımın en önemli temsilcileri olarak öne çıksa da her ikisinin görüşü Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına kadar Reinhold Niebuhr, Nicholas Spykman, George Kennan, Robert Osgood, Arnold Wolfers ve John Herz gibi teorisyenler tarafından da

desteklenmiştir. Uluslararası güvenlik gündeminin adalet ve ahlaki değerler tarafından belirlenemeyeceğine dikkat çeken klasik realistler, uluslararası kurumların ya da liberal normların savaşları engelleyebileceği fikrine karşı çıkmıştır. Devletlerin ulusal güvenliğini bilhassa materyal gücüne ve coğrafi koşullarına bağlayan klasik realizme göre gücü maksimizasyonu ulusal güvenliğin ayrılmaz parçası ve tek garantrdr. Bu yönüyle klasik realizm devletler arasındaki gücü dengesi mekanizmasını küresel barış ve savaşın asıl teminatı olarak göstermiştir (Wolhforth, 2010: 11-16).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında nükleer silahlanma yarışının ortaya çıkışı geleneksel güvenliğin pozisyonunu gclendiren diğer bir gelişmedir. Bu dönemde nükleer süper gcler arası caydırıcılık, zorlama ve kriz tırmandırma stratejileri geleneksel güvenlik gündeminin yeni konuları arasına yerleşmiştir. Bununla birlikte uluslararası istikrarın temin edilmesi, silahlanma kontrolünün sağlanması ve sınırlı konvansiyonel savaş çağında düzenli orduların yeniden biçim kazanan yapısı Soğuk Savaş dönemi güvenlik gündeminin diğer bileşenlerine dönüşmüştür (Kissinger, 1957; Osgood, 1957, Walt, 1991). Her ne kadar Soğuk Savaş'ın çift kutuplu yapısında ideolojik, kültürel ve ekonomik rekabetin derinliği göz ardı edilemeyecek derecede önemli olsa da rekabetin bu boyutları askerî ve nükleer güvenliğin gölgesinde kalmaya devam etmiştir (Buzan, 1997: 5-6).

1970'li yıllarda neorealizmin ortaya çıkışıyla geleneksel güvenlik tartışmaları yeni bir bilimsel paradigmaya evrilmiştir. Neorealist teori, klasik realizmin aksine uluslararası güvenlik tehditlerinin temel nedenini insan doğasından uzaklaştırarak uluslararası sistem seviyesine çekmiştir. Neorealizme göre uluslararası politikada birim aktörü olan devletlerin davranışlarını kontrol eden st bir otoritenin bulunmaması sistemik anarşiyi doğurmaktadır. Söz konusu anarşik yapı, devletleri daima kendi güvenliklerini göz etmeye ve çıkarlarını maksimize etmeye itmektedir (Waltz, 1979: 126-127). Anarşinin kaçınılmaz sonucu olan belirsizlik ve rekabet ortamı ise silahlanma yarışını beraberinde getirerek devletler için asıl güvenlik tehdidi olan savaş ve çatışmayı ortaya çıkarmaktadır (Waltz, 1988: 619-620). Uluslararası arenada devlet üstü otoritenin bulunmaması, devletleri daima güvenlik ikilemiyle karşı karşıya bırakmakta ve bu durum devletlerin güvenlik tehdidi algılamalarını büyük lde askerî silahlanma ve ittifak oluşumu çerçevesinde değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır (Herz, 1950). Neorealizm ayrıca özellikle liberal teoriler tarafından uluslararası barışın teminatı olarak gösterilen uluslararası örgütlerin dünya politikasındaki gücü dağılımının bir yansıması olduğu tezini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle, uluslararası örgütler neorealizm tarafından büyük

güçlerin çıkarıcı hesaplamalarına dayalı ve uluslararası güvenliğin garantörü olamayacak aktörler olarak değerlendirilmiştir (Mearsheimer, 1994/1995: 7)

Geleneksel güvenlik anlayışı Soğuk Savaş boyunca devletlerin karar alım aşamasında ve akademik çevrede özellikle realizmin tezleriyle entelektüel üstünlüğünü korumuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması bu yaklaşımın önemini tamamen yitirdiği anlamı taşımamaktadır. Güvenliğe ilişkin geleneksel tanımlamaların birçoğu devlet merkezli güvenlik vurgusunu bu dönemde de ısrarla sürdürürken, askerî çatışmaların ve savaşların uluslararası güvenlik gündemini yeni yüzyılda da meşgul edeceğini savunmuştur. Bu bakış açısı Soğuk Savaş dönemi boyunca yapay bir nükleer daralma yaşandığını, 21. yüzyılda stratejik ve konvansiyonel silahlanmanın hız kazanacağını ve buna dayalı olarak askerî çatışma riskinin artarak devam edeceğini belirterek güvensizliğin ana kaynağını geçmişte olduğu gibi yine askerî tehditlerde aramıştır (Chipman, 1992). Daha da önemlisi, bu dönemde güvenlik tehditlerine ilişkin geleneksel argümanlar bir adım öteye taşınarak çevre, sağlık ve ekonomi gibi meselelerin analiz seviyesi şeklinde değerlendirilmesinin güvenlik çalışmalarının entelektüel uyumunu bozacağı ve tüm bu problemlerin çözüme kavuşturulamadığı gibi daha büyük birer tehdit haline dönüşeceği iddia edilmiştir (Walt, 1991: 212-213). John Mearsheimer ve Stephen Walt gibi neorealist teorisyenler bu alternatif yaklaşımların uluslararası güvenlik tehditlerine ilişkin açıklayıcı bir çerçeve sunmadığı gibi bunları politik olarak sorumsuzlukla suçlamıştır (Walt, 1991: 213; Mearsheimer, 1995: 92-92). Bu anlamda, askerî gücün uluslararası güvenliğe etkisinde kümülatif bilgi birikimine odaklanan realist teorisyenler ve geleneksel yaklaşımlar tamamıyla pozitivist bir duruş sergileyerek bilimsel araştırmanın standart ilkelerinin takibi konusunda ısrar etmiş ve post-pozitivist eleştirel teorilerin Soğuk Savaş sonrasında güvenlik gündemini genişletme uğraşlarına sert bir eleştiri yöneltmiştir. Böylelikle Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde güvenlik tehditlerine yönelik açıklamalar geleneksel ve eleştirel yaklaşımların karşı karşıya geldiği metodolojik bir tartışmaya evrilmiştir. Öyle ki, güvenlik çalışmalarında askerî tehditlerle ilgili terimlerin tutarlı kullanımı ve tarafsız ölçümüyle birlikte ampirik iddiaların eksiksiz paylaşılması fikri realist teoriler bağlamında geleneksel güvenlik yaklaşımlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Walt, 1991: 221-222).

Soğuk Savaş sonrasında sahip olduğu üstünlüğü korumayı önceleyen geleneksel güvenlik yaklaşımları Sovyetler Birliği'nin dağılması ve çift kutuplu yapının sona ermesiyle uluslararası sistemin temel yapısı olan anarşik karakteristiğinin erozyona uğramadığını ve bu sürekliliğe dayalı olarak geleneksel askerî tehditlerin varlığını koruduğunun altını çizmektedir. Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde ortaya çıkan Amerikan liderliğindeki tek kutupluluğun daha

fazla sistemik istikrarsızlık yarattığı, askerî güvenlik tehditlerinin sayısını artırdığı ve uluslararası belirsizliği pekiştirdiği bu dönem argümanları arasındadır (Waltz, 2000: 30-33). Nitekim Soğuk Savaş boyunca devam eden çift kutuplulukla birlikte süper güçler arasındaki askerî denge ve nükleer caydırıcılığın uluslararası düzeyde güvenliği sağladığı fikri yine bu düşünce setinin bir parçasını yansıtmaktadır (Mearsheimer, 1990: 51). Tıpkı Soğuk Savaş'ta olduğu gibi Soğuk Savaş sonrasında da güç dengesi mekanizmasının uluslararası güvenlikte mihenk taşı olduğunu iddia eden bu görüş temel aktör olan devletlerin karşılaştığı tehdidi ortadan kaldırmak için güç birikimine gitmek durumunda olduğunu ve anarşinin neden olduğu savaş olasılığının devletlerin birincil güvenlik kaygısı olarak kalacağını ileri sürmüştür (Mearsheimer, 1990: 52-53). Soğuk Savaş sonrasında uluslararası istikrarın yok olması sonucu bölgesel güçlerin revizyonist eğilimlerini yoğunlaştıracağı ve yeni yüzyılda yükselen güçlerin çok kutupluluğu kaçınılmaz kılmasıyla yeni bir dünya savaşına neden olacağı düşüncesi realist teorisyenler arasında baskın konuma geçmiştir (Layne, 1993; Krauthammer, 1990/1991). Bununla birlikte, dünya politikasında etkisi daha fazla hissedilir hale gelen küreselleşme konusunda da realist teoriler benzer endişeleri taşımaya devam etmiştir. Realizm küreselleşmenin uluslararası istikrarı sağlamaktan çok çatışmayı besleyeceğini ve devletleri birbirlerine daha bağımlı kılarak güvensiz bir ortam yaratacağını savunarak güvenliğin paradigma değişimine tepki göstermiştir (Kay, 2004: 13).

Geleneksel Güvenlik Anlayışına Yeni Meydan Okumalar ve Güvenlik Gündeminin Genişlemesi

Güvenlik tehditlerinin gündeminde yaşanan genişleme ve derinleşme 1970'li yıllara dayandırılmasına rağmen, ilgili literatürdeki kimi çalışmalar bu tarihi 1950'li yılların başına kadar geri çekmekte ve geleneksel pozitivist teorilere sert bir eleştiri yönelterek güvenliğe ilişkin kavramsal bir yenilik durumunu ortaya koymaktadır (Smoke, 1975: 275). Burada ortaya konulan temel eleştiri, ulusal güvenliğin tek kaynağı ve teminatının askerî güç olmadığı, devletlerin karşılaştığı tehlikenin yalnızca askerî tehditlerden kaynaklanmayacağı ve askerî gücün toplumsal refahın garantisini sağlamadığı yönündedir (Walt, 1991: 213). Bu yaklaşıma göre, aynı zamanda yalnızca askerî güç ve kapasitelerinin artması devletlere mutlak bir güvenlik teminatı sağlamamaktadır (Dedeoğlu, 2004: 6). Soğuk Savaş boyunca iki süper güç arasındaki silahlanma yarışı kesintisiz devam etmesine rağmen Küba Füze Krizi'nin ardından yumuşama dönemine geçilmesi, nükleer silahların sayısındaki artışla beraber uluslararası seviyede dehşet dengesinin sağlanması ve ABD'nin Vietnam yenilgisi güvenlik yaklaşımlarının dönüşümüne imkân tanıyan erken dönem

parametreler arasına yerleşmiştir (Nye ve Lynn-Jones, 1988: 9). Soğuk Savaş'ın bitişini takiben devlet merkezli realizme yönelik eleştirilerin sayısı daha da artmış ve realizmin etnik çatışma, terörizm, salgın hastalıklar ya da iklim değişikliği gibi yeni tehditleri açıklayamayacağı ileri sürülmüştür (Lynn-Jones, 1999: 18). Daha da önemlisi, Robert Cox gibi eleştirel teorinin önde gelen temsilcileri realizmin politik tarafsızlığının bulunmadığı ve devletlerin politik eylemlerine meşruiyet kazandırdığına dikkat çekerek bu teorinin esasında bir ideoloji olduğu yönünde duruş sergilemiştir. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının birçoğu, insan anlayışından bağımsız bir nesnel gerçekliğin olamayacağını belirterek, realizmin pozitivist metodolojisine ve güvenliğe ilişkin objektivitesine de karşı çıkmıştır (Malik, 2015: 73). Böylelikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramına yönelik yorumlar ve güvenlik algılamaları büyük oranda çok-kültürlü ve çok-disiplinli bir görünüm kazanmaya başlamıştır (Brauch, 2008: 47).

Güvenlik algılamalarındaki değişimi takiben devlet merkezli duruşun oldukça dışına çıkan ve güvenliğin analiz düzeyini birey seviyesine indirgeyerek güvenlik yazınına bütünüyle yeni bir bakış açısı kazandıran Barış Çalışmaları, geleneksel yaklaşıma yönelik ilk eleştiriler arasındadır. Bu kapsamda, negatif barış ve pozitif barış gibi iki önemli kavramı güvenlik çalışmaları literatürüne kazandıran Johan Galtung, negatif barışı savaşın ve fiziksel şiddetin yokluğu olarak tanımlarken, pozitif barışı insan toplumunun entegrasyonu olarak kavramsallaştırmaktadır. Sunduğu teorik çerçeveye negatif barışı pozitif barışın bir ön şartı olarak değerlendiren Galtung, yalnızca uluslararası silahsızlanma yoluyla küresel barışın sağlanabileceğini savunmuş ve realist argümanların aksine uluslararası güvenliğe ilişkin bir ideale ışık tutmuştur (Galtung, 1964: 1-4). Galtung'un barış tanımlamasının geleneksel güvenlik yaklaşımlarına eleştirisini önemli kılan tarafı şüphesiz ki güvenlik tehdidini doğuran şiddeti doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırmasıdır. Nitekim bu yaklaşım, Soğuk Savaş sonrasında güvenlik çalışmaları yazınında kendine daha fazla yer bulacak olan eleştirel yaklaşımlara entelektüel bir altyapı sunarak savaş ve çatışma gibi makro tehditlerin yanı sıra açlık, fakirlik, sosyal adaletsizlik ve ayrımcılık gibi yapısal nedenlerin de birer tehdit kaynağına dönüşebileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Geleneksel güvenliğe yöneltilen bu erken dönem eleştiri sonucunda ayrıca güvenlik çalışmaları giderek interdisipliner bir yapıya bürünmüş ve sosyoloji, psikoloji, antropoloji, iktisat ve diğer birçok disiplinin dahil olduğu bir alana evrilmiştir.

Realizmin tanımlayıcı ve normatif yeterliliğine şüpheyile yaklaşan liberal ve neoliberal kurumsalcı yaklaşımlar ise savaş ve askerî çatışma gibi uluslararası güvenlik tehditlerinin küreselleşme, demokratik barış, liberal

uluslararası kurumlar, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası hukuk gibi parametreler yoluyla yok olacağını ve bunlar aracılığıyla küresel barışın tesis edileceğini savunmuştur.¹

1970'li yıllardan sonra güvenlik yazınındaki görünürlüğü pekişen ve bu dönemde Üçüncü Büyük Tartışma'da (*Neo-Neo Debate*) neo-realizmle birlikte yerini alan neo-liberalizm, realist söylemi bütünüyle göz ardı etmeyerek uluslararası sistemin anarşik yapısını kabul eden bir duruş sergilemiş ve tıpkı realizmde olduğu gibi bu yapı altında devletlerin ana aktör olduğu tezine itiraz etmemiştir. Ancak neo-liberalizmin realizme temel eleştirisi devletlerin tek ve yekpare olmaktan ziyade plüralistik aktörler olduğudur. Devletlerin otoriter ya da demokratik yönetim yapısı, kurumların işleyişi, politika yapım sürecine dahil olan siyasi aktörler ve toplumsal taleplerin uluslararası güvenlik gündemini belirleyebileceği düşüncesi liberal teorilerin realizmden ayrılan asıl noktası ve buraya yönelttiği eleştirisidir (Moravcsik, 1997: 513-517). Bunun yanında, küreselleşme trendinin dünya politikasında giderek daha görünür hale gelmesi sonucunda liberal teoriler, devletin yanı sıra sivil toplum kuruluşları ve çok uluslu şirketlerin artan görünürlüğüne dikkat çekerek realizmin uluslararası güvenliği açıklayıcı gücüne önemli bir darbe daha vurmuştur (Keohane ve Nye, 1997).

Liberalizm ve uluslararası güvenlik arasındaki ilişkiye ışık tutan kimi düşünceler, küresel barış ve devletler arası iş birliği durumunun altında yatan temel neden olarak devletlerin ideolojisini işaret etmektedir (Haas, 2005: 1-3). Felsefi altyapısı Immanuel Kant'a kadar uzanan bu düşünce seti, liberal demokrasilerin diğer ideolojilere sahip devletlerle kıyaslandığında daha barışçıl olduğu ve birbiriyle savaştığı tezini savunarak iddialı bir ampirik veri ortaya koymaktadır (Doyle, 1986: 324-326). Christopher Layne ve Sebastian

1 Liberalizm ve neo-liberal kurumsalcı teorilerin söz konusu argümanları için; Michael W. Doyle, "Liberalism and World Politics" isimli makalesinde Immanuel Kant'ın fikirlerinden yola çıkarak modern liberalizmin devlet davranışlarında barışçıl bir dış politika yapımını öne çıkardığı gerekçesiyle liberal devletlerin uluslararası barışı teşvik ettiği ve savaşlardan kaçındığını ileri sürmektedir. Doyle'un demokratik barış tezine benzer bir şekilde, John M. Owen, "How Liberalism Produces Democratic Peace" makalesinde liberal ideoloji ve demokratik kurumlara sahip devletlerin liberal demokrasiler arasındaki potansiyel savaş ve çatışmaları engellediği fikrini savunmaktadır. Öte yandan, Robert Keohane ve Joseph Nye, "Power and Interdependence" adlı eserde "Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık" kavramsallaştırmasını kullanarak devletler arasındaki etkileşim ve bağımlılığın giderek yoğunlaştığı tezini ileri sürmektedir. Keohane ve Nye'a göre küreselleşme sonucu devletler arasındaki kanalların çoğalması, transnasyonal ilişkilerin ilerleme kaydetmesi ve uluslararası kurumların artan etkisiyle beraber askeri alanın bir politik araç olarak etkisinin azalmış ve ekonomik araçlar ön plana çıkmıştır. Buna yaklaşıma göre ekonomik ve diğer askeri olmayan araçlar devletler arasındaki işbirliği ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Francis Fukuyama "Liberal Democracy as a Global Phenomenon" isimli çalışmasında realizmin güç arayışı ve objektivite vurgusuna eleştiride bulunarak devlet ideolojilerinin onların davranışları üzerinde etkisi olduğunu iddia etmekte, realizmin aksine devletlerin ulusal çıkarlarının ve tehdit algılamalarının ideolojilerle beraber değişebileceğini düşünmektedir.

Rosato gibi realist teorisyenler tarafından sert eleştirilere maruz kalmasına rağmen bu tezin liberalizmin uluslararası güvenlik alanındaki en güçlü argümanları arasına yerleştiği söylenebilir (Layne, 1994: 5-8; Rosato, 2003: 585). Bu teori aynı zamanda klasik liberalizmin birey merkezli düşüncesinden yola çıkarak insan hakları konusunun devletlerin güvenlik stratejilerini şekillendirdiğine de dikkat çekmektedir. Aydınlanma Çağı liberal düşünürlerin savunularından olan devletin birey tarafından yaratıldığı ve bireyin güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğu düşüncesi 21. yüzyıl liberal teorisinde devamlılığa oturarak devletle kıyaslandığında birey güvenliğinin sağlanmasını önceliğini savunmayı sürdürmektedir (Dunn, 1950). Nitekim liberalizmin birey güvenliğini sağlamayı hedefleyen uluslararası norm ve kuralların inşa edilmesi gerekliliğine yaptığı vurgu da küresel istikrarın göz ardı edilemez bir parçasıdır (Axelrod ve Keohane, 1985: 225-236). Devletler arası kolektif güvenlik sisteminin oluşturulması ve merkantalizmden uzaklaşarak uluslararası ticaretin serbestçe yürütülmesi, liberal teorilere göre ve realizmin savunularının aksine küresel çatışma ve savaş riskini en aza indirmektedir (Walker ve Rousseau, 2010: 24).

Güvenlik tehditlerinin tanımlanması hususunda liberal teorilerin geleneksel yaklaşımlara eleştirileri, güvenlik çalışmaları disiplinin gelişimine büyük bir katkı sunmaktadır. Buna rağmen, özellikle metodolojik anlamda realizm ve liberalizmin güvenlik tehditlerini açıklamada ortak paydaşa sahip olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Liberal teoriler güvenliğe ilişkin yaklaşımlarında tıpkı realizm gibi pozitivist bir rota takip etmekte ve eleştirel güvenlik yaklaşımlarının aksine her iki teori de rasyonel teoriler olarak isimlendirilmektedir (Keohane, 1988: 379-386). Bu çerçevede, güvenlik çalışmalarında realizm ve liberalizmin pozitivist yönteminden uzaklaşan ve güvenlik yazınının paradigma değişimini hızlandıran teorilerin başında inşacı teori gelmektedir. Geleneksel ve eleştirel olarak ikiye ayrılabilen inşacılık post-pozitivist bir metodolojiyle materyalist analizlere karşı durarak realizmin ve liberalizmin rasyonelitesini eleştirmektedir (Buzan ve Hansen, 2009: 35-36). Kültür, inanç, norm ve fikir gibi düşünsel faktörlerin güvenlik gündemini belirlediği inancıyla inşacı teori güvenlik ve kimlik arasında bir bağ kurmaktadır. İnşacı teori, ulusal kimliğin inşasında ve bu sürecin güvenlik gündemine olan etkilerinde geleneksel güvenlik yaklaşımlarının karşı durduğu parametreler olan ve rasyonel teorilerin bilimsel yöntemlerle test edememekle suçladığı siyasi söylem ve anlatıların uluslararası güvenlik üzerinde önemli yeri olduğu argümanına sahiptir (McDonald, 2008: 63).

İnşacı bir perspektifle materyalist tehdit analizine karşı duran Kopenhag Okulu, güvenliği tartışmaya açık (*Contested*) bir kavram olarak tanımlayan

ve salt devlet merkezli bakış açısından uzaklaştıran eleştirilerin başında gelmektedir. Yalnızca savaş ve güç odaklı güvenlik yorumlamalarının uluslararası güvenlik problemlerini çözme konusunda yetersiz kalacağıının altını çizen Kopenhag Okulu, güvenliğin gündemini genişleterek askerî, politik, ekonomik, toplumsal ve çevre olmak üzere beş farklı sektöre ayırtırmaktadır. Başvurduğu bu yöntemle Kopenhag Okulu güvenliğin referans objesinin sayısını çoğaltmaktadır. Tıpkı geleneksel güvenlik yaklaşımlarında olduğu gibi askerî güvenlik gündemini göz ardı etmeyen Kopenhag Okulu'nu bu duruşuyla güvenlik çalışmaları yazınında yeni yaklaşımlar ve geleneksel bakış açısı ortasında konumlandırmak yanlış olmayacaktır. Bu yönüyle güvenliğin ikiliği anlayışını benimseyen okul, devlet güvenliğini egemenlikle ilişkilendirirken toplumsal güvenliği kolektif kimlikle bağdaştırmaktadır.

Bu perspektife göre askerî güvenlik sektöründe referans objesi devletin kendisidir. Bir devletin saldırı/savunma kapasiteleri ve karşılıklı tehdit algılamaları askerî güvenlik sektörünün başlıca gündemini oluşturmaktadır. Bununla beraber, devletler arasındaki güç kullanımı ya da güç kullanım tehdidi de askerî sektörden kaynaklanan bir güvenlik problemine dönüşmektedir (Buzan, 1983: 76). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle büyük güçler rekabeti kısa bir süre için sonlansa da Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu'daki bölgesel gerilimler Kopenhag Okulu'nun askerî güvenlik sektörü üzerindeki ısrarının nedenlerinden biridir. Güç dengesinin korunması amacıyla Soğuk Savaş sonrasında küresel düzeyde silah üretiminin yeniden yükselişe geçmesi ve konvansiyonel silahlanma yarışının durmaksızın devam etmesi geleneksel yaklaşımlarda olduğu gibi Kopenhag Okulu'nun askerî tehditleri teorik öncelikleri arasında tutmasındaki ayrı bir motivasyon kaynağıdır (Buzan, 1991: 442-444). Kopenhag Okulu diğer bir güvenlik sektörü olarak sınıflandırdığı politik güvenliğe yönelik tehditleri ise egemenlik ve devletin ideolojisi ile ilişkilendirmektedir. Bir devletin kurumsal istikrarı, yönetim sistemi ve yine devlete otorite yetkisi ve meşruiyet kazandıran ideolojisi politik güvenlik sektörü çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. Devlet doğasının politik bir entite olması politik sektördeki tehditleri en az askerî tehditler kadar önemli hale getirmektedir (Buzan, 1983: 77).

Kopenhag Okulu'na göre, ekonomik güvenlik sektörü, bir devletin kabul edilebilir oranda refah seviyesine ulaşması ve finansal istikrarı için ekonomik kaynaklara engelsiz erişim sağlayabilmesidir. İthalat kısıtlamaları ve finansal manipölasyon gibi eylemler ekonomik güvenliğe ilişkin tehditler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, bir devletin ekonomik gücü ve askerî kapasiteleri arasındaki doğal ilişki, Kopenhag Okulu'nun farklı güvenlik sektörleri arasında kurduğu bağı kanıtlar niteliktedir (Buzan, 1983: 81).

Öte yandan, toplumsal güvenlik, dil, kültür, din, gelenek ve ulusal kimliği yansıtan kalıpların sürdürülebilirliğini sağlanması anlamı taşıırken, çevresel güvenlik yerel ve gezegensel seviyede biyoçeşitliliğin korunması kaygısıdır. Kopenhag Okulu tarafından deprem, sel, kuralık, salgın hastalık ve diğer benzeri konular çevresel güvenlik tehditleri sınıflandırmasına sokulurken, diğer güvenlik tehditleriyle mukayese edildiğinde çok daha ağır sonuçlara neden olabilecek güvenlik problemleri olarak aksettirilmektedir (Buzan, 1997:16-18; Buzan, 1983: 73-83).

Kopenhag Okulu'nun güvenlik gündeminin genişletilmesine ilişkin tutumu yukarıda değinilen sektörel genişlemeyle sınırlı kalmamıştır. Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Vilde gibi okulun önde gelen teorisyenleri "Bölgesel Güvenlik Kompleksi" ve "Güvenlikleştirme" gibi iki önemli kavramı güvenlik çalışmaları literatürüne kazandırarak güvenlik tehditlerinin yorumlanmasında yeni bir sayfa daha açmıştır. Bölgesel güvenlik kompleksi tanımına göre, belirli coğrafi bölgelerdeki güvenlik dinamikleri giderek birbirlerine daha bağlı hale gelmekte ve bölgesel seviyede beliren tehditler küresel güvenliğin bütününe etkileyecek bir yapıya doğru evrilmektedir (Buzan ve Wæver, 2003). Güvenlik sektörleri ve bölgesel güvenlik kompleksi ile doğrudan bağlantılı olan güvenlikleştirme ise söylemsel olarak bir tehdidin inşa edilmesidir. Güvenlikleştirme süreci ile belirli bir olay ya da aktör, söz edimi (*Speech Act*) ile bir referans nesnesine yönelik varoluşsal tehdit sınıflandırmasına sokulmakta ve bu tehdit vurgusuna yönelik gündelik politikalar askıya alınarak acil durum politikaları belirlenmektedir. Bu teoriye göre, güvenlik gündemine alınan konunun gerçekte varoluşsal bir tehdit olmasına gerek olmayıp güvenlikleştirme sürecine başvuran aktörler tarafından tehdit olarak gösterilmesi yeterli görülmektedir (Buzan, Wæver ve Vilde, 1998: 24-25).

Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde geleneksel güvenlik yaklaşımlarının devlet merkezli pozisyonunu eleştiren diğer bir düşünce akımı Galler Okulu'dur. Eleştirel güvenlik yaklaşımları içerisinde kendisine yer bulan Galler Okulu, post-pozitivist bir duruşla ve teorilerin insan güvenliğini temin etmek gibi bir pratiği ve sorumluluğu olduğu düşüncesiyle hareket etmektedir. Güvenlik çalışmalarına en önemli katkısını *Özgürleştirme (Emancipation)* kavramı ile yapan Galler Okulu bu kavramı insanların birey ya da grup formunda serbestçe karar almasını engelleyen sınırlılıklardan özgür kılma olarak tanımlamaktadır. Savaş veya savaş tehdidi insan özgürlüğünü sınırlayan olgular olduğu gibi bu yaklaşıma göre fakirlik, kötü eğitim ve politik baskı gibi birçok konu da insan özgürlüğüne zarar vermektedir (Booth, 1991: 319). Geleneksel güvenlik argümanlarının aksine gerçek güvenliğin güç ya da düzen aracılığıyla değil, özgürleştirme yoluyla sağlanacağı düşüncesini benimseyen bu görüş

teorik olarak güvenlik kavramını özgürleştirme ile eşdeğerde görmektedir (Booth, 1991: 319). Yine geleneksel güvenlik teorilerinin başvurduğu bir yöntem olan iç-dış politika, ülke içi düzen-uluslararası anarşi, ütopyacılık-realizm ve yüksek-alçak politika gibi ayrımların özgürleştirme ile kaybolacağını savunan bu teoriye göre politika ve güvenlik, devlet odaklı değil etik ve birey merkezli bir yapıya kavuşmalıdır (Booth, 1991: 322).

1990'lı yıllardan sonra eleştirel güvenlik yaklaşımları, yalnızca Galler Okulu ile sınırlı olmayıp post-kolonyalizm ve post-yapısalcılık gibi düşünce akımları da güvenlik tehdidi algılamalarına yeni bir katkı sunmuştur. Öteki eleştirel yaklaşımlar gibi bilginin üretiminde pozitivist metodolojiyi reddeden post-yapısalcılık, realizmin güvenlik tanımlamasındaki üst anlatıya ve objektiviteye karşı çıkmaktadır. Buna göre güç, devlet ve anarşi mantığını merkezine alan realist teoriler, güvenlik çalışmaları disiplini bu kavramlarla kısırlaştırmakta ve ulus-ötesi aktörlerin güvenlik algılamalarındaki rolünü göz ardı ederek bireylere karşı ortaya çıkan tehditleri yok saymaktadır. Bu haliyle post-yapısalcılığın geleneksel yaklaşımlarla ilişkisinde güçlü bir etik imada bulunduğu da gözlemlenmektedir (Malik, 2015: 41). Geleneksel güvenlik yaklaşımlarına yönelik eleştirilerinde post-yapısalcılık ile ortak paydaşa sahip olan post-kolonyalizm egemen devletler arasındaki askerî güvenlik algılamalarının baskınlığı nedeniyle eski koloni devletlerin karşı karşıya kaldığı güvenlik problemlerin göz ardı edildiği düşüncesi temelinde bir güvenlik yorumlaması üretmektedir (Malik, 2015: 41-42). Yalnızca büyük güçleri analiz merkezine alan geleneksel teorilere karşı bu yaklaşıma göre Afrika, Asya ve Güney Amerika devletlerinin bağımsızlıklarını kazandığı post-kolonyal süreçte devlet inşasının Batı yaklaşımlarıyla yürütülmesi bu toplumlarda kronik ve yerleşik hale gelen politik, kurumsal ve toplumsal güvenlik tehditlerini beraberinde getirmiştir (Ayoob, 1995: 21). Bu nedenle, yalnızca Avrupa merkezli bakış açısıyla uluslararası güvenliği anlamlandırmaya çalışmanın tarihsel gerçekliği çarpıtma tehlikesini ortaya çıkaracağı ve Küresel Güney'in karşılaştığı tehditlere karşı koyma konusunda yetersiz kalacağı düşüncesi post-kolonyalizmin temel argümanları arasına yerleşmiştir (Barkawi ve Laffey, 2006: 329-334).

21. Yüzyılda Uluslararası Güvenliğin Yeni Gündemi

Liberal Uluslararası Düzenin Krizi ve Düzene Yönelik Tehditler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD ve siyasi müttefikleri, ekonomik açıklık, çok taraflı uluslararası kurumlar, güvenlik iş birliği ve demokratik değerler üzerine kurulu liberal uluslararası düzen inşa etme çabasına girişmiştir.

Bu düzen aracılığıyla, Soğuk Savaş boyunca Sovyetler Birliği liderliğindeki komünizm merkezli sisteme karşı serbest piyasa ekonomisi ve ortak kurallar dizisiyle birbirine bağlı liberal demokrasilerden oluşan bir dünya düzeni yaratmak hedeflenmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sonuyla beraber ilk etapta liberal düzenin önündeki engeller tamamen yok olmuş ve demokratik yapıya sahip olmayan Doğu Asya, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve diğer coğrafyalardaki devletlerin çoğunluğu hızlı demokratik geçişler yaparak açık dünya ekonomisine entegre olmaya başlamıştır. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde, NATO ve Avrupa Birliği'nin genişlemesi, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ve G20'nin küresel merkez sahneye çıkışı gibi birçok farklı gelişmeyle liberal uluslararası düzenin ilerleyişi dünya politikasının bütününe kapsayacak şekilde ve ivme kaybetmeden devam etmiştir. Yine aynı dönemde liberal uluslararası düzenin en önemli parçaları haline dönüşen devletler arası çok taraflı iş birliği, çevre, sağlık ve insan hakları konusu gibi birçok alanda gelişme göstermiştir. Dahası, liberal uluslararası düzene ilişkin entelektüel ve akademik tartışmaların sayısı özellikle Soğuk Savaş'ın sonuyla çoğalmış ve Francis Fukuyama gibi isimler ilerlemeci bir yorumlamayla yeni yüzyılda liberal demokrasi ve açık piyasa ekonomisinin önüne ideolojik bir rakip ya da engelin çıkamayacağı yönünde tartışmalı fakat oldukça iddialı varsayımlarda bulunmuştur.

21. yüzyılın başlangıcıyla liberal uluslararası düzenin ilerleyişine ve bu ilerleyişe destek sunan düşünelere karşı sert eleştirilerin sayısı vakit kaybetmeden artmıştır. Christopher Layne, Samuel Huntington, John Mearsheimer ve Charles Krauthammer gibi birçok isim, Amerikan liderliğindeki tek kutupluluğun ve onun öncülüğündeki liberal uluslararası düzenin devamlılığına oldukça şüpheyle yaklaşarak, 21. yüzyılda uluslararası güvenlik çevresinin çok daha kaotik bir yapıya doğru evrileceğini savunmuştur. Her şeyden önce, tek kutuplu uluslararası yapının yeni yükselen güçleri ortaya çıkaracağı düşüncesi ve çok kutuplu küresel yapıya geçişin kaçınılmaz olduğu fikri bu eleştirilerin hemen başındadır. Amerikan tek kutupluluğunu dünya sahnesinin gördüğü bir *illüzyon* ya da *kısa bir andan fazlası* olarak görmeyen ve tarihsel ampirik veriler ışığında çok kutuplu uluslararası düzene dair iyimser bir tablo çizmeyen güvenlik teorisyenlerine göre, bu dünya düzeni devletler arası ilişkilerde yanlış algılama ve hesaplamalara neden olarak dengeleme ve iş birliği mekanizmasını ortadan kaldırmaktadır (Layne, 1993: 5-10; Krauthammer, 1990/1991: 22-28). Söz konusu çok kutuplu yapı ayrıca revizyonist devletlerin saldırgan davranışlarına fırsat sunarak ve mevcut uluslararası düzenin yapısındaki değişimi kaçınılmaz kılarak küresel barış ve istikrarı bozan bir ortama zemin hazırlamaktadır (Waltz, 2000: 30-34).

Liberal uluslararası düzenin vaat ettiği barışçıl ve istikrarlı yapının, değişen uluslararası konjonktürle beraber 21. yüzyılda yerini küresel güvensizlik ortamına bıraktığı ve yine birçok farklı değişmeyle liberal düzenin bir kriz içerisine girdiğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim başta Çin ve Rusya gibi bölgesel büyük güçlerin liberal uluslararası düzene yönelik memnuniyetsizliği ve bu devletlerin yüzyılın başlangıcından beri Gürcistan, Kırım, Ukrayna, Tayvan ve Doğu Çin Denizi gibi blgelede revizyonist dış politika davranışlarıyla liberal düzenin yapısında değişim yaratma arzusu, krizin en önemli göstergelerindedir. Her iki devletin giderek güçlenen ekonomik, askerî ve stratejik kapasiteleri, liberal düzenin lideri konumundaki ABD ile küresel g geçişi tartışmalarını ön plana çıkarmakta ve her iki aktör buldukları bölgede hegemonya olabilme hedefiyle hareket etmektedir. Nükleer ve konvansiyonel silahlanmanın giderek yoğunlaştığı ve küresel silahlanma harcamalarının 2.24 trilyon dolara ulaştığı dünya politikasında Çin ve Rusya ABD'nin ardından en fazla askerî harcama yapan aktörler olarak çok kutupluluğa geçişi hızlandırmaktadır (SIPRI, 2023). Özellikle Çin'in ABD ile yoğun bir teknoloji rekabetine girmesi, satın alma paritesi gibi göstergelerde en büyük ekonomik g konumuna yerleşmesi ve 149 ülkeyi içine alan Kuşak ve Yol Projesi ile fikirsel ve kurumsal olarak liberal düzene alternatif bir uluslararası düzen yaratma girişimi ABD'nin bir önceki yüzyıldaki hegemonik üstünlüğüne görece olarak zarar verdiğini kanıtlar niteliktedir (Morrison, 2019). Bu durum ayrıca 21. yüzyılda ABD ve Çin arasında "Yeni Soğuk Savaş" tartışmalarını da güçlendirerek uluslararası düzenin bütününde bir değişim sinyaline dönüşmektedir. ABD-Çin rekabetinin yanında Donald Trump yönetimi sonrası ABD'de izolasyonizme geri dönüş tartışmalarının g kazanması, tek taraflı dış politika yapımı, uluslararası kurumlardan ayrılma kararları ve liberal düzenin sürekliliğine yönelik isteksiz tutum, mevcut küresel düzendeki değişimi hızlandıran dinamikler arasına yerleşmiş bulunmaktadır.

Büyük gler arasındaki küresel g geçişinin yanında, liberal düzenin sürekliliğine ilişkin şüpheleri güçlendiren diğer bir durumunun Avrupa siyasetinde de gözlemlenebilir hale geldiği görülmektedir. 1990'lı yıllarda liberal galaksinin parlayan yıldızı olarak tanımlanan Avrupa bölgesi, 2000'li yılların ortalarından itibaren birtakım varoluşsal sorunlarla ve liberal entegrasyona karşı görünürlük kazanan güvenlik problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. 2005 yılında Avrupa Birliği Anayasası oluşturulması girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması, 2009 Euro Krizi, 2016 Brexit süreci, ye ülkelerin NATO'ya yönelik şüpheci tutumları ve bölge siyasetinde son yıllarda ağırlık kazanan yabancı düşmanlığı ve aşırı sağ eğilimlerin toplumsal ve siyasi tabanda yükselişe geçmesi söz konu problemlerin başını çekmektedir. Bazı Avrupalı karar

alıcıların illiberal bir tutumla göçmenleri suçlu, hastalık ve zehir gibi ifadelerle itham etmesi ise güvenlik tehdidin büyüklüğünün ve liberal düzenin devamlılığına yönelik soru işaretlerinin özellikle toplum ve kimlik temelli boyutlarıyla hangi aşamaya geldiğini gösterir niteliktedir (Kingsley, 2018).

2001 Afganistan ve 2003 Irak Savaşı, liberal küresel düzen ve uluslararası güvenlik paradigmasındaki radikal dönüşümleri beraberinde getiren gelişmelerin diğer bir sacayağıdır. ABD'nin söz konusu iki devleti liberal demokrasiye dönüştürme söylemini kullanarak askerî müdahalede bulunması, bölgesel ve uluslararası seviyede sonu gelmeyen istikrarsızlığı ortaya çıkarmıştır. Arap Baharı sürecini takiben bölgenin neredeyse bütününde iç savaş, vekâlet savaşı, başarısız devlet, devlet dışı silahlı aktör ve özel askerî şirket olgularının giderek gündem kazanması, uluslararası güvenliğin bütününde değişime neden olan yeni ve karmaşık bir düzen potansiyelini ortaya koymaktadır. Öte yandan, 11 Eylül Saldırıların ardından devletler için en önemli güvenlik tehditleri arasına yerleşen küresel terörizm, radikalleşme ve aşırıcılık tehdidi, liberal uluslararası düzene en büyük meydan okumalardan biri haline gelmiştir. Terörizm tehdidi günümüzde özellikle Sahraaltı Afrika, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Asya bölgelerinde yoğun bir şekilde varlığını göstermektedir. Bu bölgelerle kıyaslandığında sayısı daha az olmasına rağmen terörizm bireysel ve örgüt formlarıyla Batılı devletlerin ulusal güvenlikleri için de en önemli güvenlik tehditleri arasına yerleşmiş durumdadır (Global Terrorism Index, 2023: 3). Bu çerçevede, 21. yüzyılda küreselleşmenin tetiklediği kimlik farklılıkları, kültürel çatışmalar ve dini ayrışmaların özellikle Afrika ve Ortadoğu olmak üzere farklı coğrafyalardaki iç savaşların, etnik çatışmaların ve terörizmin bir kaynağı haline geldiği görülmektedir. Küreselleşme günümüzde ulaşım, iletişim ve teknolojik alanlarda sayısız avantajı beraberinde getirir de ve yarattığı devletler arası karşılıklı bağımlılık sayesinde yeni bir dünya savaşı ya da bölgesel askerî çatışma riskini en aza indirir de terörizm, etnik çatışmalar, ulus aşırı suçlar, kitle imha silahlarının yayılımı, insan kaçakçılığı ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konuları 21. yüzyılın başlıca güvenlik tehditlerine dönüştürerek liberal uluslararası düzenin devamlılığına engel oluşturmaktadır (Cha, 2000: 394). Birbirlerinin ayrılmaz parçası olarak tanımlanan küreselleşme ve liberal uluslararası düzen arasındaki ilişki bu yönüyle 21. yüzyılda giderek bir paradoksa dönüşerek önceki yüzyıllarda benzerine rastlanmayan ve hem bireylere hem devletlere karşı yeni tehditlerin doğuşuna ortam hazırlamaktadır.

Modern Teknolojik Gelişmelerin Uluslararası Güvenlik Alanına Yansımaları

Teknolojik gelişim ve bilimsel yenilikler 21. yüzyılda siyasi, toplumsal, ekonomik ve askerî ilerlemenin itici gücüne dönüşmüştür. İletişim, ulaşım, sağlık, eğitim ve tarım gibi birçok alanda, gerek bireylerin gerekse devletlerin eylemlerine sayısız avantaj sağlayan teknolojik gelişmeler çok boyutlu etkileri gereği karar alım süreci, siyasi katılım ve siyasi iletişim yapısında da büyük bir devrim yaratmıştır. Modern teknolojik araçların kullanımının yaygınlaşması bilgiye erişimde kolaylık sağlayarak, üretim verimliliğini artıracak ve modern dönem zorluklarına yenilikçi zmler sunarak günlük yaşam üzerinde derin ve olumlu bir etki yaratmıştır. Ekonomik faaliyet ve istihdam biçimlerinin gelişimine olanak sağlayan modern teknolojiler ayrıca kişisel ve profesyonel ortamlarda iletişim kurma ve iş birliği yapma şeklini değiştiren coğrafi mesafe fark etmeksizin diğer aktörlerle bağlantı kurabilmeyi çok daha kolay ve verimli hale getirmiştir.

Modern teknolojilerin n alınamaz gelişimi ve dijitalleşme trendinin aşamalı olarak hayatın her alanına yayılması, teknoloji ve güvenlik arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir durumu ortaya koymaktadır. Nitekim teknolojik ilerlemeler, güvenlik tehditlerine bütünüyle yeni bir form kazandırmakta ve bu tehditlerin fiziksel ortamdan sanal ortama geçişini hızlandırarak tehdidin maiyetini giderek bulanıklaştırmaktadır. 21. yüzyılda kullanımı giderek yaygınlaşan iletişim teknolojileri, bilgi teknolojileri, robotik teknolojiler, uzay teknolojileri, otonom sistemler ve yapay zekâ ülke içi ve uluslararası seviyede güvenliğin inşasına yönelik geçmişte benzerine rastlanmayan yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamaktadır. Bununla beraber, devletlerin g kapasitelerinde köklü değişiklikler yaratan bu teknolojiler küresel güç dengesini yeniden düzenleyen bir yapıyı ortaya koymaktadır. Yeni dönemde devletlerin teknoloji yarışı, uluslararası ve bölgesel seviyedeki jeopolitik rekabeti geçmişe nazaran daha çok daha özgün hale getirmektedir.

Yeni teknolojilerin en belirgin dönüşüm yarattığı alanların başında askerî güvenlik sektörü yer almaktadır. 21. Yüzyılda savaş karakteriştiğinde büyük bir değişim yaratan teknolojik ilerlemeler birçok devletin ulusal güvenlik gündeminin öncelikli maddeleri arasına yerleştiği gibi uluslararası sistemin sürdürülebilir istikrarı açısından yeni meydan okumaları somut hale getirmektedir. Küresel silahlanma yarışında devletler bir taraftan kuantum ve yapay zekâ teknolojilerini ordu kuvvetlerine hızla entegre etmeye çabalarken, diğer taraftan savaş sahasında üstünlük kurabilmek amacıyla otonom ve hipersonik silah sistemleri gibi askerî araçlara büyük bir yatırım yapmaktadır.

Söz konusu teknolojiler aracılığıyla istihbarat, keşif, gözetleme ve propaganda kabiliyetlerini güçlendiren devletler aynı zamanda askerî lojistik ve siber operasyon yürütebilme yeterliliğini de giderek bu teknolojilerle bütünleşik hale getirmektedir (Sayler, 2022: 1-2). Bahse konu teknolojik ilerlemelerle beraber siber savaşın ve bilgi savaşının yükselişi, Clausewitz gibi geleneksel savaş teorisyenlerinin şiddetin savaşın merkezi olduğu fikrine de açıkça meydan okur hale getirmektedir. Bunun nedeni, 21. yüzyılda teknolojinin savaş alanında şiddet içermeyen fakat karmaşık tehdit formlarını ortaya çıkaran çatışma biçimlerine ortam yaratmasıdır. Teknolojinin gelişimiyle savaş sahasında yaşanan bu dönüşüm hibrit savaş ya da dördüncü nesil savaş olarak isimlendirilen yeni yöntemlere başvurulması sonucu doğurarak savaşı çok daha karmaşık ve modern tedbirler almayı gerektiren bir duruma getirmiştir.

Savaş sahasında “oyun değiştirici” (*Game Changing*) olarak isimlendirilen modern teknolojiler, devletlerin konvansiyonel silah sistemlerinin ayrılmaz bir bileşenine dönüştüğü gibi nükleer ve stratejik silahların da vazgeçilmez birer parçası haline almaktadır. Bu yönüyle yeni nesil teknolojiler, mevcut durumda birçok askerî silah sistemini akıllı ve insansız araç sınıfına sokarken bunların savaş alanındaki kullanımını daha hızlı ve otonom karakteristiğe büründürmektedir. Devletler arası ve asimetrik savaşlarda çatışmayı tırmandırması ve bunlara karşı koyacak politika ya da normların henüz yeterli seviyede oluşturulamaması modern savaş teknolojilerinin yarattığı yeni tehditlerin başında gelmektedir (Boulainin, Brockmann ve Richards, 2020: 1). Bunun yanında, otonom silah sistemlerinin savaş hukuku ve uluslararası insancıl hukukun yerleşik anlayışında değişime neden olması, hipersonik silahların mevcut savunma sistemlerinin caydırıcılığını etkisiz bırakması, yapay zekâ sistemli silahların insan kontrolü dışında devreye girme ihtimali ve askerî etik normlara dair yeni kaygılara neden olması uluslararası güvenlik ortamındaki istikrarsızlığı pekiştirecek bir dinamik yaratmaktadır (Klare, 2018; Sagan, 2016: 6-10).

Modern teknolojilerin devletlerin askerî doktrin ve sistemlerine entegrasyonu, savaşın doğasındaki değişimi de giderek hızlandırmaktadır. Gelişen teknolojilerle birlikte gelecekteki savaşlarda (*Future Warfare*) geleneksel ordu ve insanların yerini yapay zekâ ve robotların alacağı ve günümüzle kıyaslandığında çok daha ölümcül silahların savaş sahasında kullanılacağına ilişkin politik senaryoların sayısı her geçen gün artmaktadır (Chin, 2019: 774). Bu minvalde kuantum hesaplama, otonom makineler ve dijital haberleşme araçlarının giderek azalan maliyeti ve kolay ulaşılabirliği nedeniyle savaş sahasındaki kullanımına daha fazla öncelik verileceği düşünülmektedir. Daha da önemlisi, bu teknolojilerin askerî karar alım sürecine dahil edilmesiyle savaşın hızının katlanarak artacağına ilişkin savaş teorisyenleri ve uzmanlar

arasında bir görüş birliği mevcuttur. Hiper savaş ya da radikal savaş olarak da isimlendirilen bu ortamda şiddetin, bilginin, veri transferinin ve karar alım sürecinin geçmişte hiç olmadığı kadar hızlı değişeceği varsayılmaktadır (Ryan, 2022: 32; Ford ve Hoskins, 2022: 11). Yapay zekâ algoritmaları ve makine öğreniminin gelişimiyle silah sistemlerinin çok daha karmaşık görevleri insan müdahalesine ihtiyaç duymadan tamamlayacağı ve yine savaş sahasında gerçek zamanlı ve anlık kararlar alabileceği ortaya konulan projeksiyonlardan bir diğeridir (Weiss, 2021: 323-325; Ryan, 2022). Hâlihazırda ABD ve Çin başta olmak üzere birçok devletin bu teknolojilere büyük bir önem verdiği ve savunma bütçelerinden bunlara önemli miktarda pay ayırdığı bilinmektedir. Nitekim modern teknolojilerle i içe geçen savunma sanayii sektörü günümüzde birçok devletin ekonomik gelişiminin, büyük stratejilerinin ve stratejik hesaplamalarının en önemli parçaları arasına yerleşmiş durumdadır.

Askeri güvenlik sektörünün yanı sıra modern teknolojilerin yeni güvenlik tehditlerine neden olduğu diğer alanlar ekonomi ve finanstır. Ekonomi ve finans sektörlerinin dijital teknolojilerle i içe geçmesi ve ekonomik altyapı sistemlerinin dijital teknolojilerle bina edilmesi bu alana özgü yeni tehditleri beraberinde getirmektedir. Günümüzde siber saldırıların birçoğunun ekonomik motivasyonlarla yürütülmesi bu alanda gerek veri güvenliğinin gerekse siber güvenliğin hassas bir biçimde sağlanması gerekliliğini zorunluluk haline dönüştürmektedir. Bu kaygıyla birçok devlet, ulusal ekonomilerine karşı ortaya çıkabilecek tehditleri bertaraf edebilmek amacıyla siber güvenlik stratejileri belirlerken, uluslararası örgüt ve kuruluşlar da dijital teknolojilerle i içe geçen küresel ekonomi güvenliğinin tesisi için modern tedbirler almak durumundadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre, günümüzde 110'dan fazla devlet, ekonomi güvenliğini sağlayabilmek amacıyla siber güvenlik stratejisi belirlemiş, yine bunların birçoğu finansal ve ekonomik motivasyonlarla yürütülen saldırılara karşı koyabilmek için siber güvenlik takımları oluşturmak durumunda kalmıştır (UNCDF, 2020: 5).

Kovid-19 salgını sonrası çalışma biçiminde yaşanan değişiklikler ve bu süreçte dünya genelinde uzaktan çalışma yöntemine ağırlık verilmesi, siber saldırıların daha büyük bir tehdit haline geldiğini gösterir niteliktedir. Salgın süreciyle beraber siber saldırıların sayısının %400 artış göstermesi ve bu süreçte siber suların altı trilyon dolarlık ekonomik zarara neden olması, tehdidin maiyetinin açık bir göstergesidir (UNCDF, 2020: 9; UNDP, 2022: 67). Öte yandan, dijital ortamda sanal para birimlerinin kullanımının giderek yaygınlaşması ancak bunlara özel yasal düzenleme ya da hukuki altyapının henüz yeterli seviyede oluşturulmaması, bu mecrada ulus aşırı kara para aklama, organize suç faaliyetleri ve benzeri birçok yasadışı faaliyetin yürütülmesine

zemin hazırlayarak, gerek devletlerin ekonomik istikrarına gerekse uluslararası ekonomi güvenliğine her geçen gün daha fazla tehdit oluşturur hale getirmektedir (Atlantic Council, 2023). Gelişmemiş ya da gelişmekte olan kimi devletlerin siber güvenlik altyapısını oluşturabilecek yeterli finansal ve bilgi kaynağının bulunmaması ise bir bütün olarak küresel ekonomi güvenliğinde daha fazla istikrarsızlığa neden olabilecek ve bu ülkelerin kırılğan olan ekonomilerini gelecek dönemlerde daha da zayıflatacak bir potansiyel yaratmaktadır (UNCDF, 2020: 10).

Birey güvenliği özelinde modern teknolojiler, birçok açıdan insan hayatını kolaylaştırmayı ve daha iyi bir seviyeye taşımayı vaat etmektedir. Buna rağmen, modern teknolojik atılımlar özellikle geri kalmış ülkelerde insani güvenlik alanında yeni zorluk ve riskleri ortaya çıkarmaktadır. Başta bazı Afrika ve Asya toplumları olmak üzere tüm dünya, kötü amaçlı yazılım ve sosyal medya dolandırıcılığıyla her geçen gün daha fazla karşı karşıya kalmaktadır. Bu alanda yürütülen propaganda ve siber casusluk gibi yöntemlerin yanı sıra, elektrik hatları ve su sistemlerine siber saldırıların düzenlenmesi, yine çok sayıda insani krize neden olmaktadır. Çocuk istismarı, çevrimiçi radikalleşme, nefret söylemleri ve terör örgütlerine katılım gibi tehditler, teknolojik ilerlemelere bağlı olarak insani güvenliğe küresel çapta ortaya çıkan meydan okumalara evrilmektedir (UNDP, 2022: 67-69).

2023 yılı verilerine göre tüm dünyada 4.8 milyardan fazla insanın sosyal medya hesabı kullanması, elektronik dolandırıcılık, kötü amaçlı yazılım, dezenformasyon ve sahte hesap gibi tehditlerin yarattığı etkiyi de uluslararası seviyede çok daha geniş bir alana yaymaktadır (Statista, 2023). Artan kullanımının tersine yeni teknolojik araçlara erişim konusu da güvenlik tehdidine dönüşmektedir. Küresel çapta birçok toplumun altyapı ve ekonomik yetersizlikler nedeniyle yeni teknolojilere erişim sağlayamaması fırsat eşitliğine zarar vererek insani güvenliğe teknolojik gelişmeler çerçevesinde yeni bir tehdit alanı yaratmaktadır (UNDP, 2022: 73). Tüm bunların yanında, teknoloji ve istihdam arasındaki ilişki de uzun yıllardır bir spekülasyon olarak aksettirilmesine karşın kaçınılmaz bir gerçekliğe doğru evrilmektedir. Bilgisayar algoritmalarının birçok meslekte insanlardan daha iyi performans gösterebilecekleri bir noktaya ulaşması istihdam sorununu büyük bir tehdit haline getirir niteliktedir. Price Waterhouse Cooper ve Bank of England gibi otoriter kurumların tahminleri robotik teknolojilerin yakın vadede milyonlarca insanı işsiz bırakacağını varsaymaktadır. Risk altında olanların genellikle düşük ücretli ve düşük yetenek gerektiren meslekler olması ise uluslararası alanda yeni bir ekonomik güvensizlik durumunu ortaya koymaktadır (Elliot, 2015).

Devletler ve büyük teknoloji şirketlerinin giderek karmaşık hale gelen ilişkisi, teknolojik gelişmelerin uluslararası güvenliğe yansımalarının diğer bir parçasını oluşturmaktadır. Google, Apple, Facebook, Huawei, Alibaba, ByteDance, TikTok gibi Amerikan ve Çin menşeli büyük teknoloji şirketlerinin faaliyetleri, siber egemenlik konusunu tartışmaya açmakta ve söz konusu şirketler toplumsal, ekonomik ve ulusal güvenlik alanlarında giderek daha fazla söz sahibi olmaktadır. Hâlihazırda şirketlerin bu durumu ABD-Çin rekabeti çerçevesinde geleneksel jeopolitik bir paradigmayla değerlendirilmesine rağmen bahse konu şirketlerin tek başına yeni sanayi devrimini yönlendirecek, devletlerin ekonomik ve askerî gücünü belirleyecek ve toplumsal ilişkileri yeniden tanımlayacak dinamikler üzerinde büyük bir etkiye sahip oldukları görülmektedir. Otonom hareket alanına sahip teknoloji şirketlerinin güç kullanımını fiziksel alandan ziyade dijital ortamda gerçekleştirmesi ise bu alandaki zayıf olan kontrolün gelecek dönemlerde daha da aşınması ihtimalini güçlendirmektedir (Bremmer, 2021: 120-125). Siyasi otoritenin devamlılığı ve fiziksel sınırların korunması kaygısı devletlerin hala birincil önceliği olsa da bu şirketlerin orta veya uzun vadede dijital ortamlar aracılığıyla devletlerin askerî ve ekonomik stratejilerini daha fazla belirleyeceği kaçınılmaz bir gerçekliğe evrilmektedir (Bremmer, 2021: 128).

Çevresel Güvenlik Tehditleri

21. Yüzyılda güvenliğin gündeminin giderek genişlemesi sonucunda çevre güvenliğine yönelik tehditler birey, devlet ve uluslararası sistem olmak üzere üç ayrı analiz düzeyinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle iklim değişikliği, hava kirliliği ve ozon delinmesi gibi meselelerle ilk kez gündeme taşınan çevre güvenliği tartışmaları ağırlıklı olarak Soğuk Savaş sonrasında akademik tartışmalarda kendine alan bulduğu gibi hükümetlerin ve uluslararası kurumların karar alım gündemine yerleşmesi de yine bu döneme denk gelmektedir. 1960'lı yıllarda Paul Ehrlich tarafından kaleme alınan "*The Population Bomb*" ve Lynn White Jr.'s'un yazdığı "*The Historical Roots of Our Ecological Crisis*" gibi çalışmalar çevre güvenliği konusuna yönelik erken dönem analizler olarak değerlendirilmektedir. Ancak konuya ilişkin çalışmaların sayısının artışı son dönemlerde çevresel tehditlerin yoğunlaşan etkisiyle paralellik içerisinde. Nitekim 21. yüzyılın başlangıcıyla dikkate alınmayan bir konu olmaktan oldukça uzaklaşan çevre problemleri ulusal güvenliğin tesisinde göz ardı edilemez bir unsur haline gelmiştir. Nüfus patlaması, biyoçeşitliliğin azalması ve iklim değişikliğinin yarattığı etkiler devletlerin güvenlik gündeminde giderek üst sıralarda kendine yer bulmaktadır (Matthews, 1989: 162-175). Konuyla ilgili kimi yaklaşımlar bu tehdidi bir adım

daha öteye taşıyarak çevresel güvenlik problemlerinin 21. yüzyılın en büyük tehdit kaynağına dönüşeceğini ve kıtlık, kuraklık ve diğer çevresel bozulmaların askerî ve politik gündemin önüne geçerek ulus-devletin bütünlüğüne zarar vereceğini ileri sürmektedir (Kaplan, 1994).

Belirli coğrafyalarda neden olduğu zorunlu göç, radikalleşme, çatışma ve savaş gibi durumlarla devletin varoluşsal bütünlüğüne doğrudan tehdit oluşturan çevre problemleri, küresel çapta sanayileşmenin hızlanması ve karbondioksit yayılımıyla birçok insanın ölümüne neden olmaktadır. Bu haliyle çevresel güvenlik tehditleri ve çevre sorunları, tüm insanlığın yüzleşmek durumunda kaldığı en güçlü ulus ötesi güvenlik problemleri arasına yerleşmiştir (Pişleag, 2016: 72). Deri kanseri, sıtma ve sarıhumma gibi sayısız hastalığa neden olan çevre tehditleri bu yönüyle insanın varoluşuna yönelik de büyük bir risk teşkil etmektedir (Hough, 2015: 213). Deprem, tsunami, sel, büyük atmosferik hava olayları, doğal kaynak kıtlığı ve yüksek sıcaklıklar gibi doğal felaketlerin yanında fakirlik, hızlı nüfus artışı ve düzensiz kentleşme gibi insan kaynaklı nedenler de çevresel güvenlik tehditlerinin önemli birer parçası haline gelmiştir. Bunlar arasında özellikle insan kaynaklı faktörler, 1800'lü yılların ortalarından itibaren son bin yılda örneğine rastlanmayan küresel sıcaklık artışına sebebiyet vermektedir. Bahse konu sıcaklık artışı hava, okyanus ve toprakta ısınmaya neden olarak atmosfer ve su kaynaklarında hızlı ve yaygın değişimleri meydana getirmiştir. Geçtiğimiz on yılda olumsuz etkileri çok daha somut hale gelen iklim değişikliğinin en çarpıcı örneklerinden biri ise şüphesiz ki 2016, 2020 ve 2023/Temmuz yıllarının tarihin en sıcak yılları olarak kayıtlara geçmesidir (NASA, 2023).

Artan sıcaklıklar ve yükselen karbondioksit seviyesi, Grönland ve Antarktika bölgelerinde sırasıyla 279 ve 148 milyar ton buz kaybına neden olmuştur. Deniz seviyesinde yükselişe neden olan bu erimenin gelecekte yüz milyonlarca insanı yerinden etmesi ve devletler için trilyonlarca dolar ekonomik maliyete sebep olması beklenmektedir (NASA, 2023). Bunun yanında, karbon ve sera gazı salınımının giderek yoğunlaşması okyanusların asit oranlarındaki artış hızında yükselmeye neden olmaktadır. Salgın hastalıkların çoğalması, deniz seviyesinin yükselmesi ve bazı bölgelerin su altında kalma ihtimali gibi birçok olumsuz sonuç okyanuslardaki asit oranının artışıyla doğrudan ilişkilendirilmektedir (The US National Ocean Service, 2023). Bunun yanında, vahşi yaşam popülasyonunun 1970 yılından bugüne %69 oranında azalması, bir milyona yakın hayvan ve bitki türünün yok olma tehlikesi ve her yıl dünyada Kosta Rika büyüklüğünde tropikal orman kaybı yaşanması söz konusu tehdidin, geçmişle kıyaslandığında insanlık için daha büyük bir meydan okumaya evrildiğini göstermektedir (Patrick, 2021: 167).

İnsan kaynaklı çevresel tehditlerin biyoçeşitliliğe verdiği zarar ayrıca salgın hastalıkların birincil kaynağına dönüşmüş durumdadır. Nitekim doğa bilimciler son dönem araştırmalarıyla Sars, Ebola ve Korona virüsün de dahil olduğu vahşi hayvanlardan insana sıçrayan 200'den fazla patojenin varlığını belgelemiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda tüm insanlığın salgın hastalıklarla daha fazla yüzleşeceğini açıkça göstermektedir (Patrick, 2021: 168).

Söz konusu gelişmeler çerçevesinde çevresel tehditleri daha kritik hale getiren ise gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin her devleti etkileyecek olan sonuçlarıdır. Çevresel bozulmaların en olumsuz etkilerinin büyük ölçüde Batı dünyası dışında yaşanacağına ilişkin genel bir varsayım bulunmasına rağmen son dönem araştırmalar en az gelişmemiş devletler kadar gelişmiş devletlerin de bu süreçten etkileneceğini göstermektedir. Çevresel tehditlerin uzun vadede küresel ekonomik krizleri doğurmasıyla bölgesel gerilimlere ve devlet egemenliğinin aşınması neden olacağı bu araştırmaların bir diğer sonucudur.

Küresel evre problemleri ve iklim değişikliğiyle mücadelede uluslararası inisiyatiflerin ve devletler arası çok taraflı girişimlerin oldukça önemli bir hal aldığı aşıkârdır. Küresel seviyede etkisi artarak hissedilen insan kaynaklı evre problemlerinin önüne geçebilmek ya da olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla devletler uzun yıllardır Montreal Protokolü, BM İklim Değişikliği ereve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi farklı diplomatik girişimlerde bulunmaktadır (Maizland, 2022). Ancak söz konusu girişimlerin uygulanabilirliği ve etkinliği konusu tartışmaya açıktır. Özellikle Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi kapsamlı çalışmaların şartlarının sanayileşmiş devletler tarafından pratiğe dökülememesi bu tartışmanın temel dayanağını oluşturmaktadır. Her şeyden önce Kyoto Protokolü'nün bağlayıcı unsurlarının yalnızca gelişmiş ülkelere zorunlu kılınması ve Çin ya da Hindistan gibi hızla sanayileşen devletlere herhangi bir şart koşmaması etkili bir sonuç alınabilmesinin önündeki engellerdendir. ABD'nin protokolü imzalayıp yürürlüğe sokmaması ve devam eden süreçte protokolden tamamen çekilmesi söz konusu sürecin işlerliğini kaybetmesine ortam hazırlayan diğer bir nedendir. Öte yandan, benzer durumun Paris Anlaşması için de geçerli olduğunu söylemek yerinde olacaktır. ABD'de Joe Biden yönetimi Paris Anlaşması'na ülkenin yeniden katılımını mümkün kılsa da Donald Trump yönetiminin anlaşmadan çekilmesi iklim değişikliği konusunun Amerikan iç politikasındaki dar siyasi tartışmalara gebe kalmasına neden olmaktadır (Maizland, 2022). Paris Anlaşması bağlamında ABD, Çin ve Rusya gibi büyük güçlerin birbirlerini suçlayıcı imalarda bulunması iklim değişikliğiyle mücadele konusunun jeopolitik rekabetin gölgesinde kalmasına da zemin oluşturmaktadır (Herszenhorn, 2021). Çin, ABD, Avrupa Birliği, Hindistan, Rusya'nın

en fazla sera gazı yayılımına neden olan aktörler olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunlar arasında iş birliği ve ortak eylem alanının oluşturulmayıp iklim değişikliği konusunun siyasi rekabet ekseninde sıkışması çevre problemlerini daha ciddi birer tehdide dönüştürmektedir.

Doğal ve insan kaynaklı çevre problemlerinin yanında gıda güvenliğinin tesis edilmesi, açlık ve yetersiz beslenmenin sona erdirilmesi ve tarımsal üretim istikrarının sürekliliğe oturtulması 21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya kaldığı en büyük zorluklardan birine dönüşmüş durumdadır. Günümüzde, 60'a yakın ülkede 258 milyon insanın gıda güvenliği tehdidi ve açlık problemleriyle karşı karşıya olduğu hesaplanmaktadır. Gıda tehdidiyle yüzleşen bireylerin sayısının 2017 yılından beri sürekli artış göstermesi bu sorunun giderek daha geniş coğrafyaya etki etmesine ve beraberinde gıda güvenliği ile ilişkili yeni tehditlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Özellikle Yemen, Güney Sudan, Afganistan, Somali, Nijerya, Haiti ve Burkina Faso gibi devletlerin en büyük problemleri arasına yerleşen söz konusu güvenlik tehditleri, bu bölgelerde çatışma ve insanların zorla yerinden olmasına neden olmaktadır. Ulusal ve küresel düzeyde ortaya çıkan ekonomik krizler, çatışmalar ve iklim değişikliği gibi birçok farklı meseleden tetiklenen gıda güvenliği problemleri 2022 yılında yaklaşık 53 milyon insanın zorunlu olarak yerinden olmasına ve göç etmesine neden olmuştur (World Bank, 2023: 2-3). Sahraaltı Afrika ve Güney Asya bölgelerindeki gelişmemiş ülkeleri daha fazla etkisi altına alan gıda güvenliği konusunun Kovid-19 salgını ve Rusya-Ukrayna Savaşı ile daha ileri boyutlara taşındığı göz ardı edilmemelidir. Bu iki gelişme birçok coğrafyada gıda fiyatlarının yükselişe geçmesine neden olarak gıdaya erişim yollarının önünün kesilmesi ve yetersiz beslenme sorunlarının derinleşmesini gündeme taşımaktadır.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca savaş ve sert güç parametrelerinin merkeze alınarak değerlendirildiği uluslararası güvenlik gündemi Soğuk Savaş dönemi boyunca realizmin entelektüel ve teorik üstünlüğünün gölgesinde kalmış ve ABD ve Sovyetler Birliği liderliğindeki çift kutuplu uluslararası yapının ortaya çıkardığı dinamikler çerçevesinde şekil kazanmıştır. Bu dönemde uluslararası güvenlik tanımlamaları büyük oranda nükleer ve konvansiyonel silahlanma, caydırıcılık, dış politika ve devletler arası ittifak oluşumu gibi meselelerle iç içe geçmiştir. Bu süreçte devletlerin egemenliğine ve sınır bütünlüğüne yönelik tehditler uluslararası güvenliğin en önemli konuları arasına yerleşmiştir. Buna rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona

ermesi uluslararası güvenlik tartişmalarında yeni bir sayfa açmış ve bu dönem itibarıyla güvenlik tanımlamalarına ilişkin farklı perspektifler realizmin geleneksel duruşuna eleştiriler yönelterek güvenlik gündeminin genişletilmesi ve derinleştirilmesi gerekliliğine odaklanmıştır. Liberalizm, Kopenhag Okulu, Galler Okulu ve diğer birçok eleştirel yaklaşım güvenliğin gündemini birey seviyesine indirgeyerek bireyin özgürleştirilmesi ve refahının sağlanması temel güvenlik önceliği olarak tanımlamıştır. Geleneksel yaklaşıma yönelik bu eleştirel tutum ayrıca askerî güvenlik gündemini büyük ölçüde bir kenarda bırakarak çevre, salgın hastalıklar, terörizm, iç savaş ve fakirlik gibi konuları ön plana koymayı tercih etmiştir.

21. Yüzyılda uluslararası güvenliğe yönelik tehditlerin sayısının artışına ve küresel politikanın aşamalı olarak çok daha kaotik ve güvensiz bir ortama doğru evrildiği gözlemlenmektedir. Her şeyden önce, küresel barış ve istikrarı bir amaç olarak belirleyen liberal uluslararası düzenin içerisinde bulunduğumuz çağda önemli krizlerle karşı karşıya olduğu göz ardı edilmemesi gereken başlıca gerekçeler arasındadır. Rusya ve Çin gibi bölgesel büyük güçlerin liberal düzene yönelik tatminsizliği ve her iki devletin giderek güçlenen kapasiteleri, uluslararası sistemi çok kutuplu yapıya dönüştürerek küresel güç dengesi mekanizmasında açık bir değişikliğe ve bozulmaya neden olmaktadır. Öte yandan, liberal düzenin lideri olarak tanımlanan ABD'nin Trump yönetimi ile başlattığı tek taraflı politika uygulamaları ve izolasyonizmi anımsatan dış politika, yapımı krizin diğer bir parçasını oluşturmaktadır. Benzer şekilde, çalışma içerisinde vurgulanan Avrupa, Ortadoğu, Afrika ve Asya bölgesindeki siyasi ve askerî gelişmeler, liberal düzene ilişkin soru işaretlerini çok daha görünür kılan diğer gelişmeler arasındadır. Bununla birlikte, modern teknolojik gelişmelerin askerî, siyasi ve toplumsal alanlarda yarattığı dönüşüm ve geçmişte benzerine rastlanmayan yeni güvenlik tehditlerini ortaya çıkarması ve iklim değişikliği, hava kirliliği gibi nedenlerle çevresel bozulmaların ve ekolojik dengede yaşanan dönüşümler 21. yüzyılda uluslararası istikrar ortamını giderek güvensizliğin hâkim olduğu bir alana dönüştürmektedir.

Kaynakça

- Atlantic Council. (2023). Central Bank Digital Currency Tracker. Erişim Adresi: <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/>. Erişim Tarihi: 24.02.2023.
- Axelrod, R., & Keohane, R. O. (1985). Achieving cooperation under anarchy: strategies and institutions. *World Politics*, 38 (1), 226-254.
- Ayoob, M. (1995). *The third world security predicament: state making, regional conflict, and the international system*. Boulder, CO: Lynne R.

- Barkawi, T. ve Laffey M. (2006). The post-colonial moment in security studies. *Review of International Studies*, 32 (2), 329-352.
- Boulanin, V., Brockmann, K. ve Richards, L. (2020). *Responsible Artificial Intelligence Research And Innovation For International Peace And Security*. Stockholm: SIPRI.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması. *Uluslararası İlişkiler*, 5 (18), 1-47.
- Bremmer, I. (2021). The technopolar moment: how digital power will reshape the global order. *Foreign Affairs*, 100 (6), 112-128.
- Buzan, B. (1983). *People, states and fear: national security problem in international relations*. Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press.
- Buzan, B. (1991). New patterns of global security in the twenty-first century. *International Affairs*, 67 (3), 431-451.
- Buzan, B. (1997). Rethinking security after the cold war. *Cooperation and Conflict*, 32 (1), 5-28.
- Buzan, B., Waever, O. and de Wilde, J. (1998). *Security: a new framework for analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B. ve Wæver, O. (2003). *Regions and powers: the structure of international security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barry, B. ve Hansen, L. (2009). *Evolution of international security studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cha, V. D. (2000). Globalization and the study of international security. *Journal of Peace Research*, 37 (3), 391-403.
- Chin, W. (2019). Technology, war and the state: past, present and future. *International Affairs*, 95 (4), 765-783.
- Chipman, J. (1992). The Future of strategic studies: beyond even grand strategy. *Survival*, 34 (1), 109-131.
- Dedeoğlu, B. (2004). Yeniden güvenlik topluluğu: Benzerliklerin karşılıklı bağımlılığında farklılıkların birlikteliğine. *Uluslararası İlişkiler*, 1 (4), 1-21
- Doyle, M. (1986). Kant: liberalism and world politics. *American Political Science Review*, 80 (4), 1151-1169.
- Dunn, F.S. (1950) *War and the minds of men*. New York: Harper.
- Elliot, L. (2015). Robots threaten 15m UK jobs, says Bank of England's chief economist. *The Guardian*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/business/2015/nov/12/robots-threaten-low-paid-jobs-says-bank-of-england-chief-economist>. Erişim Tarihi: 27.05. 2023.
- Ford, M. ve Hoskins A. (2022). *Radical war: data, attention and control in the twenty-first century*. Oxford: Oxford University Press.
- Fukuyama, F. (1991). Liberal democracy as a global phenomenon. *Political Science and Politics*, 24 (4), 659-664.
- Galtung, J. (1964). An editorial. *Journal of Peace Research*, 1 (1), 1-4.
- Global Terrorism Index. (2023). Sydney: Institute for Economics and Peace
- Haas, M.L. (2005). *The ideological origins of great power politics, 1789-1989*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Herz, J. (1950). Idealist internationalism and the security dilemma. *World Politics*, 2 (2), 157-80.
- Herszenhorn, D. M. (2021). Biden says Russia, China 'didn't show up' on climate change commitments. Politico. Erişim Adresi: <https://www.politico.eu/article/biden-says-russia-china-didnt-show-up-on-climate-change-commitments/>. Erişim Tarihi: 01.06.2023.
- Kaplan, R. (1994). *Coming Anarchy*. The Atlantic.
- Kay, S. (2004). Globalization, power and security. *Security Dialogue*, 35 (1), 9-25.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. (1977). *Power and interdependence: world politics in transition*. Londra: Pearson.
- Keohane, R. O. (1988) International institutions: two approaches. *International Studies Quarterly*, 32 (4), 379-96.
- Kingsley, P. (2018). Trump's immigration remarks outrage many, but others quietly agree. *New York Times*. Erişim Adresi: <https://www.nytimes.com/2018/01/12/world/europe/trump-immigration-outrage.html>. Erişim Tarihi: 01.06.2023.
- Kissinger, H. (1957). *Nuclear weapons and foreign policy*. New York: Harper and Row.
- Klare, M. (2018). The Challenges of Emerging Technologies. Arms Control Association. Erişim Adresi: <https://www.armscontrol.org/act/2018-12/features/challenges-emerging-technologies>. Erişim Tarihi: 24.04.2023.
- Krauthammer, C. (1990/1991). The Unipolar Moment. *Foreign Affairs*, 70 (1), 23-33.
- Layne, C. (1993). The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise. *International Security*, 17 (4), 5-51.
- Layne, C. (1994). Kant or cant: the myth of the democratic peace. *International Security*, 19 (2), 5-49.
- Lynn-Jones, S. (1999). Realism and security studies. Craig A. Snyder (Ed.). *Contemporary security and strategy* içinde (s.17-44) London: Red Globe Press London.
- Maizland, L. (2022). Global climate agreements: successes and failures. *Council on Foreign Relations*. Erişim Adresi: <https://www.cfr.org/background/paris-global-climate-change-agreements#chapter-title-0-2>. Erişim Tarihi: 14.05.2023.
- Malik, S. (2015). Challenging orthodoxy. Peter Hough, Shahin Malik, Andrew Moran ve Bruce Pilbeam (Ed.). *International security studies: theory and practice* içinde (s.31-43). New York: Routledge.
- Malik, S. (2015). Constructing security. Peter Hough, Shahin Malik, Andrew Moran ve Bruce Pilbeam (Ed.). *International security studies: theory and practice* içinde (s.72-84). New York: Routledge.
- Matthews, J.T. (1989). Redefining security. *Foreign Affairs*, 68 (2), 162-177.
- Mcdonald, M. (2008). Constructivism. Paul D. Williams (Ed.). *Security studies: an introduction* içinde (s.59-72). Londra: Routledge.
- Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future: instability in Europe after cold war. *International Security*, 15 (1), 5-56.
- Mearsheimer, J. J. (1994). The false promise of international institutions. *International Security*, 19 (3), 5-49.
- Mearsheimer, J. J. (1995). A realist reply. *International Security*, 20 (1), 82-93.

- Moravcsik, A. (1997). Taking preferences seriously: a liberal theory of international politics. *International Organization*, 51 (4), 513–553.
- Morrison, W. M. (2019). *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges, and Implications for the United States*. Washington: Congressional Research Service
- NASA. (2023). How Do We Know Climate Change Is Real?. Erişim Adresi: <https://climate.nasa.gov/evidence/>. Erişim Tarihi: 08.05.2023
- Nye, J. ve Lynn-Jones S. (1988). International security studies: a report of a conference on the state of the field. *International Security*, 12 (4), 5-27.
- Osgood, R. (1957). *Limited war: the challenge to American strategy*. Chicago: Chicago University Press.
- Owen, J. (1994). How liberalism produces democratic peace. *International Security*, 19 (2), 87-125.
- Patrick, S. M. (2021). The international order isn't ready for the climate crisis: the case for a new planetary politics. *Foreign Affairs*, 100 (6), 166-177.
- Pişleag, T. (2016). Security between national and international. *Relationes Internationales*, 9 (2), 69-75.
- Rosato, S. (2003). The flawed logic of democratic peace theory. *The American Political Science Review*, 97 (4), 585–602
- Ryan, Mick. (2022). *War Transformed: The Future of Twenty-First-Century Great Power Competition and Conflict*. Maryland: US Naval Institute Press.
- Sagan S.D. (2016). Ethics, technology & war. *Daedalus*, 145 (4), 6–11.
- Sayler, K. (2022). *Emerging military technologies: background and issues for congress*. Washington: Congressional Research Service.
- SIPRI. (2023). World military expenditure reaches new record high as European spending surges. Erişim Adresi: <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>. Erişim Tarihi: 22.06.2023.
- Smoke, R. (1975). National security affairs. Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby (Ed.). *Handbook of political science* içinde (s.247-362). Mass.: Addison-Wesley.
- Statista. (2023). Number of social media users worldwide from 2017 to 2027. Erişim Adresi: <https://www.statista.com/statistics/278414/number-of-worldwide-social-network-users/>. Erişim Tarihi: 10.04.2023
- The US National Ocean Service. (2023). How does climate change affect coral reefs?. <https://oceanservice.noaa.gov/facts/coralreef-climate.html>. Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2023.
- The World Bank. (2023). *Food security update*. Washington: The World Bank.
- Tuner, G. (2014). *Is global collapse imminent?*. Melbourne: Sustainable Society Institute.
- UNCDF. (2020). *The Role of Cybersecurity and Data Security in the Digital Economy*. New York: United Nations.
- UNDP. (2022). *New Threats to Human Security in the Anthropocene: Demanding Greater Solidarity*. New York: United Nations.
- Walker, T.C. ve Rousseau D.L. (2010). Liberalism: a theoretical and empirical assessment. Myriam Dunn Cavelty ve Thierry Balzacq (Ed.). *Routledge handbook of security studies* içinde (s.22-31). Londra: Routledge.

Walt, S.M. (1991). The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly*, 35 (2), 211-239.

Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Waltz, K. (1988). The origins of war in neorealist theory. *The Journal of Interdisciplinary History*, 18 (4), 615-628.

Weiss, G. (2021). *The new art of war: the origins, theory, and future of conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wolhforth, W.C. (2010). Realism and Security Studies. Myriam Dunn Cavelty ve Victor Mauer (Ed.). *Routledge handbook of security studies* içinde (s.9-20) Londra: Routledge

Freedom House ve Metodolojisi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme

Ömer Taylan*

Öz

Merkezî, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD'nin) Washington eyaletinde bulunan ve uluslararası bir düşünce kuruluşu olan Freedom House (FH), kendine özgü bir metod kullanarak ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni referans alarak ülkelerin demokratik durumlarını etkin bir şekilde izlediğini ve özgürlüğün gelişimine katkı sunduğunu iddia etmektedir. Bu çalışma, FH'nin ülkelerin demokrasi düzeyini nasıl ölçtüğünü ve ABD'nin FH aracılığıyla diğer bölgeler üzerinde nasıl bir hegemonya kurduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, FH'yi salt bir bilgi kaynağı olarak ele almak yerine, onun politik ve ideolojik arka planını eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmeyi hedeflemektedir. Ancak bu eleştirel yaklaşım, FH ve metodolojisine ilişkin tüm tartışmaları, tutarsızlıkları ve özellikleri kapsamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Freedom House, Demokrasi, Özgürlük, Hegemonya ve ABD.

A Critical Evaluation of Freedom House and its Methodology

Abstract

Freedom House, an international think tank headquartered in Washington State in the United States of America (USA), claims that it effectively monitors the democratic status of states and contributes to the development of freedom by using a unique method to measure the level of democracy of countries and by referencing the Universal Declaration of Human Rights. This study aims to reveal how Freedom House measures democracy and how the US has established a hegemony through Freedom House. It also aims to critically evaluate the political and ideological background of Freedom House rather than treating it as a mere source of information. However, this critical approach does not cover all the controversies, inconsistencies, and peculiarities of Freedom House and its methodology.

Keywords: Freedom House, Democracy, Liberty, Hegemony, and USA.

*Dr. Öğr. Üyesi | Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
otaylantr@gmail.com | ORCID: 0000-0002-6499-6770

DOI: 10.36484/liberal.1237927

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 171-191.

Gönderim Tarihi: 17 Ocak 2023 | Kabul Tarihi: 14 Mart 2024

Giriş

1930'larda Hitler'in, Yahudileri ve diğer hedef grupları (Polonyalılar, Slavlar, çingeneler, engelliler ve yaşlılar) öldürerek insanlık suçu işlemesi ve bu eylemlerle ilgili propaganda merkezi olan *Braunes Haus*'u kurması, *Amerikan epistemik topluluğunu*¹ büyük ölçüde kaygılandırmıştır. Hitler'in antisemitizm ve etnik temizlik politikaları sadece Almanya ile sınırlı kalmamış aynı zamanda uluslararası düzeyde geniş bir endişe ve korku yaratmıştır. Bu politikalar, İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır (Bradley, 2015: 32; Zerndt, 2016: 2).

Amerikan epistemik topluluğu, Hitler'in saldırgan politikalarına ve insan haklarının ihlallerine karşı koymak amacıyla çok sayıda toplantı düzenlemiştir. Sonuç olarak ABD'deki Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti'nin desteğiyle FH kurulmuştur. FH'nin kurucuları arasında; ABD eski başkan aday Wendell Willkie, eski başkan Franklin Delano Roosevelt'in eşi Eleanor Roosevelt, tanınmış akademisyenlerden George Field, Nazi Almanya'sından sınır dışı edilen Amerikalı ilk gazeteci Dorothy Thompson ve ünlü gazetecilerden Herbert Bayard Swope gibi önemli isimler yer almıştır. FH'nin kuruluş amacı ve misyonu, demokrasiyi korumak ve özgürlüğün gelişimine katkıda bulunmak olarak açıklanmıştır (Freedom House, 2018).

FH, demokrasiyle ilgili ilk değerlendirmesine 1953 yılında "*Balance Sheet of Freedom*" adlı raporlar yayınlamakla başlamıştır. Bu raporlar, özgürlük için kazanç ve kayıpları temsil ettiğine inanılan verileri içermekte yani bir önceki yılın demokrasi açısından yaşanan gelişmelerini değerlendirmektedir (Bradley, 2015: 32-33; Zerndt, 2016: 150). Bu tür raporlar, ülkeler arasında karşılaştırma yapma ve dünya genelinde demokrasi durumu hakkında bilgi sağlama amacı taşıyan önemli kaynaklardır. FH'nin raporlama faaliyetleri, demokratik normları artırmaya ve politika çalışmalarını bilgilendirmeye yönelik bir katkı sağlamaktadır.

FH daha kapsamlı bir araştırmaya 1972 tarihinde "*The Comparative of Study Freedom*" isimli çalışmayla girişmiştir. Bu çalışmada Raymond Duncan Gastil, *İnsan Hakları Evrensel Beyanname*'ni referans alarak bir veri seti oluşturduğunu belirtmiştir (Freedom House, 2018). Belirli bir veri setinin en büyük eksikliği, ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal, siyasal, hukuki, dinî, kültürel ve mezhepsel vb. farklılıkların dikkate alınmamasıdır. Bu durum, veri

1 Bu tür toplulukların temel özellikleri, toplumsal davranış kodlarının norm haline gelmesine ve yerleşmesine öncülük etmeleri ve toplumun düşünsel evrenine yerleşen kavramları icat etmeleridir (Ertugay, 2006: 32).

seti için analizin eksik yapılmasına ve güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır (Puddington, 2013: 32, 36).

FH, Sovyetlerin dağılmasının ardından özellikle Doğu Avrupa ve Orta Asya'da demokratikleşme reformlarını desteklemek amacıyla etki alanını genişletmiş ve bölgedeki birçok ülkede faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu nedenle çok sayıda bölgesel uzmanı kadrosuna dahil ederek ve birçok yerde ofis açarak bölgedeki demokratik süreçleri desteklemeye çalışmıştır. FH'nin kadrosuna dahil ettiği uzmanlar, küreselleşme sürecinde etkin bir rol oynayan, demokratik değerleri yaymaya çalışan, sivil toplumu güçlendiren ve uluslararası alanda demokrasiyi teşvik eden küresel elitin bir parçası olarak görülmektedir. Ancak, bazı eleştirmenler, bu tür uzmanların bazen kendi politik ajandalarını diğerlerine dayatmaya çalıştıklarını, yerel kültür ve koşulları yeterince dikkate almadıklarını veya uluslararası ilişkilerde güç dinamiklerini göz ardı ettiklerini savunmaktadır (Guilhot, 2005: 7). Dolayısıyla demokratikleşme politikaları sadece demokratik değerleri yayma amacı taşımayabilir. Gelişmiş ülkelerin kendi ulusal çıkarlarını güçlendirmek, bölgesel istikrarını sağlamak ve siyasi etkilerini artırmak gibi saiklerle hareket ettiği ileri sürülmektedir. Ayrıca nesnel bulguların skorlar şeklinde sunulması, çeşitli alanlarda insanlar üzerinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Gücün açıkça uygulanmadığı yerlerde skor sonuçları sıklıkla belirleyici bir rol oynamakta ve çeşitli bağlamlarda karar alıcılar için objektif ve ölçülebilir bilgiler sağlamaktadır (Porter 1995: 77).

Guilhot, *The Democracy Makers: Human Rights and the Politics of Global Order* adlı kitabında, demokrasiyi kuranların rolüne odaklanarak, demokrasi teşvikinin arkasındaki söylemin nasıl dönüştürüldüğünü incelemektedir. Sonuç olarak, demokrasi teşvikinin arkasındaki politikaların, stratejilerin ve dinamiklerin aslında "küresel örgütlü çıkarların gücünü" korumak ve sürdürmek amacıyla istimal edildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır (Guilhot 2005: 2, 7).

FH özellikle Çin, Rusya, Türkiye, Mısır, Irak, İran ve Afganistan'daki demokrasi ve insan haklarına ilişkin sorunlara dikkat çekerek uluslararası toplumun bu konularda daha fazla bilinçlenmesini (Freedom House, 2018) istemektedir. Bu nedenle FH'nin belirtilen ülkelerdeki değişimleri yakından takip ettiği ve bu ülkelerin uluslararası sistemdeki güçlerini zayıflatmaya çalıştığı da iddia edilmektedir.² Bu iddiaya göre, Irak'ın zengin petrol yatakları ile ABD'nin Irak'a yönelik askeri müdahalesi arasında bir bağlantının olması kaçınılmazdır. ABD'nin askeri eylemlerini meşrulaştırmak için demokratik

2 Rusya, FH'nin politik gelişmelerle ilgili değerlendirmelerini, kendi ulusal egemenliğine bir tehdit olarak algılamaktadır. Çünkü Rusya'ya göre FH, ABD'nin hegemonyasını meşrulaştırmak amacıyla küresel basında Rusya'ya karşı sertlik propagandasını teşvik etmekte ve Rusya ile çıkarları çatışan örgütlere önemli miktarda finansman sağlamaktadır (Tsygankov ve Parker, 2015).

değerleri kullandığı ancak bu eylemleri enerji kaynaklarına erişim motivasyonu ile gerçekleştirdiği öne sürülmektedir (Gastil, 1978: 4).

Kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, faaliyetlerini sürdürmek için özel sektör, hükümetler, devlet ajansları, uluslararası kuruluşlar ve diğer kamu kurumlarından destek alabilmektedir (Aslan, 2010: 372). FH'nin mali gelirleri incelendiğinde, 2001'den 2013'e kadar olan süre boyunca bütçenin 11 milyon dolardan 45 milyon dolara artış gösterdiği bulgulanmıştır. Bu bütçenin %88'inden fazlası, ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (*U.S. Agency for International Development*) ve ABD Dışişleri Bakanlığı (*U.S. Department of State*) kaynaklı olduğu saptanmıştır. FH, yıllık mali raporlarında hükümet finansmanının büyüklüğünü daha genel bir "hibeler ve katkılar" kategorisi altında sunarak bu finansmanın detaylarını gizlemeyi tercih etmektedir. FH'nin, hükümet kaynaklı finansmanının detaylarını gizlemesi örgütün bağımsızlığı, tarafsızlığı ve şeffaflığı konusunda ciddi eleştirilere yol açmaktadır (Schneider, 2014: 13; Davis, Kingsbury ve Merry, 2015: 6; Zerndt, 2016: 4, 44).

FH, vergiden muaf bir kuruluş 501(c)3 olarak, her yıl düzenli bir şekilde Ulusal Gelir İdaresi'ne (*Internal Revenue Service*) ayrıntılı bir bütçe dökümünü içeren 990 *Forms* belgelerini sunmakla yükümlüdür. FH'nin web sitesinde bulunan mali raporlar, katkıda bulunanları sadece üç kategoriye ayırarak listelemektedir: 1.000 \$- 5.000 \$ arasında katkıda bulunanlar; 5.000 \$ - 10.000 \$ arasında katkıda bulunanlar; 10.000 \$ üzerinde katkıda bulunanlar. Mali raporlar detaylı bir şekilde incelendiğinde, FH'ye yüklü miktarda katkıda bulunanların farklı kişi ve örgütler olmadığı ancak bu izlenimin yaratılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. FH'nin sunduğu 990 *Forms* belgelerinde, kuruluşun fonlarının büyük bir kısmının ABD hükümetlerinden geldiğini açıkça ortaya koymaktadır (Freedom House Inc, 2023).

FH gibi bağımsız olarak bilinen kuruluşların aslında ABD hükümetleri ve ilgili kurumlarla (*Central Intelligence Agency, Accuracy in Media, Radio Free Europe ve Central Intelligence Agency*) yakın ilişkiler içinde olduğu ve ABD'nin dış politikasına hizmet etmek üzere propaganda faaliyetlerine katkı sağladığı savunulmuştur (Herman ve Chomsky, 2012: 97). Gramsci'nin (1992) deyimiyile kültürel hegemonya, bir topluluğun düşünsel ve kültürel alanlarda belirli bir grubun egemenliği ve etkisi altında olmasıdır. Eğer FH, belirli bir politik çizgiye hizmet eden lobicilik faaliyetlerine yönelmişse örgütün, kültürel hegemonyanın bir parçası haline geldiği iddia edilebilir.

FH'nin kendini sivil toplum örgütü olarak tanımlaması ve hükümet fonlarını kabul etmesi, bir çelişki olarak görülmektedir. Sivil toplum örgütlerinin hükümet fonlarını kabul etmesi, örgütün politik bağımsızlığını veya

tarafsızlığını tehlikeye atabilecek durumlara yol açmaktadır. Çünkü sivil toplum örgütleri genellikle bağımsız bir şekilde faaliyet göstermeyi ve herhangi bir politik ajandaya hizmet etmemeyi amaçlamaktadır. FH'nin bir taraftan özgürlük, demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerleri savunması, diğer taraftan savunduğu değerlerle çelişen eylemlerde bulunması, kendi tutarsızlığına ilişkin iddiaları güçlendirmektedir (Giannone, 2010: 75).

Bollen (1990, 2000), Coppedge (2002, 2011), Munck (2002, 2009) gibi akademisyenler, FH'nin veri setleriyle ilgili metodolojik eksikliklere dikkat çekmiş ve bu konuda çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Akademisyenlerin bu çalışmaları, ölçüm süreçlerinin tarafsızlığı, ölçülen konseptin doğru bir şekilde tanımlanması, veri toplama yöntemlerinin güvenilirliği ve ölçme araçlarının geniş bir yelpazede kullanılabilir olup olmadığı gibi faktörlere odaklanmaktadır (Schneir, 2014: 15). Üstelik puan kartlarının gizli tutulması ve puanlama sürecine ilişkin gerekçelerin belirtilmemesi, endekslerin nasıl oluşturulduğu ve hangi kriterlere dayandığı konusundaki şeffaflığı zedelemektedir. Bu durum, endekslerin güvenilirliği ve tarafsızlığı hakkında şüphelerin artmasına neden olmaktadır (Bradley, 2015: 38).

FH'nin değerlendirme süreçleri ve sonuçları hakkında şeffaf olmadığı şeklindeki eleştirilerde puanlama sürecinde yer alan kişilerin öznel tutumunun önemli bir rol oynadığı ileri sürülmektedir (Scobie ve Wiseberg, 1981: 161). Puanlama sürecindeki öznel faktörlerin ve metodolojik unsurların daha şeffaf bir şekilde açıklanması veya revize edilmesi, değerlendirme süreçlerinin güvenilirliği konusundaki şüpheleri gidermek için önemli bir adım olabilir. Şeffaflığın artırılması, özellikle puanlama sürecinde yer alan kişilerin kimliklerinin açıklanması, metodolojik unsurların detaylı bir şekilde paylaşılması ve değerlendirme kriterlerinin daha geniş bir topluluk tarafından anlaşılabilir hale getirilmesi açısından önemlidir. Bu, endekslerin oluşturulması sürecinin daha açık ve anlaşılır hale gelmesine katkı sağlamaktadır. FH'nin eleştirilere etkili bir şekilde yanıt vermesi, örgütün daha sağlam bir temele oturmasına ve misyonu doğrultusunda daha etkili bir şekilde hareket etmesine yardımcı olur. Bu tür bir şeffaflık, FH'nin uluslararası toplulukta, sivil toplum alanında daha geniş bir etkileşim ve işbirliği sağlamasına da katkıda bulunur.

Freedom House ve Metodolojisi

FH'nin metodolojisini açıklamak için üç aşama kullanmak uygun bir yaklaşım olabilir. Bu aşamalar; siyasi haklara ilişkin sorular, sivil özgürlüklere ilişkin sorular ve puanlama sistemidir. FH, ülkelerin özgürlük durumunu değerlendirmek için siyasi haklar ve sivil özgürlüklerle ilgili bir dizi soru kullanır.

FH'nin değerlendirme sürecinde, bir ülkenin siyasi haklar ve sivil özgürlükler alanında aldığı puanlar belirli bir aralıkta değerlendirilir. Bu puanlar, özgürlük düzeyini belirlemek için kullanılır ve belirli bir aralıktaki puanlar “özgür”, “kısmen özgür” veya “özgür değil” gibi kategorilere atanır. Örneğin bir ülke, siyasi haklardan 0 ila 40; sivil özgürlüklerden 0 ila 60 arasında puan alabilir. Bu iki alanın puanlarının ortalaması alınarak bir ülkenin genel özgürlük durumu belirlenir (Bradley, 2015: 37; Çiçek, 2021: 509).

FH'nin çalışmaları, siyasi haklar ile sivil özgürlükler olmak üzere iki ana kategoriye dayanır. Bu kategorilerin altında yer alan alt sorular, ülkelerin temel sorunlarına ışık tutabilir (Becker ve Vlad, 2015: 2). Analistler; saha araştırması yaparak, profesyonellerle görüşerek, sivil toplum örgütlerinin raporlarına başvurarak, yerel ve uluslararası medyadan yararlanarak veri toplarlar ve bu veriler üzerinden FH'nin 25 sorusuna cevap verirler. Daha sonra bu cevaplar; bölge uzmanları, akademisyenler, gazeteciler, davetli katılımcılar ve FH çalışanlarının katıldığı toplantılarda değerlendirilir (Schneider, 2014: 14; Brogi ve Parcu, 2018: 8). Her bir analist³, araştırma yaptığı ülkenin demokrasi raporunu bir taslak halinde hazırlar ve bu taslağı komisyona sunar. Komisyon, analistlerin hazırladığı taslakları değerlendirir ve değerlendirme sonucunda not verir. En son aşamada, analistlerin hazırladığı taslaklar “*Freedom in the World*” başlığıyla yayınlanır. Bu yayın, genellikle yıllık olarak güncellenir ve uluslararası topluluğa, gazetecilere, yöneticilere ve kamuoyuna ülkelerin özgürlük durumu hakkında bir perspektif sunar (Freedom House, 2018).

Siyasi Haklara İlişkin Sorular (0-40 Puan)⁴

Siyasal haklarla ilgili sorular, FH tarafından üç başlık altında gruplandırılmıştır. Bu başlıklar; (A) seçim süreci, (B) siyasi çoğulculuk ve katılım, (C) hükûmetin işleyişi şeklindedir. Her bir başlık, hem ana soruları hem de alt soruları içermektedir. Ancak çalışmanın hacmi dikkate alınarak sadece ana sorulara odaklanılmış ve alt sorulara yer verilmemiştir. Bu yaklaşım, çalışmanın kapsamının aşılmasının önüne geçmek amacıyla benimsenmiştir.

A. Seçim Süreci

- a1. Devlet ve/veya hükûmet başkanı özgür ve adil seçimlerle seçilmekte midir?
- b2. Milletvekilleri/parlamenteler özgür ve adil seçimlerle seçilmekte midir?

3 Bradley'e (2015: 37) göre analistlerin temel rolleri, hazırladıkları taslak üzerinde yorum yapmaktan ve kendilerini haklı hissettikleri noktalarda yapılandırılmamış tartışmalara katılmaktan ibarettir. Bu nedenle analistler, gerçek indeksi oluşturan puanlamaya çok az katkı sunmaktadır.

4 Bu başlığa ilişkin alıntıların tümü Puddington'ın (2013) çalışmasına dayandığı için her bir alıntı özel olarak gösterilmemiştir.

c3. Seçim yasası adil midir?

B. Siyasi Çoğulculuk ve Katılım

- b1. Birey, özellikle marjinal siyasi partilere veya diğer politik gruplara dâhil olma hakkına ve güvencesine sahip midir? Ayrıca mevcut sistem, bu partilerin ya da grupların meclise girmesine imkân tanımakta mıdır?
- b2. Muhalefet partilerinin ciddi bir oy potansiyeli var mıdır ve buna bağlı olarak seçimler aracılığıyla güç kazanmaları mümkün müdür?
- b3. Bireyler siyasi tercihlerini; ordu, medya, parti, cemaat ve ekonomik oligarşiler vs. gibi grup veya yapılardan bağımsız biçimde belirlemede midir?
- b4. Kültürel, etnik, dinî ve mezhepsel topluluklar siyasi haklara ve seçimlerde fırsat eşitliğine sahip midir?

C. Hükûmetin İşleyişi

- c1. Demokratik bir seçimle başa gelen hükûmet başkanı, herhangi bir vesayete bağlı kalmadan hükûmetin politikalarını belirleyebilmekte midir?
- c2. Hükûmet, yolsuzluklara bulaşmış mıdır?
- c3. Hükûmet, seçmenlere karşı sorumluluk bilincinde midir, görevini şeffaflık ve açıklık ilkesine göre yürütmekte midir?

Sivil Özgürlüklere İlişkin Sorular (0-60 Puan)⁵

Sivil özgürlüklerle ilgili sorular, FH tarafından dört başlık altında gruplandırılmıştır. Bu başlıklar,⁶ (D) ifade ve inanç özgürlüğü; (E) örgütlenme hakları; (F) hukukun üstünlüğü; (G) kişisel özerklik ve bireysel haklar şeklindedir. Her bir başlık, hem ana soruları hem de alt soruları içermektedir. Ancak çalışmanın hacmi dikkate alınarak sadece ana sorulara odaklanılmış ve alt sorulara yer verilmemiştir. Bu yaklaşım, çalışmanın kapsamının aşılmasının önüne geçmek amacıyla benimsenmiştir.

D. İfade ve İnanç Özgürlüğü

d1. Özgür ve bağımsız medyada dinsel ve kültürel ifadenin diğer biçimleri yer almakta mıdır?

5 Bu başlığa ilişkin alıntılarının tümü Puddington'ın (2013) çalışmasına dayandığı için her bir alıntı özel olarak gösterilmemiştir.

6 Genellikle çalışmalarda yeni bir başlık açıldığında harf verme sistemi alfabetik sıralamaya göre yeniden yapılmaktadır. Ancak FH siyasi hakları A, B, C; sivil özgürlükleri ise D, E, F ve G şeklinde harf sistemine tabi tuttuğu için bu çalışmada da FH'nin metodu temel alınarak aynı yöntem takip edilmiştir.

- d2. Dinî kurumlar ve topluluklar, hem kamusal alanda hem de özel sektör ortamında kendilerini ifade etmede ve inançlarını yaşamada özgür müdür?
- d3. Akademik özgürlük var mı ve eğitim sistemi politik doktrinden bağımsız mıdır?
- d4. Açık ve özgür bir biçimde fikir tartışmaları yapılmakta mıdır?

E. Örgütlenme Hakları

- e1. Toplanma ve gösteri yapma özgürlüğü var mıdır?
- e2. Sivil toplum örgütleri bağımsız mıdır?
- e3. Bağımsız sendikalar, örgütler ve bunlara denk kuruluşlar var mıdır? Eğer varsa bunlar toplu sözleşmelerde etkili midir?

F. Hukukun Üstünlüğü

- f1. Yargı bağımsız mıdır?
- f2. Hukukun üstünlüğü ilkesi geçerli midir? Ordu ve polis, sivil siyasetin denetiminde midir?
- f3. Mevcut sistemi destekleyen veya sisteme muhalif olanlar için siyasi terör, yargısız infaz, sürgün ve işkence olayları mevcut mudur?
- f4. Yasalar ve politikalar toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde uygulanmakta mıdır?

G. Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar

- g1. Vatandaşların seyahat, ikamet ve eğitim hakları güvence altında mıdır?
- g2. Vatandaşların mülk sahibi olma ve özel işletme kurma hakları korunmakta mıdır? Hükümet yetkilileri, güvenlik güçleri ve siyasi partiler; özel işletmelere baskı yapmakta mıdır?
- g3. Cinsiyet eşitliği, evleneceği adayı seçme özgürlüğü ve buna ilişkin sosyal güvenceler var mıdır?
- g4. Fırsat eşitliği var mıdır?

Puan, Derece ve Statüye İlişkin Durum

FH, siyasi haklar ve sivil özgürlükleri birbirinden ayrılmaz iki önemli alan olarak kabul eder. Bu anlayışa göre, siyasal haklar olmadan sivil özgürlüklerin eksik kalacağı ve sivil özgürlükler olmadan da siyasal hakların anlamsız hale geleceği belirtilir (Gastil, 1978: 7). Böylelikle FH, siyasal haklar ve sivil özgürlükleri kategorisini temel alarak ülkelerin demokrasi performansını değerlendirir.

Siyasi haklar, üç alt değişkene (A-seçim süreci; B- siyasi çoğulculuk ve katılım; C-hükûmetin işleyişi); sivil özgürlükler ise dört alt değişkene (D-ifade ve inanç özgürlüğü; E-örgütlenme hakları; F-hukukun üstünlüğü; G-kişisel özerklik ve bireysel haklar) dayanmaktadır.

Siyasi haklar ve sivil özgürlükler bağlamında oluşturulan indeks, kontrol listesi sorularını temel alarak değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaktadır. Kontrol listesindeki her bir soruya en düşük 0, en yüksek 4 puan verilerek ülkelerin özgürlük derecesi hesaplanmaktadır. Siyasi haklar skalasında 40-36 değer aralığı 1'e; 35-30 değer aralığı 2'ye; 29-24 değer aralığı 3'e; 23-18 değer aralığı 4'e; 17-12 değer aralığı 5'e; 11-6 değer aralığı 6'ya; 5-0 değer aralığı 7'ye denk gelmektedir (Puddington, 2013: 32).

Sivil özgürlükler skalasında ise 60-53 değer aralığı 1'e; 52-44 değer aralığı 2'ye; 43-35 değer aralığı 3'e; 34-26 değer aralığı 4'e; 25-17 değer aralığı 5'e; 16-8 değer aralığı 6'ya; 7-0 değer aralığı ise 7'ye denk gelmektedir (Puddington, 2013: 32). Siyasi haklar ve sivil özgürlüklerin puan skalası aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Freedom House'un Puanlama Sistemi 0-5		Siyasi Haklar Puanı						
		6-11	12-17	18-23	24-29	30-35	36-40	
Sivil Özgürlükler Puanı	60-53	PF	PF	PF	F	F	F	F
	52-44	PF	PF	PF	PF	F	F	F
	43-35	PF	PF	PF	PF	PF	F	F
	34-26	NF	PF	PF	PF	PF	PF	F
	25-17	NF	NF	PF	PF	PF	PF	PF
	16-8	NF	NF	NF	PF	PF	PF	PF
	7-0	NF	NF	NF	NF	PF	PF	PF

Kaynak (FreedomHouse,2021).Not:F=Free(Özgür);PF:PartlyFree(KısmenÖzgür);NF=NotFree(ÖzgürDeğil).

Ülkelerin demokratik seviyeleri, sivil özgürlükler ve siyasi haklar olmak üzere iki ölçüğe dayalı olarak belirlenir. Bu ülkeler, 1 ile 7 arasında bir ölçekte değerlendirilir ve 1 ile 2,5 arasındaki aralık *özgür*, 3 ile 5 arasındakiler *kısmen özgür*, 5,5'in üzerindeki ise *özgür değil* olarak kategorize edilir. Bu durum aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Siyasi Haklar (Political Rights) (PR)		Sivil Özgürlükler (Civil Liberties) (CL)	
Toplam Puan	Derece	Toplam Puan	Derece
40-36	1	60-53	1
35-30	2	52-44	2
29-24	3	43-35	3
23-18	4	34-26	4
17-12	5	25-17	5
11-6	6	16-8	6
5-0	7	7-0	7
PR ve CL'nin Ortalaması			
1-2,5		Özgür (Free)	
3-5		Kısmen Özgür (Partly Free)	
5,5-7		Özgür Değil (Not Free)	

İndeksin rakamsal değeri ile özgürlük durumu arasında ters orantı bulunmaktadır. İndeksin rakamsal değeri ne kadar düşükse özgürlük durumu o kadar yüksektir. Ayrıca rakamsal değerlerin yanındaki (+) veya (-) işaretleri, önceki yıla kıyasla arasındaki farkı olumlu veya olumsuz olarak gösterir. Bu işaretler aynı zamanda belirli bir önemi ya da endişe verici bir gelişmeyi vurgulamak için kullanılır (Gastil, 1978: 9-13). Konuyla ilgili aşağıda örnek bir tablo yer almaktadır:

Ülkeler	Siyasal Haklar	Sivil Özgürlükler	Özgürlük Durumu
Arjantin	6	6-	Özgür değil
Guatemala	3+	4	Kısmen özgür
İtalya	2	2-	Özgür

Sonuç olarak bir ülkenin özgür kategorisinde yer alması, o ülkenin belirli ölçütler açısından diğer ülkelerden daha yüksek bir puan aldığı anlamına gelmektedir (Geissel, Kneuer ve Lauth, 2016: 572; Doğanay, 2019: 47). Ancak bir ülkeye sadece sayısal bir puan vermek, o ülkedeki özgürlük durumu hakkında geniş bir anlayış sağlamak için yeterli olmayabilir. Çünkü özgürlük durumu, çok katmanlı ve boyutlu bir kavramdır. Bu yüzden yalnızca bir sayısal değerle ifade edilmesi, tüm nuansları ve karmaşıklıkları kapsaması açısından zordur. Sayısal puanlar genellikle belirli metrikler temelinde oluşturulur ve bu metrikler belirli bir veri kümesine dayanır. Bir ülkenin özgürlük durumunu tam olarak anlamak için daha fazla bağlam, yerel dinamikler ve toplumsal, kültürel, tarihsel faktörleri de içeren daha geniş bir değerlendirme gereklidir. Açıkçası, bilimsel bir ölçüm yapabilmek için çok sayıda değişkeni düşünmek, bu

değişkenleri standartlaştırmak, güvenilir ve geçerli verilere ulaşmak, objektif ve tarafsız bir metodoloji kullanmak gerekir. Her ülkenin benzersiz koşulları ve dinamikleri, birçok değişkenin standartlaştırılmasını ve karşılaştırılabilir hale getirilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca siyasi haklar ve sivil özgürlüklerin basit bir şekilde tek bir sayısal değerle birleştirilmesi, eleştirmenler tarafından “şüpheli birleştirme tekniği” olarak kabul edilmektedir. Bu tür bir birleştirme, farklı unsurların ağırlıklarının ve etkilerinin kaybolmasına yol açmakta ve değerlendirmenin tam anlamıyla yeterli ve adil olmasını zorlaştırmaktadır (Coppedge vd. 2011: 249).

Tartışma

FH'nin sivil özgürlüklere ait soruları değerlendirirken *öznellik* ve *belirsizlik* içeren yönlerinin bulunduğunu ileri sürmek, sübjektif bir değerlendirmeyi kabul etmek anlamına gelmektedir. FH'nin bulgularının bir kısmının özne davranış içerdiğini, başka bir kısmının ise tarafsız olduğunu iddia etmesi potansiyel bir çelişkiyi yansıtmaktadır. Bu tür bir çelişki, değerlendirme sürecinin şeffaflık, nesnellik ve tutarlılık konularında soru işaretleri doğurmaktadır. Bu tür eleştirilere karşı, FH'nin açık ve şeffaf bir şekilde metodolojisini açıklaması, ölçütlerini net bir şekilde tanımlaması ve değerlendirme sürecindeki özne unsurları azaltmak için adımlar atması önem arz etmektedir. Bu yapıcı yaklaşım, kuruluşun tarafsızlık ve güvenilirlik ilkesine değer verdiğini göstermektedir (Schneir, 2014: 15).

FH'ye ilişkin eleştirel çalışmalar⁷ literatürde neredeyse yok denecek kadar azdır. Ancak bu çalışmalardan biri, puanların belirli siyasi paradigmayı yansıttığı iddiasını ortaya koyarak değerlendirmelerin ideolojik doğasını eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir (Giannone, 2010: 68-69). Armstrong II, FH'nin amacına uygun davranıp davranmadığını değerlendirmek için faktör analizi ve örtük sınıf analizi (*factor analysis and latent class analysis*)⁸ yöntemlerini kullanarak kurumun şeffaflığını test etmiştir. Çalışmada, FH metodolojisinin şeffaflık açısından zayıf olduğu, birçok bilgiyi gizlemeye ve manipüle etmeye uygun bir şekilde tasarlandığı sonucuna ulaşmıştır (2011: 653). Munck ve Verkuilen ise FH'nin değerlendirme süreçlerine ilişkin kodlama kurallarını sağlamadığını, kullanılan bilgi kaynaklarını yeterince tanımlamadığını,

7 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Banks, 1960; Gastil, 1978; Bollen, 1980, 1993; Adcock ve Collier, 2001; Munck ve Verkuilen, 2002; Boese, 2019).

8 Faktör analizi, bir dizi gözlemin altında yatan yapıyı ortaya çıkarmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu analiz, FH'nin değerlendirme süreçlerinde hangi faktörlerin belirleyici olduğunu ve bu faktörlerin nasıl bir yapı oluşturduğunu anlamak için kullanılabilir (Rummel, 1967). Örtük sınıf analizi ise gizli veya örtük değişkenlerin varlığını belirlemek ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için kullanılan bir yöntemdir (Eshima, 2022).

ayrıştırılmış verileri bağımsız akademisyenlere sunmadığını ve şeffaflık düzeyinin yetersiz olduğunu saptamıştır (2002: 21).

Gastil'in FH'den ayrıldıktan sonra "akademik kitaplara ek olarak sezgileri-me dayanarak FH'nin veri tabanını hazırladım" şeklindeki ifadesi önemli tartışmalara yol açmıştır (1990: 26). Ayrıca FH Başkanı Michael Abramowitz'un "Freedom House Özgürlük Araştırması, dış politikanın öncelikli alanlarının belirlenmesinde her zaman *argüman* üretmelidir" (Bradley, 2015: 36, 55) ve FH İcra Direktörü Mark P. Lagon'un "ABD'nin stratejik ve ekonomik çıkarları, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır" (Lagon, 2015: 2) şeklindeki açıklamaları, FH'nin değerlendirme süreçleri hakkında bazı soru işaretlerini akla getirmektedir.

Giannone, "*Political and Ideological Aspects in the Measurement of Democracy: The Freedom House Case*" adlı çalışmasında FH'nin verilerinin siyasi açıdan tarafsız bir zaman serisi sunmadığına ve dolayısıyla araştırma ve politika alanında çapraz zaman analizleri için kullanımlarının şüpheli olduğuna dair bulgulara ulaşmıştır (2010: 68). Bu bulgular, FH'nin demokrasi ölçümlerinin siyasi etkilere maruz kalabileceği veya belirli siyasi eğilimleri yansıtabileceği endişesini ortaya koymaktadır. Siyasi etkilerin değerlendirme süreçlerine doğrudan veya dolaylı olarak müdahale etmesi, ölçümlerin güvenilirliği ve objektifliği açısından önemli bir sorundur. Högström, "*Does the Choice of Democracy Measure Matter? Comparisons between the Two Leading Democracy Indices, Freedom House and Polity IV*" adlı çalışmasında FH ve Polity IV gibi iki demokrasi indeksini karşılaştırarak, FH'nin bazı ülkeleri kayırarak değerlendirdiğini ve bu nedenle Polity IV'den farklı sonuçlara ulaştığını belirtmiştir (2013: 218). Bu tür bir kayırma, demokrasi ölçümlerinin tarafsız ve objektif olma ilkesine aykırılık teşkil etmekte ve karşılaştırmalı analizlerde güvenilir sonuçlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

FH'nin küresel gösterge olarak kabul edilmesi, tarihsel süreçte geliştirdiği politik ve ideolojik bağlama atfedilebilir. Küresel göstergelerin genellikle devletleri ulusal sınırların ötesinde ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hale getirerek değerlendirmeye çalıştığı bir gerçektir. Bu tür göstergeler, karar vericilere yönelik genel bir bakış açısı sağlamak amacı taşımaktadır. Ancak bu tür göstergelerin eksik ve yetersiz olması, yanıltıcı sonuçlara yol açmaktadır (Geissel, Kneuer ve Lauth, 2016: 574). FH'nin arşivlerinden elde edilen tarihsel kanıtlar, göstergenin büyük ölçüde kendi kurumsal kimliğini ve itibarını güçlendirme amacıyla üretildiği iddiasını desteklemektedir (Bradley, 2015). Ayrıca birçok gazeteci, yazar, akademisyen, politikacı, uluslararası örgüt, sivil toplum kuruluşu ve hükümet temsilcisi, ülkelerin demokratik performansını değerlendir-

mek/izlemek ve düşük puan alan bölgelerdeki insan hakları ihlallerini öğrenmek için FH'nin göstergelerine başvurmaktadır (Giannone, 2010: 90).

1940'lı yılların sonunda başlayıp 1950'li yılların sonuna değin ABD'de yaşanan fakat farklı düşünen gruplar, özellikle komünistler, ABD'nin güvenliğine tehdit olarak görülmüştür (Freedom House, 2018). Bu dönemde, Soğuk Savaş'ın etkisi altında komünizmle ilişkilendirilen kişilere karşı büyük bir anti-komünist kampanya yürütülmüştür. Bu kampanya sürecinde birçok sanatçı, entelektüel, kamu görevlisine komünist bağlantıları olma şüphesiyle iftira atılmış ve sivil özgürlükleri kısıtlanmıştır.

FH'nin özgürlüklerin yaygınlaştırılması çabalarının altında ideolojik bir motivasyon olduğu ileri sürülmektedir. Bollen ve Paxton'un çalışması, FH'nin sistemli bir şekilde Hristiyan ve Batılı ülkeleri desteklediğine ve Müslüman ve Marksist-Leninist ülkeleri olumsuz olarak kodladığına dair bulgular içermektedir (2000).⁹ FH'nin kodlama standartlarını değiştirme iddiası doğrusya örgütün, siyasi kaygılardan etkilendiği ve dolayısıyla itibarını sarstığı söylenebilir. Ayrıca kurallar açık ve şeffaf bir şekilde belirlenmezse, değerlendirme sürecindeki öznel faktörlerin ve potansiyel önyargıların etkisi de artabilir (Mainwaring, Brinks ve Pérez-Linán, 2001: 53).

FH'nin demokrasi indeksi, siyasi özgürlüklere ve sivil haklara daha çok, sosyo-ekonomik haklar ve grup özerkliği gibi konulara daha az vurgu yapmaktadır. Bu durum, indeksin demokrasiyi sadece siyasi süreçlerle sınırlı bir şekilde değerlendirdiği ve diğer önemli unsurları ihmal ettiği eleştirilerine yol açmaktadır. Eleştiriler¹⁰, demokrasi indekslerinin daha kapsamlı ve çok boyutlu bir perspektife sahip olması gerekliliğini vurgulayarak, demokrasinin sadece siyasi süreçlerle değil, aynı zamanda toplumun genel refahını ve adaletini içeren bir anlayışa dayanması gerektiğini savunmaktadır (Denk, 2013: 3458, 3462). Buna ek olarak sosyal, ekonomik ve kültürel haklar; bireylerin yaşam standartlarını yükseltme, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi temel ihtiyaçları karşılama konusunda önemlidir. Bireylerin sadece politik haklarla değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik haklarla birlikte ele alındığında gerçek anlamda özgür olabileceklerine dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bu haklar, toplumsal adaletin ve eşitliğin sağlanmasına

9 Müslüman ve Marksist-Leninist ülkelerin gerçek demokrasi standartlarından uzak olduğu inkar edilemez. Ancak FH'ye göre, söz konusu ülkelerin savaş öncesi ve sonrası durumlarında herhangi bir değişikliğin olmaması ama Hristiyan ve batılı ülkelerin durumlarında demokratik yönde değişimlerin bulunması akıllara soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Ayrıca Batı demokrasilerini destekleyen ya da İslam ülkelerinin değerlerini küçümseyen yaklaşım, hesaplamada sistematik hataya sahip olduğunu göstermektedir (Giannone, 2010: 73).

10 Demokrasi kavramının geniş bir tanımı kullanılıyorsa, bu tanımın nasıl belirlendiği ve hangi kriterlere dayandığı da eleştiri konularından biridir. Bu durum demokrasi indekslerinin güvenilirliği ve tarafsızlığı konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

yönelik temel unsurları içermektedir. Bu nedenle, özgürlüğü sadece serbest piyasa koşullarıyla sınırlamak, toplumsal adalet, eşitlik ve bireylerin temel ihtiyaçlarına erişim gibi önemli konuları göz ardı etmek anlamına gelmektedir (Bradley, 2015: 41).

Bir başka eleştiri, FH'nin özgürlük ve demokrasi değerlendirmelerinin, neoliberal politikaları destekleyerek ülkelerin ekonomileri, kültürleri ve siyasi yaşamları üzerinde etki kurmaya ve uluslararası sermaye sisteminin üretim yapılarına entegre etmeye yönelik olduğu yönündedir. Bu eleştiri, FH'nin değerlendirme kriterleri ve politika önerileri aracılığıyla neoliberal politikalara destek sağlayabileceği endişesini ifade etmektedir. Bu yüzden FH'nin belirli ekonomik politikalara ve serbest piyasa reformlarına öncelik verdiği veya bu politikaları teşvik ettiği iddiası eleştirilere konu olmaktadır (Parenti, 2002: 11).

Silver'in "*You Can Have Our Millions – But First You Must Pass Our Test*" başlıklı çalışması, ABD hükümetinin *dış yardım ajansı olarak kurulan Millennium Challenge Corporation*'ın (MCC'nin) yaptığı büyük ölçekli hibeleri ve yardımları ele almaktadır. MCC'nin ekonomik özgürlüğe yatırım yapmayı taahhüt eden ülkelere mali yardımlarda bulunduğunu belirtmektedir. Ancak hangi ülkelerin mali yardım alacağını belirlenmesinde; FH, World Bank Group ve UNICEF gibi örgütler tarafından toplanan veriler önem arz etmektedir (Silver 2016). Belirtilen örgütlerin metodolojileri, kullanılan kriterler ve değerlendirme süreçleri dikkate alındığında, yardım alacak ülkelerin belirlenmesindeki objektiflik ve tarafsızlık konuları gündeme gelmektedir.

ABD'nin dış politika hedeflerini sürdüren *Millennium Challenge Corporation* ve *U.S. Agency for International Development* gibi kurumların demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi yolunda ilerleyen ülkelere ekonomik yardım sözü verirken FH'nin özgürlük değerlendirmelerini referans aldıkları öne sürülmektedir. Bu durum, FH'nin demokrasi, insan hakları ve özgürlük alanlarında gerçekleştirdiği değerlendirmelerin, uluslararası yardım politikaları üzerinde etkili bir rol oynayabildiğini ve bazı ülkelerin, bu değerlendirmeleri referans alarak ekonomik yardım alabildiğini göstermektedir. ABD hükümetleri, serbest piyasa ekonomisini teşvik eden ülkeleri desteklemekte ve FH'nin değerlendirmelerini ölçüt olarak yardımlarını yapmaktadır. Dolayısıyla bu tür yardımların adil bir şekilde yapılmadığına dair tartışmalar yaşanmaktadır (Finkel, Pérez-Liñán ve Seligson, 2007: 406, 413-415; Bradley, 2015: 52).

FH'nin demokrasi puanlarının bir çeşit ceza-ödül sisteminde geçerli bir kriter olduğu ve ABD'nin bunları kullanarak belirli ülkeleri finansal yaptırımlarla cezalandırdığı veya ödüllendirdiği belirtilmektedir. ABD'nin, özellikle İran, Küba, Libya, Somali, Suriye ve Kuzey Kore gibi ülkelere yönelik

finansal yaptırımlar uygulayarak onları uluslararası sistemden izole etmeye çalıştığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, FH'nin demokrasi söylemi altında ABD'nin çıkarlarını öncelikli olarak ele aldığına dair bir eleştiri getirilmektedir. Eleştiri, FH'nin değerlendirmelerinin ABD'nin epistemik ve ideolojik temelde belirlenen çıkarlarına hizmet ettiği şeklinde öne sürülmektedir (Finkel, Pérez-Liñán ve Seligson, 2007: 403; Schneider, 2014: 15; Davis, Kingsbury ve Merry, 2015: 8).

“FH, Amerikan dış politikasıyla ilgili bilgi üretmek ve ABD'li siyasal karar vericilere yol göstermek için kurulmuştur” (Haass, 2002) ifadesi eğer doğruysa FH'nin, ABD'nin dış politika hedeflerine uygun olarak çalıştığı ve Amerikan politika yapıcılarında rehberlik etmek amacıyla kurulduğu öne sürülebilir. FH yetkilileri ve yönetim kurulu üyeleri, ABD hükûmetleriyle olan finansal bağımlılık düzeyi konusundaki endişelerini dile getirmelerine rağmen yine de ABD hükûmetlerinden büyük miktarda para almaktadırlar. Özellikle, bir sivil toplum kuruluşunun büyük bir finansman kaynağına bağımlı olması, bu kuruluşun bağımsız bir şekilde faaliyet gösterip gösteremeyeceği konusunda endişelere yol açmaktadır (Bradley, 2015: 43, 52). Eğer ABD hükûmetleri, FH'ye önemli bir finansman sağlıyorsa, bu durum, FH'nin karar alma süreçlerinde ve değerlendirmelerinde dış etkenlere karşı bir bağımsızlık ve tarafsızlık iddiasını zorlayabilir (Schneider, 2014: 13; Bradley, 2015: 43, 52; Davis, Kingsbury ve Merry, 2015: 6).

Ülkelerin ABD ile uyumlu politikalar izlemesi karşılığında dış yardımların kesilmemesi, darbelerin desteklenmemesi ve diplomatik yolların açık tutulması gibi şartlar, ABD'nin kendi politikalarını diğer ülkelere dayatarak hegemonyasını güçlendirmeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir. Bu tür şartlar, bazı ülkelerin iç işlerine müdahale olarak algılanabileceği ve bu ülkelerin egemenlik haklarına saygı gösterilmediği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla diplomatik baskılar veya dış yardımlara bağlı olan ülkelerin kendi politikalarını belirleme özgürlüklerinin sınırlı olabileceği görüşü ağırlık kazanmaktadır (Archibugi, 2006; Giannone, 2010: 75, 90; Steiner, 2016: 332).

ABD'nin FH aracılığıyla sadece siyasi sistemlere destek vermek veya baskı yapmakla kalmayıp aynı zamanda belirli ülkeleri işgal etme girişimlerinde bulunduğu iddiası oldukça ciddi bir suçlamadır. Eğer bu iddia doğruysa, ABD'nin dış politikalarının çok yönlü olduğu ve demokrasi teşvikinden askeri müdahalelere kadar geniş bir yelpazeyi kapsadığı söylenebilir (Bozbaş, 2017: 85). Parenti'nin görüşüne göre, ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, demokrasi getirme vaadiyle yapılmış bir müdahalenin örneğini oluşturmaktadır. Parenti, demokrasi vaadi altında gerçekleştirilen müdahalelerin sıklıkla başka amaçlar

taşıdığını (2002: 22) ve ABD'nin FH aracılığıyla ülkelerin seçim süreçlerini izleyerek seçimlere müdahil olduğunu ileri sürmektedir (2002: 138). Buna ek olarak FH; Afrika, Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Ortadoğu'daki seçimlerde ABD yanlısı adaylara mali yardımlar yaptığını açıklamıştır. Bu tür açıklamalar, ABD'nin demokrasi teşvikini kullanarak belirli siyasi hedeflere ulaşma amacını yansıtmaktadır (Haass, 2002; Bradley, 2015: 59; Steiner, 2016: 331).

FH'nin ülkeler hakkında "uluslararası bir algı ve imaj" oluşturmak amacıyla demokrasi teorisi ile pratiği arasındaki bütünlüğü kesintiye uğrattığı ve kesintili kısmı da yeni argümanlarla desteklediği ileri sürülmektedir. Demokrasi teorisi genellikle özgürlük, eşitlik, katılımcılık gibi ilkeleri vurgulamakta, ancak uygulamada bu ilkelerin tam olarak yerine getirilmediği durumlar ortaya çıkabilmektedir (Schneider, 2014: 13). Örneğin Mısır'da halk demokratik yollarla Mursi'yi devlet başkanı seçmesine rağmen FH¹¹, yönetim ve halk arasında "ciddi bir kopukluğun" olduğunu ileri sürmüştür. Mursi'nin Mısır'ın ulusal, bölgesel ve küresel ilişkilerinde ABD politikalarını dikkate almadan hareket ettiği ve buna karşılık olarak ABD'nin Mursi yönetimini istikrarsızlaştırmak için bölgesel izolasyon ve ambargo uygulama politikası izlediği bilinmektedir (Joya, 2018: 15).

FH'nin yayınladığı raporlar aracılığıyla ülkelerin gündemlerini etkilemeye ve karar alıcılar üzerinde etkili olmaya çalıştığına dair bir eleştiri öne sürülmektedir. Bir ülkenin demokrasi düzeyinin eleştirilmesi veya övgü alması, iç ve dış politikada değişikliklere neden olabilir. Çünkü demokrasi konusunda yapılan değerlendirmelerin halk üzerinde psikolojik bir etki yaratma ve sivil toplumun faaliyetlerine yön verme potansiyeli vardır. Bu nedenle FH'nin, itibarsızlaştırmaya çalıştığı ülkelerde, özellikle azınlık haklarına odaklanması ve bu alanda çalışmalar yapması, değerlendirmelerin bir ideolojik amaç doğrultusunda yapıldığı iddiasını güçlendirmektedir.

Sonuç

Birçok araştırmacı ve sivil toplum kuruluşu için demokrasinin kalitesini sayısal verilerle ölçmek önemli bir konudur. FH, demokrasinin kalitesini ölçme konusunda oldukça tanınmış bir kuruluştur. FH, kendi geliştirdiği metodoloji ve veri setleriyle ülkelerin demokrasi durumunu analiz etmektedir. FH'nin kullandığı ölçüt, "politik haklar" (political rights) ve "sivil özgürlükler" (civil liberties), genellikle sayısal puanlarla ifade edilmekte ve ülkelerin demokratik

11 FH'nin; Mısır, İran ve Türkiye'nin darbe yönetimlerine yönelik taraflı bir üslup kullandığı görülmüştür. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. (Herman ve Chomsky: 2012; Freedom House, 2014: 107; Freedom House, 1980: 170; Freedom House, 1998: 125).

düzeğini belirli bir hiyerarşiye tabi tutmaktadır. Bu hiyerarşi, özgürlüklerle ilgili gelişmeleri ve gerilemeleri anlamak, ülkeler arasındaki farkları görmek ve politika yapıcılara rehberlik etmek için kullanılmaktadır. FH'nin raporları; medya, sivil toplum ve politika yapıcıları arasında geniş bir etki yaratmaktadır.

FH, kâr amacı gütmeyen bir kurum olduğu için topluma hizmet etme, belirli bir amaca yönelik faaliyet gösterme, eğitim ve bilgi paylaşma gibi hedeflere odaklanabilir. Üstelik elde ettiği gelirleri faaliyetlerini sürdürmek ve hedeflerine ulaşmak için kullanabilir. Uzmanlık bilgisiyle ülkelerin siyasi süreçlerine katkıda bulunmayı ve mevcut yönetimi etkilemeyi hedeflemektedir. Bu tür bir amaç siyasi analiz, politika önerileri, toplumsal değişim, kamu politikaları veya benzeri konularda uzmanlığı olan kişilerin veya kurumların izlediği bir stratejidir. Ancak, bu tür etkileme çabalarının tarafsız, şeffaf ve demokratik değerlere uygun bir şekilde yapılması önemlidir.

Özgürlük ve güvenlik arasındaki denge, birçok ülkede karmaşık ve hassas bir konudur. ABD'de de bu dengeyi sağlama çabaları, genellikle birey ve devlet odaklı yaklaşım bağlamında ele alınmaktadır. Birey odaklı yaklaşımlar, bireylerin temel hak ve özgürlüklerine vurgu yapmaktadır ve devlet müdahalesini sınırlama eğilimindedir. Devlet odaklı yaklaşımlar ise toplumun genel güvenliğini ve kamu düzenini temel alarak bireylerin bazen özgürlüklerini kısıtlayabilir. Bu iki yaklaşım arasındaki gerilim; terörle mücadele, siber güvenlik tehditleri ve kamu güvenliği meseleleri gibi konularda özellikle belirgin hale gelmektedir. ABD'de *Patriot Act* gibi yasalar, bu dengeyi sürdürmeye yönelik çabaları temsil etmektedir ve bu tür yasalar, özgürlükleri sınırlandırarak güvenlik önlemlerini artırma amacını taşımaktadır. Dolayısıyla FH, özgürlük ve güvenlik konularında çeşitli teorik, epistemolojik ve metodolojik katkılarda bulunsa da aynı zamanda sübjektif değerlendirmelere de yer vermektedir. Bu durum FH'nin, ülkeler hakkında yanıltıcı bir imaj oluşturarak güvensizlik ortamı yaratmasına ve özgürlük ile güvenlik arasındaki ilişkiyi tartışılabilir hâle getirmesine neden olmaktadır.

FH'nin demokrasi değerlendirmelerinde bilimsel bir temel kullanırken aynı zamanda belirli bir ideolojik ve politik bir bakış açısını da dikkate aldığı görülmektedir. Bu durum, değerlendirmelerin, belirli bir dünya görüşüne veya ideolojiye dayanan sübjektif yargılara da açık olabileceğini göstermektedir. Giannone'nin (2010: 72) ifadesine göre, bir demokrasiyi ölçme aracının politik ve ideolojik kaygılarla hareket edip etmediğini anlamak için aşağıdaki sorulara yanıt aramak yeterlidir: Bu kuruluş ne tür bir yapıya sahiptir? Nasıl finanse edilir ve faaliyet gösterir? Hangi amaçları güder? Uluslararası tartışmalara etkisi ne ölçüdedir? Bu soruların cevapları, bir demokrasiyi ölçme

aracının güvenilirlik, bağımsızlık, tarafsızlık ve objektiflik prensiplerine ne kadar uyduğu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

FH'nin bazı ülkeleri sert bir şekilde eleştirip diğerlerini daha hafif geçiştirdiği veya değerlendirme kriterlerini belirlerken önyargılı olduğu iddia edilmektedir. Bu iddiayı öne sürenler, FH'yi belirli bir politik ajandayı ilerletmeye çalışmakla suçlamışlardır. Bu tür suçlamaların doğruluğunu saptamak için FH'nin raporlarını ve değerlendirmelerini dikkatlice incelemek, metodolojilerini anlamak ve farklı kaynaklardan gelen eleştirileri göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca FH'nin farklı iletişim kanallarını (raporlar, makaleler, politika önerileri, sorunlara dair analizler yayınlamak; düzenli olarak televizyonlarda ve gazete röportajlarında görünmek; web sayfalarında içerik üretmek) kullanarak birçok toplumun ve ülkenin politik yönünü etkileme amacı taşıdığı söylenebilir. Bu tür manipülasyon çabaları, demokratik süreçleri ve toplumsal dengeyi ciddi şekilde etkilemektedir.

Kaynakça

- Abelson, D. E. (2002). Think thanks and U.S. foreign policy: An historical perspective, *An Electronic Journal of the U.S. Department of State*, 7(3), 9-12.
- Adcock, R. and D. Collier (2001). Measurement validity: A shared standard for qualitative and quantitative research, *The American Political Science Review*, 95(3), 529-546.
- Archibugi, D. (2006). Can democracy be exported? https://www.opendemocracy.net/en/democracy_exported_4052jsp/, Erişim tarihi 12.08.2021.
- Armstrong II, D. A. (2011). Stability and change in the freedom house political rights and civil liberties measures, *Journal of Peace Research*, 48(5), 653-662.
- Aslan, S. (2010). Sivil toplum ve demokrasi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 357-374.
- Banks, A. S. (1963). *Cross-polity time-series data*, Cambridge: MIT Press.
- Becker, L. B. and T. Vlad (2015). Methodological issues in measuring media freedom in a global context, (*Presented to the International Communication Association, Puerto Rico*), 1-36.
- Boese, Vanessa A., (2019). How (not) to measure democracy. *International Area Studies Review*, 22(2), 95-127.
- Bollen, Kenneth A. (1993). Liberal democracy: Validity and method factors in cross-national measures. *American Journal of Political Science*, 37(4), 1207-1230.
- Bollen, Kenneth A., (1980). Issues in the comparative measurement of political democracy. *American Sociological Review*, 45(3), 370-390.
- Bollen, Kenneth A., and Pamela Paxton (2000). Subjective measures of liberal democracy. *Comparative Political Studies*, 33(1), 58-86.
- Bozbaş, Gökhan (2017). Batı'nın demokrasi paradoksu, 'demokratik darbe' kavramsallaştırması ve 15 Temmuz darbe kalkışması. Bengül Güngörmez ve Mahmut Hakkı Akın (Ed.). *Akademik'in Gözünden 15 Temmuz 'Darbe Taammüden Öldürür'* içinde, Ankara: Kadim Yayınları.

- Bradley, C. G. (2015). International organizations and the production of indicators: The case of freedom house. Sally Engle Merry, Kevin E. Davis, Benedict Kingsbury (Ed.). *The Quiet Power of Indicators: Measuring Governance, Corruption, and Rule of Law*, (ss. 27-74). New York: Cambridge University Press.
- Brogi, Elda and Pier Luigi Parcu (2018). "A comparison of a new index based on the media pluralism monitor with some other indices ranking freedom of expression. *European University Institute*, 1-18.
- Coppedge, Michael ve diğerleri (2011). Conceptualizing and measuring democracy: A new approach. in *Perspectives on Politics* 9(2), 247-267.
- Çiçek, Ali (2021). Türk dünyasında demokrasi: İndekslerin karşılaştırılması. Haluk Cömertoğlu (Ed.). *Al Farabi 10th International Conference on Social Sciences Proceeding Book*, 505-514, https://www.researchgate.net/publication/357811934_TURK_DUNYASINDA_DEMOKRASI_INDEKSLERIN_KARSILASTIRILMASI, erişim tarihi 15.10.2022.
- Davis, Kevin E., Benedict Kingsbury, and Sally Engle Merry (2015). Introduction: The local-global life of indicators: law, power, and resistance. Sally Engle Merry, Kevin E. Davis, Benedict Kingsbury (Ed.). *The Quiet Power of Indicators: Measuring Governance, Corruption, and Rule of Law* In, (s. 1-26). New York: Cambridge University Press.
- Denk, Thomas (2013). How to measure polyarchy with freedom house: a proposal for revision. *Quality @ Quantity International Journal of Methodology*, 47(6), 3457-3471.
- Doğanay, Muharrem Akın (2019). *Gelişmekte olan ülkelerde kurumlar ve ekonomik büyüme: Dinamik panel veri analizi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ertugay, Fatih (2006). "Medeniyetin inşasında 'epistemik topluluklar'-üstünlük iddiası ve sömürü ilişkisi: Antik Yunan üzerinden bir değerlendirme". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 27-43.
- Eshima, Nobuoki (2022). *An introduction to latent class analysis: methods and applications*. Singapore.
- Finkel, Steven E., Aníbal Pérez-Liñán, and Mitchell A. Seligson (2007). The effects of u.s. foreign assistance steven on democracy building, 1990–2003. *World Politics*, 59(3), 404-438.
- Freedom House (2010). *Freedom in the World 2010*, USA: Washington.
- Freedom House (2011). *Freedom in the World 2011*, USA: Washington.
- Freedom House (2012). *Freedom in the World 2012*, USA: Washington.
- Freedom House (2013). *Freedom in the World 2013*, USA: Washington.
- Freedom House (2014). *Freedom in the World 2014*, USA: Washington.
- Freedom House (2015). *Freedom in the World 2015*, USA: Washington.
- Freedom House (2016). *Freedom in the World 2016*, USA: Washington.
- Freedom House (2017). *Freedom in the World 2017*, USA: Washington.
- Freedom House (2018). *Freedom in the World 2018*, USA: Washington.
- Freedom House (2019). *Freedom in the World 2019*, USA: Washington.
- Freedom House (2020). *Freedom in the World 2020*, USA: Washington.
- Freedom House (2021). *Freedom in the world research methodology*. <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>, Erişim tarihi 12.01.2021.

- Freedom House Inc. (2023). <https://projects.propublica.org/nonprofits/organizations/131656647> (Erişim tarihi 7.12.2023).
- Gastil, Raymond D., (1978). *Freedom in the world: political rights and civil liberties*, 1978. New York: Freedom House.
- Gastil, Raymond D., (1990). "The Comparative Survey of Freedom: Experiences and Suggestions", *Studies in Comparative International Development*, 25(1), 25-50.
- Geissel, Brigitte, Marianne Kneuer and Hans-Joachim Lauth (2016). "Measuring the quality of democracy: introduction". *International Political Science Review*, 37(5), 571–579.
- Giannone, Diego (2010). Political and ideological aspects in the measurement of democracy: the freedom house case. *Democratization*, 17(1), 68-97.
- Gramsci, Antonio (1992). *Selections from the prison notebooks*. New York: International Publishers.
- Guilhot, Nicolas (2005). *The democracy makers: Human rights and international order*. New York: Columbia University Press.
- Haass, Richard N., (2002) "Think tanks and u.s. foreign policy: a policy-maker's perspective. <https://2001-2009.state.gov/s/p/rem/15506.htm>, (Erişim tarihi 02.08.2020).
- Herman Edward S., ve Noam Chomsky (2012). *Rızanın imalatı: kitle medyasının ekonomi politikası*. (Çev. Ender Abadoğlu), 2. Baskı, İstanbul: bgst Yayınları.
- Holtz-Bacha, Christina (2004). "What is 'good' press freedom? the difficulty of measuring freedom of the press worldwide. *International Association for Media and Communication Research (IAMCR)*, 1-15.
- Högström, John (2013). "Does the choice of democracy measure matter? Comparisons between the two leading democracy indices, Freedom House and Polity IV". *Government and Opposition*, 48(2), 201221.
- Joya, Angela, (2018). The military and the state in egypt: Class formation in the post-arab uprisings. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1-21.
- Lagon, Mark P., (2015). *U.S. Interests in Human Rights: Leveraging Prudent Policy Tools*. Written Testimony by Mark P. Lagon.
- Lipset, Seymour Martin (1959). Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69-105.
- Mainwaring, Scott, Daniel Brinks and Aníbal Pérez-Linán (2001). Classifying political regimes in latin america, 1945–1999. *Studies in Comparative International Development*, 36(1), 37-65.
- Munck, Gerardo L., and Jay Verkuilen (2002). Conceptualizing and measuring democracy: evaluating alternative indices. *Comparative Political Studies*, 35(1), 5–34.
- Parenti, Michael (2002). *İmparatorluğa hayır: Abd'nin küresel hegemonyasının içyüzü*, (Çev. Serpil Demirci ve İbrahim Yıldız), Ankara: Ütopya Yayınları.
- Puddington, Arch (2013). *Freedom in the world 2013: democratic breakthroughs in the balance*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet%20-%20for%20Web_0.pdf, Erişim Tarihi 18.12.2018.
- Robinson, William I. (1996). *Promoting polyarchy: Globalization, U.S. intervention, and hegemony*. New York: Cambridge University Press.
- Rummel, R. J. (1967). Understanding factor analysis. *Conflict Resolution*, 11(4), 444-480.

- Schneider, Laura (2014). *Media freedom indices-what they tell us-and what they don't*, Deutsche Welle Akademie.
- Scobie, Harry M. and Wiseberg, Laurie S., (1981). Problems of comparative research on human rights. Ved P. Nanda, James R. Scarritt, and George W. Shepherd (Ed.). *Global human rights: public policies, comparative measures, and ngo strategies* In, (s. 147-171), Boulder: Westview Press.
- Silver, Marc (2016). You can have our millions — But first you must pass our test. *NPR*.
- Steiner, Nils D., (2016). Comparing freedom house democracy scores to alternative indices and testing for political bias: are us allies rate as more democratic by freedom house? *Journal of Comparative Policy Analysis*, 18(4), 329-349.
- Tsygankov, Andrei P. and David Parker (2015). The securitization of democracy: freedom house ratings of russia. *European Security*, 24(1), 77-100.
- Zerndt, Emily A., (2016). *The House that Propaganda Built: Historicizing the Democracy Promotion Efforts and Measurement Tools of Freedom House*. For the Degree of Doctor of Political Science Western Michigan University.

The United States, the Defence of the Middle East and Türkiye: 1946-1952*

Muhammet Faruk Çakır**

Abstract

This study analyses the early years of cooperation between Türkiye and the United States (US) in the field of security and defence by utilising US government documents and the secondary sources that heavily depend on primary sources. It emphasizes the link between the elements of the strategic context in which the US developed its approach to the defence of the Middle East and the American interest in developing defence ties with Türkiye. The major outcomes of Turkish-American cooperation were American support for Türkiye against the Soviet Union in 1946, the provision of American military assistance in 1947, the modernization of the Turkish military, the construction of military bases on Turkish territory, American support for Turkish membership in NATO and Turkish willingness to conduct its relations with the Middle East in coordination with the West. This study reveals that those outcomes reflected for the most time American political and strategic preferences. For this reason, the typical characteristics of those relations between great powers and small states can be observed in Turkish-American security relations during their formative years.

Keywords: Strategy of Containment, Defence of the Middle East, Defence of Türkiye, American Military Assistance.

Amerika Birleşik Devletleri, Orta Doğu'nun Savunulması ve Türkiye: 1946-1952

Öz

Bu çalışmada Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasındaki güvenlik ve savunma ilişkilerinin ilk yılları analiz edilmektedir. Çalışmada, Amerikan hükümet belgeleri ve büyük ölçüde birincil kaynaklara dayanılarak yapılan ikincil çalışmalar kullanılmıştır. Bu çalışmada, ABD'nin Orta Doğu'nun savunmasına yönelik yaklaşımını geliştirdiği stratejik bağlamın unsurları ile ABD'nin Türkiye ile savunma bağlarını geliştirmek istemesi arasındaki bağlantıya vurgu yapılmaktadır. Türk-Amerikan iş birliğinin başlıca çıktılarını arasında; 1946'da Sovyetler Birliği'ne karşı Amerika'nın desteği, 1947'de Amerikan askeri yardımı verilmesi, Türk ordusunun modernizasyonu, Türk topraklarında askeri üsler kurulması, Türkiye'nin NATO üyeliğine Amerikan desteği ve Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini Batı ile koordineli olarak yürütmeyi kabul etmesi yer almıştır. Bu çalışma, bu çıktıların çoğu zaman Amerika'nın siyasi ve stratejik tercihlerini yansıttığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, ilk gelişim yıllarında Türk-Amerikan güvenlik ilişkilerinin, büyük güçler ile küçük devletler arasındaki ilişkilerin tipik özelliklerini taşıdığını gözlemlemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Çevreleme Stratejisi, Orta Doğu'nun Savunulması, Türkiye'nin Savunulması, Amerikan Askeri Yardımı.

*This article has been produced out of the author's unpublished doctoral dissertation thesis titled "Turkey's role in the Eisenhower administration's security policy in Western Europe and the Middle East: 1953-60" which was completed at Leicester University in 2000.

**Dr. | Faculty Member, Police Academy Institute of Security Studies
mfcakir111@yahoo.com.tr | ORCID: 0000-0002-0787-0047

DOI: 10.36484/liberal.1438746

Liberal Düşünce, Year: 29, Issue:113, Winter 2024, pp.193-211.

Date of Submission: 17 Feb 2024 | Date of Acceptance: 18 March 2024

Introduction

At the end of World War II, the members of Grand Alliance, namely the United States of America (US), the United Kingdom (hereafter referred as Britain) and the Soviet Union, created a new international order which was centred around the United Nations (UN) system. However, it failed to prevent the development of Soviet-American rivalry which started just after the end of the war. The Soviet-American rivalry had turned in various stages into an all-out confrontation, known as the Cold War between 1945 (the Polish crisis) and 1950 (the outbreak of the Korean War). During the formative years of the Cold War, the US developed rather assertive defence and security policies aimed at checking the spread of Soviet influence in the Eurasian land-mass, called the “strategy of containment”.

The Eastern Mediterranean and Middle East witnessed some of the serious disagreements of the early Cold War years. The US renounced the delay in the withdrawal of the Soviet troops in northern Iran in March 1946 and the Soviet demands from Türkiye regarding the joint defence of the Turkish Straits in the summer of 1946. The two events marked the beginning of American involvement in the security and defence of the Eastern Mediterranean and Middle East.

On the whole, in the period from 1946 to 1952 the Truman administration in the US decided that the US had vital US interests in the Middle East and re-defined several times the scope of those interests. The policy papers towards the region repeatedly emphasised two basic American objectives: to guarantee as far as possible the western access to petroleum resources and air fields of the region, and the denial of the region and its resources to the Soviet Union in peace as well as in war time (for example see, United States Department of State [US DOS], 1977: 1660). Such a definition of American objectives illustrated that the US officials established a link between the defence of Middle East and those of Western Europe, the most important place to be protected on the Soviet periphery according to the strategy of containment.

The years between 1946 and 1952 witnessed a major shift in Turkish foreign and security policies from neutrality to membership in NATO, the politico-military alliance led by the US. One manifestation of the shift in Turkish foreign orientation was the rapid growth of Turkish-American political and security ties during this period. Such factors as the fear of communism and of Russia on the part of Turkish governments and the ideal of Turkish political elites to be part of Western civilisation as well as changes in global and

regional geopolitics may explain the rapid development of Turkish-American relations in the fields of security and defence.

This study aims to make a contribution to the explanation that is based on geopolitics by focusing on the relationship between American involvement in Middle Eastern defence and the defence of Türkiye. Given that the parameters of American involvement in Middle Eastern defence were set by the policy of containment, which was formulated in 1946-1947 and reviewed in 1950 by the American government, the subject-matter of this study will be analysed in two sections. The first section will deal with American assessment of the matters regarding defence of the Middle East and Türkiye before 1950 while the second section will cover 1950-1952 period.

American Involvement in the Defence of the Middle East and Türkiye: 1946-1949

American interest in Middle Eastern security and defence developed within the Cold War framework. The rise of the Cold War may be attributed to the fears developed by the US and the Soviet Union during World War II and measures taken by them to eliminate such fears. On the part of the US, Washington policy-makers, however their country emerged from the war as the most powerful state in the World, were concerned about the emergence of a hostile, probably totalitarian, power with the capability to inflict damage on the American mainland. This fear was aggravated by other such major problems as the political and economic weakness of Western Europe, the power vacuums left by the defeat of Germany and Japan, the presence of Soviet army in Eastern Europe, and the rise of revolutionary nationalism in the Third World. Given the uncertainties resulting from a devastating war, it was desirable, in American view, to seek protection through the creation of a system of overseas bases, the balance of power in Eurasia, and a global economy in the America's image and interests (an in-depth analysis of American conception of security is provided in Leffler, 1984). The Soviet Union, on the other hand, sought the establishment of friendly regimes on its periphery in order to overcome its fear of another invasion and demanded an equal share in shaping the post-war international system (Wohlfort, 1993: 102, 203). The conflicting interests of the two sides made it difficult to reach a settlement about the shape of post-war Europe, particularly on the status of Germany, at the Potsdam Conference of July 1945. In 1946 it became clear that solutions acceptable to both East and West were hard to find. Almost daily crises in Germany among the occupying powers, the disagreement over the international

control of atomic energy, tensions in the Middle East (Iranian and Turkish crises), the signs indicating that Moscow excluded itself from global economic system based on free trade (the rejection of membership in the World Bank and in the International Monetary Fund, and the announcement of a new plan designed to make the Soviet Union self-sufficient economically) were some of the developments that fed into the atmosphere of mutual distrust. In the following years Soviet-American rivalry, initially bearing the characteristics of a classical great power struggle, rapidly turned into an ideological, political, economic and cultural confrontation between the two opposing powers and their supporters which is known as the Cold War.

The basic American strategy for fighting the Cold War had been the policy of “containment”. It intended to check the expansion of the influence of the Soviet Union and that of communism outside the regions that Moscow had already controlled. Its ultimate objective was to force the Soviet Union to change its foreign policy. This was to be achieved in the long-term by using the capacities of the US and that of its allies. Major characteristics of the American Cold War strategy of containment from its inception to 1950 (i.e. in the period that is covered by this study) were as follows. First, it took into account the fact that the US was in a strong position vis-a-vis the Soviet Union economically and militarily. Its mainland was not devastated by the war. It produced nearly a half of the world’s industrial production. It established overseas bases system and acquired transit rights towards the end of the war. It continued to improve its air and naval forces. Most importantly it had the monopoly of atomic bomb (Leffler, 1984: 349-350). In short, it had the capacity to defend the American mainland and to resist against the domination of Eurasian landmass by a single power. On the other hand, the Soviet Union was recovering from its wartime loses, had limited air and naval capabilities and possessed no atomic weapons. For these reasons, American policy makers perceived that the US had enough power to deter Moscow from using arms to obtain its political objectives (Gaddis, 1987: 117).

Secondly, because deterrence was expected to work given the American strengths and Soviet weaknesses, the US had the opportunity to implement the containment strategy by using mainly political and economic means.¹ The use of military means in carrying out containment mostly related to improving nuclear weapons as means of deterrence and providing military assistance to allied states.

¹ Evidence points out that Truman administration was sensitive about harmful effects of excessive military spending on American economy and on American political institutions (Etzold and Gaddis, 1978: 209).

Lastly, the policy of containment supposed that economic, social and political problems in the areas along the periphery of the Soviet Union might be exploited by Moscow in order to expand its influence. Against such a risk, the American government took the decision to “cultivate situations of strength” (Leffler, 1992: 506). The industrial areas that were destroyed the most during the war (namely Western Europe, Britain and Japan) were regarded as the most important areas in this respect. Among them, special attention was paid to Europe because of its perceived vulnerability to Soviet pressure. The US engaged other areas along the periphery on the case by case basis. The Middle East was somewhat different.

As pointed out above, the US considered Middle East after the war as an area where it has vital interests. But the region was special in that, instead of committing themselves to the defence of the region, the Americans preferred to support Britain’s political and military presence there and directed their limited resources to Western Europe. Yet they thought that the post-war British weakness (demonstrated by economic crisis in Britain and the rising nationalism in the Middle East) would create power vacuum there and the Soviet Union, the historical rival of the British, would capitalise on this very weakness in order to expand its influence (Schnabel, 1979: 109-110; Leffler, 1992: 77-80). Therefore, the Americans took some responsibility in Middle Eastern defence in a selective way by developing security ties with countries like Türkiye, Iran and Greece. As far as Türkiye is concerned, Washington authorities interested in the denial of Turkish territory to the Soviets, the development of Turkish own capacities through American assistance, the use of Turkish territory and the construction of military bases on Turkish territory. In other words, what the US was doing in the period of 1946 and 1949 can be named as the creation of a situation of strength in Türkiye, which will be explained in the rest of this section.

The inclusion of Türkiye in American considerations about Middle Eastern defence began in 1946. The delay in American interest to Türkiye in the post-war era can be explained with Turkish neutrality during World War II. Ankara followed the policy of neutrality during the war while the Balkans and Aegean Sea were under German occupation. This happened despite Türkiye made an alliance with Britain and France in October 1939. Although it declared war on Germany and Japan in February 1945 in order to be eligible for a seat in the UN, Turkish neutrality was resented by especially Britain and the Soviet Union. For this reason, Ankara faced a diplomatic isolation by the Alliance powers at the end of the war and had to fend off the Soviet pressure on it in 1945 alone. Nevertheless, Turkish authorities did not give up asking

British support under the terms of 1939 treaty and American diplomatic support. As William Hale has pointed out (2015: 78-79), power configuration in the international system deprived Türkiye from the opportunity to obtain political, economic and military assistance from other sources.

By the time Moscow demanded in 1946 a ceding of certain territory in the east in addition to its earlier demand of joint defence of the Turkish Straits, Soviet-American rivalry became stronger enough to warrant American support for Turkish stance. In August 1946 not only did the US support Türkiye formally against Soviet demands about the Straits but also warned Moscow, through intelligence channels, that Washington would oppose to any possible Soviet aggression against Türkiye by all means at its disposal, including the use of force (Mark, 1997: 383). Before this warning was made, Washington had received numerous intelligence reports that the Soviets were preparing for the invasion of Turkish territory, though many times they included exaggerated information about the Soviet troop movements in the Balkans and Caucasus (Mark, 1997: 396, 402-405; Schnabel, 1979: 50). The crisis faded in October when Washington received reports that Moscow was not planning an invasion (Mark, 1997: 412).

The Americans established connection between the Soviet pressure on Türkiye and developments in Iran and Greece in the same year. They opposed strongly to the continuation of Soviet occupation in northern Iran in violation of the terms of a war-time agreement between Britain and the Soviet Union, leading to immediate withdrawal of Soviet troops. Thereafter, the US closely followed developments inside Iran and took measures, including military assistance in order to strengthen internal security forces. In 1946 the weak position of the Greek government in the civil war against the communists also alarmed Washington. In the fall of 1946, the mood in Washington was that Soviet Union was seeking to change regimes in those countries by political pressure and subversive tactics. Because it was considered that such an outcome would result in the disruption of oil flow to Western Europe and weaken the British position in Eastern Mediterranean and the Middle East, the American authorities felt that the US should act. American response had been placing a naval task force permanently in the Mediterranean (later became the Sixth Fleet) and beginning to consider how to proceed with an aid programme for the three countries (Schnabel, 1979: 54-57).

The deteriorating situation in Greece and the British decision to relinquish its responsibility to help Greece and Türkiye in the early 1947 forced the American authorities to reach a quick decision. This time the Iranian case

was separated. For Greece and Türkiye, it was thought that the situation was alarming in both countries because the former faced the likelihood of a communist takeover while the latter faced the possibility of economic turmoil in the long term because of its excessive spending on defence. To avoid both possibilities, the American government, with the consent of the Congress, decided to extend military and economic assistance to Greece and Türkiye in March 1947, known as the “Truman Doctrine” (Kuniholm, 1980: 375, 383-410; Yılmaz, 2015: 122-123). At that time, Turkish need for American political and material support, though the former was much important for Ankara than the latter, enabled the American side to impose the conditions on how Türkiye could use the military assistance (Yılmaz, 2015: 123; Baba, 2020: 48-49).

The decision also marked the beginning of American efforts to build Turkish own defence capability through military aid, a new phase in American interest in Turkish security. The objectives of aid, as defined by the US Joint Chiefs of Staff (JCS), were “to stiffen Turkey’s will and ability to resist Soviet threats and to improve its military capability to conduct a strong holding and delaying action in the event of a Soviet invasion” (Rearden, 1984: 164). Building Turkish capacity grew in importance in 1947 and 1948 as the value of the Middle East was defined in Washington increasingly in terms of the region’s contribution to the security and prosperity of Western Europe. Such an assessment took into account the Soviet military presence in Eastern Europe, the growing strength of Soviet control over Eastern Europe, the slow progress of economic recovery in Western Europe, the growing power of indigenous communists in countries like France and Italy, and the weakening economic and political control of Europeans over their colonies (Leffler, 1985: 815). The State Department especially paid attention to the relationship between the continuity of the flow of cheap oil from the Middle East and economic and political stability in Western Europe. In this respect, the turmoil in the Middle East caused by the establishment of the state of Israel increased the concerns in Washington (US DOS, 1977: 58, 173; Cohen, 1997: 35-37).

Another reason that made the military assistance to Türkiye more significant was the establishment of a linkage in British and American governments’ contingency plans of late 1940s between Western ability to inflict harm on the Soviet Union and Turkish resistance to Soviet attacks. It was considered that the industrial and petroleum producing areas of Soviet Union (the Urals and Caucasus regions) were vulnerable to air attacks that could be launched from the British base complex around the Suez Canal in Egypt. This complex included, among other things, “supply depots, ammunition dumps, repair facilities, command and control facilities, and numerous airfields” (Leffler, 1992: 77). But

only a portion of the Urals and Caucasus regions was within the effective range of British bombers and American B-29 bombers if they operated from the Suez complex. Contingency plans of both states recognized that retarding Soviet advance towards Eastern Mediterranean and the Middle East in the event of a war was of vital importance in terms of inflicting heavy damage on Soviet war-making capacity. It was considered that the longer the Soviet advance was slowed down, the longer the American bombers based in Egypt would be able to bomb Soviet targets. It was also considered that Türkiye might serve as a buffer because of its location on major air, land and sea routes from Soviet Union to the Suez base complex and Middle Eastern oil fields. In addition, Turkish government and people were seen as determined to resist to the Soviets. Finally, their existing ability to resist could be improved through American military assistance (Cohen, 1997: 19-20, 40, 51; Leffler, 1992: 238-239).

For the above-mentioned political and strategic concerns, the Americans, as part of their objective of limiting Soviet influence to expand in the periphery, provided military assistance to Iran, Greece and Türkiye. Compared to Turkish one, Iranian and Greek aid programs were inward-looking programs in the sense that their main focus was supporting the stability of political regimes (for Iran see Schnabel, 1979: 56-57; for Greece see, Rearden, 1984: 159). However, Turkish programme, in addition to regime stability, focused much more clearly than the others on developing Turkish military capacity to resist Soviet attacks in the event of a war.² This was to be achieved by some modernization of Turkish armed forces³ as well the construction of basic infrastructure (roads, harbours, airports and communication facilities) through American assistance (Leffler, 1992: 238-239).

By the end of 1948, the depth of Turkish-American defence cooperation aroused on the Turkish side the expectation that American assistance would eventually lead to a formal alliance. But on the American side it brought on the agenda the issues of constructing American military airfields on Turkish soil with a view to using them in the event of a war and stockpiling aviation fuel. These issues were debated by the National Security Council (NSC) in

2 This aspect of the aid programme was explained later in an American policy document towards Greece and Türkiye ("NSC 42/1", dated 22 March 1949) as follows: "Because Turkey is strategically more important than Greece and because the present situation in Greece is precarious, whereas in Turkey it is relatively sound, the United States has greater long-range strategic interests in the military establishments of Turkey than in those of Greece" (US DOS, 1977: 278).

3 The modernization of armed forces aimed at reducing "the size of the Turkish armed forces while increasing their firepower, mobility, and overall effectiveness through the modernization of weapons and the development of an air force." Another objective of modernization in the eyes of American authorities was a general reorganization of Turkish military establishment on American model (Rearden, 1984: 165-166).

April 1949. In the debate, Secretary of State Dean Acheson pointed out that the construction of airfields and stockpiling of gasoline would be regarded by the Soviet Union as a threat to its security, leading to an increased Soviet pressure on Iran and Türkiye. He also thought that the construction of airfields for American use would also cause Moscow to think that the North Atlantic Treaty was offensive in purpose. President Harry Truman supported his views. For this reason, the policy paper on Greece and Türkiye (entitled as the NSC 42/1) did not mention about the construction of airfields for future American use. It pointed out that American assistance should focus on the development of Turkish armed forces to “insure Turkey’s continued resistance to Soviet pressure” and “delay Soviet advance long enough to permit the arrival of American support” (US DOS, 1977: 272). This decision clearly took into account the possible adverse effects of airfield construction on American-Soviet and Turkish-Soviet relations. However, it did not mean that the idea that Turkish territory could be utilised for American strategic purposes was dropped altogether. The evidence of this was an article of the NSC 42/1 which described American long-term interest in Türkiye as “the possible utilization [of the country] for US strategic purposes in the event of a war” with the Soviet Union (US DOS, 1977: 279; Rearden, 1984: 167-168).

Indeed, the conditions became ripe for the construction of airfields for the use of American forces following a major polarization in East-West relations as a result of developments that occurred in the second half of 1949. They were the detonation of first Soviet atomic bomb and the communist victory in the Chinese civil war. The first one, because it marked the end of American monopoly on nuclear weapons, weakened American deterrence. The second one represented a major expansion of the communist world. The two events were seen in Washington as evidence of the fact that “power had shifted in Moscow’s advantage” in the Eurasian land-mass (Gaddis, 1982: 90). Secretary of State Dean Acheson observed that the Russian detonation of a nuclear device “changed everything, and [Truman] realized it ten seconds after it happened” (quoted in Ninkovich, 1994: 183). Interestingly, the Soviet side also had parallel feelings. As William C. Wohlforth has noted (1993: 110, 205), the mood in Moscow was that “the Soviet bomb and communist victory in China made capitalist encirclement beyond the capabilities of the West”. So it was thought to be imperative that American national security policy be revised in order to take into account the increases in the power of the Eastern bloc as well as the availability of American resources to deal with the new situation. To this end, the American government carried out a study which produced a new national security policy statement (NSC 68) in April 1950. Its findings

had profound effects on American views of European and Middle Eastern security and on American approach to its security relations with Türkiye.

The Implementation of the New American Strategy, the Middle East and Türkiye: 1950-1952

In order that the US could overcome the Soviet challenge in the long run, the NSC 68 recommended a rapid and sustained improvement in all kinds of Western strength, especially the military one, for two reasons. Firstly, it was predicted that the Soviet Union was likely to have enough capability to destroy the US by 1954. So when it reached that point, its leaders might intend to win a war by a surprise attack (Gaddis, 1982: 105; Etzold and Gaddis, 1978: 401-402, 440). Secondly, it was considered that changes in balance of power could occur “not only as a result of economic manoeuvres or military action, but from intimidation, humiliation or even loss of credibility.” If any such developments took place, the mere existence of the Soviet threat could cause “psychological insecurity” to spread along the periphery and “upset the entire structure of post-war international relations.” So the protection of all points along the perimeter of the Soviet bloc was necessary because all were of equal importance (Gaddis, 1982: 91-92, 109).

The document speculated that, at times of crises, the American economy could provide enough resources to carry out the main recommendation. It contained no estimate of the amount the US could allocate for the increased military commitments; but it implied that the US currently had the capacity to triple its defence expenditures without causing any serious damage to American economy (Etzold and Gaddis, 1978: 436-437). Despite the optimism of the document, however, it was difficult for the American government to agree to implement that recommendation. However, the North Korean attack on South Korea in June 1950 ensured its approval in September 1950. This was because it led American authorities to believe that American nuclear superiority could not prevent Moscow from resorting to war by proxy on the periphery and that American failure to respond to it might call American credibility into question elsewhere (Ninkovich, 1994: 201-202).

The implementation of the NSC 68 had profound implications. Firstly, before the implementation of NSC 68, there was an emerging trend in Western/American strategic thinking that tended to de-emphasise the role of eastern Mediterranean, especially the Suez base area, in a prospective war with the Soviet bloc. It began emerging in late 1948 for military and political reasons. Militarily, the production of longer range aircraft (B-36) was promising, making it

more reasonable to launch strategic offensive from facilities in Britain, Alaska, and Okinawa rather than the Suez base. Politically, anti-Western developments in the Middle East were forcing American officials to find alternative areas for staging strategic offensive. Among them, the most important ones were the establishment of the state of Israel and rising nationalism in the Arab World that problematized the British military presence in the Middle East. The rise of nationalism especially was making the status of the Suez base uncertain because nationalist groups were preventing the Egyptian government from granting the British the right to use the base in peace-time and the re-entry rights in case of an international crisis. These factors led the Americans to accord priority to the western Mediterranean-North Africa area over the eastern Mediterranean-Middle East area. Even they informed their British and Canadian allies in October 1949 that in the event of a war those forces earmarked for the defence of the Middle East were to be transferred to the bases in North Africa. The defence of the region in a war was regarded as the British responsibility, at least initially (Cohen, 1997: 46-47).

Efforts to increase American military capacities as envisaged by the NSC 68, however, reinforced another trend in Western strategic thinking regarding the defence of Western Europe and the role of the Middle East in relation to defence of Western Europe in a prospective war with the Soviet Union. This trend started to emerge with the formation of NATO. Before NATO, it was presumed that the US and Western European allies were not able to hold Western Europe at the initial stages of a war. But in the summer of 1949 military planning started to stress the importance of retaining a substantial bridgehead on the Iberian Peninsula in order to avert the need for an amphibious re-conquest of the continent. This understanding contemplated the northern and eastern flanks of Europe as the areas from where air and naval support for the NATO forces in Europe could be provided. As retaining some parts of Europe was gradually included in NATO's defence strategy, the Eastern Mediterranean and the land around it again became significant for defence of Europe.⁴

Secondly, with the implementation of the NSC 68 in the early 1950s, the US officials saw the Middle East as one of the areas along the Soviet periphery

4 The views of the Supreme Allied Commander, Europe (General Eisenhower) provided the basis of this strategy. He informed the US president and his staff at a meeting in January 1951 about the significance of the northern and southern flanks of Europe in defence of central Europe against the numerically superior Soviet bloc forces. He pointed out that the bodies of water on either side of Europe (the North Sea and the Mediterranean) were controlled by the West and that land on the other side of the water (Britain and North Africa), also controlled by the West, were the most appropriate geography for building air bases. He proposed that a Soviet attack in the centre could be responded to by air and naval assaults from both flanks, allowing the centre (the land forces) to hold and forcing the enemy to pull back (US DOS, 1981: 454).

where the Soviet Union would challenge the West by means short of war. This view led them to make adjustments in the American policy towards the Middle East on two issues during the tenure of the Truman administration. The first one was related to the defence of the region. American officials envisaged that the US should concentrate on improving the defence of the countries in the northern belt of the region, namely the idea of forward defence. This idea took into account the scarcity of American manpower and resources, the priority given to Europe, British military presence in the region, the weakening abilities of Britain, Western access to Middle Eastern oil, and the rise of Arab nationalism. Nevertheless, the Truman administration did not produce a coherent concept of forward defence because it did not consider that the time was right for the US to take primary responsibility for the defence of the region before American commitments to Europe and Korea were fully met (US DOS, 1986: 266). As a result, it continued to describe American contribution to the defence of the region in a prospective war as providing “aid in keeping open British line of communication through the Mediterranean, and of delaying, as far as possible, any Soviet advance through Turkey, Iraq and Syria” (Cohen, 1997: 47).

The second issue was about the improvement of Western political position in the region. The Americans observed that all Arab governments were oriented towards the West in varying degrees and that communism was weak as a political force in the region. However, they also observed, the regional governments were taking positions against Western interests for various reasons. To them, the most important sources of anti-Western attitudes in the region were deteriorating economic and social conditions, the negative impression of Britain on Arab people, and the support given by the West to Zionism. They were used by the anti-Western nationalist movements of different political persuasions (such as nationalist, communist and Islamist) in order to affect government policies. Such movements were successful to the extent that many governments saw the Soviet Union as a remote threat and Britain and Israel, both of which were allies of the US, as immediate threats. Those observations led the US policy makers to use various methods to sustain western orientation of regional states. They supported pro-Western governments against nationalist forces in many ways, which included even staging a *coup d'état* as in the case of Iran (1953). They encouraged Britain for an orderly transition of power to regional countries. They tried to persuade Arab states that cooperation with the West, reaching a settlement with Israel and siding with the west against communism were also their interest.⁵

5 US DOS (1978) and US DOS (1982) contain a large number of documents on this subject. The consulted documents appear on the following pages: US DOS, 1978: 223, 271-276; US DOS, 1982: 25, 103.

The increasing American interest in improving Western political posture in the region as well as the developing concept of forward defence of the region made Turkish contribution to regional defence more important in the eyes of the American officials (US DOS, 1982: 5-6). In this regard, it was predicted that growing Turkish military power with American aid would increase its ability to hold a Soviet offensive, making a Soviet advance towards oilfields of the region and the Suez base area very complicated. For this reason, the US government considered in early 1951 to increase substantially the amount of military supplies in order to make possible for Turkish army to increase its manpower (Cohen, 1997: 273, 276, 300; US DOS, 1982: 5). Later, after Turkish admission into NATO, the US officials put more emphasis on delaying Soviet advance and forward defence issues to the extent that in the summer of 1952, the State Department requested from defence planners to study their feasibility from a military point of view (US DOS, 1986: 266-267). On the same subject, the Chairman of the JCS, General Omar Bradley's view reflects the approach in Washington. He predicted that with the accession of Turkey to NATO, the forward defence became militarily more feasible, provided Iran did not go communist. In his view, "with the Turkish Army, plus US and UK air power working on the flank, ensured that any invading force approaching the Middle East through Iran would be impeded if not prevented from conquering the region" (US DOS, 1986: 280-281).

For Washington, probably more important than the contribution of Turkish armed forces to Middle Eastern defence was ensuring the access by the West to air bases and other facilities on Turkish soil during peace-time as well as in the event of a war. This issue became more complicated when the American officials thought that construction of American-sponsored military facilities and other efforts to strengthen Turkish defences would have a strategic impact. Such a thinking on the part of Americans developed roughly between the fall of 1950 and winter of 1951. At that time, the American Navy was considering to mine the Turkish Straits, assuming that Türkiye "might be able to prevent the passage of Soviet submarines and surface ships from the Black Sea through the Straits to the Mediterranean". The Air Force was demanding "far-reaching Turkish commitments on airfields ... [so that] "the US could use Turkey effectively as a base for air operations" (US DOS, 1982: 1118). On this subject, it was considered that the existing Turkish airfields were far from meeting the desired requirements but the prospect was encouraging given that the reconstruction of existing airfields and building new ones according to a US-sponsored aid programmes would "result in considerable improvement within one year" (US DOS, 1982: 1124-1125, articles 13

and 14). All of these planned actions were in conformity with, as explained above, the NATO's defence planning which put emphasis on strengthening Europe's southern flank, and American efforts to preserve the *status quo* in the Middle East in peace time and to defend it during a prospective war.

However, the problem was that the Turkish government was reluctant to further develop strategic relationship with the US along the lines envisaged by American officials. This was because Turkish-American military relationship was seen by the Soviet Union as threatening, causing Turkish decision makers to fear that Moscow would take counter-measures. This concern was raised for the first time by Ankara when Turkish government sought the NATO membership in 1949 in order to get a formal American guarantee against the Soviet Union (Leffler, 1992: 289). At that time, the Americans did not support Turkish membership as they were against expanding NATO's area of responsibility.

However, the issue of getting a sort of written guarantee became more important as Turkish-American defence collaboration deepened. The status of associate membership in NATO, which was granted to Türkiye in September 1950, was far from satisfying the Turkish government. For this reason, the Turkish government pressed for a quick decision by Washington about the desirable form of security arrangement with Türkiye in February 1951. At that time, President Celal Bayar informed the American officials about his dissatisfaction with its present position in the partnership with the US and demanded a firm American security guarantee (US DOS, 1981: 469-470). On April 22, Turkish Ambassador to Washington, Feridun Cemal Erkin, conveyed a message of the Turkish government to the Secretary of State, Dean Acheson, asking the US government to clarify its position about Turkish request for a reciprocal security arrangement, even if such a reply might be negative. He also mentioned, on another occasion, that his country "might be forced to take security measures of its own", implying that Türkiye might pursue the policy of neutrality. Although the issue of formal guarantee was already under consideration by the American government, the Turkish pressure apparently made a decision on the matter more urgent (US DOS, 1981: 516-517; US DOS, 1982: 1144). The American government reviewed its position on the matter, which resulted in a new policy paper in May, the NSC 109.

The NSC 109 explained the long-term American military objectives in Türkiye. For peacetime, it was defined as the improvement of Turkish military power in order to increase Turkish capacity to resist communism. In wartime, the objectives would be "to retain for the United States and its allies base areas in Turkey, to delay materially any USSR advance, and with allied

support, to assure control by the Western powers of the Eastern Mediterranean and the security of base areas in Egypt.” (US DOS, 1982: 1153). The document also stated that the US should support Turkish membership in NATO in order “to assure [its] full cooperation in international security measures, and in the event of war its co-belligerency, the use of Turkish bases and other facilities, and the closure of the Straits to the USSR.” (US DOS, 1982: 1161).

The endorsement of NSC 109 by President Truman on May 24, 1951, meant that the US preferred Türkiye’s admission into NATO as the most desirable form of security arrangement and that the US related Türkiye primarily to the defence of Europe. However, the US continued to expect Turkish contribution to Middle Eastern security for mainly two reasons. Firstly, as pointed out above, the developing NATO defence concept, which emphasised the role of flanks for defence of Europe, increased the military significance of the Middle East and Eastern Mediterranean. Secondly, the US continued to see the maintenance of Western position in the Middle East as vital for the protection of Western alliance. The issue of the establishment of a legal structure for defence of the Middle East, namely the Middle East Command (the MEC) which was proposed by the British, provided the opportunity for the American officials to obtain Turkish commitment to Middle Eastern defence.

Turkish participation in the MEC was one of the subjects of talks between Britain and the US that was going on for a while in the summer of 1951. The main objective of the British by forming the MEC was to secure its access to the base on the Suez Canal zone with Egyptian consent. Britain wanted to include Egypt, the US, France and Türkiye to the organization. But the initiative failed to advance because of disagreements between Britain and the US over NATO command structure for the Mediterranean and over the relationship between NATO and the proposed MEC. Nevertheless, the talks continued. After the American government had decided to support Turkish admission into NATO, the subject of Turkish membership in both organizations also came to the agenda of the talks. After intense negotiations in the summer of 1951, the two sides agreed a package deal over the command and membership issues. According to the terms of the deal, the British dropped their demand that Turkish entry into NATO be made conditional on its prior agreement to join the MEC. In return, the Americans agreed to join the British as co-sponsors of the MEC and to persuade the Turks to take part in the Command (Cohen, 1997: 268-271; Leffler, 1992: 425). Türkiye agreed to participate in the MEC along the terms proposed by the package deal and promised to “take an unspecified

defence role in the Middle East” (Hale, 2015: 86). The resolution of the matter cleared the most important hurdle before Turkish membership in NATO.⁶

The early 1950s saw the addition of another aspect to American consideration of Turkish role in the Middle East. As explained above, although the US did not assume primary responsibility for defence of the Middle East, its involvement in political and military affairs of the region increased substantially in the early 1950s. Similarly, Turkish-American political and military ties developed rapidly in the same period. In such an environment, the American officials assessed whether Türkiye could be a model for Middle Eastern states to emulate and undertake diplomatic initiatives in order to encourage the Arab states to cooperation with the West. On the former, it was considered that Turkish secular political system might provide an example for the countries in the region. On the latter, the Americans took into account that the sources of anti-Western attitudes in the Middle East, which were mentioned above, were gaining strength, causing the deterioration of relations between the regional governments and the western ones. Besides they took into account Turkish willingness to help Western powers to facilitate their relations with regional countries. Their considerations on this issue even led them to assess the feasibility of advising Türkiye to assume the role of encouraging Arab states to take part in Western-sponsored initiatives for the region. This role was also referred as Turkish leadership.⁷

American interest in Turkish leadership in the region, however, did not grow much in 1950-1952 period. A study by a regional office of the State Department raised the following points in this regard. First, the Arabs and Turks did not trust each other because of lingering memories of Ottoman rule and World War I. Second, the Turkish stand on specific international issues, such as its relations with the West and Israel, were seen as inimical to the Arab interests. Some Arab States even regarded Türkiye as “an instrument of the West attempting to win the Arab states away from a position of neutrality without an adequate *quid pro quo*”. Third, there was a strong rivalry between Hashemite dynasties (ruling Iraq and Jordan) and Egypt for leadership in the Arab world. Close relations between Ankara and the former did not facilitate

6 Despite Turkish and American participation in the MEC, the project failed mainly because of Egyptian rejection of the MEC, American refusal to make a direct military commitment to the Middle East, and the diminished need for the MEC after Turkish and Greek entry into NATO. The revised version of the MEC, the Middle East Defence Organisation (proposed by the British in the summer of 1952), also failed for similar reasons (Cohen, 1997: 281-295).

7 A regional policy statement, dated 28 December 1950, describes the achievement of the following as the interest of the United States: “Assumption by Turkey of more interest in and influence among the Near Eastern countries as a stabilizing force in the area and as a means of strengthening their orientation toward the West.” (US DOS, 1978: 257).

its closer relations with the rest of the Arab world. And lastly, Türkiye was not expected to shoulder defence responsibilities beyond its borders given its limited military capabilities. Nevertheless, the idea of Turkish leadership was not ruled out for the future.⁸ In 1952, the American policy towards the Middle East came to the agenda of the National Security Council. The Council decided that the US should increase its share of responsibility in the region. During the deliberations of this decision, the Joint Chiefs of Staff suggested that “it would be wiser to encourage Turkey, with its stable government, to assume “primary leadership” among Middle Eastern nations.” The proposal was not approved by the Council (Poole, 1998: 178). But this matter came to the agenda again in 1953 within the context of the “northern tier” concept which was developed by the next American government.

Conclusion

This study has focused on American involvement in the defence of the Middle East and American interest in the defence of Türkiye between 1946 and 1952. It reveals that the US first interested in the denial of Turkish territory to the Soviets. Gradually Washington authorities paid attention to the development of Turkish own capacities through American assistance and the American access to Turkish territory and facilities in a future war with the Soviet bloc. Lastly, in addition to the previous ones, they showed interest in Turkish participation in Western-led diplomatic activity in the early 1950s.

As pointed out in this study, American involvement in the Middle East was a function of American strategy of containment. Although the US prioritised the defence of Western Europe, the connections that were established between the European and Middle Eastern defence ensured American involvement in the latter. Nevertheless, the US assumed some responsibility in the defence of the region, leaving the main responsibility to the British.

The conditions surrounding American involvement in the Middle East provided an aspect of the context in which Turkish-American security relations developed. The other aspect of it was Turkish desire to cooperate with the West, especially the US, in the post-war era. Turkish fears of Russia and communism

8 Turkey and its Near Eastern Neighbours: The Problem of Leadership (the source text is an annex to “Memorandum from Moore (GTI) to Rountree (GTI), 12 September 1951. In *United States National Archives, RG 59, Lot file, 58 D 610*, box 1, file: “Studies on Turkey 1951-52”).

On the second point, a similar observation was made by a State Department official who thought that Turkish prestige in Arab circles was surprisingly low because of Türkiye’s strong support for the Western initiatives and its efforts to be part of Europe by joining NATO. To him, a growing number of Arab officials felt that “Turkey has been induced to accept and to help enforce decisions, several also of which she had had no part in making, which are not in their opinion, in their long term interest” (US DOS, 1986: 257).

together with the Soviet territorial demands were the main factors that directed Turkish decision makers to seek cooperation with the West in the political and military fields. Turkish ideal of “westernisation” facilitated such a cooperation. This study confirms that pro-Western stance of Turkish governments became a factor that was valued highly by American officials when deciding their positions with regard to the defence of Türkiye as well as Turkish contribution to the defence of the Middle East and Western Europe.

This study reveals that the realities surrounding American involvement in Middle Eastern defence and Turkish need for the support of an outside power enabled the US to be the side that determined to a great extent the shape and the scope of politico-military relations according to its preferences (as Baba (2020) has observed, this continued generally to be the case during the rest of the cold war period). This can be seen clearly in the cases of American objection to Soviets in 1946, the provision of military assistance to Türkiye under the Truman doctrine, the issue of modernization of Turkish armed forces, the construction of bases and other military facilities on Turkish territory, and Turkish participation in western-sponsored diplomatic activities which intended to strengthen Western position in the Middle East.

The case of formal American guarantee to Türkiye can be seen as an exception to a certain extent. By showing the American side that neutrality could be an option, Turkish government managed to convince the American side to provide a formal guarantee. But it should be emphasised that during the process of joining the Western alliance, Türkiye agreed to conduct its relations with the Middle East in coordination with the West as in the case of the MEC initiative. This allowed the US officials to consider the forward defence of the region in 1952 without any hesitation about Turkish cooperation in the implementation stage.

References

- Baba, G. (2020). Turkish-American relations from the early Republican era until the end of the cold war. In Hüseyin Işıksal & Ozan Örmeci (Eds.) *Historical examinations and current issues in Turkish-American relations* (s. 41-59). Berlin: Peter Lang.
- Cohen, M. J. (1997). *Fighting world war three from the Middle East: allied contingency plans 1945-1954*. London: Frank Cass.
- Etzold, T. H. & Gaddis, J. L. (1978). *Containment: documents on American policy and strategy, 1945-1950*. New York: Columbia University Press.
- Gaddis, J. L. (1987). *Long peace: inquiries into the history of the cold war*. New York: Oxford University Press.

- Gaddis, J. L. (1982). *Strategies of containment: a critical appraisal of American national security policy*. New York: Oxford University Press.
- Hale, W. (2013). *Turkish foreign policy since 1774* (third edition). London and New York: Routledge.
- Kuniholm, B. R. (1980). *Origins of the cold war in the Near East: great power conflict and diplomacy in Iran, Turkey and Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Leffler, M. P. (1984). The American conception of national security and beginning of the cold war, 1945-48. *American Historical Review*, 89 (2), 346-381.
- Leffler, M. P. (1985). Strategy, diplomacy and the cold war: the United States, Turkey, and NATO, 1945-1952. *Journal of American History*, 71, 807-825.
- Leffler, M. P. (1992). *A Preponderance of power: national security, the Truman administration and the cold war*. Stanford: Stanford University Press.
- Mark, E. (1997). The war scare of 1946 and its consequences. *Diplomatic History*, 21 (3), 383-415.
- Ninkovich, F. (1994). *Modernity and power: a history of the domino theory in the twentieth century*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Poole, W. S. (1998). *The Joint Chiefs of Staff and national policy volume IV 1950-1952*. Washington, DC: Office of Joint History.
- Rearden, S. L. (1984). *History of the Office of the Secretary of Defence: the formative years 1947-1950 volume I*. Washington, DC: Historical Office.
- Schnabel, J. F. (1979). *The Joint Chiefs of Staff and national policy, volume I, 1945-1947*. Washington, DC: Historical Division, Joint Chiefs of Staff.
- United States Department of State (1977). *Foreign relations of the United States, 1949, the Near East, South Asia and Africa, volume VI*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- United States Department of State (1978). *Foreign relations of the United States, 1950, the Near East, South Asia, and Africa, volume V*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- United States Department of State (1981). *Foreign relations of the United States, 1951, European security and the German question, volume III, part 1*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- United States Department of State (1982). *Foreign relations of the United States, 1951, the Near East and Africa, volume V*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- United States Department of State (1986). *Foreign relations of the United States, 1952-54, the Near and Middle East, volume IX, part 1*. Washington, DC: US Government Printing Office.
- United States National Archives, RG 59, Lot file, 58 D 610.
- Wohlfort, W. C. (1993). *The elusive balance: power and perceptions during the cold war*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Yılmaz, Ş. (2015). *Turkish-American relations, 1800-1952: between the stars, stripes and the crescent*. New York and London: Routledge.

Liberalleşme Modelleri: Rusya ve Çin Örneği

Emir Güngören*

Öz

Liberalizm bireyin dışsal müdahalelere karşı özgürlüğünü savunan dünya görüşü şeklinde ifade edilebilmektedir. Liberal kuramda dışsal müdahaleler mutlak ve otokrat yönetimler ile anti-kapitalist toplumcu ideolojiler olarak kaydedilmektedir. Liberalleşme kavramı, politik arenada siyasal partilerin, seçimlerin, parlamento temsiliyetinin, özgür girişimciliğin, serbest piyasanın ve ekonominin serbest piyasalar eliyle yönetiminin inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti 21. yüzyılın son çeyreğinden itibaren liberalleşme politikaları izleyen iki örneği temsil etmektedir. Bu çalışmanın amacı da bu iki örneğin liberal dönüşüm süreçlerini incelemek ve birbirleri ile karşılaştırmaktır. Benzerlikleri ve farklılıkları görülen bu iki modelden Rusya Federasyonu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra Batı tipi liberal temsili demokrasiyi tesis yönünde reformlar yapmış aynı zamanda şok terapi metoduyla iktisadi liberalleşme politikası izlemiş ancak siyasal alandaki liberal dönüşüm istikrarı ekonomik alanın ötesinde seyretmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise siyasal rejim titizlikle korunmuş ve Çin Komünist Partisi iktidarıyla serbest piyasa adımları atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Geçiş Ekonomileri, Serbest Piyasa Ekonomisi, Siyasal Liberalleşme, Demokrasi.

Liberalization Models: The Examples of Russia and China

Abstract

Liberalism can be expressed as a worldview that defends the freedom of the individual against external interference. In liberal theory, external interventions are recorded as absolute and autocratic governments and anti-capitalist socialist ideologies. The concept of liberalization means the establishment of political parties, elections, parliamentary representation, free entrepreneurship, free markets, and the management of the economy by free markets in the political arena. The Russian Federation and the People's Republic of China are two examples of liberalization policies since the last quarter of the 21st century. The aim of this study is to examine and compare the liberal transformation processes of these two examples. Of these two models, whose similarities and differences are seen, the Russian Federation, after the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics, undertook reforms to establish a Western-style liberal representative democracy and at the same time pursued a policy of economic liberalization with the shock therapy method, but the stability of the liberal transformation in the political sphere remained beyond the economic sphere. In the People's Republic of China, the political regime was meticulously preserved, and free market steps were taken with the power of the Chinese Communist Party.

Keywords: Liberalism, Economies in Transition, Free Market Economy, Political Liberalization, Democracy

*Doktora Öğrencisi | Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi

Anabilim Dalı | egngn@hotmail.com | ORCID: 0000 0002 0239 1119

DOI: 10.36484/liberal.1292695

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 213-235.

Gönderim Tarihi: 4 Mayıs 2023 | Kabul Tarihi: 29 Kasım 2023

Giriş: Teorik Çerçeve: Liberalizme Bakmak

Liberalizmin tarihsel ve felsefi kökeni diğer ideolojiler gibi Antik Yunan'a kadar uzanır. Başka bir ifade ile liberalizmin üzerinde durduğu özgürlük, temsil ve birey ile devlet arasındaki ilişkiler gibi konulara dair çözümlemeler Antik Yunan düşünürlerinin de odaklandığı konular olarak öne çıkar. Örneğin Yunan sofistleri bireyin doğduğu andan itibaren polise ait olduğunu vurgular dolayısıyla birey ve devlet arasında bir sözleşmenin bulunduğundan söz ederler. Protagoras (M.Ö. 481-411) ve Gorgias (M.Ö. 483-375) gibi düşünürler devletle insanlığın aynı yaşta olmadığını devletin insanlar arasındaki bir sözleşmeyle kurulduğunu kaydederler. Aynı zamanda bu iki filozof azınlığın çoğunluk üzerindeki tahakkümünü içeren yönetim biçimini reddederler. Yönetim sistemleri, mülkiyet, politik katılım ve insan hakları gibi olgular üzerindeki tartışmalar Antik Yunan'dan liberalizmin ortaya çıkış uğrağını ve ötesini kapsar (*Logos Dergisi*, 2019).

Özgür bir insana yakışan anlamını taşıyan Latince kökenli "Liberalis" kelimesinden türetilen liberalizm, herkese vicdan, inanç ve düşünce özgürlüğü tanınmasının gerekli olduğunu savunan dünya görüşüdür (Akarsu, 1975: 66). Ancak özgürlük denildiğinde liberal ideolojide ne düşünülür veya kimin özgürlüğü kastedilmektedir? Bu sorular liberalizme içkin belirleyici unsurları temsil eder. Liberalizmin özgürlük prensibi bireyin, politik, ekonomik ve sosyal alanlardaki dışsal müdahalelerle kısıtlanmamasıdır. Liberalizme göre bu müdahalelerin kaynakları mutlak iktidarlar, teokratik iktidarlar ve anti-kapitalist toplumcu ideolojilerdir. Mutlak iktidar, John Locke'a (1632-1704) göre yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi kişilik haklarını ihlal eden bir yapılanmadır. Teokratik iktidarlar, inanç ve vicdan özgürlüğünün çiğnenmesi anlamına geldiği için liberalizmin müdahale kaynakları arasında yer alır. Anti-kapitalist müdahalecilik, serbest piyasa eliyle getirilen iktisadi özgürlüğe aykırı olarak yorumlanır. Dolayısıyla, her türlü ticari sözleşme, metaların değişimi, yatırım faaliyetleri, emek rejimi ve üretim organizasyonu üzerindeki birey iradesinin kısıtlanması şeklinde kabul edilir (Birler, 2018: 302-305).

Liberal düşünce için rahatlıkla bireyin özgürlüğünün merkezi ilke olduğu söylenebilir. Bireycilik ile bağlantılı olarak akıl, eşitlik, hoşgörü, rıza ve anayasacılık gibi kavramlar liberalizmin ana temalarını oluşturur. Akıl, bireylerin kendi adlarına en faydalı ve makul kararları alabileceğine ve en doğru yargılara ulaşabileceğine olan inancı simgeler. Eşitlik, her insanın eşit doğduğuna yönelik düşünceyi yansıtır bunun yanı sıra hukuki alanda kanun önünde eşitliği ve siyasal alanda eşit oy uygulamasını karşılar. Bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmeleri için fırsat eşitliği yani eşit oyun alanı

ilkesi savunulur. Hoşgörü, düşünce, görüş, inanç, kültür çeşitliliğine karşı tahammülü temsil eder. Ayrıca liberalizm rakip çıkarlar arasındaki ahenge ve uzlaşmaz çelişkilerin geçerli olmadığına inanma eğilimindedirler. Rıza ve anayasacılık temaları liberalizmin tarih sahnesine çıktığı toplumsal koşullar ile ilgilidir. Otorite, sosyal ilişkiler ve yönetim, yönetilenlerin rızasına dayanmalıdır. Anayasacılık hükümetin, bireye karşı tiranlığına dönüşmesine ve yozlaşmasına karşı bir çeşit güvence anlamı taşır (Heywood, 2016: 57-59). Yönetilenlerin rızası vurgusu liberalizmin politik çözümlenmelerine denk gelir bu çözümlenmelerin güncel karşılığı bireysel hakların korunduğu, çok sayıda partinin bulunduğu ve nispi temsil sistemine göre temsil edildiği sistemler olan liberal temsili demokrasilerdir. Temsil düşüncesi önceleri arkaik rejimlerin anayasa ve meclis tarafından sınırlandırılması ve burjuvazinin parlamentoda yer alması etrafında gelişir. Demokrasi ise işçi hareketi, erken dönem sosyalistler ve radikal cumhuriyetçi hareketler tarafından talep edilir. 19. Yüzyıldan bu yana temsil tanımı dışında tutulan kitleler lehinde oy hakkı genişler. Cinsiyet, vergi ve mülk şartı kaldırılır. (Uslu, 2018: 142-145). Nitekim demokrasinin tarihsel yolculuğu seçim hakkının gelişme tarihi olarak okunabilir. Yani liberal temsili demokrasi uygulamasının özünü toplumdaki çeşitli sınıf ve katmanların özgürce örgütlenip politik iktidar için katıldığı seçimler oluşturur. Böylelikle toplumun iktidar kullanımı, politik karar alıcıların toplumsal eğilimleri yansıtacak şekilde belirli aralıklarla yapılan seçimlerle belirlenmesi şeklinde gelişir. Bu çeşit bir politik katılım temsil aygıtının oluşmasına neden olur (Şaylan, 1981: 106).

Robert Dahl liberal temsili demokrasinin “Poliarşi” (Çoklu Yönetim) sayılabilmesi için örgüt kurma ve katılma, düşünce ve ifade özgürlüğü, farklı haber alma kaynaklarının varlığı, Serbest ve adil seçimlerde özgürce oy verme hakkı gibi şartlar öne sürer. Ek olarak kamu görevlerine dâhil olma hakkı, liderlerin yarışabilme hakkı, halk iradesini hükümet politikalarına yansıtabilecek kurumların varlığı şeklinde ilkeler belirler (Nohutçu, 2015: 582). Ancak demokrasi eşittir temsil denkleminde kopulmaz. Joseph Schumpeter (1883-1950) liberal temsili demokrasilerde yönetimin halk elinde olmadığını savunur. Seçilmişlerin ve atanmışların yönetiminin sürdüğünü belirtir. Carl Schmitt (1888-1985) parlamentarizm ile demokrasi arasında bir bağ bulunmadığına halkın kararları yine kendisinin almadığına ve liberal demokrasinin herkesi kucaklamadığına işaret eder. Öte yandan liberal demokrasinin tek aksayan yönü temsil aygıtlarına sıkışması değildir. Sandığa odaklanmış demokrasilerde çoğunluğun tiranlığına dönüşen otoriter hükümetler ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında demokrasiler milliyetçi ve dinsel söyleme dayalı popülist liderlere zemin hazırlayabilmektedir. Bir başka aksayan yön

olarak politik katılımın tekrarlanan seçimlerden ibaret hale gelmesi gösterilmektedir. Böylelikle yurttaşlar için edilgen, profesyonel yöneticiler için etkin bir ortam oluşmaktadır (Uslu, 2018: 145-148).

Liberalizmin iktisadi yönü Adam Smith (1723-1790) ve David Ricardo (1770-1823) gibi klasik iktisatçılardan etkilenerek gelişir. Smith iktisadı birbirleriyle bağlantılı piyasa dizileri olarak görür ve piyasanın özgür bireylerin iradelerine ve isteklerine göre işleyeceğine inanır. Dolayısıyla piyasa serbestlik demektir üretilecek ve tüketilecek mallardaki özgürlük işçilerin işvereni, işverenin işçileri özgürce seçebileceği ve piyasadaki özgür bireylerin çıkar maksimizasyonunun piyasayı dengeleyeceği savunulur. Liberal iktisat kuramında üretici güçlerin dışarıdan hiçbir müdahale ve yönlendirme olmaksızın kendi dengesini bulabilmesini karşılıklı çıkar ilişkilerini temsil eden “Görünmez El” kuracaktır (Heywood, 2013: 64-66). Smith’e göre;

Yemeğimizi kasabın insan severliğinden beklemeyiz. Onların kendi çıkarlarına gösterdikleri dikkatten bekleriz Onların insancılığına değil sevgilerine (self-love) sesleniriz (Sarfati, 2008: 52).

Smith’in serbest piyasa düşüncesi 19. yüzyıl boyunca Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık’ta “Bırakanız Yapsınlar” anlamına gelen “Laissez-Faire” şiarıyla zirveye ulaşmıştır. Ancak görünmez elin genel refahı sağlamadaki yetersizliği ortaya çıkmış ve 1929 ekonomik buhranını takip eden süreçte serbest piyasaya müdahale ihtiyacı doğmuştur. Adını İngiliz iktisatçı John Keynes’ten (1883-1946) alan model aynı zamanda liberalizm içindeki gerilimlere işaret eder. Serbest piyasa ekonomisinin yerini yönetilen ekonomi, katı liyakat anlayışının yerini yoksullara yardım faaliyetleri, bireysel sorumluluk düşüncesi yerine sosyal sorumluluk ve her şeyden öte minimal devlet yerine imkân tanıyan devlet prensiplerini benimseyen bir liberalizm yorumu gelişir (Heywood, 2013: 75-77).

Soğuk Savaşın liberal devletlerce kazanılması ardından liberalizm kurucu kodlarına yaklaşarak yeni bir dönüşüm geçirir. Buhranların liberalizminin ilkeleri yerlerini tekrar sınırlı devlet ile piyasa ekonomisi ve bireysellik vurgusuna bırakır. Dünyayı küresel bir pazar şeklinde yeniden örgütlemek amacıyla küreselleşme, çokuluslu şirketler, küresel demokratik otonomi modeli, global yurttaşlık ve devlete duyulan ihtiyacın azaltılması gibi anlayışlar dolaşıma sokulur (Dural, 2019: 80).

Doğu blokunun çözülmesi ile başlayan küreselleşme ve uluslararası finansal serbestlik ortamı 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki emperyalist sistemin ilerisinde değildir ancak yeni dönüşümler yaşanır. Kapitalist dünya sistemi, geçmişten farklı olarak Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve

Dünya Ticaret Örgütü gibi üst yapılar, gelişmemiş ülkeleri denetleme ve sisteme katma işlevi yüklenir. Üçüncü dünya ülkelerinin ulusal ekonomilerindeki devletin rolü tasfiye edilerek küreselleştirilir. Böylelikle gelişmiş ülkelerin sermaye birikimi ve gelişmemiş ülkelerin burjuvazisi için olanaklar artar. Bu durumun ekonomik sonuçlarına gelişmemiş ülkelerdeki işgücünün ucuzlaması, politik sonuçlarına ulus devletin sadece baskı işlevleriyle sınırlı kalması, ideolojik sonuçlarına ise ülke sınırlarının yalnızca işçi sınıfına, küçük burjuvaziye ve kırsal alana kalmasıyla yükselen köktendincilik, milliyetçilik ve faşizan eğilimler gösterilir. Emperyalizm yerine kullanılan küreselleşme sözcülüğü ile artan piyasa ilişkilerinin getirilerinin herkes tarafından paylaşılacağına iman edilir ancak eşitsiz gelişim, karşılıklı bağımlılık ve kapitalist sistemin egemen güçleri ile yoksul sömürü ülkeleri arasındaki açık politik çatışma sürer (Boratav, 2010: 41-46).

1980'lerden itibaren küresel veya bölgesel ekonomilerin krizlerine rağmen yeni sağ ideoloji ve neo-liberalizm politikadaki egemen anlayış olarak kabul edilir. Kimi görüşlere göre bu, uğrak tarihin sonu ve liberalizmin nihai zaferidir. Yeni sağ ile şekillenen neo-liberal veya neo-klasik liberalizm Margaret Thatcher'e (1925-2013) göre başka alternatifin olmadığı bir sistemdir. Liberalizm tüm biçimlerinde olduğu gibi ilerlemeci tarih anlayışıyla liberal toplumu, toplumların ulaşabileceği son durum olarak kabul eder. Neo-liberalizm savunucusu Hayek (1899-1992), tasavvur edilen tüm ortak iyi tanımlarının gerçek dışılığını vurgular. Ortak iyi düşüncesinin geçersizliğinin bireylerce deneyimlendiğinde bireylerin kendi çıkarlarının uzlaştığı toplumsal yapılara işaret eder. Bu noktada liberalizm keskin bir çelişkiyle bir yandan birey çıkarlarının ortak iyiyle örtüşmeyeceğini vurgularken bir yandan kurgulanan devlet-toplum ve devlet-piyasa ilişkilerini evrensel son şekil olarak kabul eder (Topal, 2018: 434-435). Açmazları, aksayan yönleri ve çelişkilerine rağmen liberalizm 20. yüzyılın sonundan itibaren küresel yaygınlığı ile başarı kazanmış bir ideolojidir. Bu saptamanın gerekçesi olarak sosyalist blokun çözülmesi ve bu blokta yer alan ülkelerin liberalleşmesi gösterilir. Liberalizm serbest piyasanın vazgeçilmezliği, açık toplum vurgusu ve anayasal rejimin üstünlüğü ilkesiyle bloksuz dünyada egemenlik kurmuş durumdadır. Bu anlamda liberalizm hem sosyalist ülkelere hem de otoriter rejimlere karşı zaferini ilan etmiştir (Birler, 2018: 312).

Tarihin sonu olarak yorumlanan uğrakta Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile bağımsızlığını kazanan ülkelerde ve Çin'de atılan liberalleşme adımları politik literatüre post-komünist dönem geçiş dizgelerini kazandırır. Bu dizgelerin iktisadi boyutunda geçiş ekonomileri üç ana hareket etrafında gelişir. İlki merkezi ağırlığın dağılması ile serbest piyasa dinamiklerinin arttırılmasıdır.

Her ne kadar politik alana ait olsa da iktisadi liberalizmin tamamlayıcısı görülen otoriter yönetimlerin demokratikleştirilmesi geçiş sistemlerinin saç ayağını oluşturan ikinci bileşen kabul edilir. Üçüncü unsur fikri ve özel mülkiyet hakları şeklinde belirtilir. Geçiş teorilerine dair üzerinde durulması gereken nokta bu teorilerin önceden dört köşesi çizilmiş olmalarından ziyade eylemin içerisinde biçim kazanmalarıdır (Güler, 2012a: 95).

Geçiş teorisini uygulayan ülkeler Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Baltık Ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi devletler ve Doğu Asya olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır. Bu ülkeler kendi aralarında farklılık gösterse de genel olarak; tekelleşmiş komünist partinin mutlak iktidarlığını kurması, mülkiyetin kamulaştırılarak merkezde toplanması, yüksek kamu harcamalarının görülmesi, maaşlar dengesinin yüksek olması sebebiyle enflasyonun artması, askeri harcamalar sebebiyle esnek bütçelerin yapılması ve istihdam rejiminin süreklilik göstermemesi gibi sorunlar yaşamışlardır. Sayılan problemlerin aşılabilmesi için “Washington Uzlaşısı” adı verilen bir takım tedbir ve öneriler paketi geliştirilmiştir. Kendi iç dinamiklerine göre değişkenlikler içeren bu programda bütçe açıklarının enflasyon vergisine sebep olmadan giderilmesi, kamu harcamalarının gelecekte kar sağlayacak alanlara yönlendirilmesi, verginin tabana yayılması, rekabeti sağlayan döviz kurunun oluşturulması, sabit oranlardan ticaret ağları kurulması, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, yabancı yatırımcı önündeki engellerin tasfiye edilmesi, bireysel mülkiyet hakları önündeki engellerin kaldırılması gibi maddeler yer almaktadır. Böylelikle rekabetçi ortamın inşa edilmesi, siyasal yapının demokratik niteliklere ve kurumlara kavuşması, personel rejimine liyakat ve ölçülülük getirilmesi, ücretlerin kontrol altına alınması, para baskımının azaltılması, askeri harcamaların azami seviyelere düşürülmesi, mali disiplinin sağlanması ve istihdamı arttıracak düzenlenmelerin hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Bahsedilen ülkeler ekonomik liberalizasyon süreçlerinde “Aşamalı” ve “Şok Terapi” adı verilen iki farklı metot tercih etmişlerdir (Eyidiker, 2020: 15-21). Örneğin Rusya Federasyonu “Şok Terapi” metodunu tercih ederken Çin Halk Cumhuriyeti “Aşamalı” yöntemi uygulamıştır.

Geçiş ekonomilerinin iktisadi reformlarının siyasi ve hukuksal yapıdaki atılacak adımlara şartlanmasını öne çıkaran görüşler ve ampirik çalışmalar mevcuttur. Bu görüşe göre serbest piyasa dinamiklerinin yalnızca politik özgürlüğün ve hukukun bulunduğu toplumlarda var olabileceği savunulmaktadır. Başka bir ifade ile geçiş prosesi birbirine girift üçlü bir ontoloji olarak teorize edilir. Politik yapıdaki demokratikleşmenin hukuksal ve iktisadi reformları gerçekleştirmek için gerekli ortamı sağlayacağı düşünülmür. B.Y. Kim

(?-...) ve J. Pirttila (?-...) yaptığı bir çalışmada politik özgürlüklerle ekonomik reformların paralel ilerlediğini saptamıştır (Güler, 2012b: 48).

Liberal sistemlere olan küresel eğilim ile birlikte başlayan süreç liberalizmin nihai zaferi olarak kabul edilse de yeni döneme dair Zakaria'nın (1964-...) şerhleri bulunur sosyalist deneyimin çözülüşünden sonra giderek popüler ve otokrat siyasal liderlerin yaygınlaştığını ifade eder. Seçimlere otoriterye-nizm karıştıran bu çeşit liderlerin rejimlerini illiberal demokrasiler olarak kaydeder (Zakaria, 2007: 94). Bu bağlamda Rusya ve Çin'i liberal demokrasi olmayan iki büyük güç ve sosyalizm sonrası dönemde sistem arayışı içinde olan iki ülke olarak gösterir. Buradan hareketle iki farklı liberalleşme modeli izlendiği üzerinde durur. Zakaria'ya göre:

Çin, ekonomisini ve çok daha yavaş biçimde yasal ve yönetsel sistemini yeniden yapılandırmaya girişmiştir; ama demokrasiye doğru çok az adım atmıştır. Rusya ise tam tersine, birinci olarak ve çok hızlı bir şekilde siyasal reformlarla işe başladı. Gorbaçov'un döneminde bile Perestroikadan (ekonomik reform) çok glasnost (siyasal açıklık) vardı. Rusya komünizmden sonra hızla Batılı tarzda bir liberal demokrasi yaratır ümidiyle, özgür ve adil seçimlere gitti. Aynı zamanda 1990'ların başlarında Batılı bir kapitalizm yaratmak için, çoğu başarısız olan bir yığın ekonomik reform başlattı. Çok basitleştirerek söyleyebiliriz ki Çin politikadan önce ekonomisini yeniden yapılandırırken Rusya tersini yaptı (Zakaria, 2007: 95).

Bu çalışma Zakaria'nın da üzerinde durduğu iki ülkenin liberalleşme metotları arasındaki farkları ve benzerlikleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç bağlamında iki ülkenin birbiri ile karşılaştırılmasının sebebi liberalleşme rotalarındaki ve öncelik alanlarındaki yukarıda işaret edilen farklılıktır. Öte yandan bu iki örneğin üzerinde durulmasının bir diğer nedeni batı tipi bir demokrasi inşa edememelerine rağmen ekonomik uzamda serbest piyasa ekonomisine doğru bir sapmayı tercih etmeleridir. Bu durum ayrıca bu iki örneğin seçilmesindeki sorunsal temsil etmektedir. Yani liberalizme ilişkin yukarıda bahsedilen siyasal özgürlükler bulunmuyorken veya eksik iken liberalizmin ekonomik kodları her iki ülkede de benimsenmiştir. Başka bir ifade ile iki ülkede de geçiş teorisine göre parçalı ve çarpık halde bir liberalizm uygulaması görülmektedir. Bu çalışmada bahsedilen amaç doğrultusunda ve sorunsal bağlamında öncelikle Rusya'nın siyasal yapısı, demokratikleşme adımları ve kapitalistleşme reformları incelenmektedir. Benzer şekilde Çin örneği de siyasal görünümü ve piyasa sosyalizmi şeklinde teorize edilen iktisadi yapısı üzerinden ele alınacaktır. Sonuç kısmında iki örneğin benzerliklerinin ve farklılıklarının karşılaştırılmasına ve yola çıkılan amaca ve sorunsala ilişkin değerlendirilmelere yer verilecektir.

Rusya Federasyonu (RF) Örneği

Rusya'da liberalleşme bağlamında politik ve ekonomik reform düşüncesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) son dönemlerine kadar uzanır. 1985'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreteri olan Mihail Gorbacov (1931-2022) ile başlayan değişim dönüşüm düşüncesini özellikle ekonomik yapıdaki merkezîyetçi ağırlığı tasfiye etme ve serbest piyasalaşma adımlarını "Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (şeffaflık)" kavramları temsil eder. Sosyalizmin restorasyonu olarak başlayan süreç, zamanla kapitalizme geçiş organizasyonuna dönüşür. Öte yandan anayasa değiştirilerek çok partili politik dizgeye geçilmesi kabul edilir ve Marksizm-Leninizm'in ilkelerinin savunulmadığı açıklanır. SBKP dağılma sürecine girer ve kitle tabanını kaybeder. Ülkenin tutkalı olarak görülen partideki ideolojik çözülme ve boşluk tüm topluma ve birliğe sıçrar. Halkların böyle bir düzende yaşamak istemedikleri ileri sürülür (Canşen, 2011: 80).

Yine de 17 Mart 1991'de düzenlenen referandumda SSCB'nin devam edip etmemesi oylanır. %80 katılım görülen halk oylamasında %76'lık kısım birliğin sürmesi noktasında karar verir. Ancak 1990'ların başında Litvanya, Rusya, Estonya, Letonya ve Ukrayna tek taraflı bağımsızlıklarını ilan eder ve bu gelişmeler birliğin çözülmesi olarak yorumlanır. 1 Temmuz 1991'de Varşova Paktı feshedilir. 19 Ağustos 1991'de ordunun içindeki reform karşıtları Gorbacov'a karşı ayaklanırlar. 1991 Haziran ayının başlarında bağımsızlığını ilan eden Rusya'nın devlet başkanı Boris Yeltsin'inin (1931-2007) de katkılarıyla hareket başarısızlıkla sonuçlanır ve orak çekiç tarih sahnesinden çekilirken üç renkli Rusya bayrağı dalgalanmaya başlar. 1991 Ağustosunun sonunda SBKP'nin tüm faaliyetleri askıya alınır ve malvarlığına el konulur. Gorbacov bu süreçte SBKP'nin yenilenmesi için çalışacağını belirtir ancak iki gün sonra genel sekreterlikten istifa eder ve partinin dağılması gerektiğini ifade eder. 6 Kasım 1991'de Yeltsin partiyi yasaklayan kararnamesini çıkarır. Aralık ayına gelindiğinde Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından ortak kararla SSCB'nin sona erdiği ilan edilir. 25 Aralık 1991'de Gorbacov istifa ederek başkanlık görev ve yetkilerini Yeltsin'e devreder (Bekcan, 2012: 24-25). Birliğin çözülmesini takip eden yıllarda SSCB sonrası oluşan ülkelerin uzun demokrasiye geçiş yolculuğu başlar. Ancak günümüzde bile ekonomik ve politik boyutlarıyla dönüşüm sürecinin tamamlanmasından bahsetmek güçtür.

Politik Görünüm: Yönetmel Yapı

Eski komünist liderlerin totaliter rejimlerinin tasfiyesi demokratik geçiş olarak yorumlanan SSCB sonrası ülkelerden biri olarak Rusya'nın yönetmel yapı-

sında hâkim vurgu güçlü yürütme organı yani güçlü devlet başkanıdır. Devlet başkanı, iç ve dış politikada temel yönleri belirlemektedir. Teknik olarak yarı başkanlık sistemi içerisinde yer alan Rusya'da başbakanlık ve bakanlar kurulu organları, devlet başkanının memurluğundan öte bir işlev taşımamaktadır. Aynı zamanda çok katmanlı bir federal yapıya sahip olan ülkede varoluş gerçekliği ve gerekliliği olarak görülmektedir. Medvedev (1965-...) 2010 yılında bir açıklamada RF için parlamenter demokrasinin bir felaket olacağını ifade etmiştir (Asker, 2016: 1114-1116).

Rusya'da devlet başkanı 6 yıllığına seçilmektedir. Fiili olarak 1999'dan beri ülkeyi Vladimir Putin (1952-...) yönetmektedir. Anayasal şart gereği 2008'deki seçimlerde devlet başkanlığını Dmitriy Medvedev üstlenmiştir. 2012 yılında tekrar Putin seçilmiş ve devlet başkanlığı görev süresi 6 yıla uzatılmıştır. Rusya'da yasama erki Federasyon Konseyi ve Devlet Duma'sından (Meclis) oluşmaktadır. Yasa yapma gücü Duma'dadır. Duma'da iktidar partisi olan Birleşik Rusya (Yediniya Rossiya) çoğunluğa hakimdir. Bu partiyi Rusya Federasyonu Komünist Partisi, Adil Rusya (Gerçek İçin) ve Rusya Liberal Demokrat Parti izlemektedir. Yargı erki Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay gibi anayasal devlet kurumlarından meydana gelmektedir. Devlet başkanına verilen başbakanı atama, hükümet toplantılarına katılma, hükümeti görevden alma, üst düzey yargı ve denetim kurumlarında görevlendirme yapma ve Duma'yı feshetme yetkileri ile yargı ve yasama kuvvetlerinin hareket alanı ve bağımsızlığı daralmaktadır (Kemaloğlu, 2016: 1-3). Öte yandan devlet başkanının kararnamelerinin tüm RF sathında bağlayıcılığı olması, Duma'ya kanun teklifi verebilmesi, görevini yerine getirirken dokunulmaz olması, Duma'nın çıkardığı kanunlarda imza yetkisinin bulunması meclisin yasama faaliyetlerini kısıtlayan görev ve yetkiler olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında demokrasi olgusunu zedelemektedir (Rusya Federasyonu Anayasası, 2005).

Siyasal Liberalleşme, Haklar, Özgürlükler

Birliğin çözülmesinden sonra Yeltsin'in başkanlık döneminde RF demokratikleşme diğer bir deyişle siyasal liberalleşme adına öncelikle kuvvetler ayrılığı temelinde anayasal reform adımları atmıştır. 1993 anayasası hazırlanırken Fransa'dan başkanlık daha sonra yarı başkanlık sistemi güçlendirilerek alınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) modeli örnek alınarak iki parlamentolu yasama erki oluşturulmuştur. Fransa, Almanya ve ABD ülkelerinden anayasa yargısı uyarlanmıştır. ABD kaynaklı piyasa ekonomisi ve demokrasi retoriği ile merkezîyetçi devlet yapılanmasından uzaklaşmaya çalışılmıştır. 1996 yılı sonrasında bu anlayış ekseninde yerleşme politikalarına hız

verilmiştir. “Rusya Federasyonu İçinde Egemen Devlet” düşüncesi ile yerel ve bölgesel yönetimlerin liderlerinin göreve gelmesinde merkezin rolü zayıflatılmaya çalışılmıştır. Ancak Yeltsin’in politik faaliyetleri liberalleşme ve demokrasi söylemlerinin gerisinde kalmış, merkezden atama usulü devam etmiş Yeltsin’in yerelleşme politikaları, yerel-bölgesel liderlerin desteğini alma amaçlı popülizmden ileri gitmemiştir (Çobanoğlu, 2014: 49-58).

Putin döneminde liberalleşme reformları, toplumu, iş dünyasını ve devleti aynı çatı altında toplama hedefi doğrultusunda gelişmiştir. 2000 yılında yerel örgütlenme sistemi değiştirilmiş; söz konusu yapıların iktisadi ve politik planlamaları merkez tarafından yapılmaya başlanmış ve bu birimlerin yöneticileri merkezden atama usulü Çarlık geleneklerine paralel şekilde tekrar başlamıştır. Ülke idaresi 2004 yılında yönetilen demokrasi halini almaya başlamış bu yönde yapılanma sürecine girilmiştir.¹ Yönetilen demokrasi-nin personelsizleştirme boyutunda bölgesel yöneticilerin başkan tarafından atanması yer almaktadır. Merkezileşme boyutunda ülke genelinde Kremlin’in söz sahibi olması anlaşılmaktadır. Kanun diktatörlüğü boyutunda kanunların halkları kontrol altına almak için çıkarılması ifade edilmektedir. Seçim barajının yükseltilmesi boyutunda ise baraj yüzde beşten yüzde yediye çıkarılmıştır. Seçim sistemi boyutunda bazı kimselerin Kremlin’in kara listesinde olması nedeniyle politik arenadan silinmesi ve seçim prosedürlerinde standart olmaması bulunmaktadır (Orhan – Çobanoğlu, 2015: 59-60).

Örneğin 2008 yılında yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma uygulamalarına dikkat çeken ve Putin’e karşı muhalifliği ile bilinen Aleksey Navalny (1976-...) 2013’teki belediye başkanlığı adaylığından bu yana sık sık protestolarla, tutuklamalarla, davalarla ve saldırılarla gündeme gelmektedir. Rusya dışı kaynaklarca, Putin tarafından öldürülmeye çalışıldığı dahi ileri sürülmektedir. Öte yandan 2018 yılında cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmesine izin verilmemiş, Adalet Bakanlığı tarafından Rusya’nın Geleceği Partisi Genel Başkanlığı onaylanmamıştır. Bunun yanında Kremlin ve destekçileri tarafından “yabancı ajan” olarak kabul edilmektedir (Kanbir – Sanmartin, 2021).

Yönetilen demokrasi bağlamında seçim prosedürlerinin standardının bulunmaması, 2011 ve 2016 yıllarında düzenlenen genel seçimler arasındaki partilerin aldıkları oyların temsil oranına yansımada görülmektedir. Şöyle ki Birleşik Rusya Partisi 2016’daki seçimlerde oyunu %5 arttırırken milletvekili sayısını 105 arttırmıştır. Rusya Federasyonu Komünist Partisi yüzde %6

1 Yönetilen demokrasi Zakaria’nın “İliberal Demokrasi” tanımını karşılamaktadır. Hem “Yönetilen Demokrasi” ifadesi hem de “İliberal demokrasi” ifadesi otoriter yönü ağır basan özgürlükleri kısıtlayan ve lider kontrolünde gelişen bir model şeklinde tanımlanmaktadır.

oy kaybı yaşamasına rağmen 92 milletvekilinin 50'sini kaybetmiştir. Üçüncü sıradaki Rusya Liberal Demokrat Partisi ise oylarını %2 arttırmış fakat temsil oranı azalmış ve milletvekili sayısı 56'dan 39'a inmiştir (2016 Rusya Yasama Seçimleri, 2020).

RF demokrasi indekslerinde ve uluslararası kuruluşların raporlarında demokratik bir ülke olarak değerlendirilmez. Bir ülkede demokrasinin kökleşmesinin belirtileri yetki ve sorumlulukların kişi değil kurum odaklı olması, hukukun üstünlüğü ilkesinin teorik ve pratik açıdan yaşatılması, politik partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) gelişmiş, özgür ve yeterli sayıda olması, halkların eğitim seviyesinin yüksek ve ülke sorunlarındaki iradesinin tayin edici bir konumda bulunması gösterilir. Bu sayılan ölçütleri Rusya sağlamamaktadır. Bu durumun sebepleri olarak asimetrik federal yapısı, devlet başkanının yasama ve yargı erkleri karşısındaki konumu, ülkenin politik kültürü, güvenlik kaygıları, süper güç psikolojisi, otoriter eğilimlere meyil ve sivil toplum yapısı işaret edilir (Ağır – Baharçipek, 2015: 45-46).

Rusya'da batı tipi demokrasi anlayışı, yönetici sınıf tarafından bağımsızlığı ve egemenliği hedef alan dış ve iç müdahalelere alan yaratan faaliyetler olarak algılanır ve bu yaklaşım, sivil toplum hareketleri ve medya organları üzerinde hukuki vasıtalarla bir kontrol mekanizması oluşmasına neden olur. Hukuk ihlallerine karşı mücadele örgütleyen, insan hak ve özgürlüklerini savunan muhalif oluşumlar yabancı destekli hareketler olarak algılanır ve bu ilişkilerin aksinin ispatlanması beklenir. Putin ve çevresindeki iş insanlarından oluşan oligarşi, muhalif sivil toplum örgütlerine sadece uyuşturucuyla mücadele, evsiz çocuklara yardım ve engelli yurttaşların topluma kazandırılması gibi işlevler bırakır. Bireysellik, feminizm, LGBTİ+ hakları karşısında aile ve ahlak gibi geleneksel, muhafazakar değerler yüceltilir ve batıya alternatif bir değerler sistemi inşa edilir (Kelkitli, 2018: 161-164). Öte yandan Rusya'nın özgül koşullarında ilginç olan konu, otoriter eğilimleri baskın bir liderin ve oligarşinin bulunması değil halk yığınları tarafından demokratik, hak ve özgürlük isteminin kitleleşmemesidir. Politik, ekonomik ve sosyal alanlarda görülen buhranların kişiselleşmiş bir iktidar aygıtıyla aşılması, yöneten oligarşiye halk nezdinde meşruiyet kazandırmıştır. Putin'in rakiplerini politik arenanın dışına itmesi ve muhalefeti tasfiye etmesi halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmamıştır. Özetlenecek olursa Rusya'da devletin süper güç olarak kalması ve istikrar sağlması demokrasi indekslerinin üst sıralarına yeğlenmektedir. Halkların büyük çoğunluğu tarafından demokrasiyle gücü sarsılmamış bir Rusya'nın uluslararası etkinliği artacak, politik ve ekonomik açıdan güçlü olacak görüşü savunulmaktadır (Baharçipek – Ağır, 2014: 22-23). Bu görüşte, Yeltsin dönemindeki politik ve ekonomik açıdan katastrofik atmosferin yerini

ekonomik ve politik istikrara bırakmış olmasının da etkili olduğu düşünülmektedir. Böylelikle istikrar refah ve huzur gibi olgular demokrasi istencinin önüne geçtiği vurgulanmaktadır (Elma, 2009: 133). Zakaria'da bu görüşü destekler nitelikte Putin'in Yeltsin'den kalan süper cumhurbaşkanlığını güçlendirdiğini ve muhalif ve liberal kimselerden bazılarının Putin'in, derebeyler ve baronlar tarafından tacı denetlenmeyen modern bir çara dönüştüğünü belirtmektedir ve Rusya'nın demokrasi yazgısının çarın iyi ve kötü biri olmasına bağlı olduğunu ifade etmektedir (Zakaria, 2007: 98-100).

Ekonomik Geçiş: Sosyalizmden Kapitalizme

Sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci, ekonomik sistemin serbest piyasa dinamiklerine göre şekillenmesidir. Ancak piyasalaşma programları çok boyutlu bir dönüşüm faaliyetidir. Bir yönüyle iktisadi bir yönüyle politik ve bir yönüyle hukukidir. Bu çok yönlü unsurların varlığı dönüşüm sürecinin eş zamanlı ilerlemesini zorlaştırır. Bu noktada “Şok Terapi” ve “Kademeli Geçiş” olarak ifade edilen iki farklı yöntem başvurulur. Aralarındaki temel fark, piyasalaşma reformlarının eş zamanlı ve kademeli olarak gerçekleştirilmesinde yatmaktadır. Kademeli Geçiş bulunan aşamadaki şartların pozitif sinyal vermesini beklerken şok terapi yönteminde eş zamanlı reformlar hayata geçirilmektedir (İşcan – Hatipoğlu, 2011: 187-190).

“Washington Uzlaşması” olarak da bilinen şok terapi metodu, IMF ve DB tarafından gelişmekte olan ülkelere uygulanmış liberal tedbirlerdir. Kamu harcamalarının azaltılması ve yüksek kazanç sağlayan alanlara yönlendirilmesi, vergi tabanının genişletilmesi, faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi, dış ticaret kısıtlamasının kaldırılması, merkez bankasının bağımsız olması, kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi, piyasaya giriş-çıkış serbestisinin getirilmesi, fiyat liberalizasyonunun sağlanması, devlet müdahalesinin önüne geçecek yasal ve hukuksal reformların geliştirilmesi gibi önlemleri içermektedir. Rusya Federasyonu piyasalaşma sürecinde şok terapinin getireceği yüksek enflasyon, yoksullaşma ve kamu harcamalarının kısılması gibi sorunlara kademeli geçiş yönteminin çare olamayacağı düşüncesiyle şok terapi metodunu benimsemiştir (Güler, 2012a: 97-100).

Rusya'nın şok terapi politikasını liberal reformlar, mali ve parasal politikalarla istikrarın sağlanması ve devlet kurumlarının özelleştirilmesi oluşturmuştur. Ancak serbest piyasa ekonomisi etkisiyle enflasyon ve deflasyon ülkeyi tam bir krize sokmuştur. IMF yardımlarına rağmen büyüyen finansal bunalım yeni sermaye ihtiyacı doğurmuş böylelikle SSCB'den kalan kurum ve kuruluşların özelleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Sosyalist ve merkeziyetçi

bir yapının serbest piyasaya entegrasyonunda özelleştirme dinamo rolü üstlenmiştir. Bunun yanında girişimcilik, finansal denge, monopol yapının tasfiyesi ve yabancı yatırım teşviki desteklenmiştir. 1992 yılı itibariyle fiyat kontrolü kaldırılmış, döviz piyasası serbestleştirilmiş ve rublenin değiştirilebilir olması sağlanmıştır. Yeltsin döneminde devletle finans-kapital arasında en hukuk dışı yakınlaşma özelleştirme konusunda yaşanmıştır. 1995 yılında yayınlanan bir kararname ile petrol şirketlerinin yönetimini borç karşılığı seçilmiş bir grup bankaya aktaran hükümet; borçlarını ödeyememiş, bankalar paylarını ihale yoluyla satarak alacaklarını tahsil etmiştir. Karlı petrol şirketleri yok pahasına özelleştirilmiştir. Putin, petrol, doğalgaz ve basın gibi alanlarda yapılan özelleştirmeleri denetim sürecinden geçirerek Yeltsin döneminde büyük şirketlere sahip olan oligarklar ile hesaplaşma politikası yürütmüştür (Bedirhanoglu, 2002: 10; Çobanoğlu, 2014: 61-77).

Şok terapi bağlamındaki çarpık kapitalistleşme, 1998 Asya Krizi aracılığıyla gün yüzüne çıkmış ve geçiş ekonomisinin olumsuz parametrelerinin sembolü olmuştur. Piyasalaşma metodu terapısiz şok şeklinde yorumlanmıştır. Enflasyon, döviz kuru dengesizlikleri, mafya kapitalizmi ve finans kümelemesi bu olumsuz sonuçlar içinde gösterilmektedir. Putin dönemi ile enerji kaynaklarının fiyat artışı temelli ekonomik toparlanma süreci başlamış, politik kaoslar son bulmuş, merkezi yönetim güçlenmiştir. Putin ile birlikte merkez bankasının döviz yönetimi, vergi tahsilatı, bütçe organizasyonu, kara para aklama, sermayenin yurt dışına çıkarılması gibi sorunların önüne geçilecek düzenlemeler yapılmıştır. Yeltsin döneminde güçlenen oligarklar ile devlet lehinde ilişkiler kurulmuştur. Enerji piyasası üzerinde devlet düzenleyici rolün ötesinde başat aktör haline gelmiş, petrol tedariki ile elde edilen gelirler ile istikrar fonu oluşturulmuştur. Putin'in enerji yönetimi konusundaki görüşleri kapitalizm yorumuna ışık tutmaktadır. Putin'e göre ekonomik işleyiş ve enerji piyasası, ulusal kalkınmadan öte bir olgu değildir ve devlet dışı aktörlere bırakılmamalıdır. Rusya toplumunun çıkarları, devletin ekonomi üzerindeki faaliyetlerini belirleyen temel unsur olmalıdır. Uluslararası alanda rekabet edebilecek şirketler, ulusal çıkar prensibiyle yoğurulup güçlendirilmelidir. İzolasyon ve otarşi düşüncesiyle ulusal kalkınmaya zarar verilmeli, yabancı yatırımcılar kontrol ve denetim şartlarıyla kabul edilmelidir. Bu görüşler Rusya'daki kapitalizme karşı tartışmalara neden olmaktadır. Bir yaklaşım, Yeltsin döneminden kalan neo-liberal politikaların devam ettiğini savunurken başka bir yaklaşım otoriter bir devlet kapitalizmine yöneldiğini öne sürmektedir (Sağlam, 2013: 54-93).

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Örneği

ÇHC, Mao Zedong (1893-1976) ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) önderliğinde 1949 devrimiyle kurulur. Böylelikle Çin'de komünist inşa dönemi başka bir ifade ile sosyalist dönüşüm aşaması başlar. Bu süreçle birlikte sanayileşme, kamulaştırma ve toprak reformu gibi dönüşüm programlarının takip edilmesi planlanır. Böylelikle feodal ve geri kalmış bir ülkenin ayağa kalkması komünist inşa amacına eklenir (Dölek, 2007: 62-63).

Ekonomik, politik ve sosyal açıdan olumsuz koşullara sahip olan Çin toplumunun kalkınması için SSCB'den teknik destek alınır ve bu model takip edilir. Böylelikle ağır sanayi temelli ekonomik iyileşme hedeflenir. Ancak bu hedef için tarım toplumu olarak tanımlanabilecek ÇHC, uygun altyapıya sahip olmaktan uzaktır. Başarısızlıkla sonuçlanan ilk denemeler, kalkınma hedefinden sapmaya yol açmaz. 1958 yılında, ilk denemelere benzer şekilde olumlu sonuçlar alınamayan ancak tüm güçlerin seferber edildiği "Büyük İleriye Atılım" hamlesi başlatılır. Halk üzerindeki baskı ve sansürü azaltarak yeni fikirlerin oluşması ve yönetimin bu fikirlerle şekillenmesi için 1956 yılında "Yüz Çiçek Kampanyası" uygulamaya konulur. İdeolojik yapılanma, kitlelerin eğitimi ve devlet aygıtındaki burjuva unsurların tasfiyesi amacıyla 1966 yılında "Kültür Devrimi" hareketi geliştirilmiştir. 1970'ler ÇHC için belirleyici yılları temsil eder. SSCB ile ilişkiler bozulur ve ABD ile ilk temaslar başlar. Mao'nun ölümüyle dört modernizasyon kapsamında ÇKP'nin çalışma tarzı, ekonomi üzerindeki aşırı merkezîyetçiliğin azaltılması, yerel yönetimlere, işletmelere ve emekçilere inisiyatifler verilerek ekonominin canlanması diğer bir deyişle kalkınmanın sağlanması hedeflenir. Bu amaçla özel ekonomik bölgeler, kasaba ve köylerde serbest girişime müsaade edilmesi, yabancı yatırımlara teşvik gibi adımlar atılır ve üretici güçlerin özgürleşmesi amaçlanır. Bu gelişmeler daha sonra ortaya çıkacak olan kontrollü piyasanın gelişimine olanak sağlar (Kızıl, 2019: 25-31; Gören, 2020: 15).

Politik Görünüme Bakmak: Yönetmel Yapı, Haklar ve Özgürlükler

ÇHC, anayasasında kendini işçi sınıfının liderliğinde işçi-köylü iş birliği temelindeki halkın demokratik diktatörlüğü şeklinde tanımlamaktadır. 1982 yılında yapılan değişikliklerle proletarya diktatörlüğü ifadesi yerini halkın demokratik diktatörlüğü ifadesine bırakmıştır. Sosyalist demokrasi ve kuvvetler birliği vurgusuyla devletin yönetmel organları beş yılda bir yapılan ve yılda bir kez toplanan Ulusal Halk Kongresi (UHK) bünyesinden oluşmaktadır. UHK, Devlet Başkanı ve Yardımcılarını, UHK Daimi Komite üyelerini ve Devlet Konseyi (Merkezi Halk Hükümeti) üyelerini seçmektedir. Devlet

başkanlığına genel olarak ÇKP genel sekreterleri seçilmektedir (Tuoheti, 2018: 31-35). Yürütme erki bağımsız bir birim olan iç ve dış politikada ülkeyi temsil eden Devlet Başkanlığı ve Devlet Konseyinden oluşmaktadır. Devlet Konseyi, Başbakan ve yardımcıları, Konsey Üyeleri, Bakanlar ve komisyon başkanlarından meydana gelmektedir. Yargı kuvvetinin en üst organı Yüksek Halk Mahkemesidir (YHM) mahkeme UHK'ye ve UHK daimi komitesine karşı sorumludur. YHM Başkanı UHK tarafından beş yıllığına seçilmektedir (Canat Sürekli, 2016: 100-105).

Ele alınan kurumlar ve bu kurumların meydana getirdiği politik iktidarın ve Çin toplumunun üzerinde parti egemenliği öne çıkmaktadır. 1921 yılında kurulan Çin Komünist Partisi (ÇKP) 1949 yılından bu yana iktidarı elinde bulundurmaktadır. Bunun yanında iktidar hedefi olmayan ve ÇKP'ye bağlı hareket eden 8 adet parti mevcuttur. İktidar hedefi nüansı ÇHC'yi batılı liberal demokrasilerde görülen çok partili siyasal dizgeden ayırmaktadır. Uzun yıllara yayılan devrim ve inşa sürecinde ÇKP, demokratik partilerin, halk örgütlerinin, çalışan emekçi halkın, anavatanın birleştirilmesini, korunmasını ve modernizasyonunu savunan tüm yurtseverlerin öncü gücü olarak görülmektedir. Politik düzene parti liderliğinde dayanışma ve iş birliği teması hâkimdir ancak devlet aygıtının kullanımı tartışılmaz şekilde ÇKP'ye aittir. Parti dışındaki örgütlerin politik katılımı kökleri devrim öncesindeki cephe formülasyonuna dayanan, birliği, dayanışmayı ve demokrasiyi amaçlayan Danışma Konferansıdır. Konferansın sosyalist danışma demokrasisinin önemli bir kanalı olduğu vurgulanmaktadır (Sezen, 2021: 2-12).

1970'lerin sonu itibariyle başlayan dönüşüm düşüncesi ÇKP'yi öncü ve egemen örgüt olarak ideolojik ve yapısal bağlamda etkilemiştir. Söz konusu etkiler aynı zamanda demokratik reformları kapsar niteliktedir. Şöyle ki 1978 tarihli 11. Parti kongresinde ideolojik ve programatik konumunda eksen kaymasına varacak şekilde değişim yaşanmıştır. Komünizm öncelikli hedef olmaktan çıkarılmış ve piyasa sosyalizminin gerçekleştirilmesine ağırlık verilmiştir. ÇKP'nin, işçi sınıfı partisi olmaktan çıkarak tüm üretici güçleri temsil eden Çin halklarının büyük çoğunluğunun çıkarlarını savunan bir parti haline geldiği vurgulanmıştır. Hızlı sosyo-ekonomik değişimlere ve ekonomik reformlara cevap verecek siyasal reformlar benimsenmiştir. Ancak batı tipi bir demokrasi Çinli liderler tarafından Çin toplumuna uygun olmadığı ve mesafeli kalınması gerektiği yönünde yorumlanmıştır. Demokratik açılım öğrencilerin, sermaye temsilcilerinin, entelektüellerin ÇKP aracılığıyla politik katılımını kapsamaktadır, dolayısıyla partinin üye sayısı ve yapısı değişime uğramıştır. Bu bağlamda denetim mekanizmaları, hukukilik, devlet görevlilerinin ve parti görevlilerinin ayrılması, partili yöneticilerin görev ve

yetkilerinin tanımlanması, bilgi serbestliği, UHK'nin partiden özerkleştirilmesi, atamalarda partinin rolünün zayıflatılması, mülkiyet hakkının düzenlenmesi, parti içi demokratik merkezîyetçilik ilkesinin uygulanması gibi reformlar ileri sürülmüştür (Koçoğlu, 2019: 74-80).

ÇKP liderlerince dile getirilen siyasal reform ihtiyacı söylem olarak kalmıştır. Ekonomik reform süreci yani piyasa sosyalizmi, inşa edilirken siyasal rejim titizlikle korunmaktadır. Nitekim bu süreç doğrudan parti tarafından yönetilmektedir ve ekonomik gelişme üzerinden meşruiyet sağlanmaktadır. Bu şekilde parti kendi iktidarını korumaktadır ve sosyalist piyasa ekonomisi bir de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sosyalist retorik korunmasına rağmen sosyalizm ve kapitalizm arasındaki fark bulanıklaştırılmıştır. Tam istihdam, eşitlik ve ideolojiye dayalı toplum yapısı gibi sosyalist değerler terk edilmiştir. Sınıf mücadelesinin yerini ekonomik kalkınma hedefi almıştır. İdeolojik çözülme ve sapma bağlamında "Çin Komünist Partisi" "Çin Ekonomik Kalkınma Partisinden" başka bir şey ifade etmediği yönünde eleştirilmektedir (Sezen, 2007: 29).

Görüldüğü gibi siyasal reform düşüncesi batı tipi bir demokrasiyle sonuçlanmamıştır. Uluslararası kamuoyu tarafından Çin'in en sık eleştirildiği konu demokrasi ve insan hakları başlıklarıdır. İnsan hakları bağlamında etnik azınlık gruplara karşı sistematik bir baskı ve asimilasyon politikası izlendiği iddia edilmektedir. Bunun yanında yerel yönetimlerde halk iradesinin kısıtlanması, basın ve medya üzerindeki devlet-parti egemenliği Çin'in antidemokratik olarak değerlendirildiği diğer konulardır (Kızıllı, 2019: 89-91). Nitekim Çin yönetici sınıfı için temel amaçları ülkenin birliği ve ekonomik ilerleme temsil eder. Demokratik bir toplum yapısı hedeflenmez. Bireysel haklar ve demokrasi Çin toplumunun kolektif kazancı öncelikli tutma ilkesine uygun görülmez. Bu tür olguların Çin'e yük olacağı, şiddet olaylarını yaygınlaştıracağı ve ölümlere yol açacağı vurgulanır. Söz gelimi batı kültürünün çıktılarının doğuda işe yaramayacağı ileri sürülür (Marshall, 2020: 61).

İktisadi Dönüşüm: Piyasa Sosyalizmi

Piyasa sosyalizmi, üretim araçlarının mülkiyetinin kamuya veya üretim güçleri kolektiflerine ait olduğu fakat kaynakların dağıtım ve bölüşüm ilişkilerinin piyasa normlarına göre gerçekleştiği iktisadi bir kuram ve kavramdır. Sosyalist deneyimlerin ekonomik düzlemde emredici rolünden koparak piyasa düzenleyiciliğine geçişlerini temsil eder. Bir anlamda planlamacılığın görünür elinin piyasanın görünmez eliyle ikame edilmesidir (Bottomore, 1993: 440). Piyasa sosyalizmi teorisinin geçmişi 1930'lu yıllara götürülebilse de

asıl patlama 1980’lerde Macaristan, Yugoslavya, Çin ve SSCB’de atılan piyasalaşma adımları ile yaşanmıştır. Bu teori, planlamacı yaklaşımları kaliteye değil niceliğe önem verdiği, milyonlarca çeşitteki ürünün tek merkezden yönetilemeyeceği, kaynakların etkin kullanılmadığı, rekabet eksikliği sebebiyle teknolojik gelişmenin yavaş ilerlediği, çalışma disiplininin yetersiz olduğu ve emek gücünün üretken şekilde kullanılmadığı gibi tezler üzerinden eleştirir. Öte yandan planlamayla gelen hiyerarşinin doğurduğu ayrıcalıkların piyasa dengesi ile sosyal adalete kavuşacağını, politik yapının demokratikleşeceğini ve piyasanın teknik bir anlayışla sınıfsal açıdan tarafsız olacağını vurgular (Savran, 2020: 175-181).

Çin’e gelindiğinde Çinli devlet adamları ve akademisyenler, komünist parti iktidarına dayanan sosyalist rejim ile kapitalist üretim tarzının serbest piyasa düzenini bağdaştırmak adına bu melez yapıyı “sosyalist piyasa ekonomisi” şeklinde adlandırırlar. Modelin Çin’e özgü piyasa sosyalizmi olarak tanımlanması aşağıdaki maddeler üstünden gerekçelendirilmektedir. Çin’deki liberalleşme politikası öncelikle ekonomik reformlara ağırlık verilmiş bu reformlar ÇKP’nin komutasında ilerlemiştir. Böylelikle piyasalaşma adımları tek merkezden istikrar içerisinde yürütülmüştür. Marksizm-Leninizm’in Maoist yorumunun dogmatik tezleri yerine piyasacılığın pragmatik çözümleri tercih edilmiş fakat sosyalist retorik korunmuştur. Başka bir ifade ile ideolojik eksen değişikliği yine ÇKP eliyle sağlanmıştır. Çin’e özgü dönüşümün bir diğer özelliği şok terapi metodu yerine tedrici politikaların benimsenmesi olarak gösterilmektedir. Dönüşümün rotasının kırsallardan kentlere uzanması bir diğer özgün duruma işaret etmektedir. Nüfusun çoğunun kırsalda yaşaması ve köylülük oranı reformların başlangıcını ve odak noktasını kırsallara itmiştir. Siyasal istikrarı sürdürme kaygısı ve isyanların önüne geçme düşüncesi bu tercihte rol oynayan diğer unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Deng Xiaoping’in (1904-1997) rejimlere rengini veren şeyin piyasa veya planlama olguları olmadığı yönündeki pragmatik tezleri yine Çin’e özgü piyasa sosyalizmini oluşturan etmenler arasında yer almaktadır. Sayılanlara ek olarak yönetsel reformların piyasa sosyalizminin amiralliği ile dönüşümü yani piyasanın ihtiyaç duyduğu şekilde gelişmesi (örneğin kamu personeli sayısının azaltılması gibi uygulamalar), Çin’in özgül niteliğini oluşturan bir diğer uygulama olarak gösterilmektedir. Bunlarla birlikte Çin’in uluslararası kapitalist sistemin organizasyonlarına üyelikleri, bilgi edinme ve deneyimlerden faydalanma bağlamında küreselleşmeyi ön planda tutması Çin’in özgüllükleri olarak sayılmaktadır (Sezen, 2007: 27-33). Mao sonrası Deng Xiaoping dönemi ile başlayan iktisadi liberalleşme reformları, tarımdaki komünlerin azaltılması ve toprağın köylülere kiralanması, planlı ekonomide devlet müdahalesinin kısıtlanması, fiyatların büyük

oranda piyasa tarafından belirlenmesi gibi adımlarla gerçekleştirilir. Xiaoping, merkezi planlamanın sosyalizm, piyasacılığın da kapitalizm anlamına gelmediğini vurgular kaynakların devlet tarafından değil piyasa güçleri tarafından verim ve fayda ilkesiyle tahsis edilmesini savunur. Bu görüşünü kedi ve fare metaforuyla sembolize eder. Xiaoping'e göre kediler fare yakalayabildikleri zaman kedi olurlar siyah veya beyaz olmaları bu gerçeği değiştirmemektedir (Erdoğan, 2020: 74). 1978 ile başlayan adı konulmamış reform süreci 14 Kasım 1993 tarihinde "Sosyalist Piyasa Ekonomisinin Yapısının Oluşumuna Dair Birkaç Konuda ÇKP Merkez Komite'nin Kararı" başlıklı düzenlemeyle kurumsallaşır. Bu kararla kamunun işletme yönetimlerine direkt olarak müdahalesinin önüne geçilir. Devlete kalkınma amacıyla altyapı hizmetleri ve ülke ekonomisi yönetiminde makro ölçekte belirleyicilik rolü verilir (Gören, 2020: 47).

1970'lerin sonu ile ekonomik liberalleşme reformları çerçevesinde 1978 yılında Çin Milli Kongresi toplanır ve 4 Modernizasyon Programı kabul edilir. Bu program ile tarım, sanayi, savunma ve teknoloji alanlarının çağdaş koşullara ulaştırılması hedeflenmiştir (Saray – Gökdemir, 2007: 664-665). Bu doğrultuda tarım sektöründe çiftçi kolektiflerini ve mahalli idareleri ilgilendiren konularda hane halkı eksenli bir tarım sistemi geliştirilmiştir. Mahalli idarelerin mülkiyetindeki varlıklar, hane halkı temelli işletmelere, çiftçilere düşük fiyatlara satılmıştır. Bireysel hane halklarına paylaştırılan kolektif topraklar aile parsellerine dönüştürülmüştür. Devlete borçlu olunan üretim kotası haricindeki payın mübadelesinde özerklik ve esneklik kabul edilmiştir. "Sözleşmeli Sorumluluk Sistemi" altında serbest piyasalara özgü bireysellik, fiyatlandırma ve kâr olgularının ortaya çıkması sağlanmıştır. Böylelikle hane halkı tarafında birikim oranı artmış, kırsal işletmelerin devlete finansman bağımlılığı azalmıştır (Timurtaş, 2018: 59-60). Piyasalaşma reformları kapsamında üzerinde durulması gereken bir diğer konu dış dünyaya açılımdır. Bu bağlamda ilk olarak Guangdong ve Fujian eyaletlerinde daha sonra Shenzhen, Zhuhai ve Shantou kentlerinde yatırım teşviki amacıyla Özel Ekonomik Bölgeler kurulmuştur. Bu bölgeler "kapitalizmi sosyalizmin yararı için kullanmak" düşüncesiyle oluşturmuştur. Temel amaç olarak yabancı yatırımların ileri teknolojilerinin ülkeye gelmesiyle ekonomik gelişmenin, üretici güçlerin veriminin ve yatırımların artması gösterilmektedir (Tunç – Kızıl, 2018: 59). Çin'de yabancı yatırımın artmasında asıl belirleyici olan gelişmeler, 1980 yılında Uluslararası Para Fonu'na (IMF) ve 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ile gerçekleşmiştir. Çin böylelikle ihracat ve ithalat hacmini genişletmiş, gümrük politikalarını yumuşatmış, işletmeleri teknik açıdan gelişmiş ve uluslararası yasal ticari haklar elde etmiştir. Ek olarak, hem serbest piyasalaşma süreci hız kazanmış hem de ekonomik kalkınma

oranları gelişmiştir (Gündal, 2015: 67-68). Öte yandan, küreselleşme politikalarında bağımsızlık ve barış ekseninde ihtiyatlı bir tavır söz konusudur. Döviz rezervlerini ve yabancı sermaye yatırımını geliştirme gibi amaçlar ülke içi tasarruflar, ihracatı öncelikle ve dış borçlanmayı asgari seviyede tutma gibi tedbirler ile ele alınmaktadır (Yıldız Yavuz, 2006: 34).

Serbest piyasa reformları Çin'in özelleştirme politikalarındaki değişimde de görülmektedir. Şöyle ki su, elektrik, enerji, yol, köprü, toplu taşıma ve iletişim gibi hizmetler kamu tekelinde düşük fiyat ve yüksek sübvansiyonlar ile verilirken 1990'lardan itibaren mali sübvansiyonlar kısımlı maliyete dayalı fiyatlandırma esas alınmıştır. İlk kez özel bir şirket 1994 yılında Fujian Eyaletinde Yap-İşlet-Devret modeliyle bir köprü inşa etmiştir. Liberalleşme bağlamında yer verilmesi gereken bir diğer konu mali desantralizasyon uygulamasıdır. 1980'lerle başlayan uygulama "Büyük Tenceden Yemek" olarak ifade edilen sistemin yerine "Ayrı Mutfakta, Ayrı Ocakta Yemek" şeklinde belirtilen usulün benimsenmesidir. Yani merkezi hükümetçe yerel yönetimler arasında paylaşılan toplam gelir uygulamasının bırakılmasıdır. Böylelikle merkezi hükümet ulusal savunma ve dış ilişkiler ile ilgili harcamalardan sorumlu iken yerel birimler kendi kuruluş harcamaları ve ekonomik sosyal kalkınma harcamalarından sorumlu tutulmaktadır. Eskiye kıyasla özerklik getiren bu düzenleme aynı zamanda hem parti üyesi kimselerin yerel birimlerde etkili olması hem de bütçe, borçlanma ve kredi kullanma gibi sınırlılıkların bulunması sebepleriyle merkez yerel ilişkisi kapsamında federalizmden bahsetmekten alıkoymaktadır (Sezen, 2007: 38-46). İktisadi liberalleşme politikalarının yasal boyutu da bulunmaktadır. 1979 tarihli Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası ile yabancı yatırımlara izin verilmiştir. 1980'lerin ilk yarısında Ticari Markalar Yasası, Patent Yasası, Yabancılarla Ekonomik Sözleşmeler Yasası, Tamamen Yabancıların Mülkiyetindeki İşletmeler Yasası, 1988 yılında Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası kabul edilmiştir. 1990 yılında kırsal toprakların uzun dönemli tahsisine yönelik yönetmelikler çıkarılmıştır. 1990'ların başında Telif Hakları Yasası ve Şirketler Yasası ile serbest piyasa ekonomisine yönelik eğilimler desteklenmiştir. Ek olarak Devlet Tazminat Yasası, Haksız Rekabetin Engellenmesi Yasası, Tüketici Hakları Yasası, Dış Ticaret Yasası, Ticari Bankalar Yasası, Fiyat Yasası, Ticari Bankalar Yasası, Mülkiyet Yasası, Tekelleşmeyi Önleme Yasası gibi piyasalaşma reformu bağlamında ele alınabilecek düzenlemeler bulunmaktadır (Çalık, 2011: 193-194).

Sonuç Yerine: İki Modelin Karşılaştırması

İki liberal dönüşüm örneğinin benzerlikleri hususunda işaret edilecek ilk nokta, ele alınan dönemdeki politik atmosfer ve küresel konjonktürdür. Şöyle ki 1980'lerde ortaya çıkan Neoliberal dalga ile birlikte liberalizmin kurucu kodlarına yaklaşma, sosyal refah devletinin krizinden çıkılmasının tek yolu olarak görülmüştür. Ek olarak gümrük sınırlarının aşılması, otarşik eğilimlerin kaldırılması, devletlerin yetki ve işlevlerinin daraltılması, küresel rekabet ve kar mantığı bağlamında sosyal güvenlik harcamalarının kısılması sermaye birikim sürecine olumlu etki edecek adımlar olarak yorumlanmıştır. Neoliberalizmin devlet davranışlarının kısıtlanması savunusu ve sınır ötesi ekonomik kurguları küreselleşme olgusunu beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ile birlikte neoliberal kapitalizmin her ülkeye yayılması dünyanın entegre bir pazar haline gelmesine yol açmıştır. Kalkınma ve gelişme için neoliberalizm ve küreselleşme programları öne çıkarılmıştır (Dağtekin, 2015: 10-15).

Benzerlikler ile devam edilecek olursa her iki ülke için de kuvvetler ayrımı ilkesiyle çelişen yürütme organları göze çarpmaktadır. Rusya'da cumhurbaşkanlığı hâkimiyeti dikkat çekerken, Çin'de ÇKP'nin sorgulanamaz önderliği öne çıkmaktadır. Rusya, Çin'e oranla daha açık bir toplum yapısı benimsemiş olmasına rağmen içlerinde Zakaria'nın da bulunduğu bir kesim Rusya halklarının kitlesel olarak güçlü bir demokrasi istencinde olmadığını, toplumun 21. yüzyıla uyarlanmış modern bir çar ve istikrarlı bir ekonomi istediğini vurgulamaktadır. Daha kapalı bir toplum olan Çin'de de demokrasi istenci ve hedefi bulunmamaktadır. İki ülke de ekonomik kalkınma, iktisadi, sosyal ve siyasal istikrarı demokratikleşme hedefinin önüne koymaktadır. Demokrasiye yaklaşımda da bir paralellikten bahsetmek mümkündür. Aynı zamanda her iki ülke de serbest piyasa ve batı tipi demokrasilerin bir arada birbirlerinin önkoşulu tezine tezat özellikler gösterilmektedir.

Çin hem gösterdiği iktisadi kalkınma başarısıyla hem anti-demokratik bir sistemle piyasa modeli uygulamasıyla hem de Çin'e özgü sosyalist piyasa ekonomisi sistemiyle dikkat çeken bir ülke haline gelmiştir. İktisadi kalkınma başarısının yanında ülkenin en çok eleştirildiği noktalara azınlık politikaları, antidemokratik uygulamalar, ÇKP'nin hâkimiyet alanı ve buna benzer batı demokrasilerine aykırı olgular gösterilmektedir. Ancak etnik, dini ve kültürel yapısı bu denli zengin ve bu denli kalabalık bir nüfus göz önüne alındığında batı tipi demokratik sistemlerin ne ölçüde uygulanabileceği soru işaretleri içermektedir.

Rusya ve Çin örneklerinin liberal reform süreçlerinde farklılık içeren unsurlara, öncelikle siyasal rejim ve ekonomi kategorileri arasındaki ağırlık kazanan alanlar gösterilmektedir. Bu iki ülke de kapitalist sisteme özgü serbest piyasa ekonomisinin egemenliği doğrultusunda iktisadi liberalizmi benimsemiştir. Bu saptamanın yanı sıra Rusya, siyasal rejimini de batı tipi liberal temsili demokrasi sistemleri yönünde yeniden kurmuş bir ölçüde siyasal liberalleşmeye, liberal demokrasinin kurumlarını inşa etmeye ağırlık vermiştir. Şok terapi metodunun getirdiği ekonomik yıkım ile serbest piyasa anlayışı devlet müdahaleciliği ile birlikte yürütülmüştür.

Öte yandan, Çin örneğinde siyasal yapı ve yönetsel kurumlar korunmuş, kapalı toplum yapısı sürdürülmüştür. Liberal demokrasilere aykırı şekilde tek parti dizgesiyle serbest piyasa ekonomisi uygulanmış yani iktisadi liberalleşme siyasal liberalleşmenin ilerisinde tutulmuştur. Böylelikle Çin, siyasal ve iktisadi liberalizmin paralelliği görüşü için tezat bir örneği teşkil etmektedir. Nitekim Çin örneğinde ÇKP'nin yapısal ve ideolojik dönüşümü haricinde siyasal liberalleşmeden bahsetmek zor görünmektedir. İki model arasındaki farklara dair belirtilmesi gereken bir diğer unsur, Çin'in benimsediği tedrici ve aşamalı iktisadi geçiş politikalarına karşın, Rusya'nın uyguladığı şok terapisi yöntemidir.

Kaynakça

- 2016 Rusya Yasama Seçimleri (2020). 2016 rusya yasama seçimleri. *Wikipedi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/2016_Rusya_yasama_se%C3%A7imleri, (Erişim Tarihi: 27.06.2021).
- Ağır, O. ve Baharçipek, A. (2015). Rusya Federasyonu'nda demokrasinin yerleş(e)memesinin nedenleri. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6, 1, 45-63.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Asker, A. (2016). Rusya Federasyonu Anayasasında kuvvetler ayrılığı ve yargı erki üzerine bazı notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65, 4, 1111-1134.
- Baharçipek, A. ve Ağır, O. (2014). Rusya'nın başarısız demokratikleşme tarihi. *Birey ve Toplum*, 4, 8, 5-29.
- Bedirhanoglu, P. (2002). Rusya'da kapitalist dönüşüm süreci, yolsuzluk ve neoliberalizm. *Toplum ve Bilim*, 92, 217-233.
- Bekcan, U. (2012). *Yeni dünya düzeninde Rusya-Çin ilişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Birler, Ö. (2018). Liberalizm. Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin (Ed.). *Siyaset Bilimi* içinde (s. 299-313). İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap
- Bottomore, T. (1993). *Marxist düşünce sözlüğü*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Canat Sürekli, N. (2016). *Kamu yönetiminin denetlenmesinin bir aracı olarak Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Kurumu, Çin, Hindistan ve Türkiye'deki uygulamaları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Canşen, E. (2011). Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na doğru değişimin yan etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 79-88.
- Çalık, Ü. (2011). Çin Ekonomisi (Mao ve Mao sonrası dönem). *Liberal Düşünce Dergisi*, 64, 185-206.
- Çobanoğlu, S. (2014). *Sovyet sonrası dönem Rusya'sında devletin yeniden yapılanma ve reform süreci*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dağtekin, S. (2015). *Çin Halk Cumhuriyeti: politik ve ekonomik dönüşüm süreci (1970-2011)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dölek, L. (2007). *Tarihsel gelişimi içerisinde Çin'in sosyo-ekonomik yapısının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Dural, B. (2019). *Çağdaş siyasal ideolojilerde kuram yöntem güncel yaklaşımlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Elma, F. (2009). Sovyet sonrası Rusya ve Orta Asya. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 12, 1-2, 129-144.
- Erdoğan, E. (2020). *Uluslararası ilişkilerde yeni başat güç Çin Halk Cumhuriyeti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eyidiker, U. (2020). *Geçiş ekonomisi kavramı ve bir geçiş ekonomisi örneği Türkmenistan*. Sosyal Bilimler Metinleri, 1, 13-35.
- Gören, T. (2020). *Liberal politikaların Çin ekonomisine etkilerinin karşılaştırılmalı analizi: Mao Zedung ve Deng Xiaoping örnekleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, E. (2012a). Sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Rusya: nasıl bir kapitalizm?. *Business and Economics Research Journal*, 3, 3, 93-120.
- Güler, E. (2012b). Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçişin politik ekonomisi ve alternatif modeller. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8, 1, 37-58.
- Gündal, B. (2015). Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2, 55-72.
- Heywood, A. (2013). *Siyasal ideolojiler: Bir Giriş*. (Çev. Ahmet Kemal Bayram ve Özgür Tüfekçi). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset*. (Çev. Kolektif). Ankara: Adres Yayınları.
- İşcan İ. ve Hatipoğlu Y. (2011). Rusya'da serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci ve 2008 krizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61, 1, 177-237.
- Kanbir, B. ve Sanmartin, R. (2021, 31 Ocak). Rus muhalif siyasetçi Aleksey Navalny kimdir?. *Euronews*, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2021/01/31/rus-muhalif-siyasetci-aleksey-navalny-kimdir>, (Erişim Tarihi: 27.06.2021).
- Kelkitli, F. (2018). Rusya'nın egemen demokrasi modelinin Orta Asya devletleri üzerindeki etkisinin analizi. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6, 2, 157-175.
- Kemaloğlu, İ. (2016). 21. Yüzyılın başında Rusya Federasyonu. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, 2, 1-14.

- Kızıl, B. (2019). *Çin'in siyasi ve yönetsel yapısının incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçoğlu, F. (2019). Sosyalist piyasa ekonomisine geçiş sürecinde siyasi reformlar: Çin Halk Cumhuriyeti örneği. Gültekin Gürçay ve Khorram Manafidizaji (Ed.). *UBAK Bildiri Tam Metin Kitabı-2 Sosyal Bilimler* içinde (s.71-83). Elazığ: Ubak Yayınevi.
- Logos Dergisi (2019). Antik Yunan'dan günümüze liberalizm düşüncesi ve ideolojinin metalaşması". *Logos Dergisi*. <https://medium.com/logos-dergisi/antik-yunandan-g%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze-liberalizmd%C3%BCC5%9F%C3%BCncesi-ve-i%C3%BC87deolojinin-metala%C5%9Fmas%C4%B1-25b5b56aa9ee> (Erişim Tarihi: 24.06.2021).
- Marshall, T. (2020). *Coğrafya mahkumları*. (Çev. Mert Doğruer). İstanbul: Epsilon.
- Nohutçu, A. (2015). *Kamu yönetimi*. 11. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları
- Orhan, G. ve Çobanoğlu, S. (2015). Sovyet sonrası dönemde Rusya'da idari reform politikaları. *Yasama Dergisi*, 30, 44-69.
- Rusya Federasyonu Anayasası (2005). Rusya Federasyonu anayasası. Alesker, Aleskerli (Ed.). *Türk Anayasa hukuku Sitesi*. <https://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>, (Erişim Tarihi: 01.06.2021).
- Sağlam, M. (2013). *Küreselleşme, Enerji ve Dış Politika: Rusya'da devletin dönüşümü ve gazprom*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Saray, M. O. ve Gökdemir, L. (2007). Çin ekonomisinin büyüme aşamaları (1978-2005). *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 7, S. 661-686.
- Sarfati, M. (2008). Görünmeyen el metaforu. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19, 66, 29-71.
- Savran, S. (2020). Piyasa sosyalizminin yükselişi ve düşüşü (1). *Devrimci Marksizm*, 44, 167-190.
- Sezen, S. (2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nde sosyalist piyasa ekonomisine dönüşüm. *Amme İdaresi Dergisi*, 40, 1, 27-56.
- Sezen, S. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nin siyasi sistemi: sürekliliği koruyarak değişmek. Merthan Gündel ve Gürhan Kirilen (Ed.). *APAM Çin Çalışmaları – I* içinde (s. 1-31), Ankara: Apam Yayınları.
- Şaylan, G. (1981), *Çağdaş siyasi sistemler*, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Timurtaş, M. E. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin ekonomik ve siyasi geçişinin bugünkü gelişim sürecindeki rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7, 1, 52-69.
- Topal, A. (2018), "Yeni Sağ", Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin (Ed.). *Siyaset bilimi* içinde (s. 423-435). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Tunç, A. ve Kızıl, B. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin dönüşümü ve yerel yönetimler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 2, 51-72.
- Tuohteti, G. (2018). *Çin'de kamu yönetimi reformları: Çin deneyiminin özgünlüğü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uslu, A. (2018). Demokrasi. Gökhan Atılğan ve Attila Aytekin (Ed.). *Siyaset Bilimi* içinde (s. 137-151). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Yavuz Yıldız, M. (2006). *Çin'de piyasa ekonomisi uygulamaları ve toplumsal sonuçları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zakaria, F. (2007). *Özgürlüğün geleceği*. (Çev. Meral Öztoprak Sağır ve Serkan Akıllı). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Rus Milliyetçiliği*

Russian Nationalism

Musab Öndeş**

*İdil Tunçer Kılavuz, *Rus Milliyetçiliği*, Doğan Kitap, İstanbul, 2023, 168 sayfa,
ISBN: 978-625-6417-74-8

Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşı dünyanın dikkatini Doğu Avrupa'ya yöneltti. Rusya'nın tarihsel jeopolitiğe gönderme yaparak meşruiyet kazandırmaya çalıştığı Ukrayna savaşı büyük resimde, Rusya'nın; Güney Osetya'ya (2008) ve Kırım'a (2014) müdahalelerinin halkalarından birini oluşturmaktadır. Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesi, tahıl krizinden enerjiye pek çok bağlamda dünya siyasetini yakından ilgilendirirken Rusya'nın söz konusu dış müdahalelerini hangi gerekçe ve motivasyonla yaptığı sorusu canlı ve önemli bir tartışma konusudur. Rusya ve Orta Asya üzerine çalışmaları bulunan ve bölgeyi iyi bilen bir uzman olan Doç. Dr. İdil Tunçer Kılavuz, "Rus Milliyetçiliği" adlı yeni kitabında, tarihsel köklerinden bugüne Rus milliyetçiliğinin tarihsel ve ideolojik arka planını, dönemsel süreçleriyle birlikte ele almaktadır.

Üç bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde, Rus milliyetçiliğinin Ekim Devrimi'ne (1917) kadarki sürecine yer verilmiştir. Rus milletinin ortaya çıkışını 9. yüzyılda kurulan Kiev Knezliği'ne kadar götüren Tunçer Kılavuz'a göre, Rus milli kimliği belirgin biçimde Türk ve Moğollarla yapılan savaşlarla zemin bulmuş ve yükselişe geçmiştir. Fakat Rusları bir millet olarak gün yüzüne çıkararak en önemli gelişmelerden biri 10. yüzyılda Çar I. Vladimir'in Ortodoksluğu kabulüdür. 1439 Floransa Konsili ve İstanbul'un fethi (1453) gibi önemli kırılmaların sonrasında Roma ve İstanbul'un kaybedilmesiyle, Moskova kendini üçüncü ve son Roma olarak ilan etmiştir. Ruslar böylece bağımsız tek Ortodoks devlet sıfatıyla, 15. yüzyıldan itibaren Ortodoks

"Doktora Öğrencisi | İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü | musabondes@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3753-800X | DOI: 10.36484/liberal.1402486
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı: 113, Kış 2024, ss. 237-241.
Gönderim Tarihi: 9 Aralık 2023 | Kabul Tarihi: 11 Mart 2024

dünyanın hamiliğini üstlenmiş ve Rus milliyetçiliğine rengini verecek en önemli enstrümana sahip olmuştur. Öyle ki tarihsel süreç içinde Rus milliyetçiliği, Ortodoks mezhebiyle yoğrulmuş ve bu iki unsur birbirinin ayrılmaz parçası olarak kabul görmüştür.

Rus milliyetçiliği erken dönemlerinden itibaren otokrazi, Ortodoksluk ve Rus toprağı (Moskova) olmak üzere üçlü sacayağı üzerine bina edilmiştir. Nitekim 17. yüzyıldan itibaren imparatorluk haline gelen otokratik Rusya Çarlığı'nda, Kilise -Ortodoks Bizans'ta olduğu gibi- monarşinin kontrolü altındaydı. 18. yüzyılda Rusya'yı Batılılaştırma doğrultusunda attığı adımlarla Rus milliyetçilerinin tepkisini çeken Büyük Petro ise modernleşme politikalarıyla Rusya ve Batı arasında köprü kurdu. Bununla birlikte Rus kimliğini ve değerlerini Batı karşısında konumlandıran bir Rus milliyetçiliği anlayışı da bu dönemde filizlendi. Rus milliyetçiliğinin Dekabristler, Slavofiller ve Panslavistler gibi farklı varyasyonlarının ortaya çıkışı ise 19. yüzyıla rastlamaktadır. Panslavistler ve milliyetçiler, aradıkları güçlü desteği ancak milliyetçiliğini devlet politikası haline getirerek halklar üzerinde birtakım katı uygulamalara girişen Çar III. Aleksandr döneminde bulmuşlardır. III. Aleksandr'ın söz konusu Ruslaştırma politikasının, Rus olmayan milletler ve dini gruplar arasında meydana getirdiği huzursuzluk, 1905 Devrimi'nin en önemli hazırlayıcı sebeplerinden biri olmuştur. İmparatorluğun son on yılına girilirken, Rus olmayan karşı milliyetçi parti ve örgütlenmeler, devletin resmi milliyetçiliğine ve Rus merkezli politikalarına ciddi tepkiler yöneltmişlerdir.

Kitabın ikinci bölümünde Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan Brejnev döneminin sonuna kadar olan gelişmeler konu edilmiştir. Tunçer Kılavuz, Rus milliyetçiliğinin bugünkü durumunu anlayabilmek için Sovyet döneminde Rusların ve Rusların devletle olan ilişkilerinin analiz edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira bugünkü Rus milli kimliği Sovyetlerden tevarüs edilmiştir. Ayrıca yazara göre Sovyetler Birliği döneminde, imparatorluk dönemindeki birçok milliyetçi motif de eklenerek milliyetçiliğin modern formuna ulaşılmıştır (s. 39). Peki, Sovyetler Birliği, tüm imparatorluk mirasını reddettiğini ilan etmişken söz konusu milliyetçilik formunun içeriği nasıl şekillenmiştir? Lenin dönemi ile otokrasinin kaynağı olan monarşi ortadan kalkmış, Ortodoksluk yerini ateizme bırakmış, milliyetçi anlayış da yerini enternasyonel bir dünya görüşüne terk etmişti. Ancak her şey 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi'yle kestirilip atılamazdı. Sovyetlerin bu siyasal, sosyal ve kültürel mühendislikleri taslak üzerinde gayet uygulanabilir görülse de Tunçer Kılavuz'un altını çizdiği gibi milliyetçi düşünceler Sovyetler Birliği'nin mevcut tezlerini ve ideolojisini bir gölge gibi takip etmeye devam etmiştir. Milliyetçi düşünceler "büyük Rus şovenizmi" olarak nitelendirilerek bastırılmaya çalışılsa da

bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın ufukta belirmesiyle bambaşka bir boyut kazanmış ve milliyetçi ruh, Stalin tarafından göreve yeniden çağırılmak zorunda kalmıştır (s. 40). Zira Sovyetlerin meşrulaştırma aracı olan Marksizm-Leninizm ideolojisiyle, Sovyet halklarını cepheye seferber edebilmek yeterli görülmemiştir. Nitekim Sovyet ve Rus milliyetçiliğinin harmanlandığı “Sovyet vatanseverliği” düşüncesi, Marksist öğelerle formüle edilerek 1934'te Sovyet kamuoyuna sunulmuştur (s. 52). Stalin döneminde Rus kültürü “Sovyet milletinin” kültürü olarak lanse edilmiş, milletler politikası kapsamında bu dönemde Ruslaştırma politikası izlenmiştir. Bu bakımdan Stalin, Lenin'in enternasyonal yaklaşımından ayrılan ve milliyetçilik istikametine sapan bir politikaya ihtiyaç duymuştur. Öte yandan Stalin döneminde bazı tavizler verilse de Rus milliyetçiliğinin palazlanmasına izin verilmemiş, komünist devletin ruhuna aykırı, Marksist-Leninist çerçevenin dışına taşabilecek akımlara göz yumulmamıştır. Dolayısıyla Stalin döneminde kısmi de olsa uç veren Rus milliyetçiliği, Kruşçev iktidarının ortalarına kadar devletin kontrolünde, yukarıdan buyurulan bir nitelik arz etmiştir.

Samimi bir Marksist ve Leninist olan Kruşçev ise her türlü milliyetçi ve gelenekçi temayüle sırt çevirerek enternasyonalizmin savunuculuğuna sounmuştur. Stalin dönemini eleştiren, dini kalıntıları önemsemeyen ve gelenekleri tanımayan Kruşçev'in radikal yaklaşımları halk tabanında ciddi bir tepkiyle karşılanmış ve umulmadık biçimde Rus milliyetçiliği kazanını yeniden kaynatmıştır. Çok sayıda kilisenin yıkılması ve kapatılması gibi din karşıtı uygulamaların gündemde olduğu Kruşçev dönemi, Brejnev dönemindeki Rus milliyetçiliğinin bir anlamda habercisi olmuştur. Tunçer Kılavuz'a göre, Brejnev dönemindeki kısmi liberalleşmenin de etkisiyle Rus milliyetçiliği; meseleleri, çözüm önerileri ve dünya görüşüyle formunu bulmuş ve devletin resmi politikalarına bu dönemde muhalefet edilmiştir (ss. 60-61). SSCB'yi Rus olmadığı gibi Rus karşıtı olmakla vasıflandıran muhalif Rus milliyetçiliği, Sovyet devletinin Rus milleti üzerindeki zararlı etkilerini gündeme taşımıştır. Diğer taraftan bu dönemde Milli Bolşevikler gibi Sovyet rejimine ve Marksizm-Leninizm ideolojisine sadık olan, Sovyet devletini Rus halkının koruyucusu olarak gören milliyetçi hizipler de boy göstermiştir. Milli Bolşevikler, rejimle uyumu gözetken bunun yanında dinle/Ortodokslukla pek ilgili olmasa da dini reddetme yoluna gitmeyen farklı bir milliyetçilik ajandasına sahipti. Devlet Başkanı Brejnev ise vatanseverlik suretinde boy veren milliyetçiliğe cephe almamış fakat bunun sınıf bilincinin önüne geçmemesi noktasında hassas davranmıştır.

Gorbaçov döneminde bir zamanlar Rus olmanın alameti olarak kabul edilen Ortodokslukla yeni bir sayfa açılmıştır. Ulus devletin ufukta belireceği bu gidişatta, Kilise çok etkili ve belirleyici bir konumda olmasa da yaşanan

gelişmeler, Rusya'nın tarihsel Ortodoks kodlarına dönüş yolunda olduğuna işaret etmiştir. Dağılışa doğru gidilen süreçte Ruslar tarihlerinde ilk kez Sovyetlerde yükselen ayrılıkçı talepler karşısında kendilerini bir ulus devlet çatısı altında düşünmeye başlamışlardı. Bu iç kapanma asırlarca farklı milletlerle birlikte yaşayan Rus milleti için zor ve çarpıcı bir gelişmeydi. Kurulacak yeni devletin yapısının ve unsurlarının nasıl belirleneceği bu noktada tartışma konusu olmuştur. Örneğin, 21 Aralık 1991'de kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşumunda rol alan Ukrayna ve Belarus'un Rusya'nın bölünmez bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiği yönündeki görüşler (s. 113), Rusya'nın bugünkü dış politikasına da projeksiyon tutacak mahiyettedir.

Tunçer Kılavuz, Rusya örneğinde, Rus milli bilinciyle devletin oluşumunun birbirine koşut biçimde ilerlediğini öne sürmektedir. Bu açıdan gerek Rusların milli bilincinin şekillenmesi gerek devletin gelişimi birbirini karşılıklı olarak beslemiştir. Diğer taraftan devlet temelli bir milliyetçilik anlayışına sahip olan ve çok etnikli bir imparatorluğun demografik ve siyasal açıdan hâkim milleti olan Ruslar kendilerini devletle özdeşleştirse de devlet kendini -Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği dönemlerinde- Rus milletiyle özdeş kabul etmemiştir (s. 133). Nitekim Ruslar da Sovyetler Birliği'ne en büyük desteği veren Rus milletinin ihmal edildiğini düşünmüştür. Hal böyleyken diğer cumhuriyetlerdeki yurttaşların Rus karşıtı ayrılıkçı talepleri Rus milliyetçilerini rahatsız etmiştir. Bu durum Rusların, partiyi, devleti ve ideolojilerini sorgulamalarını beraberinde getirmiş bilhassa Rus milliyetçileri yozlaştığını düşündükleri bürokratik devlete soğuk bakmaya başlamışlardır.

Kitapta son olarak Rus milliyetçiliğinin Putin iktidarındaki müphemliğine vurgu yapılmaktadır. Putin döneminde, Rus ulus devletini savunanlarla, Aleksandr Dugin gibi isimlerin başını çektiği Avrasyacı emperyal kanat, belli başlı iki milliyetçi damarı teşkil etmektedir. Tunçer Kılavuz'a göre, Putin uzun iktidar döneminde, bu milliyetçilik yaklaşımları arasında ortaya net bir tavır koymayarak hem etnik milliyetçiliğe hem de emperyal Rus milliyetçiliğine karşılık gelebilecek dengeli yahut müphem bir politika izlemektedir. Diğer taraftan Rus milliyetçiliği de Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte kendini farklı coğrafyalara hitap eden, Rus etnisitesini kültürel olarak tanımlayan bir eksende konumlandırmıştır. Ancak Ruslar, Rus etnisitesini kültürel olarak yorumlayan, emperyal milliyetçiliğe daha yakındırlar.

Tunçer Kılavuz, Rus milliyetçiliğinin serencamını; Sovyetler Birliği döneminde etnik farklılıkların tanındığı bir sistemin tesis edilmesi, Yeltsin'le vatandaşlığı vurgulayan milliyetçilik politikasına geçiş yapılması ve Putin döneminde emperyal ve etnik Rus milliyetçiliğini mezceden bir yaklaşıma

dönüş olarak özetlemiştir. Buradan hareketle son dönem Rus milliyetçiliği Putin'le birlikte, “*Rusya Federasyonu içinde ve dışında, sınırları geniş ve kasıtlı olarak belirsiz şekilde tanımlanan Rus kimliğine, Rus dili ve kültürüne entegre olarak dâhil olunabilen bir milliyetçilik anlayışına*” intikal etmiştir (s. 138). Dolayısıyla Rusların yeni ulusal kimlik anlayışı, Rus etnik çekirdeğine dayanmakla birlikte Rusluğun tanımını kültürel bir zeminde ele almaktadır. Böylece Rus kimliğinin hudutları, etnik bakımdan Rus olmayan fakat bu üst kimlik altına dahil edilebilecek coğrafyalara değin genişleyebilmektedir.

Dünya gündemini meşgul eden Rusya-Ukrayna savaşının, bölgesel bir savaşa dönüşme riski bulunmaktadır. Hal böyleyken Rus dış politikasına yön veren etkenlerin isabetli biçimde masaya yatırılması önem arz etmektedir. Türkiye’de Rusya siyasetini konu edinen çalışmaların sayılı olduğu göz önüne alındığında, Rus milliyetçiliğinin Rus devlet politikası üzerindeki belirleyiciliğini vurgulayan bu kitap dikkat çekmektedir. Sonuç olarak *Rus Milliyetçiliği* kitabı, tarihsel ve ideolojik arka plana ışık tutması, konuyu açık bir anlatımla ele alması ve nitelikli tespitleriyle Rus milliyetçiliğinin evrimine dair önemli bir başvuru kaynağı olma özelliği göstermektedir.

liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri*

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan TR DİZİN'de (ULAKBİM) taranan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

I. Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi, sosyal ve beşeri bilimlerin teorik konularını ve güncel olaylarını liberal ilke ve değerler çerçevesinde ele alan akademik ve yarı akademik çalışmalar yayımlar.

Dergi, kapsam olarak liberalizm ve piyasa ekonomisi ile ilgili tarihi ve güncel meseleleri farklı yöntemlerle, farklı açılardan ele alan çalışmalara öncelik verir.

Liberal Düşünce Dergisi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır; yayım dili Türkçe veya İngilizcedir. Dergiye gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildirimler, bu durumun dipnotta belirtilmesi şartıyla değerlendirilmeye alınır.

Yayımlandığı tarihten itibaren 25 yıl geçmiş; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, Yayın Kurulu'nun uygun bulması halinde tekrar yayımlanabilir. Ayrıca dergide kitap tanıtımı ve değerlendirmesi de yayımlanır.

II. Etik Kurallar

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına özen gösterilmesi gerekmektedir; makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir. Tüm yazarların makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayımlanması için gönderildiğinden haberdar olması gerekir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış ve yayımlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olması gerekir.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluşundan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin *Liberal Düşünce* Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/lar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olması, bu onayın makalede belirtilmesi ve belgelendirilmesi gerekir.

III. Yazıların Değerlendirilmesi

Yazıların <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal> adresine yüklenmesi gerekmektedir. Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

* 102. Sayıdan itibaren geçerlidir.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

IV. Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazımında, noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde bölüm başlıkları ve kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4.000 ile 10.000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, ORCID numarası, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1.000 ile 3.000 kelime arasında olmalıdır. Değerlendirilen kitabın niteliğine göre yayın kurulu 3.000'den fazla kelime içeren bazı inceleme metinlerinin yayımlanmasına izin verebilir. Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir, yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi yapan yazarın adı, makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir, kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Ayrıca tanıtımı yapan yazarın, kitapla ilgili düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesi gerekir.

Kitap tanıtımı ve değerlendirmesi, bir kitapta ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Bu süreç giriş, kitabın önemi, özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

V. Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli alt başlık kullanılmalıdır. Giriş, Alt Başlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntoyla yazılmalıdır. Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

VI. Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Atıf ve kaynakça APA (American Psychological Association) 6.0 sistemine göre düzenlenmelidir. APA 6.0 kuralları hakkında detaylı bilgiye http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf adresinden ulaşılabilir. Atıflar makalede kullanılan punto ile yazılır. Bu yöntemde, metin içinde alıntı sonrasında (Yazarın Soyadı, Basım Yılı: Sayfa Numarası) parantez içinde verilir. Tablo ve şekiller de APA 6.0'a göre düzenlenmelidir. Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir konuya ilişkin açıklama yapılması istendiğinde sayfa altına dipnot verilebilir. Ancak kaynakça gösterimi sayfa altında dipnot ya da son not şeklinde yapılamaz.

Bir eserden veya mülakattan doğrudan alıntı yapılması durumunda alıntı 3 satırdan az ise cümle içerisinde kullanılır; 3 satır ve daha fazla ise ayrı bir paragrafta belirtilir. Bu paragraf tek aralıklı, 11 punto ve her iki taraftan 1.25 cm içeriden hizalı yazılır.

Atıf Örnekleri

Tek Yazar	(Yayla, 2017: 109).
İki Yazarlı	(Balaam ve Dillman, 2015: 545).
İkiden Fazla Yazar	(Dursun, Tekiner ve Tekin, 2016: 89) veya (Dursun ve diğerleri, 2016: 89).
Yazar Olarak Bir Kurum	(Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013) İkinci ve sonraki göndermeler; (TÜBİTAK, 2013)
Editörlü Kitaptan Bölüm (Bölüm Yazarı dikkate alınır)	(Beriş, 2017: 113).
Yazarsız Çalışma	(Bilimsel Makaleler Hazırlama, 2000: 45).
Standartlar	(TS-40561, 1985: 6).
Yazarı Olmayan İnternet Dokümanı	(www.hurfikirler.com., 2017).
Aynı Yazarın Farklı Yıl Birden Çok Çalışması	(Yayla, 2015: 220; 2017: 130).
Aynı Soyadlı İki Yazar	(A. Aslan, 2000: 6; B. Aslan, 2010: 71).
Birden Fazla Kaynaktan Yararlanma	(Aytekin, 2004: 71; Küçük, 2008: 87).
Aynı Yazarın Aynı Yıla Ait Birden fazla Eseri	(Yayla, 2017a: 165) ve (Yayla, 2017b: 140).
Orijinal kaynağa ulaşılamaması durumunda	(Metin içinde bahsedilirse) İnalıcık'a göre (aktaran Hanioglu, 2012: 40).(Metin içinde bahsedilmezse) (İnalıcık'tan aktaran Hanioglu, 2006: 40).

Kaynakça

Kaynak künyesinde yazar(lar)ın önce soyadı sonra adının baş harfi yer alır. İki yazarlı bir kaynakta yazarlar arasına "ve" bağlacı konur. İkiden fazla yazarlı eserlerde ise yazarların arasına virgül (,) konulup son yazardan önce "ve" bağlacı konur.

Kaynakça yazarların soy ismine göre alfabetik olarak sıralanır. Yazarların soyadlarının baş harfi ve adlarının ilk harfi büyük yazılır. İnternet kaynakları kaynakça içerisinde alfabetik sıraya göre yer almalıdır. Kullanılan kaynağın künye bilgileri açık olmalıdır. Çok basımlı kitaplarda baskı sayısı yazılır. Yabancı kaynaklarda, künye bilgilerinin tamamı kaynağın yazım dili ile yazılır, Türkçeleştirme yapılmaz.

Kaynakça Örnekleri

Tek Yazarlı Kitap	Yayla, A. (2017). <i>Liberalizm</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İki Yazarlı Kitap	Williamson, J. ve Mahar, M. (2012). <i>Finansal liberalizasyon üzerine bir inceleme</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
İkiden Fazla Yazarlı Kitap	Stroup, R., Gwartney, J. D. ve Ferrarini, T. (2016). <i>Temel ekonomi</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Yazar Adı Olarak Kurum	Liberal Düşünce Topluluğu (2014) <i>Türkiye'nin eğitim sorunu ve özgür toplum için reform önerisi: imkânlar, zorluklar ve ara çözümler</i> . Ankara: Liberal Düşünce Topluluğu, Yayın No. 47.
Yazar Adı Yok	International Tourism Report (1997), <i>Travel and tourism intelligence</i> . No. 2.
Çeviri	Martin, G. (2017). <i>Terörizm: kavramlar ve kuramlar</i> . (çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin). Ankara: Adres Yayınları.
Hazırlayan	Yılmaz, Ö. (Yay.Haz.) (2018). <i>Hür fikirler</i> . Ankara: Liberte Yayınları.
Editörlü Kitap	Büyükakıncı, E. (Ed.). (2015). <i>Savaş kuramları: temel düşüncüler ve yaklaşımlar</i> . Ankara: Adres Yayınları. Kalkan, B. ve Başdemir, H. (Ed.). (2017). <i>Siyasi ideolojiler</i> . Ankara: Adres Yayınları. Özkal, A. O., Delici, M. ve Özhan, S. (Ed.). (2009). <i>ABD dış politikası</i> . İstanbul: Küre Yayınları.

Editörlü Kitapta Bölüm	Şahin, Y. (2017). Çevre sorunları ve liberalizm. Orçun İmga ve Hakan Olgun (Ed.). <i>Yeşil ve siyaset</i> içinde (s. 219-235). Ankara: Liberte Yayınları.
Tek Yazarlı Makale	Haklı, S. Z. (2016). Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyal liberal bir akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioglu. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 82, Bahar, 55-77.
Çok Yazarlı Makale	Yılmaz, A. ve Yazıcı, S. (2017). Sosyal bilimler felsefesinde temel sorunlar ve yaklaşımlar. <i>Liberal Düşünce</i> , 88, Güz, 57-68.
Yazarsız Süreli	<i>The Economist</i> . (2011). Trade and Wages, s. 341, Londra, 74-75.
Sempozyum ve Kongrede Sunulan Yayınlar	Yayla, A. (2018, Aralık). Beşerî ilerlemenin kaldırıcı: ihtiyaçlar ve fikirler. <i>Fikir tarihimizde Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti sempozyum tebliğleri</i> (s. 17-30) içinde. Ankara: Liberte Yayınları.
Raporlar	Çetin, Ü. (2017). Türkiye'nin 2002 sonrası büyük moderasyonu. <i>Liberal Düşünce Topuluğu</i> . Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790376 .
Yazarsız Raporlar	Uluslararası Terörizm ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi. (2016). <i>Türkiye'de güvenlik sektörünün dönüşümü: polisliğin yeniden yapılandırılması</i> . Ankara.
Seminerler	Yayla, A. (2017). Ekim devriminin 100. Yılında sosyalizm, <i>Liberal Düşünce Topuluğu semineri</i> , 25 Ekim 2017, Ankara.
Standartlar	TS-40561. (1985). <i>Çelik yapıların plastik teoriye göre hesap kuralları</i> . Ankara: Türk Standartları Enstitüsü.
Broşür	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2006). <i>Enflasyon hedeflemesi</i> [Broşür].
Gazete (Yazarlı)	Göka, E. (2017, 24 Ağustos). <i>Bilgi, Yeni Şafak</i> , s. 6.
Gazete (Yazarsız)	<i>Milliyet</i> . (2021, 24 Mart). Dünya Bankası'ndan yoksullukla mücadele açıklaması.
Gazete (Yazarsız ve Başlıksız)	Sabah (2019, 1 Ocak). s. 3.
Sözlük	<i>Siyaset</i> . (t.y). <i>Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük</i> içinde. Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/
Ansiklopedi	Birinci, A. (1998). Hürriyet ve ihtilaf fırkası. <i>İslam ansiklopedisi</i> , c. 18. Ankara: TDV Yayınları.
Devlet Dokümanları	Genelkurmay Ateşe Başkanlığı. (2000). <i>57. Piyade alayının tarihçesi</i> (Yayın No. 19175). Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü.
Kutsal Kitaplar	<i>Kur'an</i> . Bakara Süresi. Ayet 25. (Mealde Basımevi ve meal yazarı belirtilir).
Yayınlanmamış Tezler	Yılmaz, M. (1991). <i>Ahmet Ağaoğlu'nda liberalizm ve milliyetçilik</i> (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Mahkeme Kararları	Yargıtay H.G.K. 19 Mayıs 1963. E. 4-39, K.59 (<i>Adalet Dergisi</i> , Mart-Nisan 1964), 3-4.
İnternette Yayınlanan Gazete Makalesi	Küçük, A. (2018, 29 Ocak). Siyasi ittifaklar zemininde Türkiye için yeni seçim sistemi önerisi. <i>Hür Fikirler</i> . Erişim adresi: http://www.hurfikirler.com/siyasi-ittifaklar-zemininde-turkiye-icin-yeni-secim-sistemi-onerisi/
Elektronik Posta	Anderson, B. (kişisel iletişim, 6 Kasım 2019).
Film ya da Video	Valdes, D. (Yapımcı) ve Darabont, F. (Yönetmen). (1999). <i>Green mile</i> [Sinema Filmi], ABD: Warner Bros Pictures.
Televizyon Programı	Özdemir, C. (Yapımcı). (2012, 27 Haziran). <i>5NİK</i> [Televizyon Programı]. İstanbul: CNN TÜRK.
Ses Kaydı	Selçuk, M. (1999). <i>Aziz İstanbul</i> [CD]. İstanbul: YKY Müzik.
Video Kayıtları	Son darbe: 28 Şubat (2012). 2. Bölüm, 65 dak. Türkiye: CNN TÜRK.

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

